

TÁRSADALOMFÖLDRAJZI FOLYAMATOK
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN: PROBLÉMÁK,
TENDENCIÁK, IRÁNYZATOK

Nemzetközi földrajzi konferencia
Beregszász, 2020. március 26–27.

Tanulmánykötet

1. kötet

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ

Міжнародна наукова географічна конференція
Берегове, 26–27 березня 2020 року

Збірник наукових робіт

Том 1

HUMAN GEOGRAPHICAL PROCESSES
IN EAST CENTRAL EUROPE: PROBLEMS,
TENDENCIES AND TRENDS

International Geographical Conference
Berehove, March 26–27, 2020

Selected papers

Volume 1

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

**TÁRSADALOMFÖLDRAJZI FOLYAMATOK
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN: PROBLÉMÁK,
TENDENCIÁK, IRÁNYZATOK**

Nemzetközi földrajzi konferencia
Beregszász, 2020. március 26–27.

Tanulmánykötet

1. kötet

„RIK-U” Kft.

Ungvár

2020

УДК (ETO): 911.3(4-11)(4-191.2)
T– 32

A kétkötetes kiadvány a Beregszászban, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán 2020. március 26–27-re tervezett, de a koronavírus-járvány miatt bevezetett karantén következtében elhalasztott *Társadalomföldrajzi folyamatok Kelet-Közép-Európában: problémák, tendenciák, irányzatok* című nemzetközi földrajzi konferenciára beküldött előadások anyagát tartalmazza.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege és Földtudományi és Turizmus Tanszéke közreműködésével.

Szerkesztőbizottság: *Berghauer Sándor, Dávid Lóránt Dénes, Dnyisztrjanszkij Miroszlav, Fodor Gyula, Gergely Livia, Gönczy Sándor, Izsák Tibor, Mocá Andrij, Molnár D. István, Molnár József, Nagy Tibor, Oláh Natália, Papp Géza, Sass Enikő, Sesuka Halina, Tóth Attila, Vince Tímea, Virván Olga*

Műszaki szerkesztés: *Dobos Sándor*

Tördelés: *Dobos Sándor, Orbán Melinda, Tótin Viktória*

Korrektúra: *Kordonec Oleksandr, Pusztai-Tárczy Beatrix, Sin Edina, Vrabely Tamás*

Borítóterv: *Molnár D. István*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felelnek: *Orosz Ildikó, Dobos Sándor*

A kötetben található tanulmányokat
a nemzetközi földrajzi konferencia Tudományos Tanácsa lektorálta.

A közölt tanulmányok tartalmáért a szerzők a felelősek.

A kiadvány tartalmát az „Unicheck”
online plágium-ellenőrző program segítségével ellenőriztük.

**A konferenciát és a kiadvány megjelenését
Magyarország kormánya, továbbá a Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatta:**

Kiadó és nyomdai munkák: „RIK-U” Kft.
88 000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua
Felelős vezető: Sztanyisevszkij Jevgen

ISBN 978-617-7868-12-4
ISBN 978-617-7868-13-1 (T. 1)

© A szerzők, 2020
© A szerkesztőbizottság, 2020
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2020

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

**СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ**

Міжнародна наукова географічна конференція
Берегове, 26–27 березня 2020 року

Збірник наукових робіт

Том 1

ТОВ «РІК-У»

Ужгород

2020

УДК: 911.3(4-11)(4-191.2)
Т– 32

Двотомний збірник містить матеріали доповідей міжнародної наукової географічної конференції *Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями*, яка мала відбутися 26–27 березня 2020 року в Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці ІІ (м. Берегове), однак через епідемію коронавірусу та запровадження карантину була відкладена.

Підготовлено Видавничим відділом спільно з кафедрою географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

Редакційна колегія: *Олександр Бергхауер, Лорант-Дейнеш Давід, Мирослав Дністрянський, Дюло Фодор, Лівія Гергей, Шандор Генці, Тібор Іжак, Андрій Моца, Стефан Молнар Д., Йосип Молнар, Тібор Нодь, Наталія Олаг, Гейзо Папп, Еніки Шаш, Галина Щука, Атілла Товт, Тімео Вінце, Ольга Вірван*

Технічне редагування: *Олександр Добош*

Верстка: *Вікторія Товтін, Мелінда Орбан, Олександр Добош*

Коректура: *Беатрікс Пустой-Гарці, Едіна Шін, Олександр Кордонець, Томаш Врabelь*

Обкладинка: *Стефан Молнар Д.*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр “Опацої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф. Ракоці ІІ*

Відповідальні за випуск: *Ільдико Орос, Олександр Добош*

Матеріали видання рецензовані Науковою радою міжнародної наукової географічної конференції.

За зміст опублікованих статей відповідальність несуть автори.

Матеріали збірника були перевірені на наявність збігів і запозичень сервісом «Unicheck».

Проведення конференції та друк видання здійснено за підтримки уряду Угорщини й Інституту національних стратегічних досліджень:

Видавництво та поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»
вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua
Генеральний директор: Євген Станішевський

ISBN 978-617-7868-12-4

ISBN 978-617-7868-13-1 (Т. 1)

© Автори, 2020

© Редакційна колегія, 2020

© Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, 2020

FERENC RÁKÓCZI II TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN
COLLEGE OF HIGHER EDUCATION

**HUMAN GEOGRAPHICAL PROCESSES
IN EAST CENTRAL EUROPE: PROBLEMS,
TENDENCIES AND TRENDS**

International Geographical Conference
Berehove, March 26–27, 2020

Selected papers

Volume 1

“RIK-U” LLC
Uzhhorod
2020

YDK (UDC): 911.3(4-11)(4-191.2)
T– 32

The two-volume publication contains the speeches submitted for the international geographical conference under the title *Human geographical processes in East Central Europe: problems, tendencies and trends* that was to be held in Berehove, at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education on 26–27 March 2020, but was postponed due to the quarantine preventive measures introduced as a result of coronavirus epidemic.

Prepared at the Publishing Department of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education in cooperation with the Department of Geography and Tourism

Editorial Board: *Sándor Berghauer, Lóránt Dénes Dávid, Myroslav Dnistrians'kiy, Gyula Fodor, Livia Gergely, Sándor Gönczy, Tibor Izsák, Andriy Motsa, István Molnár D., József Molnár, Tibor Nagy, Natália Oláh, Géza Papp, Enikő Sass, Halyna Shchuka, Attila Tóth, Tímea Vince, Olga Virván*

Technical editing: *Sándor Dobos*

Page proof: *Melinda Orbán, Sándor Dobos, Viktória Tótin*

Proof-reading: *Beatrix Pusztai-Tárczy, Edina Sin, Oleksandr Kordonec, Tamás Vrabely*

Cover design: *István Molnár D.*

Universal Decimal Classification (UDC): *Apáczai Csere János Library of Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

Responsible for publishing: *Ildikó Orosz, Sándor Dobos*

The research papers of the volume were proofread by the Scientific Council of the international geographical conference.

Authors are responsible for the content of the research papers.

The content of the research papers was checked by Unicheck Plagiarism Checker Service and Plugin.

**The conference and the publication of the research papers
sponsored by the government of Hungary and the Research Institute for National Strategy:**

Publishing and printing: "RIK-U" LLC
Gagarin Street 36, 88 000 Uzhhorod, Ukraine. E-mail: print@rik.com.ua
Responsible manager: Jevgen Stanyisevskiy

ISBN 978-617-7868-12-4

ISBN 978-617-7868-13-1 (T. 1)

© Authors, 2020

© Editorial Board, 2020

© Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, 2020

A KONFERENCIA TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Benedek József, PhD, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Földrajz Kar, az Egyetemi Szenátus alelnöke; Kolozsvár, Románia

Dávid Lóránt Dénes, PhD, egyetemi tanár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Turizmus-vendéglátás Tanszék; Gödöllő, Magyarország

Dnyisztrjanszkij Miroszlav, DSc, professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Lvivi Ivan Franko Nemzeti Egyetem, Ukrajna Földrajza Tanszék; Lviv, Ukrajna

Fodor Gyula, PhD, rektorhelyettes, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Beregszász, Ukrajna

Gyuricza László, CSc, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Turizmus Tanszék; Pécs, Magyarország

Kocsis Károly, DSc, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézetének és a Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatikai Intézetének igazgatója, az MTA Magyar Tudományos Akadémia Külföldön Elnöki Bizottság elnöke; Budapest–Miskolc, Magyarország

Liszovszkij Szerhij, DSc, tudományos főmunkatárs, az UNTA Földrajztudományi Intézete Természethasználat és Fenntartható Fejlődés Részlegének vezetője; Kijev, Ukrajna

Marunyak Jevhenyija, DSc, tudományos főmunkatárs, az UNTA Földrajztudományi Intézetének igazgatója; Kijev, Ukrajna

Masika Hanna, DSc, docens, az Ukrán Nemzeti Felsőoktatási Tudományos Akadémia akadémikusa, tanszékvezető; Munkácsi Állami Egyetem, Turizmus és Földrajz Tanszék; Munkács, Ukrajna

Mezencev Kosztyantin, DSc, professzor, tanszékvezető, Kijevi Tarasz Sevcsenko Nemzeti Egyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék; Kijev, Ukrajna

Miklós László, DSc, professzor, a Szlovák Tudományos Akadémia Tájökológiai Intézetének tudományos főmunkatársa; Pozsony, Szlovákia

Nemes Nagy József, DSc, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; Budapest, Magyarország

Pénzes János, PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék; Debrecen, Magyarország

Péti Márton, PhD, igazgatóhelyettes, Nemzetstratégiai Kutatóintézet; Budapest, Magyarország

Pidhrusnij Hrihorij, DSc, professzor, az UNTA Földrajztudományi Intézete Társadalom Területi Szerveződése Részlegének vezetője; Kijev, Ukrajna

Rudenko Leonyid, DSc, professzor, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia rendes tagja, az UNTA Földrajztudományi Intézetének főtanácsadója, tiszteletbeli igazgatója; Kijev, Ukrajna

Scsuka Halina, DSc, professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; Beregszász, Ukrajna

Szabó Pál Péter, PhD, habilitált docens, tanszékvezető, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Tudományi Tanszék; Budapest, Magyarország

НАУКОВА РАДА КОНФЕРЕНЦІЇ

Йожеф Бенедек, PhD, професор, географічний факультет Університету ім. Бабеша–Бойаї, віце-президент Сенату університету; м. Клуж-Напока, Румунія

Лорант-Дейнеш Давід, PhD, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; професор кафедри туризму і готельно-ресторанної справи Університету ім. Святого Іштвана; м. Геделлев, Угорщина

Мирослав Степанович Дністрянський, доктор географічних наук, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, професор кафедри географії України Львівського національного університету ім. Івана Франка; м. Львів, Україна

Дюло Дюлович Фодор, PhD, проректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; м. Берегове, Україна

Ласло Дюріца, CSc, габілітований доцент кафедри туризму Пейчського університету; м. Пейч, Угорщина

Карой Кочіш, DSc, професор, академік АН Угорщини, директор Інституту географії Дослідного центру астрономії та наук про Землю, голова Президентської комісії АН Угорщини Угорська наука за кордоном, директор Інституту географії-геоінформатики Мішкольцьського університету; м. Будапешт–Мішкольц, Угорщина

Сергій Антонович Лісовський, доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу природокористування та збалансованого розвитку Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Євгенія Олександрівна Маруняк, доктор географічних наук, старший науковий співробітник, директор Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Ганна Василівна Машіка, доктор географічних наук, доцент, академік НАН Вищої освіти України, завідувач кафедри туризму і географії Мукачівського державного університету; м. Мукачеве, Україна

Костянтин Володимирович Мезенцев, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка; м. Київ, Україна

Ласло Міклош, DSc, професор, старший науковий співробітник Інституту ландшафтної екології АН Словаччини; м. Братислава, Словаччина

Йожеф Немеш-Надь, DSc, професор кафедри регіональних наук Університету ім. Лоранда Етвеша; м. Будапешт, Угорщина

Янош Пензеш, PhD, доцент кафедри економічної географії та територіального розвитку Дебреценського університету; м. Дебрецен, Угорщина

Мартон Петі, PhD, заступник директора Інституту національних стратегічних досліджень; м. Будапешт, Угорщина

Григорій Петрович Підгрушний, доктор географічних наук, професор, завідувач сектору територіальної організації суспільства Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Леонід Григорович Руденко, доктор географічних наук, професор, академік НАН України, радник при дирекції, почесний директор Інституту географії НАН України; м. Київ, Україна

Галина Петрівна Щука, доктор педагогічних наук, професор кафедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II; м. Берегове, Україна

Пал-Петер Сабо, PhD, габілітований доцент, завідувач кафедри регіональних наук Університету ім. Лоранда Етвеша; м. Будапешт, Угорщина

SCIENTIFIC COUNCIL OF THE CONFERENCE

József Benedek, PhD, professor, Babeş-Bolyai University, Faculty of Geography, vice-president of the University Senate; Cluj-Napoca, Romania

Lóránt Dénes Dávid, PhD, professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Geography and Tourism; Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Institute of Regional Economy and Rural Development, Department of Tourism and Hospitality; Gödöllő, Hungary

Myroslav Dnistrians'kiy, DSc, professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Geography and Tourism; Lviv Ivan Franko National University, Department of Geography of Ukraine; Lviv, Ukraine

Gyula Fodor, PhD, vice-rector, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, associate professor, Department of Geography and Tourism; Berehove, Ukraine

László Gyuricza, CSc, habilitated associate professor, University of Pécs, Department of Tourism; Pécs, Hungary

Károly Kocsis, DSc, professor, full member of the Hungarian Academy of Sciences, director of the Geographical Institute of the Research Centre for Astronomy and Earth Sciences and the Institute of Geography-Geoinformatics of the University of Miskolc; president of the Hungarian Science Abroad Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences; Budapest–Miskolc, Hungary

Serhiy Lisovs'kiy, DSc, chief research fellow, director of the Division of Nature Use and Sustainable Development of the Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Eugeniya Maruniak, DSc, chief research fellow, director of the Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Hanna Mashika, DSc, associate professor, academician of the Ukrainian National Higher Educational Scientific Academy; head of department, Mukachevo State University, Department of Tourism and Geography; Mukachevo, Ukraine

Kostyantyn Mezentsev, DSc, professor, head of department, Kyiv Taras Shevchenko National University, Department of Economic and Social Geography; Kyiv, Ukraine

László Miklós, DSc, professor, chief research fellow of the Institute of Landscape Ecology of the Slovak Academy of Sciences; Bratislava, Slovakia

József Nemes Nagy, DSc, professor, Eötvös Loránd University, Department of Regional Sciences; Budapest, Hungary

János Péntes, PhD, associate professor, University of Debrecen, Institute of Earth Sciences, Department of Social Geography and Regional Development; Debrecen, Hungary

Márton Péti, PhD, vice-director, Research Institute for National Strategy; Budapest, Hungary

Hryhoriy Pidhrushniy, DSc, professor, director of the Division of Territorial Organization of Society, Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Leonid Rudenko, DSc, professor, full member of the Ukrainian National Academy of Sciences, senior advisor and honorary director of the Geographical Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences; Kyiv, Ukraine

Halyna Shchuka, DSc, professor, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Geography and Tourism; Berehove, Ukraine

Pál Péter Szabó, PhD, habilitated associate professor, head of department, Eötvös Loránd University, Department of Regional Sciences; Budapest, Hungary

TARTALOM / ЗМІСТ / CONTENT

1. KÖTET / TOM 1 / VOLUME 1

ELŐSZÓ	23
ПЕРЕДМОВА.....	24
PREFACE	25
ПЕРЕДМОВА.....	26
ELŐSZÓ	27
PREFACE	28
<i>Plenáris előadások / Пленарні доповіді / Plenary Presentations</i>	<i>29</i>
Маруняк Є. О.: РЕГІОНАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ ТА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ПОШУК БАЛАНСУ	31
Мезенцев К. – Провотар Н.: НЕОДНОЗНАЧНІ ПРИМІСЬКІ ПРОСТОРИ: РОЗШИРЕННЯ ЧИ ЗВУЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИК?	41
Руденко Л. Г. – Дронова О. Л.: ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ ВПРОВАДЖЕННЯ І ЗАВДАННЯ ГЕОГРАФІЇ	47
<i>Népesség- és társadalomföldrajz / Географія населення та соціальна географія / Population and Social Geography</i>	<i>53</i>
Bagdi, Róbert: ETHNIC MINORITIES AND THEIR LANGUAGE IN HUNGARIAN COUNTY SEATS – THE CENSUS OF 2011	55
Berki, Márton – Sivadó, Brigitta: SECULARIZATION OR A RELIGIOUS REVIVAL? – RELIGIOSITY IN DUNAÚJVÁROS AND KAZINCBARCIKA DURING AND AFTER SOCIALISM.....	65
Dancs György: DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON AZ 1831-ES KOLERA-JÁRVÁNY IDEJÉN.....	73

Дністрянський М. С.: ОСНОВНІ ЕТАПИ ЗАСЕЛЕННЯ ГІРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ.....	83
Dusek Tamás: AZ OKOSVÁROSOK KOMPLEX MUTATÓSZÁMAINAK TARTALMI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI.....	91
Egri Zoltán – Uzzoli Annamária: AZ EGÉSZSÉGEGYENLŐTLENSÉGEK NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI EGYENLŐTLENSÉGEKKEL MAGYARORSZÁGON.....	99
Fabula, Szabolcs – Ilcsikné Makra, Zsófia – Pál, Viktor – Lados, Gábor – Boros, Lajos: MIGRATION INTENTIONS AND MOTIVES OF HEALTH WORKERS AND MEDICAL STUDENTS – A COUNTRY CASE STUDY FROM HUNGARY	107
Гукалова І. В.: ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ ОСМИСЛЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ	115
Гаврилюк О.: СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У РАДЯНСЬКОМУ РОЗПОДІЛІ ЖИТЛА – ВІД СТАЛІНІЗМУ ДО РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ. РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛЬОВОЇ РОБОТИ У МІСТІ ДНІПРО [ЕКС ДНІПРОПЕТРОВСЬК], УКРАЇНА	123
Лейберюк О. М.: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОСТОРОВИХ БАЗ ДАНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАСЕЛЕННЯ.....	133
Molnár D. István: A KÖZIGAZGATÁSI TÉRFELOSZTÁS VÁLTOZÁSAI KÁRPÁTALJÁN UKRAJNA FÜGGETLENNÉ VÁLÁSÁT KÖVETŐEN.....	139
Molnár József: MÓDSZEREK A NÉPESSÉG ELHELYEZKEDÉSE, ILLETVE A NÉPSŰRŰSÉG TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSÁRA – KÁRPÁTALJA PÉLDÁJÁN.....	147
Obádovics Csilla: NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK KÜLÖNBSEGEI A KÁRPÁT-MEDENCE NÉHÁNY ORSZÁGÁBAN	157
Patkós Csaba – Tóth Antal: MAGYAR FIATALOK MIGRÁCIÓJA EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	167

Підгрушний Г. П. – Сікорська Л. Б.: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ	177
Поливач К. А.: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО КАРКАСУ УКРАЇНИ	185
Пугач С. О. – Мезенцев К. В.: ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	193
Rigóczki Csaba: A VÁROSI OTTHON-ATTITÚD VIZSGÁLATA	201
Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente: A KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPAI GAZDASÁGI ALAPÚ KIVÁNDORLÁS MINT ÉLETSTRATÉGIA – A SZUBJEKTÍV JÓL-LÉT SZINTJEI KÜLFÖLDÖN.....	211
Tolnai Gábor: KELET-KÖZÉP-EURÓPAI FŐVÁROSOK VÍZPARTI MEGÚJULÁSA BUDAPEST, BELGRÁD ÉS KIJEV PÉLDÁJÁN	221
Tuza Benedek: BELSŐ-ERZSÉBETVÁROS TÁRSADALMI KONFLIKTUSAI	231
Veselicz Adél: A LEADER HELYI AKCIÓCSOPORTOK MŰKÖDÉSÉNEK VIZSGÁLATA TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGI INDEXEK SEGÍTSÉGÉVEL.....	241
Вірван О. О.: ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ДЕПУТАТСЬКИХ КОРПУСІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ БЕРЕГІВСЬКОГО РАЙОНУ	251
<i>Régiók és határok / Региони та кордони / Regions and Borders.....</i>	257
Bodó, Pál Bence: EXTERNAL DEBT ACCUMULATION IN KYRGYZSTAN.....	259
Csernicskó István: HOL A HATÁR, AVAGY MEDDIG TART EGY NYELVTERÜLET? EGY DIALEKTUSKONTINUUM ÖNÁLLÓ NYELVEKRE OSZTÁSÁNAK PROBLÉMÁI.....	269
Elekes Tibor – Szilágyi Ferenc: A HABSBURG BIRODALOM TÉRSZERVEZÉSI KÍSÉRLETEI DÉLKELET-ERDÉLYBEN	279

Hajdú Zoltán: TÉRKÖZÖSSÉGI, ÉRDEKKÖZÖSSÉGI, „SORS- KÖZÖSSÉGI” ÁLLAMCSOPORTOK FORMÁLÓDÁ- SA AZ EURÓPAI UNIÓ KELETI TÉRSÉGÉBEN.....	289
Kozma, Dorottya Edina: COMPOSITE SUSTAINABLE DE- VELOPMENT INDICATORS IN CASE OF 28 EURO- PEAN UNION MEMBER STATES.....	299
Кравцова І. В.: ГЕОГРАФІЧНИЙ ФЕНОМЕН ЦЕНТРАЛЬ- НОЇ ЄВРОПИ	309
Szabó Pál: FOGYASZTÁSFÖLDRAJZI DIMENZIÓK A POSZT- SZOCIALISTA TÉRSÉGBEN	317
Склярська О. І.: ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРО- ЦЕСИ У ПРИКОРДОННИХ ЕТНІЧНО НЕОДНОРІД- НИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ.....	327
 <i>Nemzeti kisebbségek által lakott térségek társadalmi és gazdasági pozíciói Kelet- és Közép-Európában / Соціальні та економічні позиції регіонів із компактним проживанням національних меншин у Східній та Центральній Європі / Social and Eco- nomic Positions of the Regions Inhabited with Ethnic Minorities in Central and Eastern-Europe</i>	
Körmöczi Gábor: A NÉPI KULTÚRA TÁMOGATÁSPOLITI- KÁJÁNAK TERÜLETI ASPEKTUSAI MAGYAROR- SZÁGON ÉS ROMÁNIÁBAN A CSÓRI SÁNDOR ALAP FINANSZÍROZÁSAINAK TÜKRÉBEN	337
Linc Annamária: A MAGYAR–UKRÁN HATÁRON ÁTNYÚ- LÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK LEHETŐSÉGEI ÉS KOR- LÁTAI.....	347
Samu István – Kulcsár László: ÖSSZENŐ, AMI ÖSSZETAR- TOZIK. A TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KAPCSO- LATOK REKONSTRUKCIÓJA KÉT IPOLY MENTI FALUBAN A FOLYÓ SZEMKÖZTI OLDALÁN	355
Szalkai Gábor: SZIMBOLIKUS HARCOK A KÁRPÁTOK ÁTJÁRÓIBAN.....	365
Tőzsér Anett: A MAGYAR TURIZMUS KÁRPÁT-MEDEN- CEI SZINTŰ KITERJESZTÉSÉNEK INDOKOLTSÁ- GA ÉS LEHETŐSÉGEI.....	373

2. KÖTET / TOM 2 / VOLUME 2

<i>Turizmus / Туризм / Tourism</i>	407
Алієв В. В.: СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	409
Аріон О. В. – Бричук М. С.: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МИС- ЛИВСЬКОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	415
Чернишова Т. М.: SWOT-АНАЛІЗ ТА СТРАТЕГІЧНІ АЛЬ- ТЕРНАТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	425
Elekes Tibor – Kápolnási Zsolt: AZ AGYAGFALVA EMLÉK- HÁZ IDEGENFORGALMI JELENTŐSÉGE, OKTATÁ- SI-NEVELÉSI LEHETŐSÉGEI	431
Gyuricza László – Szabó Balázs Attila: A MAGYARORSZÁ- GI SKANZENEK IDEGENFORGALMI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA	437
Kalmárné Rimóczi Csilla – Bakos Róbertné: AZ ONLINE KOM- MUNIKÁCIÓ JELENTŐSÉGE AZ UTAZÁSI DÖNTÉ- SEKBEN.....	447
Калмикова І. С. – Меліх О. О. – Меліх Т. Г.: СОЦІАЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ТА ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ.....	457
Kampó Ildikó: AZ EU-S TURISZTIKAI FEJLESZTÉ- SI PROGRAMOK MEGJELENÉSE KÁRPÁTALJA HEGYVIDÉKI TERÜLETEIN.....	465
Kátay Ákos: A GLOBÁLIS SZÁLLODAVÁLLALATOK TER- JESZKEDÉSI AKTIVITÁSA ÉSZTORSZÁG, LETT- ORSZÁG, LITVÁNIA, BELARUSZ, UKRAJNA ÉS MOLDOVA FŐVÁROSAIBAN	475
Kóródi, Márta – Mondok, Anita – Szabó, Attila: THE AWARE- NESS AND ACCEPTANCE OF THE TOURISM BRAND “HEART OF THE HUNGARIAN GREAT PLAIN” AND ITS ATTRACTIONS	485
Lontai-Szilágyi Zsuzsanna – Oláh Natália – Tóth Nikolett Mariana – Gönczy Sándor: KERESLETELEMZÉS A MAGYAR- ORSZÁGRÓL A KÁRPÁTALJAI BEREKVIDÉKRE ÉRKEZŐ TURISTÁK KÖRÉBEN.....	495

<i>Máltesics Péter – Varjas János: AZ INTERAKTÍV TANULÁS ÖSVÉNYEIN. HAZAI ÉS NEMZETKÖZI GEOPAR- KOK OKTATÁSI MEGOLDÁSAI.....</i>	505
<i>Машіка Г. В.: АТРАКЦІЯ ЯК ДОМІНУЮЧА СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗА- КАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ</i>	515
<i>Mátyás Szabolcs – Tokodi Panna: A TURIZMUSBIZTONSÁG EGYES ÖSSZETEVŐINEK VIZSGÁLATA A VISEG- RÁDI ORSZÁGOKBAN.....</i>	523
<i>Меліх О. О. – Калмикова І. С. – Меліх Т. Г.: НАПРЯМИ ПІД- ВИЩЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРЕЗ СФЕРУ ТУРИЗМУ</i>	533
<i>Mondok, Anita – Szüle, Picabo Heder: ADULTS-ONLY HOTEL – A POTENTIAL SPECIALIZATION FOR SUCCESS?</i>	539
<i>Осінчук А. С.: ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ТУРИСТИЧНОЇ ДІ- ЯЛЬНОСТІ</i>	549
<i>Пацюк В. С. – Герасімова С. В.: РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПРОМИС- ЛОВИХ ОБ'ЄКТІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕК- ТИВИ В УКРАЇНІ.....</i>	557
<i>Papp Géza: A KÉZMŰVES TERMÉKEK IRÁNTI KERES- LET KÁRPÁTALJA FESZTIVÁLJAIN</i>	565
<i>Sass Enikő – Berghauer Sándor: HELYZETKÉPAZ EGÁNEDE KÁRPÁTALJAI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROG- RAM TURIZMUSRA GYAKOROLT HATÁSAIRÓL</i>	575
<i>Sütő László – Baranyi Kinga – Baráz Csaba – Holló Sándor – Homo- ki Erika – Cs. Nagy Ádám – Gasztonyi Éva: A BÜKK-VIDÉK GEOPARK FÖLDTUDOMÁNYI ÉRTÉKEINEK ÉRTÉ- KELÉSE.....</i>	585
<i>Ситник О. І. – Хлевнюк О. Я. – Працьовитий М. М.: НЕПЕВ- НЕ МАЙБУТНЄ ЧИ ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ ГАЙВОРОНСЬКОЇ ВУЗЬКОКОЛІЙКИ.....</i>	595
<i>Смирнов І. Г.: ВОЄННИЙ ТУРИЗМ: ГЕТЬМАН П. КОНА- ШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ ЯК ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬ- КИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЛОГІСТ.....</i>	605
<i>Tarpai József: A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG MEG- MARADÁSÁT SZOLGÁLÓ KULTURÁLIS ÉS TURISZ- TIKAI FEJLESZTÉSEK AKTUÁLIS PÉLDÁI</i>	613

Уварова Г. Ш.: ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ГЕОГРАФІЯ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	621
Щука Г. П. – Сокол Т. Г.: МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В ТУРИЗМІ: ПОТРЕБИ ТА МОЖЛИВОСТІ	629
<i>Környezeti problémák / Проблеми довкілля / Environmental problems.....</i>	635
Apró Anna: SZEMPONTOK A FÉNYSZENNYEZÉS OKTA- TÁSÁHOZ A TANTERVI SZABÁLYOZÁS VONAT- KOZÁSÁBAN	637
Csoma Zoltán – Háger Krisztián – Csoma Zsuzsanna: A VÉRKE CSATORNA ÜLEDÉKÉNEK NEHÉZFÉM-SZENNYE- ZETTSÉGE	643
Dobó Marianna: A VÁLTOZÁSKEZELÉSI MÓDSZERTAN ALKALMAZÁSÁNAK PROBLEMATIKÁJA A VÉ- DELMI IGAZGATÁS TÉRSÉGI TERVEZÉSÉBEN	651
Hafenschner, Viktória Priscilla – Jankó, Ferenc: ENVIRON- MENTAL CONTROVERSY ON THE GABCIKOVO- NAGYMAROS WATER DAM, THE DANUBE RIVER. THE ASPECTS OF HUNGARIAN SCIENCE	659
Hardi Tamás – Hegyiné Bolla Katalin: A SZUBURBANIZÁ- CIÓ KÖRNYEZETÁTALAKÍTÓ SZEREPE A GYŐRI AGGLOMERÁCIÓBAN	667
Гінзула М. Я. – Смілик О. В. – Тесьолкіна Т. С.: АНАЛІТИ- КА СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ МЕНЕДЖМЕН- ТУ ВОДНОГО СЕКТОРУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	675
Ігнатишин В. В. – Іжак Т. Й. – Ігнатишин М. Б.: МОНІТО- РИНГ ГЕОДИНАМІЧНОГО СТАНУ ЗАКАРПАТСЬ- КОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОГИНУ	683
Ігнатишин В. В. – Вербицький С. Т. – Ігнатишин А. В.: ГЕО- ФІЗИЧНІ ПОЛЯ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ЕКОЛОГІЧНО НЕ- БЕЗПЕЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА ЗАКАРПАТТІ.....	691
Kajati, György – Németh, Mercédesz: THE ROLE OF LOCAL PRODUCTS IN EDUCATION AND THE ERASMUS+ PROGRAM	699

Kályko A. – Bászjuk T. – Cselle D. – Hapcsák I.: A POLISSZJAI- ALFÖLD FOLYÓINAK JELENLEGI ÁLLAPOTA ÉS KÖRNYEZETI PROBLÉMÁJA.....	707
Лісовський С. А.: РОЛЬ ГЕОГРАФІЇ У ВПРОВАДЖЕННІ ПРОЦЕДУРИ СЕО ПРИ РОЗРОБЦІ ПЛАНІВ ПРОСТО- РОВОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬ- НИХ ГРОМАД.....	713
Solymos Karolina – Csoma Zoltán: AKÁRPÁTALJAI-ALFÖLD TALAJAI FELVEHETŐ MIKROELEM-TARTALMÁ- NAK ÉS -ELLÁTOTTSÁGÁNAK ÖSSZEHASONLÍ- TÓ VIZSGÁLATA ELTÉRŐ HATÁSMECHANIZMU- SÚ KIVONÓSZEREKBEN.....	723
Vince Tímea – Csoma Zoltán – Molnár D. István – Gönczy Sándor: A FELSZÍNI VIZEK NEHÉZFÉMTARTALMÁNAK VIZSGÁLATA A NAGYMUZSALYI ARANYBÁNYA MEDDŐINEK KÖRNYEZETÉBEN	731

ELŐSZÓ

Folyamatosan változó világunkban olykor üdítőleg hat valami hagyományos dologgal találkozni. Tekintve, hogy 2020-ban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola immár harmadik alkalommal (négyévente, olimpiai rendszerben) rendez a XXI. század Kelet-Közép-Európájában zajló társadalomföldrajzi folyamatokat boncolgató nemzetközi földrajzi konferenciát, azt kis túlzással hagyományosnak is nevezhetjük. A konferencia célja változatlan: fórumot biztosítani a makrorégió tágabb értelemben vett társadalmi folyamatai térszemléletű vizsgálatával foglalkozó szakemberek eszmecseréjének, eredményeik bemutatásának.

A virtuális és a valós kommunikáció gyorsuló lehetőségei, csatornái átalakítják, talán zsugorítják is a földrajzi teret, de nem szüntetik meg azt, mint a társadalmi-gazdasági folyamatok fontos beágyazó tényezőjét. Így továbbra is meghatározó szerepet játszik mind Magyarország, mind Ukrajna számára a szomszédsági fekvésük, az ebből fakadó egymásra utaltság, jelentős fokú sorsközösség. A két ország, illetve a két nép viszonyát – számos más szomszéd népétől eltérően – nem terhelik évszázados történelmi konfliktusok, ám az utóbbi években tetten érhető a napi politika, illetve a vele összefonódott média szereplőinek rövid távú érdekektől vezérelt ellentéteket szító tevékenysége. A földrajztudománynak – azzal, hogy az objektív valóság bemutatására, megismertetésére törekszik – megvan a maga szerepe a mesterségesen gerjesztett feszültségek felszámolásában is. A beregszászi társadalomföldrajzi konferencia pedig – a szakmai eszmecserén túl – kiváló alkalom a szomszédos országok tudományos közösségei számára egymás megismerésére, illetve a meglévő kapcsolatok ápolására is.

A kötetben közölt tanulmányok ugyan a teljesség igénye nélkül, de érdekes és tanulságos merítést nyújtanak elsősorban a magyar, illetve ukrán társadalomföldrajz aktuális kutatási irányairól, és alátámasztják, hogy a geográfia századunkban is számottevő hozzáadott értékkel gazdagítja a tudományos világképünket.

Kocsis Károly,

az MTA rendes tagja,

a CSFK Földrajztudományi Intézetének és

a Miskolci Egyetem Földrajz-Geoinformatikai Intézetének igazgatója,

az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke

ПЕРЕДМОВА

У світі, який постійно змінюється, зустріти щось традиційне не так просто. Враховуючи, що Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II вже втретє, через кожні чотири роки (як в олімпійській системі), організовує міжнародну наукову конференцію, присвячену суспільно-географічним процесам XXI століття в Східно-Центральній Європі, цей захід вже можна назвати традиційним. Стабільною є і мета конференції – забезпечити майданчик для обміну думками та для представлення результатів фахівцями, які займаються дослідженням просторових аспектів різнобічних суспільних процесів у макрорегіоні.

Прискорення можливостей і каналів віртуальної та фізичної комунікації перетворює та певною мірою й звужує географічний простір, але не усуває його значення як важливого чинника соціально-економічних процесів. Як для Угорщини, так само і для України, важливим залишається сусідське розташування, пов'язана з цим взаємозалежність, певною мірою й подібна доля. Стосунки між двома країнами та народами, на відміну від багатьох інших народів-сусідів, не обтяжені віковими історичними конфліктами, хоча в останні роки простежується певне штучне нагнітання суперечностей, спричинене деструктивною діяльністю зовнішніх політичних середовищ та підконтрольних їм мас-медіа. Географічна наука, прагнучи відображати об'єктивну, неспотворену реальність, може відіграти свою позитивну роль у ліквідації штучно створеної напруги. І суспільно-географічна конференція в Берегові, окрім фахового обміну думками, є доброю можливістю для спілкування науковців сусідніх країн, а також для поглиблення вже існуючих контактів.

Розміщені в збірнику статті, не претендуючи на повноту і всеосяжність, дають цікаву та репрезентативну вибірку актуальних напрямів досліджень угорської та української суспільної географії та підтверджують, що географія і в сучасну епоху здатна збагачувати наш науковий світогляд значною доданою вартістю.

Карой Кочіш,

дійсний член АН Угорщини,

директор Інституту географії Дослідного центру астрономії та наук про Землю, директор Інституту географії-геоінформатики

Мішкольцьського університету, голова Президентської комісії АН Угорщини Угорська наука за кордоном

PREFACE

In our world of permanent change sometimes it is refreshing to meet some traditional thing. Considering that in 2020 Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education organizes an international geographical conference dissecting the human geographical processes in East-Central Europe of the 21st century for the third time already (every four years, in the system of the Olympic Games), with minor exaggeration we can call it traditional. The aim of the conference remains unchanged: to provide a panel for the exchange of views and presentation of scientific results of professionals dealing with the spatial approach investigation of the macro-region's social processes taken in a wider sense.

The accelerating prospects, channels of virtual and substantive communication transform, maybe even shrink the geographical space but not extinguishing it as an important impregnating factor of the socio-economic processions. Thus, the neighboring location and the resulting interdependency, the significant degree common fate play, furthermore, a decisive role for both Hungary and Ukraine. The relationship of the two countries and two nations – unlike the one of other neighboring peoples – is not loaded with age-long historical conflicts, though the counter-instigating activity of the daily politics led by short-term interests and media performers interwoven with it can be evidenced in the late years. The geographical sciences, by attempting to present and foreshow the detached reality also have their role in liquidating the tensions induced artificially. The human geographical conference in Berehove, in turn – apart from professional colloquy – is a perfect opportunity for the scientific communities of neighboring countries to get acquainted with each other as well as to cultivate the already existing relations.

The studies published in the volume, though, in a non-exhaustive way, offer an interesting and edifying scoop primarily from the actual research directions of Hungarian and Ukrainian human geography and confirm that geography is enriching our scientific view of the world with a remarkable added value even in the present century.

Károly Kocsis,

*full member of the Hungarian Academy of Sciences,
director of the Geographical Institute of the Research Centre
for Astronomy and Earth Sciences and the Institute
of Geography-Geoinformatics of the University of Miskolc,
president of the Hungarian Science Abroad Presidential
Committee of the Hungarian Academy of Sciences*

ПЕРЕДМОВА

Східно-Центральна Європа протягом багатьох століть була регіоном, що долав на шляху свого розвитку складні протиріччя та конфлікти. І сьогодні перед ним постають численні виклики. Частина проблем має глибоке історичне коріння, яке час від часу підживлюється зрушеннями на «Великій шахівниці», посткомуністичною рефлексією, ціннісними трансформаціями глобалізаційної ери. До певної міри суперечливим є сприйняття політики ЄС та, власне, наслідки її реалізації в соціальній та економічній площині. Кожній із країн регіону доводиться проходити складний процес адаптації в умовах гострої конкуренції за ринки та ресурси, зокрема людські й фінансові. Не останнє місце посідають і міграційні виклики, що спричиняють потребу управління ризиками нелегальних зовнішніх міграцій, розв'язання проблем периферійних територій, де йде невпинний відтік працездатного населення, та, одночасно, проблем, що виникають внаслідок надмірної концентрації мешканців у великих містах. В цілому, у європейському вимірі, актуальним є питання подолання регіональної нерівності, визначення причин її виникнення, об'єктивне оцінювання та пошук заходів щодо зменшення соціально-економічних диспропорцій, досягнення територіальної згуртованості. Успішність цих та багатьох інших заходів безумовно спирається на внутрішній потенціал тієї чи іншої держави. Водночас, не менш значимою залишається співпраця на макрорегіональному та глобальному рівні, в рамках численних глобальних ініціатив, серед яких особливе місце посідають Цілі сталого розвитку 2030. У цьому контексті конференція, що організована Закарпатським угорським інститутом ім. Ференца Ракоці II, є одним із кроків у цьому напрямку, спрямована на координацію зусиль науковців та освітян, обмін думками та ідеями, що мають усі перспективи для впровадження при формуванні національної політики країн-учасниць, забезпеченні їх сталого розвитку та примноженні територіального капіталу.

Євгенія Маруняк,
*доктор географічних наук,
старший науковий співробітник,
директор Інституту географії НАН України*

ELŐSZÓ

Kelet-Közép-Európa évszázadokon keresztül olyan régió volt, melynek fejlődése során bonyolult ellentmondásokat és konfliktusokat kellett leküzdenie. És jelenleg is számos kihívással néz szembe. A problémák egy részének mélyre nyúló történelmi gyökerei vannak, amelyek időről időre revitalizálódnak a „nagy sakktáblán” történő elmozdulások, a posztkommunista reflexek, a globalizációs korszak értéktranszformációi révén. Bizonyos mértékben ellentmondásos az EU politikájának a megítélése, illetve annak a következményei is mind társadalmi, mind gazdasági síkon. A térség valamennyi országának az alkalmazkodás bonyolult folyamatán kell végigmennie a piacokért és az erőforrásokért, kiemelten a humán és pénzügyi erőforrásokért folyó éles konkurencia körülményei között. Nem utolsó sorban megemlíthetők a migrációs kihívások, amelyek szükségessé teszik az illegális külső migráció kockázatainak menedzselését, a periférikus területek problémáinak megoldását, ahonnan folyamatos a munkaképes népesség elvándorlása, és ezzel párhuzamosan a lakosok nagyvárosokban történő túlzott koncentrációja következtében fellépő problémák kezelését is. Összességében, európai léptékű aktualitással bír a regionális egyenlőtlenség leküzdésének kérdése, kialakulási okainak beazonosítása, objektív értékelése és a társadalmi-gazdasági aránytalanságok mérséklésére, valamint a területi kohézió elérésére irányuló intézkedések keresése. Az ezen és más intézkedések sikeressége, természetesen, egyik vagy másik ország belső potenciáljára támaszkodik. Ugyanakkor, nem csökken a makroregionális és globális szintű együttműködés jelentősége, számos globális kezdeményezés keretein belül is, melyek között kiemelt helyet foglal el a Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030. Ebben az összefüggésben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által szervezett konferencia egy újabb lépés a kutatók és oktatók erőfeszítéseinek az összehangolása, vélemény- és eszmecseréje útján, az itt megfogalmazott elképzelések megvalósítása pedig jó kilátásokkal bír a részt vevő országok politikájának alakítása, a fenntartható fejlődésük biztosítása és a területi töke gyarapítása terén.

Marunyak Jevhenyija,
DSc, tudományos főmunkatárs,
az UNTA Földrajztudományi Intézetének igazgatója

PREFACE

East-Central Europe has been for many centuries the region, overcoming its complex contradictions and conflicts. And nowadays it faces numerous challenges. Partly the problems have deep historical roots, which are, from time to time, fueled by shifts in the Grand Chessboard, post-communist reflection, and transformations of values in globalization era. Also the perception of EU policy and, in fact, the consequences of its implementation in the social and economic dimensions are often contradictory. Each of the countries in the region has to undergo a complicated process of adaptation under conditions of tough competition for markets and resources, in particular human and financial. Last but not least are migration challenges, which cause the need to manage the risks of illegal external migration, to address concurrently the problems of peripheral territories with a constant outflow of working age population, and problems arising from the excessive concentration of large cities by dwellers. On the whole, in European dimension, the issues of regional inequality, such as identifying the causes of its occurrence, objective assessment and looking for measures to reduce socio-economic disparities, achieving territorial cohesion are urgent. The success of these and many other measures undoubtedly grounds on the internal potential of a country. However, cooperation at the macro-regional and global levels, within the framework of numerous global initiatives, particularly “Sustainable Development Goals 2030”, remains important. In this context, the conference organized by Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute is one of the steps in this direction, aimed at coordination of scientists’ and tutors’ efforts, exchange of ideas which are prospective for implementation in national policies of participating countries, ensuring their sustainable development and enhancing territorial capital.

Eugeniya Maruniak,
*DSc, senior researcher,
director of the Institute of Geography
of the National Academy of Sciences of Ukraine*

PLENÁRIS ELŐADÁSOK
ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ
PLENARY PRESENTATIONS

РЕГІОНАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ ТА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: ПОШУК БАЛАНСУ

Маруняк Є. О.

Інститут географії Національної академії наук України
emgeooffice@gmail.com

Abstract

REGIONAL INEQUALITY AND REGIONAL POLICY: SEARCHING THE BALANCE

Maruniak, Eugeniya

The article deals with the peculiarities of forming the regional policy of Ukraine. The gaps caused by the complicated process of "paradigm shift", the civilizational preconditions of state building, which laid down a number of conflicts and interregional differences have been identified. Modern problems of regional development and possible ways of their solution through the prism of European experience have been analyzed.

Keywords: regional development, inequality, regional policy

Територіальна згуртованість широко декларується як важливий пріоритет розвитку країн ЄС та об'єднання в цілому. Згуртованість стає складовою політики ЄС ще наприкінці ХХ ст., в той час як згуртованість територіальна виходить на порядок денний вже на початку ХХІ ст., у складі Лісабонської стратегії (Lisbon Strategy 2010), Зеленої книги з територіальної згуртованості (Green Paper 2008), Територіального порядку денного ЄС 2020 (Territorial Agenda), Стратегії ЄС 2020 (Europe 2020) тощо. Головним викликом у цій площині було визначено «забезпечення збалансованого та сталого територіального розвитку ЄС в цілому, шляхом зміцнення економічної конкурентоспроможності та зростання потенціалу поряд із потребою збереження природних ресурсів та підтримки соціальної згуртованості» (Green Paper 2008). Суттєві досягнення обумовлені увагою до особливостей регіонів, їх зв'язаності та доступності, а також взаємодії між міськими та сільськими територіями. Власне ж регіональна політика країн ЄС почала формуватись ще в середині ХХ ст.

Іншою є історія пострадянських країн. Частина з них успішно приєднались до ЄС, впроваджуючи відповідні цінності та культуру управління, деякі залишились в епосі тотальної централізації, Україна ж спробувала балансувати, віддаючи втім формальну перевагу європейському вектору. Таким чином, хоча й із певним запізненням, були напрацьовані окремі документи у сфері регіональної політики та просторового розвитку. Перша концепція державної регіональної полі-

тики була затверджена у 2001 р. (Указ Президента, 341/2001). Згодом були представлені Стратегії регіонального розвитку до 2015 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. №1001) та до 2020 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. №385). Для планування територій знаковими стали Закони «Про Генеральну схему планування території України» (№3059-III від 7 лютого 2002 р.), «Про регулювання містобудівної діяльності» (№3038-VI від 17 лютого 2011 р.). Прийняття документів втім не було тотожним їх ефективному впровадженню. Першою і найочевиднішою прогалиною є проблема інтегрованості секторальних політик і, в першу чергу, документів стратегічного та територіального планування. Другою – відсутність важливих і притаманних європейській політиці пріоритетів – поліцентричності, функціонального підходу, зв'язності, значимості локальних економік тощо. Особливо слід відмітити тривале ігнорування принципів сталого розвитку та екологічної складової як такої. Лише у 2019 р., на тлі відсутності Стратегії та індикаторів сталого розвитку, на державному рівні був прийнятий документ про «Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» (Указ Президента №, від). Названі дві прогалини безумовно корелювали із третьою – розподілом фінансів для розвитку територій, що, до початку реформи з децентралізації, здійснювалось не лише з порушенням принципів субсидіарності, а й переважно без урахування конкурентних переваг регіонів у глобалізованому світі. Зрештою, серед слабких сторін регіональної політики опинився і гуманітарний вектор, позбавивши її фундаменту для вирішення багатьох спірних питань. Фактично, ігнорування цінності територіального капіталу кожного регіону та місцевості, їх унікальності та особливих рис, обумовили нівелювання цінності різноманіття як такого – біологічного, ландшафтного, культурного, соціально-економічного, які так і не стали, або ж дуже повільно стають невід'ємними складовими управлінської діяльності. Пояснюючи цю проблему, можна побачити коріння з радянського минулого, з притаманними йому централізованими зв'язками, розміщенням продуктивних сил, спробами уніфікації та економічною (виробничою) домінантою у плануванні. Але слід розуміти і те, що продовжений життєвий цикл цих патернів є наслідком геополітичної та гео економічної невизначеності держави протягом майже всього періоду незалежності, надмірного російського впливу, а також небажання політичних еліт «будувати по-новому».

Результатом таких коливань стали очевидні контрасти просторового розвитку, кризові явища в економіці та суспільстві, посилення деградації природних екосистем, порушення територіальної цілісності, які варто дослідити детальніше.

Насамперед слід звернутись до реально існуючих та міфологізованих проблем контраверсії східних та західних регіонів. Відкидаючи припущення С.Хантінгтона про «розколоту цивілізацію», варто все ж зупинитись на регіональних особливостях, закладених у результаті впливу відомих історичних подій. Перший полюс утворюють західні області, які приєднались до України в 1939 р. (Закарпатська – у 1945 р.), і майже до розпаду СРСР розглядались радянською владою як потенційний осередок націоналізму. Збереження мови, традицій, релігії – все це суперечило портрету космополітичної «радянської людини», яка живе і працює без коріння задля «побудови комунізму». За даними останнього перепису населення (2001 р.), Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська області є майже моноетнічними (94–98% населення – українці). Серед регіональних типових ознак тут слід назвати особливості демографічної поведінки (вища народжуваність), вищу, ніж в середньому по Україні, міграційну активність, національну та політичну свідомість (сприйняття ідеї незалежності, участь у Майданах), а також виразнішу економічну поведінку (приватна ініціатива, динамізм – поширена модель). Релігія, незалежно від церковної приналежності, є значимим елементом життєдіяльності, що опосередковано зменшує прояв так званих «соціальних хвороб» та девіантної поведінки. Безперечною є наявність впливів сусідніх держав – Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини, а також особливостей, закладених в історичному минулому, зокрема часів Австро-Угорської імперії, що можуть бути виявлені за так званими фантомними кордонами.

Натомість, східний «полюс», у своєму крайньому вираженні поширений на території Донецької та Луганської областей, а меншою мірою – у Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях, досі відчуває рефлексію радянської епохи. Досить великою тут є частка етнічних росіян (найбільша, на час перепису 2001 р., – в Луганській та Донецькій – 44,8% та 38,2%, дещо менша, 17–25% – в решті регіонів), переселених сюди після страшних Голодоморів 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр. та винищення українського селянства. Тотальна індустріалізація, руйнування цінностей традиційного суспільства,

специфіка укладу життя у численних монопромислових поселеннях спричинили формування особливого типу свідомості. Перевага надається централізації, стабільності, навіть за умови невисоких стандартів життя. Відсутність ідеологічного стрижня, віддаленість від впливів західного світу в умовах економічної кризи 90х обумовили тут виразні прояви соціального неблагополуччя та криміналізацію. Високими, за оцінками дослідників, тут є і соціальні ризики в цілому. Слід зауважити і наслідки прямої та прихованої радянської а згодом російської, пропаганди – страх перед націоналізмом та капіталізмом, поширені далеко за межами кількох східних областей.

Незважаючи на вищезгадані відмінності, йшов природний процес поступового «розмивання» стереотипів, обумовлений внутрішніми міграціями, зростаючою відкритістю української економіки та суспільства в умовах глобалізації, формуванням єдиного соціокультурного поля держави. Його незавершеність та окупація Донбасу стали насамперед наслідком політичних спекуляцій та російського тиску. Втім не можна не помітити слабкість та недалекоглядність концепції та стратегій державної регіональної політики. Питання Криму та Донбасу ніколи не були акцентовані в таких документах належним чином. «Слабким» місцем залишається і бачення збалансованого розвитку поліетнічних регіонів – Одеської, Закарпатської, Чернівецької областей.

У контексті соціально-економічного розвитку за роки незалежності Україна демонструє зростаючу поляризацію. Лише за останні 10 років частка валового регіонального продукту (ВРП) м. Києва у загальній структурі зросла з 18,9% до 23,4%. Відповідно, ВРП на душу населення у Києві перевищує середній по Україні показник у понад 3 рази, мінімальний – 7,6 рази¹. Подібне зростання спостерігається і за індексом Тейла, при вимірі міжрегіональної нерівності розподілу ВРП. Починаючи з 2001 р., значення індексу зросло у понад 3 рази (2001 – 0,06; 2005 – 0,12; 2010 – 0,13; 2014 – 0,15; 2019 – 0,19). Зрозуміло, що останнім часом об'єктивність вибору показників ВВП та ВРП для оцінки рівня розвитку країн та регіонів піддається гострій критиці. Як зазначається в аналітичному звіті Європейського

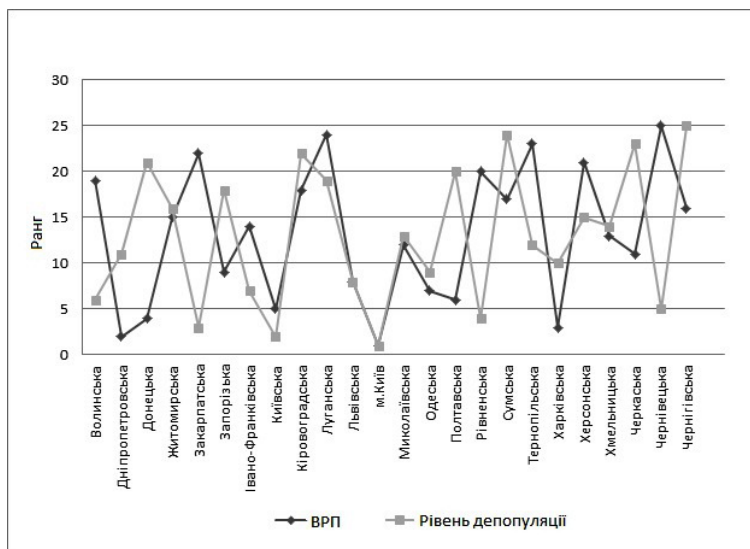
¹ Якщо враховувати Луганську область, зі значними втратами від окупації, різниця становить понад 17 разів.

інвестиційного банку (Bubbico–Freytag 2016), «високий валовий регіональний продукт не є гарантією значного соціального прогресу... значний соціальний прогрес суттєво корелює з регіональною конкурентоспроможністю».

В українських реаліях підтвердження можна знайти у низькій кореляції між рівнем економічного розвитку (ВРП, реалізація промислової продукції, зовнішньоекономічна діяльність) та соціальними й екологічними індикаторами, що можна проілюструвати на прикладі індексу людського розвитку. Так, у 2017 р. Чернівецька область з найнижчим серед регіонів ВРП посіла перше місце у рейтингу за індексом регіонального людського розвитку (ІРЛР) (Регіональний людський розвиток 2018), натомість промисловий регіон-лідер – Дніпропетровська область опинилась лише на 12 місці. Не менш цікавим явищем є зворотна кореляція між величиною ВРП та темпами скорочення населення (рис. 1).

Рисунок 1

Валовий регіональний продукт та депопуляція

Отже, регіони-лідери за обсягом ВРП, крім Київського, демонструють переважно вищі темпи скорочення населення. І навпаки, очевидні аутсайтери – Чернівецька, Закарпатська, Рівненська області відносно стабільні щодо демографічної структури.

Більш справедливим в оцінці соціально-економічного розвитку вважається Індекс соціального прогресу (Social Progress Index 2019), для обрахування якого використовують три категорії: базові людські потреби (харчування та первинна медична допомога, вода та санітарно-гігієнічні умови, наявність житла (притулку), безпека), основи добробуту (доступність початкової освіти, інформації та комунікацій, здоров'я та оздоровлення, якість навколишнього середовища), можливості (права, свободи, інклюзивність, доступність кращої освіти).

Зважаючи на відносно низький показник, що отримала при оцінці Україна (80 місце серед 149 країн світу), з особливо низькими балами щодо інклюзивності та якості навколишнього середовища, можна лише уявити нерівномірність розподілу окремих показників та глибину проблем в регіонах порівняно, наприклад, зі столичним.

Водночас, заходи, спрямовані на покращення ситуації, які ґрунтувалися б на реальній та потенційній конкурентоспроможності регіонів, не часто мали місце в регіональній політиці та схемах розподілу бюджету. Загальна картина концентрації фінансово-інвестиційних потоків у столичному регіоні дещо порушувалась внаслідок приходу до влади в країні регіональних еліт. У цьому контексті найпоказовішим є приклад Донецької та Луганської областей, які лише за роки президентства Януковича отримували безпрецедентні трансферти з державного бюджету, понад 20% та понад 10% всіх трансфертів відповідно, що значно перевищувало частку цих регіонів у ВВП України. Водночас, понад половина областей України, незалежно від внеску у ВВП, отримували менше 1% державної підтримки. Кошти часто спрямовувались на підтримку застарілих виробництв, збиткової вугільної галузі. Поряд з відсутністю комплексного бачення розвитку територій, чітких інноваційних пріоритетів це призвело до збереження ресурсорієнтованої моделі економіки, неприйнятної з точки зору постіндустріального суспільства, майже в усіх регіонах України. Мало місце уникнення вибору між стимулюванням депресивних та перспективних територій, а системні заходи не здійснювались в жодному з напрямів. Наслідком є сумнівне у соціально-економічному та екологічному вимірі домінування 5–7 високоурбанізованих промислових регіонів, що має бути переоцінено в процесі подальшого стратегування.

Окремої уваги заслуговують зміни у регіональних системах розселення. Крім очевидної тенденції зростання Києва та, фактично, Київської метрополітарної зони, подібні процеси можна спостерігати і в

інших регіонах. Досить часто поляризація призводить до формування стійкої периферії, занепаду малих міст та сільських територій. Паралельно ж відбувається загальний процес скорочення чисельності населення, найбільше виражений в східних та центральних регіонах, де в середньому за 5 років (2014–2019 рр.) темпи скорочення населення становили 4%. Навіть у Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській областях, які поряд з Київським регіоном, Донецькою та Луганською областями стали найбільшими реципієнтами внутрішньо переміщених осіб, скорочення протягом зазначеного періоду становило відповідно 62, 70 та 86 тис. осіб. Стабільнішою залишалась ситуація в західних областях де, за виключенням Тернопільської області, скорочення не перевищувало 1%.

Не менш значима прогалина існує в сфері управління територіями певних типів, або ж особливими територіями, до яких, в їх класичному розумінні СЕМАТ, в Україні належать гірські та приморські регіони. Відомими є проблеми безробіття та трудових міграцій у гірських регіонах Українських Карпат, депресивність частини приморських регіонів, спричинена такими факторами, як вплив природно-кліматичних умов на ведення сільського господарства, низька транспортна доступність та рівень розвитку інфраструктури в цілому, занепад, починаючи з 90х років, морського транспорту. Зрушення на рівні формування політики помітні лише з 2018–2019 рр. – розроблена та затверджена Концепція розвитку гірських територій Українських Карпат, а у проекті Стратегії державного регіонального розвитку до 2027 р. задекларовано пріоритет «Концентрація на вирішенні комплексних проектів з урахуванням особливостей проблемних територій». Поряд з гірськими та приморськими територіями особливих заходів потребують старопромислові регіони, а також столичний регіон, для якого обґрунтування та затвердження Концепції Київської агломерації або метрополітарного регіону стає головною умовою подальшого розвитку, конкурентоспроможності в макрорегіональному та глобальному масштабі.

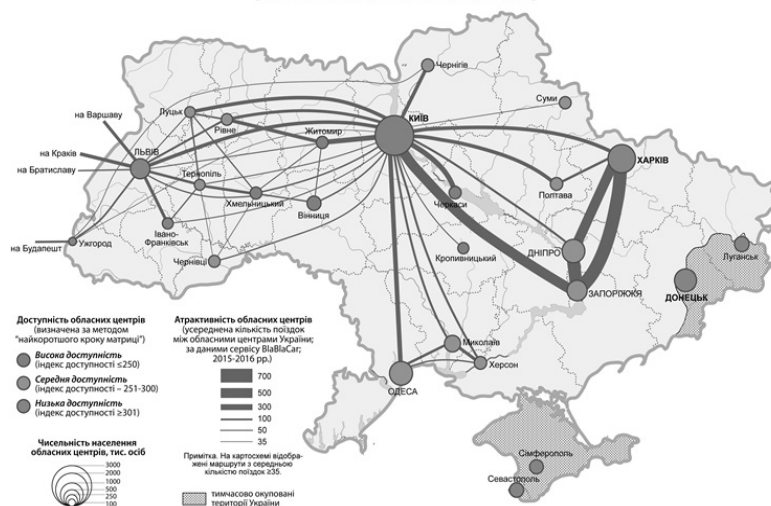
Ще однією прогалиною регіональної політики в Україні є недостатнє забезпечення доступності та зв'язності на всіх рівнях, від державного до місцевого, що цілком дозволяє говорити про «локалізаційну дискримінацію» – гіпертрофовані витрати відстані. З одного боку кількісні показники, що характеризують розвиток самих мереж і технічного стану обладнання та рухомого складу, не відповідають

стандартам країн ЄС. Так, за щільністю автомобільних шляхів, розрив становить, в середньому, чотири-п'ять разів, залізничних шляхів – близько двох разів. З іншого, лише в останнє десятиліття почалась відносна «регіоналізація» авіаційного та залізничного сполучення, зорієнтованого раніше переважно на столицю як безальтернативний хаб. Ступінь транспортної інтегрованості західних, східних, південних центрів має тенденцію до зростання, але й досі залишається невисоким, порівняно з мережами розвинених країн. Відносно «зв'язаними» залишались вантажні перевезення промислових регіонів, за напрямками, закладеними ще в часи СРСР. Водночас міжрегіональні та внутрішньо регіональні переміщення досі обмежуються чинниками зручності, частоти, вартості сполучення та обумовлюють пошук альтернатив, зокрема за рахунок приватного автотранспорту. Однією з них є сервіс Bla-bla-car, аналіз роботи якого дозволяє побачити особливості попиту за окремими напрямками (рис. 2)

Рисунок 2

Доступність і атрактивність обласних центрів (Маруняк 2018)

УКРАЇНА. ДОСТУПНІСТЬ І АТРАКТИВНІСТЬ ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ
(АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ)

Зрушення щодо гармонізації з європейськими та глобальними трендами набули помітних масштабів лише, починаючи з 2015–2016 р., під впливом підписаної роком раніше Угоди про Асоціацію з ЄС. За участю міжнародних донорів підготовлено та прийнято кілька

законопроектів, зокрема про Стратегічну екологічну оцінку, здійснено спроби інтеграції досвіду і кращих практик у сфері планування розвитку територій, а також посилення взаємозв'язків між різними видами планування. Водночас, актуальними для розвитку українських регіонів залишаються питання:

- Врахування зовнішніх викликів (геополітична ситуація, глобалізація);
- Забезпечення пріоритету поліцентричності як аксіоми просторового розвитку, зваженого фінансування та інтегрованого планування;
- Визначення та реалізація цілей та заходів розвитку особливих/проблемних територій;
- Переоцінка внутрішнього потенціалу регіональних економік (інноваційність, екологічна дружність розвитку).

Література

- Маруняк Є.О. 2018: Геопросторові дослідження і практика планування: Україна на тлі світових трендів / Є.О.Маруняк. – Київ: Фенікс. 336 с.
- Регіональний людський розвиток. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ. 2018 – 72 с.
- Bubbico Rocco L. – Freytag L. 2018: Inequality in Europe. European Investment Bank – P.20
- Europe 2020 in a nutshell. Commission of the European Communities. [Електронний ресурс] –/ Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm
- Green Paper on Territorial Cohesion. Turning territorial diversity into strength. Commission of the European Communities. Brussel, 2008 – P. 6.
- Lisbon Strategy evaluation document. Commission of the European Communities. Brussels, 2.2.2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/archives/growthandjobs_2009/pdf/lisbon_strategy_evaluation_en.pdf
- Social Progress Index [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.socialprogress.org/?tab=2&code=UKR>
- Territorial Agenda of the European Union 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.eu-territorial-agenda.eu/Reference%20Documents/Final%20TA2020.pdf>

НЕОДНОЗНАЧНІ ПРИМІСЬКІ ПРОСТОРИ: РОЗШИРЕННЯ ЧИ ЗВУЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННИХ ПРАКТИК?

Мезенцев К. – Провотар Н.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
mez@univ.kiev.ua

Abstract

AMBIGUOUS SUBURBAN SPACES:
EXTENSION OR REDUCTION OF EVERYDAY PRACTICES?

Mezentsev, Kostyantyn – Provotar, Nataliya

Suburban spaces as activity spaces with a number of diverse interactions and social relations are characterized by a set of complicated and ambiguous processes. They can be seen as constantly changing spaces of everyday life, which are depend on interweaved everyday practices of the locals and newcomers. The main tendencies of such changes are increasing variability and individualization.

Keywords: *suburban space, everyday practices, diversity, changes*

Вступ

Ми живемо у «вік урбанізації» (Brenner–Schmid 2014), і це є беззаперечним аргументом, чому урбаністичні процеси і явища заслуговують на особливу увагу, передусім географів. Проте в умовах планетарної урбанізації (Brenner–Schmid 2011) «урбаністичне питання» («urban question») цілком може бути охарактеризоване як «субурбаністичне питання» («suburban question») (Phelps et al. 2015; Phelps 2017). Йдеться про те, що урбаністичні дослідження рівною мірою включають вивчення як середмістя, так і міських окраїн, приміської зони. У світових масштабах зростає не тільки кількість міських жителів, але й мешканців приміської зони.

Субурбію можна вивчати з різних точок зору – як результат міграції населення, децентралізації економічної діяльності, зайнятості, як нове житлове будівництво та трансформацію житлових районів у передмісті. Не менш важливою стороною дослідження є приміські простори.

Для того, щоб повноцінно зрозуміти приміські простори, чинники та механізми їх формування і розвитку, варто звернути увагу на повсякденне життя звичайних, ординарних мешканців, тобто вивчати приміські простори через призму повсякденної поведінки місцевих мешканців, як тих, хто тривалий час проживають в субурбії, так і тих, хто стали її новими жителями. При цьому приміські простори є не

просто «контейнерами», де відбувається повсякденне життя мешканців, а самі впливають на їх поведінку.

Повсякденні практики у приміських просторах не є сумою чи співіснуванням типових міських і сільських практик, що відображають відповідно міський і сільський способи життя. Це специфічний феномен, який передбачає виникнення особливого – приміського – способу життя. Різні приміські простори характеризуються різним ступенем сформованості такого способу життя, зберігаючи ознаки і прояви міського і сільського водночас.

Отже, метою даної роботи є спроба географічної інтерпретації приміських просторів як середовища і фактору різноманітних приміських повсякденних практик, що змінюються.

Приміські простори як соціально-географічний об'єкт

Просторовим проявом процесів субурбанізації є формування приміських просторів. Вони зазвичай мають виражені ознаки з точки зору забудови території. Типові приміські простори «західного типу» – це низькоповерхова забудова з низькою щільністю населення, «радянського типу» – переважно міста-супутники з окремими районами високоповерхової забудови.

Водночас приміські простори мають низку соціальних ознак. Як зазначає Р. Гарріс, субурбія повинна починатися з фізичних характеристик, але, щоб мати значення, вона не може закінчитися на цьому (Harris 2010). Субурбія є соціально «розробленою» (навмисно або (частіше) ні) для досягнення певних колективних та індивідуальних цілей; це «нові соціальні простори на міських окраїнах» (Bourne 1996). Основні соціальні ознаки зазвичай пов'язані із рівнем доходів населення, етнічною структурою населення, міграційною поведінкою, способом життя.

Важливим аспектом соціально-географічного вивчення приміських просторів є дослідження повсякденних практик, які змінюються. Особливості повсякденних практик жителів приміських просторів визначаються високим рівнем їх щоденної мобільності, що позначається, насамперед, на практиках трудової діяльності, отримання різних послуг, споживання, відпочинку та дозвілля (Мезенцев та ін. 2019).

Н. Фелпс та ін. ведуть мову про різні варіанти змін – занепад міст на користь субурбії; перетворення субурбії на постсубурбію; перетворення постсубурбії на міста; занепад субурбії та її перетворення

у «щось менше, ніж субурбія» (Phelps et al. 2015). Кожен із варіантів супроводжується й змінами повсякденних практик. Так, у процесі «урбанізації субурбії» (Massotti 1973), «дозрівання» субурбії до пост-субурбії повсякденні практики мешканців приміської зони «урбанізуються», стають значно менш залежними (або зовсім незалежними) від центрального міста.

Життя у міській периферії може мати дуже специфічні значення (Harris 2010). Субурбія – це місце, що має значення, яке є не лише «ареною для повсякденного життя» – її географічними чи просторовими координатами, а саме по собі надає сенсу цьому життю (Eyles 1989).

Основними тенденціями зміни приміських просторів з точки зору повсякденних практик є посилення мінливості та індивідуалізація. Їх зумовлюють глобалізаційні процеси (суттєво змінюють повсякденні практики проживання, трудової діяльності, дозвілля та відпочинку), соціально-економічні трансформації (проявляються у розшаруванні населення та змішуванні повсякденних практик), технологічні новації.

Зміни повсякденних практик можуть супроводжуватися певними конфліктами (Мезенцев та ін. 2019).

Різноманіття приміських просторів – різноманіття повсякденних практик

Н. Фелпс наголошує, що в міру розвитку суспільств також проявляються процеси субурбаністичної диференціації і, навіть, формування нових типів субурбії (Phelps 2017). Як зазначають Р. Кейл та ін., різноманіття форм субурбанізації є швидше нормою, ніж винятком (Keil et al. 2019). Приміські простори, з точки зору соціальної географії, характеризуються «подвійним різноманіттям» – як щодо типу забудови та складу мешканців, з одного боку, так і щодо поєднання повсякденних практик – з іншого.

В Україні можна вести мову про п'ять основних типів приміських просторів, для кожного з яких характерні специфічні характер змін, переважаючий тип житла, спосіб життя та оточуючі простори – сільські поселення, охоплені субурбанізацією, нові котеджні містечка, перетворені на постійні дачні поселення, зростаючі міста-супутники радянських часів, а також райони внутрішньої субурбанізації (Мезенцев 2017, Мезенцев та ін. 2019).

Мінливість повсякденних практик найдинамічніше проявляється у приміських просторах, де взаємонакладаються кілька зрізів повсякденних практик тих, хто поселяється в субурбії: повсякденні практики жителів міст і сільської місцевості; повсякденні практики жителів різних регіонів, які можуть мати суттєві соціально-психологічні відмінності; повсякденні практики тих, хто розглядає передмістя як територію тимчасового проживання на шляху до поселення в місті, і тих, хто поселяється на тривалий період часу (Мезенцев та ін. 2019). Повсякденні практики жителів приміських просторів також диференційовані в розрізі постійних жителів субурбії, тих, хто переїхав до передмістя з центрального міста, і тих, хто приїхав до субурбії з інших регіонів.

Незважаючи на тривалість інтенсивного «тиску» великих міст на «старі» приміські простори, все одно можуть бути ідентифіковані окремі «старі» приміські практики, що зберігають своє значення поряд з новими. Тобто в окремих приміських просторах завдяки поєднанню низки чинників зберігаються специфічні приміські практики, що відображають риси попередніх часових зрізів, а також утворюються гібридні форми (Мезенцев та ін. 2019). Натомість отримують поширення й принципово нові практики. Тому не можна однозначно стверджувати про розширення чи звуження повсякденних практик, швидше мова йде про їх поступову трансформацію та взаємопереплетення.

Висновки

Приміські простори як осередки життєдіяльності населення із множиною різноманітних та різноспрямованих взаємодій і соціальних відносин характеризуються сукупністю складних і неоднозначних процесів. З точки зору соціальної географії, важливо розглядати їх як такі, що характеризуються «подвійним різноманіттям» – щодо забудови і складу населення, з одного боку, та щодо поєднання повсякденних практик – з іншого. У процесі трансформації приміських просторів трансформуються й повсякденні практики, набуваючи нових форм та нових поєднань.

Література

- Мезенцев К. 2017: Вступ: приміські простори, що змінюються та виникають In: К. Мезенцев, Я. Олійник, Н. Мезенцева (ред.). *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін*. Київ: Фенікс, с. 261–267.
- Мезенцев К. – Провотар Н. – Гнатюк О. – Мельничук А. – Денисенко О. 2019: Неоднозначні приміські простори: тренди та особливості зміни повсякденних практик. *Економічна та соціальна географія*, 82, с. 4–19.
- Bourne L. S. 1996: Reinventing the Suburbs: Old Myths and New Realities. *Progress in Planning*, 46(3), pp. 163–184.
- Brenner N. – Schmid C. 2011: Planetary Urbanisation In: M. Gandy (ed.) *Urban Constellations*. Berlin: Jovis, pp. 10–13.
- Brenner N. – Schmid C. 2014: The ‘Urban Age’ in Question. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(3), pp. 731–755.
- Eyles J. 1989: The geography of everyday life. In: D. Gregory, R. Walford (eds.) *Horizons in Human Geography*. Macmillan: London, pp. 102–117.
- Harris R. 2010: Meaningful types in a world of suburbs. *Research in Urban Sociology*, 10, pp. 15–47.
- Keil R. – Güney M. – Üçoğlu M. 2019: Introduction: Massive Suburbanization – Political Economy, Ethnography, Governance. In: M. Güney, R. Keil, M. Üçoğlu (eds.) *Massive Suburbanization. (Re)Building the Global Periphery*. Toronto: University of Toronto Press, pp. 3–34.
- Massotti L. H. 1973: Prologue: suburbia reconsidered – myth and counter-myth. In: L. H. Massotti and J. K. Hadden (eds.). *The Urbanization of the Suburbs*. London: Sage, pp. 15–22.
- Phelps N. A. 2017. Introduction: Old Europe: New Suburbanization? In: N.A. Phelps (ed.). *Old Europe: New Suburbanization. Governance, Land and Infrastructure in European Suburbanization*. Toronto: University of Toronto Press, pp. 3–17.
- Phelps N. A. – Tarazona Vento A. – Roitman S. 2015: The suburban question: grassroots politics and place making in Spanish suburbs. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 33(3), pp. 512–532.

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: НАПРЯМКИ ВПРОВАДЖЕННЯ І ЗАВДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Руденко Л. Г. – Дронова О. Л.

Інститут географії Національної академії наук України
l.gr.rudenko@gmail.com, olena.dronova@gmail.com

Abstract

SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF UKRAINE: DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION AND TASKS OF GEOGRAPHY

Rudenko, Leonid – Dronova, Olena

The paper notes that the critical human-driven impact on the environment, the reduction of volumes and types of natural resources, the change of their qualitative features leads to the deterioration of ecological conditions of human habitation. Significant improvement of the enlightenment and educational activities of geographers in order to raise the people awareness about the consequences of the environmental footprint is proposed. The essence of the Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030 which is one of the instruments for achieving sustainable economic, social and environmental development is outlined.

Keywords: enlightenment, education, sustainable development, environment, sustainable development goals, sustainable development strategy

1. Негативні наслідки діяльності людини в природному середовищі призвели до значного скорочення живих організмів, до зниження об'єктів і якості мінеральних інших видів ресурсів, втрати природних властивостей земельних ресурсів, забруднення атмосферного повітря, загальних втрат природних екологічних властивостей компонентів природи, а в цілому – до значного погіршення якості середовища проживання людини і незворотних, згубних процесів у біосфері.

Усвідомлення суспільством і світовими лідерами небезпеки для життя усього живого на планеті Земля призвели до розробки низки документів планетарного рівня. Серед них найвагомішими є Порядок денний на ХХІ ст. і Цілі сталого розвитку до 2030 року.

Завдяки цим і іншим рекомендаціям світових форумів *світогляд-на парадигма сталого розвитку* стає альтернативною панівній моделі розвитку на основі споживання і інструменталістського підходу, що спирається на ставленні до природи лише як до засобу задоволення потреб людини. Нова парадигма передбачає забезпечення збалансованості економічного, соціального й екологічного аспектів розвитку. Це вимагає усвідомлення представниками усіх верств населення наслідків свого екологічного сліду, а також швидкої та фундаментальної трансформації систем виробництва і споживання.

Впровадження парадигми сталого розвитку неможливе без активного *просвітництва* та вдосконалення *освітянської* діяльності, особливо в сфері географічної науки.

Зрілість народів проявляється у розумінні сутності викликів і загроз, які є уже сьогодні, які можуть з'явитись і яких можна уникнути чи пом'якшити їх наслідки. Людина є біологічним видом, однак різниться від інших видів, оскільки має унікальні властивості поповнювати з кожним новим поколінням культурну спадщину людства, яка і накопичується, і поновлюється. До тих пір, поки буде жити людина, йтимуть процеси поповнення культурної спадщини. Складовою культурної спадщини є і різні технології. Вони з'являються, як правило, на угоду людині, яка є розумною і разом з тим жорсткою стосовно природи, з її ненажерливістю та прагненням за рахунок біосфери все більш поліпшувати умови свого життя і свої забаганки. Науковими дослідженнями зафіксована колізія, пов'язана з часовою взаємозалежністю між появою нових технологій і збоєм «біотичних технологій» – природних механізмів регулювання придатного для життя стану довкілля біотою. Зміна технологій у XX столітті відбулась протягом 20-30 років, а «біотичних технологій» – на п'ять порядків повільніше. Ці процеси призвели до призупинення усталеного розвитку біосфери, до знищення біотичної регуляції навколишнього середовища. Людство зіштовхнулось із проблемою, яка не має на сьогодні інструментарію вирішення. Разом з тим, питання стану, змін і розвитку біосфери вже протягом тривалого часу знаходиться в полі зору науковців і свідомих громадян. Розглядаючи можливості біосфери, уже на сьогодні бачимо кілька сценаріїв розвитку людства. Більшість з них песимістичні, але при активному просвітництві і відповідних діях суспільства процес деградації умов існування людини можна призупинити.

Майбутнє людини залежить від екологічних знань, які, на жаль, ще не сформовані фундаментально, а головне – не усвідомлені більшістю людей. Тому ми ще і ще раз закликаємо географічну спільноту значно посилити просвітницьку діяльність, оволодівши уже набутими знаннями попередників, та напрацьовувати нові знання щодо особливостей розвитку біосфери. А попередників і результатів їх діяльності було багато. Та згадаємо тільки деякі результати діяльності учасників Римського клубу. В роботі «Межі зростання» (1970 р.) уже було наголошено, що якщо сучасні тенденції зростання чисельності населен-

ня, індустріалізації, виробництва продовольства і збідніння ресурсів та забрудненості природного середовища будуть продовжуватись, то протягом майбутнього століття світ наблизиться до меж свого розвитку і відбудеться неочікуваний, неконтрольований спад чисельності населення та різко знизиться виробництво. Головними думками книги було: **людство впевнено наближається до катастрофи і людині треба міняти свою поведінку у природному середовищі.**

Згадана книга вийшла 35 мовами світу та разом з тим ні політики, ні управлінці нашої держави над цим не задумуються, а багато з них і не чули про «Межі зростання».

Нагадаймо, що з часу заснування Римського клубу (1968 р.), суспільству була надана можливість ознайомитись із 40 доповідями. На наш у думку, найбільш значними є «Перша глобальна революція» і згадана вище «Межі зростання». Та на жаль, громадяни, в т.ч. і України, чи не розуміють небезпеку такого поступу, чи закриваються у своїх шкаралупах-квартирах, сподіваючись, що якимось проблеми їх не торкнуться. Але, на жаль, зазначені проблеми торкнуться всіх. Згідно з існуючими песимістичними (чи, швидше, реалістичними) сценаріями світ рухається до своєї загибелі. Тому на початку 2018 р. Римський клуб представив ювілейну доповідь «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети». Основні думки доповіді – **потреба до корінної зміни світоглядної парадигми розвитку цивілізації**, відмова від матеріалізму і спрощеного сприйняття світу, заклик до альтернативної економіки, формування планетарної гармонійної цивілізації тощо. Червоною ниткою доповідь пронизує той факт, що світ знаходиться у небезпеці і його порятунок пов'язаний зі зміною світогляду, **переходом до «нового просвітництва» на засадах сталого розвитку**, а також потребі швидкої та фундаментальної трансформації систем виробництва і споживання. Таке бачення суспільного розвитку вимагає **корінного перегляду усього нашого життєвого укладу**, починаючи з програм навчання у дошкільних установах і завершуючи програмами, рекомендаціями для людей старшого віку.

2. Світовою спільнотою і світовими лідерами визначені певні напрямки впровадження парадигми сталого розвитку. Головним є розробка *стратегій сталого розвитку* держав і регіонів із детальним опрацюванням Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 р., які одностайно були прийняті 25.09.2015 р. у Нью-Йорку 193 державами-членами ООН.

Реальним механізмом реалізації цілей сталого розвитку в Україні, як і в інших країнах світу, є розроблена **Стратегія сталого розвитку** України до 2030 р. Її проект знаходиться на розгляді в управлінських структурах держави. Стратегія сталого розвитку розглядається як рамковий документ, який визначає стратегічні напрями довгострокового розвитку України і в основі якого знаходяться цілі сталого розвитку, що адаптовані для нашої держави. В Стратегії враховано основні положення оновленої Стратегії сталого розвитку Європейського Союзу.

Світоглядна парадигма збалансованого розвитку, що знаходиться в основі Стратегії, є політичною і практичною моделлю такого розвитку в усіх державах Світу. У формулі ООН **сталий розвиток** – це розвиток суспільства, що дозволяє задовольнити потреби нинішнього покоління, не наносячи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб. Як уже згадувалося, ця модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку: економічною, соціальною і екологічною.

Визначним у розробленій Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. є інноваційне спрямування розвитку, яке ґрунтується на використанні знань і наукових досягнень, стимулюванні інноваційної діяльності, створенні сприятливого інвестиційного клімату, оновленні виробничих фондів, формуванні високотехнологічних видів діяльності та галузей економіки, підвищенні енергоефективності виробництва, стимулюванні збалансованого економічного зростання, на основі залучення інвестицій у використання відновлюваних джерел енергії, в екологічно безпечне виробництво та «зелені» технології.

У Стратегії передбачено напрями економічного зростання, які пов'язані не з експлуатацією природних ресурсів, а з широким застосуванням моделей «зеленої» економіки. Сталий розвиток орієнтований значною мірою на людину та поліпшення якості її життя у сприятливому соціально-економічному середовищі та економічно чистому природному середовищі.

Метою Стратегії є припинення деградації природних екосистем шляхом впровадження нової моделі економічного зростання, що базується на засадах сталого розвитку, забезпечення високого рівня та якості життя населення, створення сприятливих умов для діяльності нинішнього та майбутніх поколінь. Досягнення цієї мети відповідає світоглядним цінностям і культурним традиціям українського народу та міжнародним зобов'язанням України.

Керівними принципами Стратегії визначено верховенство права, захист прав людини, належне врядування, участь громадськості, представників бізнесу та соціальних партнерів, інтеграція політики та управління, солідарність всередині поколінь і між поколіннями, використання найкращих із наявних знань, принципи запобігання і «забруднювач» платить.

17 Глобальних цілей сталого розвитку інтегровані в український документ, на їх основі сформовано 7 національних цілей, що є першочерговими для вирішення і успішного розвитку держави:

Стратегічна ціль 1: Сприяння інклюзивному збалансованому низьковуглецевому економічному зростанню та життєстійкій інфраструктурі (включає 3 операційні цілі);

Стратегічна ціль 2: Забезпечення сталого галузевого та регіонального розвитку (включає 3 операційні цілі);

Стратегічна ціль 3: Подолання бідності та скорочення нерівності, зокрема гендерної (включає 3 операційні цілі);

Стратегічна ціль 4: Забезпечення охорони громадського здоров'я, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах (включає 3 операційні цілі);

Стратегічна ціль 5: Забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і виробництва, збалансованого управління природними ресурсами і зміцнення заходів реагування на зміну клімату (включає 3 операційні цілі);

Стратегічна ціль 6: Збереження наземних і морських екосистем та сприяння збалансованому використанню їхніх ресурсів (включає 3 операційні цілі);

Стратегічна ціль 7: Забезпечення безпеки та доступу до правосуддя, створення підзвітних та інклюзивних інституцій (включає 3 операційні цілі).

3. Викладене дає підстави окреслити для географів необхідність посилити просвітницьку й особливо освітянську діяльність, завданнями яких є сприяння усвідомленню суспільством нагальних глобальних небезпек та можливих рішень для їх ліквідації на локальному рівні. Конкретними шляхами є: (а) введення в шкільні і вузівські програми спеціальних відповідних розділів; (б) активна участь у розробці стратегій сталого розвитку регіонів, об'єднаних територіальних громад і окремих поселень. Однак мова має йти не лише про розробку стратегій, а й про (в) опрацювання конкретних планів заходів з їх реалізації. Стосовно держави в цілому такий національний план розроблений

і представлений у Стратегії сталого розвитку України (<https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html>). Посилення програмної функції географії обумовлює доцільність практичної діяльності географів у розробці стратегій і планів розвитку регіонів, поселень і громад, оскільки специфіка цільових показників давно є предметом досліджень географів природничого і суспільно-географічного спрямування. Наведемо визначені в національному плані дій ключові показники за трьома можливими векторами розвитку:

- *вектор розвитку* (економічне зростання, структура експорту, розвиток підприємництва, відновлювані джерела енергії, енергоефективність, ефективність використання ресурсів, транспортна інфраструктура, промисловий розвиток, наукові дослідження, сільське господарство, органічне виробництво, планування розвитку);
- *вектор безпеки* (доступ до правосуддя, протидія корупції, зниження рівня гендерно зумовленого насильства, безпека дорожнього руху, якість поверхневих вод, відходи, зміна клімату, захист морських і прибережних екосистем, збереження наземних і внутрішніх прісноводних екосистем, збереження лісів);
- *вектор відповідальності* (ліквідація крайніх форм бідності, дошкільне навчання, програми соціальної підтримки, зайнятість, скорочення нерівності, гендерна рівність).

Цільові показники більш детально описані у національному плані дій. У ньому вказано відповідальних за виконання, строки виконання, джерела фінансування та орієнтовні обсяги фінансування.

Посилення прагматичної функції географії обумовлює доцільність практичної діяльності географів у розробці стратегій і планів розвитку регіонів, поселень і громад тому, що специфіка цільових показників давно є предметом досліджень географів природного і суспільно-географічного спрямування.

NÉPESSÉG- ÉS TÁRSADALOMFÖLDRAJZ
ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
POPULATION AND SOCIAL GEOGRAPHY

ETHNIC MINORITIES AND THEIR LANGUAGE IN HUNGARIAN COUNTY SEATS – THE CENSUS OF 2011

Bagdi, Róbert

*University of Debrecen
bagdi.robert@econ.unideb.hu*

Abstract

The Hungarian government in the early 1990s recognized 13 different ethnic groups as minorities. During the last two decades, their total number has increased reaching 555,507 citizens in 2011, although according to the last two censuses the questions concerning ethnicity were not compulsory to answer. In 2011, data were collected about mother tongue and second language, and people were inquired about situations in which they use their native language. Our main aim is to analyse the national minorities in the 19 County Seats of Hungary.

Keywords: *census, mother tongue, nationality, county seats, bilingualism*

1. A historical overview of ethnic minorities in Hungary

Hungary was a multilingual country prior to World War I, with several nationalities living together. The official data about nationalities in Hungary shows that 54.5% of the population spoke Hungarian as their native language in 1910.

Table 1

Ethnic groups in Hungary in 1920, 1941 and 1990, data based on censuses

	Language		Nationality		Nationality	
	1920	1920%	1941	1941%	1990	1990%
Total	7,986,875	100	9,316,074	100	10,374,823	100
Hungarians	7,155,979	89.6	8,918,868	95.74	10,142,072	97.76
Gipsies	6,989	0.1	27,033	0.29	142,683	1.38
Croats	58,931	0.7	4,177	0.04	13,570	0.13
Germans	550,062	6.9	302,198	3.24	30,824	0.3
Romanians	23,695	0.3	7,565	0.08	10,740	0.1
Serbs	17,132	0.2	3,629	0.04	2,905	0.03
Slovaks	141,877	1.8	16,677	0.18	10,459	0.1
Slovenes	6,087	0.1	2,058	0.02	1,930	0.02

Among ethnic minorities, the Slovaks (10.7%) and the Germans (10.4%) were the two largest groups in 1910. After World War I, the former Austria-Hungary collapsed and the ethnic minorities started to create (or to join) their own national states. The new independent Hungarian

state became an ethnically almost homogenous one with a vast majority of Hungarians' (almost 90%). Only a few settlements remained in Hungary where the traditional local residents spoke one of the languages of the new neighbouring countries. After World War I, censuses sought information about the mother tongue and, for the first time in 1941, about the nationality of the citizens. It was compulsory to answer to these questions. Numbers of the different ethnic minorities in Hungary decreased between the World Wars; but more significant changes happened after World War II (here not making any other details). The proportions for all of the ethnic groups in Hungary decreased during the so-called 'Kádár's system' (Table 1).

2. Ethnic minorities in Hungary after 1990

In parallel with the change of the political system, between 1988 and 1993, it was a long process to find out and determine the official status of the ethnic minorities in Hungary. The first plan in 1988 took only into consideration a few ethnic groups such as Croats, Serbs, Slovenes, Germans, Romanians and Slovaks. During the next two years, there were two written documents (never accepted as Acts) about minorities, which also named them Gipsies, Croats, Germans, Romanians, Serbs, Slovaks, Slovenes and Jews (Dobos 2005). The concept was crystallised around 1992 and accepted as Act LXXVII in 1993, recognising the rights of the ethnic groups. The concept took account of two different groups, the national minorities (Bulgarians, Greeks, Croats, Poles, Germans, Armenians, Romanians, Ruthenians, Serbs, Slovaks, Slovenes and Ukrainians) and the ethnic minority of the Gipsies including Romani and Beás groups. The most important official criteria were that each ethnic group should have been living in Hungary for at least 100 years, the members should have Hungarian citizenship, the group should have their own mother tongue as well as an independent culture and tradition, and they should have a strong sense of belonging to protect their interests. Some short changes happened in the text of the Act over the following years, mainly connected with the rights of electing local ethnic governments (Dobos 2009). Finally, the Act CLXXXIX in 2011 terminated the previous two main nomenclatures and created a new one with the name of national minorities. The Hungarian constitution of 2011 (Fundamental Law) recognises only the Hungarian language as the official language of the state but Article XXIX protects every ethnic minority group as the part of the state forming an entity. Education is provided at every level (e.g. local governments must provide pre-primary education in given minority languages if the parents of at least eight pupils require it) (Bartha 2012).

3. Methods of census in 2011

The census of 2001 introduced a new methodology to investigate nationality and the use of languages. Citizens could answer different questions about how they feel about belonging to a given ethnic group. First they could determine their mother tongue; secondly, the language they use at home when speaking with their family-members or with friends; thirdly, they could determine whether belonging to the given ethnic group (culturally) or not. The Hungarian Central Statistical Office published the results in a complex and detailed form, comparing all answers with each other. This system proved to be a bit more complicated so that the question about cultural connection was missing from the questionnaire of 2011. The Hungarian Central Statistical Office determined that people belong to a given ethnic group if they gave an answer to at least one question regarding ethnicity or language. Results were published only on county-scale with the county seats handled separately.

4. Main results of census 2011

Owing to the new methodology, all ethnic groups were able to increase their proportion according to the census of 2001 and 2011, with the exception of Hungarians (Table 2).

Table 2

Total number of 13 native minorities in Hungary in 2001 and 2011

Ethnics	2001	%		Ethnics	2011	%
Total	10,198,315	100.00		Total	9,937,628	100.00
Hungarians	9,627,057	94.40		Hungarians	8,504,492	85.58
Gipsies	205,720	2.02		Gipsies	315,583	3.18
Germans	120,344	1.18		Germans	185,696	1.87
Slovaks	39,266	0.39		Romanians	35,641	0.36
Croats	25,730	0.25		Slovaks	35,208	0.35
Romanians	14,781	0.14		Croats	26,774	0.27
Ukrainians	7,393	0.07		Serbs	10,038	0.10
Serbs	7,350	0.07		Ukrainians	7,396	0.07
Greeks	6,619	0.06		Poles	7,001	0.07
Poles	5,144	0.05		Bulgarians	6,272	0.06
Slovenes	4,832	0.05		Greeks	4,642	0.05
Bulgarians	2,316	0.02		Ruthenians	3,882	0.04

Ethnics	2001	%		Ethnics	2011	%
Ruthenians	2,079	0.02		Armenians	3,571	0.04
Armenians	1,165	0.01		Slovenes	2,820	0.03
no answer	570,537	5.59		no answer	1,398,731	14.08

The Gipsies produced the largest increase (up to 3.18%); however, the number of people who denied giving answers to questions related to ethnicity increased from 570,535 to 1,398,731 (Table 2). Other immigrants are not included in Table 2, as they are not native (historical) minorities: according to the census 5,265 Arabs, 6,596 Chinese, 12,774 Russians and 3,453 Vietnamese lived in Hungary in 2011, besides 90,621 people who came from other countries. Adding up all groups the total number reached 10,666,456 inhabitants in 2011 (more than the total population of the country!), so some people gave different answers to the analysed ethnic-related questions. Official numbers show 644,524 people in Hungary who mentioned their affiliation with one of the native minorities in 2011.

Among the county seats, Pécs, Szekszárd and Békéscsaba are the three most important county centres where 8.22%, 7.21% and 6.48% of the local population belonged to native minorities in 2011. Although native minorities were not traditionally living in all county seats (e.g. in Debrecen) before 1900, now all centres having at least 2 percent of native minorities which means that domestic migration was significant during 20th century. Budapest is an important residence for almost all ethnic groups with its 77,502 members of native minorities. The other 18 county seats had totally 74,207 inhabitants as native minorities. It was typical that 20–50% of almost each group (e.g. 36.21% of Bulgarians) were living in Budapest in 2011 (Table 3).

Table 3

Native minorities in Budapest in 2011, data based on 2011 census

Native minorities	Total number in HUN	Total number in Budapest	BP%	question of nationality in BP	nat% in BP	question of mother tongue in Budapest	mt% in BP
Armenians	3,571	1,530	42.85	1,445	94.44	235	15.36
Bulgarians	6,272	2,271	36.21	1,592	70.10	1,048	46.15
Croats	26,774	2,186	8.16	1,822	83.35	735	33.62
Germans	185,696	28818	15.52	18278	63.43	4560	15.83
Gipsies	315,583	20,151	6.39	19530	96.92	3,162	15.69
Greeks	4,642	2,311	49.78	2,041	88.32	1,057	45.74

Native minorities	Total number in HUN	Total number in Budapest	BP%	question of nationality in BP	nat% in BP	question of mother tongue in Budapest	mt% in BP
Poles	5,730	2,758	48.13	2252	81.65	1364	49.46
Romanians	35,641	8,480	23.79	6,189	72.98	2,798	33.00
Ruthenians	3,882	789	20.32	641	81.24	242	30.67
Serbs	10,038	2,552	25.42	1,778	69.67	1,088	42.63
Slovaks	35,208	3,257	9.25	2,581	79.24	835	25.64
Slovenes	2,820	2,71	9.61	206	76.01	87	32.10
Ukrainians	7,396	2,128	28.77	1,643	77.21	1,022	48.03

The question of nationality was important for ethnic groups in Budapest with the results of at least 60% and even up to 94.44% (Armenians). However, less than half of all native national groups' can use the language of their nationality as mother tongue (Table 3). More people use the language when speaking with family, friends or relatives than those that gave it as their mother tongue. For example, half of the Greeks in Hungary lived in Budapest (49.78%); of those 2,041 people, 88.32% stated their nationality as Greek, but only 45.74% gave Greek as their mother tongue, and 53.66% are speaking the Greek language in everyday life.

The Gipsies was the most populous ethnic group in 2011 with 315,583 people, but public opinion believe that their number is even higher. Researchers of the Geographic Institute of University of Debrecen made a survey via telephone to collect real data about Gipsies from all Hungarian settlements a few years ago. Results show that their number more than three times higher than the official number according to the census (Pásztor-Pénzes 2016). Only 15% (47,389 people) of the Gipsies lived in the 18 county seats and in Budapest; and almost half of them (20,151 people, 42.5%) settled in the capital. Their segregation becomes more and more typical in some peripheral villages, mainly in North Hungary (Pásztor-Pénzes 2012, Virág 2016). It seems, Beás or Lovari as mother tongues are not so important officially for Gipsies (or they do not speak these languages), e.g. only 15% of them answered this question in Budapest.

According to the censuses of 2001 and 2011, the number of people who considered themselves as Slovaks rose from 17,693 to 29,647 (regarding the question on nationality). Answering the mother tongue question, the number of Slovakian people decreased from 11,817 to 9,888. Among the Counties, Békés County had the largest Slovakian ethnic group with 8,877

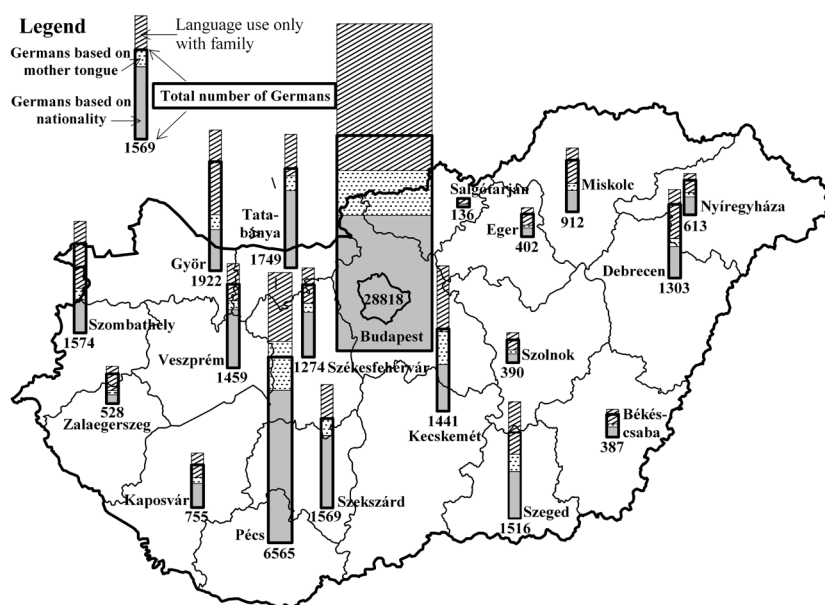
people. The situation of Slovaks in Békéscsaba (where 2,513 inhabitants considered themselves members of the Slovak ethnic group) seems to be a typical example. 1,881 people defined their nationality as Slovakian; 1,133 people use Slovakian when speaking with family or friends, but only 665 people stated that Slovakian is their native language.

5. Ethnic minorities and their relationship with languages in county seats of Hungary. Germans in Hungarian county seats in 2011

Because of lack of space, we chose only the group of Germans to illustrate the results of the census on maps regarding language knowledge. If all respondents had answered all nationality questions (giving the same answer to [A] nationality, [B] mother tongue and the [C] language use when speaking with relatives) only the grey colour would have been used in the columns of the figure. If all members of the native ethnic minority group of Germans had answered only one question, the extent of columns would have been three times higher than the total number of the given ethnic group, and columns would consist of three different colours. Results shows that people answered not all questions, so the columns have mainly three different colours.

Figure 1

Germans in county seats in 2011

Source: Own compilation, data based on the Hungarian Central Statistical Office

Germans are the most populous ethnic minority group in Hungary among those, whose presence is continuous since the era of the Árpád-dynasty. 120,344 Germans lived in Hungary in 2001; their number increased to 185,696 in 2011. 131,951 people defined their nationality as German, while only 22,455 people were using German as their mother tongue. 55,781 Germans lived in 18 county seats and in Budapest (30%), but more than half of them lived in the capital (28,818 German people). 18,278 people stated their nationality as German in Budapest; only 4,560 people used German as a native language, and 14,916 people used German during conversations with family, relatives or friends.

Pécs had the second largest German population with 6,565 people, 81.9% of them (5,375 people) had German nationality, 1,737 people stated German as their mother tongue, and 2,987 local residents used it for conversation in everyday life. Comparing the data of the 18 county seats and Budapest, German as mother tongue is an important factor in Pécs and Szekszárd. It seems assimilation might be at an advanced stage in the other 17 towns; the majority in these towns answered 'German' only to the third question, 'language used when speaking to family, relatives or friends', so they are probably bilingual. Figure 1

6. Final thoughts

The present situation raises many issues for the national minorities; here we determine some of them. Minority ethnic groups have two identities while 72% of them marked two languages (Tátrai 2014). Data of mother tongues show relatively low proportions among all ethnic groups. Finally, not only the traditional denominations were named in 2011. Since every nation has a traditional religion, for example, the Slovenes, Croats and Polish people, and to some extent the Germans are Roman Catholics. The Slovaks are mostly Roman Catholics, but the Lutheran church is also typical among them. Serbs, Ukrainians, Bulgarians and partly the Romanians are Orthodox Christian, while the other Romanians and Ruthenians are Greek Catholics. Armenians are ancient Catholics. Calvinism is typical only for Hungarians.

Surprisingly, among Bulgarians, only 10.62% were Orthodox Christian, but 29.05% were Roman Catholics and 9.44% were Calvinist. Among Greeks there were 14.56% Roman Catholics and around 200 people were Protestants (Calvinists: 3.6%, Lutherans: 0.88%). 800 Croatian people

admitted to be of Orthodox Christian (0.44%), Calvinist (2.03%) or Lutheran (0.47%) denomination. 56.23% of the Polish people were Roman Catholics, which is the traditional religion for them, but 17 respondents stated Orthodox Christian denomination (0.24%), 325 people were Calvinists (4.64%) and 90 people were Lutheran (1.29%). Among the 185,696 German people around 1,000 had an atypical religion (880 Greek Catholics and 157 Orthodox Christians). Almost 12% of the Armenians were Protestants: 365 people as Calvinists (10.22%) and 57 local residents as Lutherans (1.6%). The most remarkable fact belongs to the Romanians because 28.43% of them were Roman Catholics (10,133 people), 24.69% were Calvinists (8,801 people) and 0.76% members were Lutheran (271 people). 6.36% of the Rusyns belonged to the Protestant Churches. Among the Serbs, 36.25% of the total population in Hungary were Roman Catholics (3,639 residents), their number was around two times higher than the number of Orthodox Christian people (1,987); 4.26% were Calvinists and 69 people were of Lutheran denomination. 3.37% of the Slovaks belonged to the Calvinist Church. Slovenes were mostly Roman Catholic (78.3%), only several residents had an atypical religion. 21.55% of the Ukrainians belonged to the Roman Catholic Church and another 17.65% of them were of Calvinist religion. Non-traditional answers could have many reasons, from mixed marriages of the previous generations to converting to another faith. 99,256 married couple lived in Hungary, in which at least one person belonged to one of the native minority groups in 2001 (Tóth–Vékás, 2008). 3,535 children were registered whose parents belonged to a different native minority group in 2001 (Tóth–Vékás, 2008)!

References

- Bárdi N. – Fedinec Cs. – Szarka L. 2011: *Minority Hungarian Communities in the twentieth century*. New York, Columbia University Press 859 p.
- Bartha Cs. 2012: Hungary. In: Extra, G. – Yagmurt, K. (eds.) *Language rich Europe. Trends in policies and practices for multilingualism in Europe*. Cambridge, British Council and Cambridge University pp. 138–145.
- Dobos B. 2005: A kisebbségi önkormányzati választójog kialakítása Magyarországon. In: *Kisebbségkutatás* 14 Vol 4 pp. 496–512.
- Dobos B. 2009: *Magyarországi kisebbségpolitika szakpolitikai elemzése. A kisebbségi törvény példája*. Unpublished thesis (PhD) Corvinus University of Budapest
- Pásztor I. Z. – Péntes J. 2012: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Észak-kelet-Magyarországon a roma népesség arányainak tükrében. In: *Területi Statisztika* 15 Vol 4 pp. 353–371.

- Pásztor I. Z. – Péntes J. 2016: A cigányság területi viszonyai és az etnikai csere folyamata Magyarországon. In: Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában. Berehove [Beregszász], II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. pp. 181–188.
- Tátrai P. 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. In: Területi Statisztika, LIV Vol 5 pp. 506–523.
- Tóth Á. – Vékás J. 2008: Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. In: Demográfia 51 Vol 4 pp. 329–355.
- Virág T. 2016: Spatial Consequences of Urban Policies Forming a Roma Ghetto. In: Társadalomtörténeti Szemle. 4 Special issue pp. 3–21.
- <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>

SECULARIZATION OR A RELIGIOUS REVIVAL? – RELIGIOSITY IN DUNAÚJVÁROS AND KAZINCBARCIKA DURING AND AFTER SOCIALISM¹

Berki, Márton – Sivadó, Brigitta

Eötvös Loránd University
berkimarton@caesar.elte.hu, sivadob@caesar.elte.hu

Abstract

The paper scrutinizes religiosity in two Hungarian socialist new towns, Dunaiújváros and Kazincbarcika, during and after socialism. Based on the results of the research, two main arguments might be outlined. First, it was revealed that religiosity played an important role in the daily lives of the residents of both new towns during the state socialist period. Second, in contrast to our initial assumption of a remarkable religious revival after 1989, only a slightly increasing (and then, rather stagnating) religiosity was observed in both case study towns. Therefore, our research results might contribute to the deconstruction of the over-simplified common view of 'atheism under socialism' vs. 'a religious revival in the post-socialist era'.

Keywords: religiosity, socialist new towns, Hungary, socialism, post-socialism

Introduction

After the fall of the Iron Curtain, two separate Europes emerged in terms of religiosity: the 'West', which is – with a few exceptions – getting more and more secularised, and the post-socialist 'East', which is mostly characterised by a process of de-secularisation (see Smrke–Uhan 2012, pp. 492–494). In this regard, Hungary is no exception either; the détente of the socialist regime's control over the religious sphere led to de-secularisation and an overall revival of religiosity at the turn of the 1990s. The share of the country's adult population who considered themselves religious was 53.9% in 1983, rising to 62.9% in 1989, and then to 76.8% in 1993 (Tomka 1995, p. 18). This trend was, however, unfolding in a spatially uneven matter (Kocsis 2009, pp. 90–95), with a number of typical areas where religiosity did not increase significantly. These include (1) Budapest and other large cities, (2) the central part of Eastern Hungary (where impoverished peasants had already been highly susceptible to socialist ideas at the turn of the 20th century, and where the Hungarian Communist Party achieved extraordinary success in 1945), and last but certainly not least, (3) heavy industry regions characterised by the dominance of working-class populations. Concerning the latter, the most representative examples of these areas are definitely *socialist new towns*, the quintessential constructs of the inherently atheist experiment of socialist modernity.

¹ This study contains an abridged version of the research results published in the following journal article: Berki, M. – Sivadó, B. 2018: '...the opium of the people'? Religiosity in socialist new towns. In: BELGEO – Revue Belge de Géographie, 4, pp. 1–17.

Our paper provides a brief overview of religiosity in two Hungarian socialist new towns, *Dunaújváros* (initially Stalin Town, founded on iron and steel industries in 1951) and *Kazincbarcika* (founded on coal mining and chemical industries, also in 1951), during and after socialism, with particular emphasis placed on the processes of secularisation and de-secularisation. Here, the former is understood as a systematic erosion of religious practices, values and beliefs (Norris–Inglehart 2004, p. 5), whereas the latter is a process through which religion reasserts its societal influence in reaction to previous and/or co-occurring secularising trends (Karpov 2010, p. 250). Even though the scrutiny of religion is an overarching field of research, relatively little empirical work has been done on religiosity in (post-)socialist cities, whereas concerning Hungarian socialist new towns, no case studies have been conducted on the topic of religiosity to date.

The structure of the paper is as follows. In the next section we introduce our research methodology. After that we discuss the most important empirical results and develop our main arguments. Finally, in the last section we draw the conclusions.

Research methods

Our case studies on religiosity are based on the analysis of quantitative as well as qualitative data. As an initial step, long-term *parochial datasets* obtained from the local churches were analysed. The most important indicator was the number of baptisms per annum, from which the rate of baptisms per live births (%) was calculated. This indicator is available for the largest denominations for all years between 1953–2015, in the case of both towns; in Dunaújváros, for Roman Catholics, Greek Catholics, Calvinists and Lutherans, whereas in Kazincbarcika, for Roman Catholics, Greek Catholics and Calvinists. These datasets allowed us to reconstruct long time series both for the socialist era and the post-socialist period. (N.B.: The construction of both towns started in 1951, hence this data covers almost their entire existence.) In addition to these parochial sources on baptisms, datasets of the Hungarian Central Statistical Office were also analysed: since most censuses of the state socialist period (in 1960, 1970, and 1980) did not include religiosity-related questions for obvious reasons (nor the one carried out in 1990), only the data of the 2001 and the 2011 censuses could be used. (Prior to these, the last census which included such questions was the one in 1949, when none of our case study towns existed.)

Additionally, in order to gain a deeper understanding of religiosity in the two new towns during and after the socialist era, these quantitative measures were complemented by qualitative data derived from *in-depth*

interviews. The interviews were conducted with priests, pastors and competent representatives of the local municipalities in both towns. Our questions were aimed at obtaining historical and recent information on the role of religiosity in local residents' everyday lives and on the forms of people's religious practices, both for traditional and for recently emerged churches. During the socialist period, religiosity by and large meant the traditional (largest) denominations, however, after 1989 a remarkable diversification unfolded. It could not only be observed in terms of (conventional) religiosity but in the case of spirituality in general as well, understood here as a broader notion than people's faith in traditional religious denominations. Therefore, the respondents of our interviews were also asked about their perception of this diversification in the case of both towns.

Results and discussion

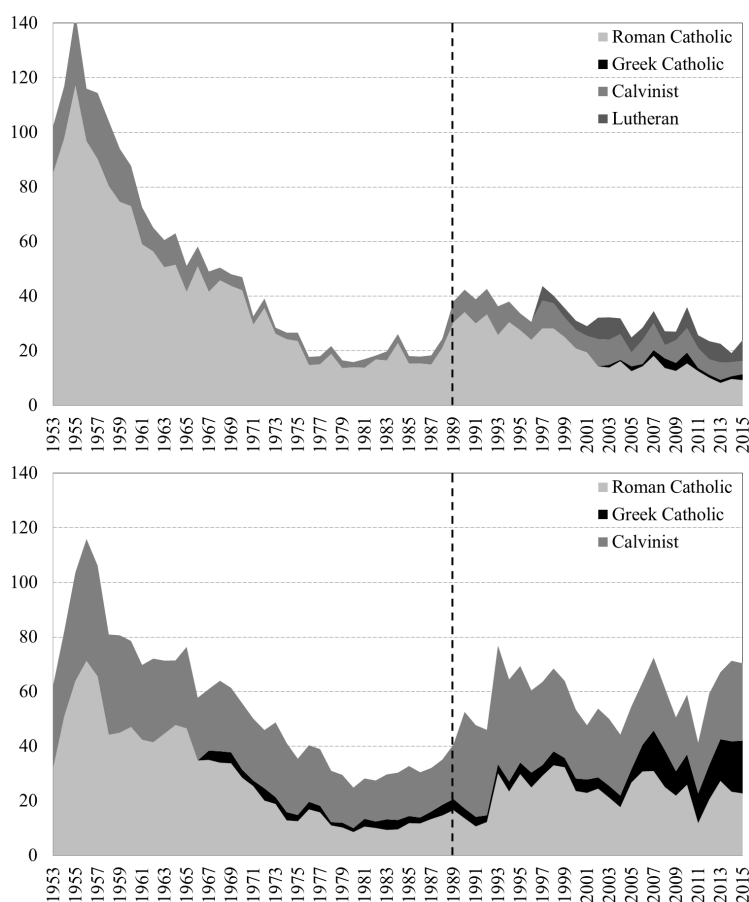
The general trend of religiosity in Hungary during the state socialist period, as summarised by Tomka (1990), was as follows. As a common phenomenon after wars and other kinds of armed conflicts, religiosity significantly increased after World War II as well. It started to decrease after the 1956 revolution and the subsequent realignment of the socialist system, lasting up to the 1980s with different velocities, followed by a slightly increasing tendency till the fall of the Iron Curtain. Notably, our data on the rate of baptisms per live births (see Figure 1) are exactly in line with these trends for the socialist era, both in the case of Dunaújváros and Kazincbarcika.

Throughout the 1950s, this rate was exceptionally high. For several years, it was even above 100% because not only new-born babies were baptised but also a number of older (previously unbaptised) children whose parents moved into the new towns. According to our interviews, the rate of baptisms could be even higher than shown on the figure because there were many people who actually lived in Dunaújváros or Kazincbarcika (as their first dwellers), however, tended to hold the most important and solemn events of their lives – including the baptism of their children – in the villages they were originating from. Albeit the rate steadily decreased in the 1960s, it still remained high during that decade (in fact, higher than in the post-socialist period). It is important to note that our data for the mid-1960s almost exactly corresponds with the results of a survey carried out in the Soviet Union in 1966 (as cited by Pospelovsky 1988, p. 192). That survey, conducted among teenagers aged 14–17 (all of them being Komsomol members), revealed that 52.7% of the respondents were baptised – in comparison, even though we worked with the 'rate of baptisms per births' instead of the (simple) 'rate of

baptisms', for the year 1966 our rate was 58.2% in Dunaújváros, and 57.8% in Kazincbarcika. In the Soviet sample, two additional interesting facts should be pointed out: first, the rate of children baptised in larger towns and cities was higher than in smaller towns, and second, a higher proportion of industrial workers than of collective farmers have baptised their children. If such patterns existed in socialist Hungary as well, that might explain the relatively high rates of baptisms observed in the rapidly booming mono-industrial towns of Dunaújváros and Kazincbarcika.

Figure 1

The annual rate of baptisms per live births in Dunaújváros (top) and Kazincbarcika (bottom) between 1953–2015 (%)

Data source: own calculations based on datasets of baptisms obtained from the local churches, and datasets of annual live births from the Hungarian Central Statistical Office (HCSO)

After the 1960s, the lowest levels of religiosity were observed throughout the 1970s and the early-1980s in both of our case study towns, partly owing to the (seeming) economic security of Kádár's 'Gulash communism'. Even though sacral objects existed in both towns, they were getting more and more sparsely visited. In spite of this decline, however, religiosity survived the entire state socialist period, even if mostly 'under the surface'. During those decades, it was either regulated by the authorities or conformed to the system. The regime's attempts to 'cut back' religiosity were ranging from the appropriation (nationalisation) of church-maintained schools and other institutions, through the prohibition (or in some instances, even criminalisation) of religious orders, to the everyday discrimination of religious people. Later on, the authorities elaborated more refined techniques to conform religion to the system, such as via surveillance or, as probably the most well-known phenomenon, the enrolment of the so-called 'peace priests' (in order to divide clergy). As it was reported by the respondents of our interviews, the same ('soft') techniques have been used in Dunaújváros and Kazincbarcika as well. Nevertheless, these attempts also created 'underground' counter-reactions in a lot of people, gradually adopting religiosity as a form of anti-socialist attitude. Therefore, during the state socialist period, religiosity was not simply a connection between humans and the deity, between the mundane and the sacred, but for many people it also represented a sort of cultural opposition against socialist ideology (or, more simply, against authority).

After all these years, religiosity could reborn in various forms, both old and new, both as the revival of traditional denominations and as the discovery of previously unknown ones. Concerning the first, traditional churches witnessed a moderate reinvigoration (as seen on Figure 1): since being religious ceased to be an official stigma after the fall of state socialism, several new churches were built, and the number of church-goers, baptisms and church weddings also apparently increased (even though this religious stir did not last for a very long time). In addition to that, as another result of the post-1990 pluralisation of religiosity, a multiplicity of new actors emerged beyond the 'officially sacred' as well: besides the come-back of the largest (historical) Christian denominations, several other smaller churches, religious movements and faith-based organisations (FBOs) appeared in both towns.

In Dunaújváros, the most significant and active is the so-called Faith Church (in Hungarian, Hit Gyülekezete): beyond religious practices, they pursue charitable activity as well. Besides them, Jehovah's Witnesses, the Love of Christ Church, the Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints (LDS), Seventh-day Adventist Church, and the Church of Scientology are also present in the town. According to our interviews, their familial atmosphere and novelty turned out to be attractive for many people, partly because traditional denominations are considered by many as too 'archaic' and less easily comprehensible. The expansion of these forms of religiosity and spirituality in Dunaújváros might be traced back to another specific reason: since the largest employers of the town are MNCs and TNCs characterised by shift-work schedules, for most workers it is not easy to attend conventional Sunday masses and church services (as they usually have only one Sunday off per month). In contrast to that, newer churches and movements offer more flexible forms of religious practices. In Kazincbarcika the Faith Church, Jehovah's Witnesses, the Seventh-day Adventist Church and the Church of Scientology are also present, predominantly attracting younger people. As opposed to Dunaújváros, however, they are not so significant and active in this town (and also own fewer buildings). Here, on the other hand, traditional Christian denominations have more bottom-up local organisations, with a broad variety of activities including pastoral care, charity or youth programmes. They also play an important role in maintaining formerly state-funded institutions including a kindergarten, two primary schools and two secondary schools, along with two student dormitories. Moreover, as a large investment, the town's new sports centre was also built by the Salesians of Don Bosco, opened in 2016. Nonetheless, even in spite of these efforts, our interviewees reported an overall crisis of religiosity in Kazincbarcika.

According to the data of the 2001 census, the share of people *not belonging* to any religious communities, churches or denominations was 14.5% in Hungary, increasing to 18.2% in the latest (2011) census. In the case of Kazincbarcika, this number was 1.5 times higher than the national average in 2011 (27.2%), whereas in Dunaújváros, almost 2 times higher (35%). The above-discussed trends might be linked to these numbers. In the case of Dunaújváros, although the role of traditional Christian denominations is clearly shrinking (see Figure 1), the rate of non-

religious people even slightly decreased from 2001 to 2011 (from 36.3% to 35%). As demonstrated above, it might be the result of the expansion of their recent alternatives; smaller churches, religious movements and other FBOs. In contrast to that, in the case of Kazincbarcika, the rate of non-religious people significantly increased from 2001 to 2011 (from 21.6% to 27.2%). This is also the consequence of the declining role of traditional Christian denominations (despite their struggle to keep their believers) – as a notable difference, however, here it was not accompanied by the rise of new kinds of religiosity and/or spirituality. Additionally, Kazincbarcika experienced an immense deindustrialisation and unemployment, and was severely hit by the 2007–2008 financial crunch as well, resulting in an overall value crisis of the local community. (In terms of the two town's economic restructuring, Dunaújváros might be considered as more fortunate compared to Kazincbarcika – concerning their historical and recent development trajectories, see Baranyai 2016 and Berki 2016, respectively).

Conclusions

Based on our analysis of parochial datasets, census data and the in-depth interviews, two main conclusions might be drawn. On the one hand, it was revealed that religiosity – although mostly ‘under the surface’, in a less explicit form – played an important role in the daily lives of the residents of both Dunaújváros and Kazincbarcika during the state socialist period. This finding is especially compelling, since these mono-functional industrial towns (should have) represented the quintessence of socialist urbanity, planned to be classless and inherently atheist. On the other hand, a remarkable religious revival might have been expected in the wake of the politico-economic transition, with the advent of the ‘free world’ (like elsewhere across the former Eastern Bloc). In contrast to this assumption, however, only a slightly increasing (and then, rather stagnating) religiosity was observed in both case study towns. It might be traced back to the overall value crisis of these communities after having lost their formerly privileged position. Therefore, our research results might help us to deconstruct the over-simplified common view and the dominant binary imaginations of ‘atheism under socialism’ vis-à-vis ‘a religious revival in the post-socialist period’. Furthermore, we also argue that our investigation may offer novel perspectives both

for urban geographers and cultural geographers. Since the topic of religiosity is still almost completely absent from the international academic discourses on socialist new towns, our paper might hopefully serve as an initial step towards filling this gap in the broader domain of urban cultural geography.

Acknowledgements

The research was realised within the confines of the project entitled ‘*After Postsoviet: A Geographical Analysis of Social Processes at the Shifting Eastern European Buffer Zone*’ (K 124291), funded by the National Research, Development and Innovation Office (NKFIH).

References

- Baranyai, N. 2016: Social and economic transition in Dunaújváros and its region. In: Szirmai, V. (ed.): “Artificial towns” in the 21st century: Social polarisation in the new town regions of East-Central Europe. Budapest, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences, pp. 165–196.
- Berki, M. 2016: Economic restructuring and social polarisation in Kazincbarcika and its region. In: Szirmai, V. (ed.): “Artificial towns” in the 21st century: Social polarisation in the new town regions of East-Central Europe. Budapest, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences, pp. 217–244.
- Hungarian Central Statistical Office (HCSO)
- Karpov, V. 2010: Desecularization: A conceptual framework. In: *Journal of Church and State*, 52, 2, pp. 232–270.
- Kocsis, K. 2009: Changing religious structure of the population and the secularization in the Carpatho-Pannonian area during the 20th century. In: *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 1–2, pp. 83–102.
- Norris, P. – Inglehart, R. 2004: *Sacred and secular: Religion and politics worldwide*. Cambridge, Cambridge University Press. 352 p.
- Pospielovsky, D. 1988: *Soviet studies on the church and the believer’s response to atheism*. London, Macmillan Press. 325 p.
- Smrke, M. – Uhan, S. 2012: Atheism in post-socialist conditions: The case of Slovenia. In: *Teorija & Praksa*, 49, 3, pp. 492–515.
- Tomka, M. 1990: Vallás és vallásosság [Religion and religiosity]. In: Kolosi, T. – Andorka, R. – Vukovich, Gy. (eds.): *Társadalmi riport [Social report]*. Budapest, TÁRKI, pp. 534–555.
- Tomka, M. 1995: The changing social role of religion in Eastern and Central Europe: Religion’s revival and its contradictions. In: *Social Compass*, 42, 1, pp. 17–26.

DEMOGRÁFIAI HELYZETKÉP ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGON AZ 1831-ES KOLERAJÁRVÁNY IDEJÉN

Dancs György

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
dancsgyuri@gmail.com*

Abstract

THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN NORTH-EAST HUNGARY
AT THE TIME OF THE CHOLERA EPIDEMIC IN 1831

Dancs, György

The cholera epidemic of 1831 had severe social and economic consequences in Hungary. The outbreak first appeared in the northeast of the country, spreading from the Galician border to its internal areas. Deficiencies in disease control among the population were responsible for nearly half a million infected people and a quarter million deaths. From the beginning of the 19th century, population censuses, which could provide accurate data, are not available in Hungary. There was no census between 1787 and 1870, and numerous attempts were made to reconstruct the demographic situation in order to fill the shortcomings of this long period. By examining these works together with the reports concerning the number of the population and the spread of the disease submitted to the Royal Council of Governors at the time of the first cholera epidemic, I would like to introduce the conditions of the spread of the disease, the changes in population ratios, the local conditions of morbidity, mortality, and lethality, with a special attention to Ung, Bereg, Ugocsa, and Máramaros counties. I also aim at comparing the data with similar regional and national data.

Keywords: *cholera, epidemic, 1831, demography, North-East Hungary, morbidity, mortality, lethality*

1. Bevezetés

Magyarországot az 1831-es első kolerajárvány előtt is számos járványos megbetegedés sújtotta, melyeknek jelentős hatása volt az ország demográfiai helyzetére. Mivel a népszámlások hosszú időszakon keresztül elmaradtak, ezért átfogó alapanyag hiányában a demográfiai helyzet rekonstruálása történetírói-demográfusi feladat lett. Ezzel a munkával be szeretném mutatni a járvánnyal elsőként szembesülő északkeleti országrészen – különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben – a betegség terjedésének körülményeit és annak összetett demográfiai hatását: a lakosságszám és a halálozás arányainak változásait, a morbiditás, a mortalitás és a letalitás viszonyait, illetve összehasonlítását a különböző országos viszonyokkal.

2. Népesedés és járványtörténet

Ugyan 1805-ben, 1820-ban, 1838-ban, 1850-ben és 1857-ben is voltak népösszeírások, azonban 1870-ig nem volt teljes körű népszámlálás. A népességszámok erre az időszakra vonatkozólag mindezért nem tényyszerűek. A Magyar Királyság népessége Horvátország nélkül 8 millió fő az 1787-es

népszámlálás alapján. Nagy Lajos az általunk vizsgált időszakban kb. 8,7 milliós népességszámról számolt be, amelyet a legtöbb esetben elfogadnak (Hablicsek 1991). Lukács Ágnes korrekciója ezt 8,4 millióra módosította (Lukács 1966). Nagy Lajos számításai szerint Ung 108 619 fő és Bereg vármegye 110 049 fős lakosságszámmal rendelkezett. Máramaros 160 035 fő, Ugocsa 43 669 fő és Szatmár vármegye lakossága 225 608 fő volt (Nagy 1828). A járvány történetének feltárását számos munka taglalja. A szakirodalom egyik része rövid, többnyire vázlatos országos áttekintést tartalmaz, a másik része viszont általánosan nagyon szűk térben és időben, többségében kevés forrásból merít. Nagy, átfogó monográfia mostanáig sem született. Demográfiai kutatások terén a korszakra és járványra vonatkozólag számos szakszerű kísérlet történt. A teljes bibliográfiát ebben az esetben is nehéz lenne felsorolni. Mindenképp kiemelendők *Magda Pál*, *Ludovicus Nagy (Nagy Lajos)*, *Thirring Gusztáv*, *Fényes Elek*, *Lukács Ágnes* demográfiai, *Schultheisz Emil*, *Rigler Gusztáv*, *Faragó Tamás*, *Lukács Ágnes* járványtörténeti munkái.

A vizsgálatokhoz a fő források alapvető részét a hivatali iratok képezték. A járvány alatt álló területeket körzetekre osztották, amelyekből a benne tartózkodó orvosi biztosnak jelentenie kellett a betegeket és az elhunytakat a kiadott a rendelkezések szerint a vármegyei koleraválasztmányának, a királyi biztosnak és királyi biztos mellett tevékenykedő orvosnak. Előfordulhatott, hogy nem vagy nem megfelelően lettek a kolerás betegek, illetve elhunytak adatai rögzítve, illetve a szükséges helyekre elküldve. A járvány idején közfeladatokat ellátó személyek túlnyomó többsége nem volt képzett szakember. A fontos beosztásokat a társadalmi pozíció és a származás szerint kapták, így sok esetben nem tudták megfelelően ellátni a feladataikat. Ez a jelenség nemcsak az általunk vizsgált területre, hanem országos szinten és a központi hivatalok esetében is jellemző. A betegség tünetei és lefolyása nem volt széles körben ismert, ezért előfordulhatott, hogy a betegséget nem kolerának diagnosztizálták, vagy fordítva, akkor is annak vélték, ha nem az volt. A jelentéseket egységes táblázatok alapján kellett elkészíteni, mégis gyakran előfordult, hogy nem felelt meg az elvárásnak. Az adatokat aztán országos szinten is összesítették, ezeket pedig a járvány elleni küzdelem szerveinek és vezetőinek is rendszeresen kiküldték. A 18. század végén és a 19. század elején már kialakult a felsőbb hatóságok nyomására az írásos ügyintézés, de nem volt általános a térségben. Ennek az oka egyrészt, hogy a 18. század végéig az Ungtól Máramarosig tartó terület nem tartozott a török uralom alá, és az itt többségben élő görögkatolikusokat nem érintette a rekatolizációs nyomás, másrészt a világi és egyházi főméltóságok sem kényszerítették erre az itt élő-

ket különösebben (Fragó 2008). Rendkívül töredékes és hiányos a forrás- és ismeretanyag, amelyből a járványt és az általa okozott helyzetet rekonstruálni lehet. A járványos betegség leküzdésében különösen fontos szerepe volt a közegészségügyi intézményrendszernek. Az északkeleti régió elmaradottságát leginkább az orvosokkal való ellátottsága jelzi. A felvidéki vármegyék esetében számos helyen megjegyezték, hogy orvosokkal nem megfelelően ellátott terület. Árva, Liptó, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyék helyzetéről leírják, hogy a 19. század elején nem sokat változott a 18. század végi állapotokhoz képest (Simon 2013). Máramaros vármegyében 2 főorvos és 1 kamarai orvos volt, nem élt orvosdoktor, sebészek közül 5 járási és 9 kamarai seborvosként dolgozott, illetve 4 gyakorló sebész működött. A járványt követően valamelyest javult a helyzet. 1840-ben Bugát Pál és Flór Ferenc szerkesztésében megjelent *Magyarországi orvosrend névsora* arról tanúskodik, hogy az országban 562 orvosdoktor és 1 055 sebész működött. Fényes Elek összeírása szerint 1846-ra az ország lakossága kb. 13 millió fő (Fényes 1847), így kb. 8 000 főre jutott egy orvos vagy sebész, illetve 23 000 főre egy orvosdoktor és 12 000 főre egy sebész. Ez európai viszonylatban igencsak alacsony arány, ugyanis Ausztriában 5 805 főre, Bajorországban 1 734 főre, Poroszországban 6 415 főre jutott egy seborvos ebben az időszakban. Ekkor Ugocsában 1 orvosdoktor és 3 sebészmester, Ung vármegyében 3 orvosdoktor és 8 sebészmester tevékenykedett, amely nemcsak alacsony számával, hanem a lakossági arányokhoz mérten is csekélynek bizonyult (Bugát–Flór 1840). Máramaros vármegyében a járvány orvosi és a nem orvosi jelentéseinek összehasonlításában azt tapasztalható, hogy utóbbiak sokkal kevésbé (az esetek 40%-ban) merték kolerában elhunynak nyilvánítani a halottakat, az esetek közel felénél pedig csak koleragyanúsnek látták, vagyis rendkívül bizonytalanok voltak a halálesetek megállapításánál (Fragó 2005). A hiányosság a megbetegedettek adatainak a jelentésekor még jelentősebb. A halottak számában a jelentés készítői biztosak voltak, de abban már nem, hogy hányan voltak betegek, és közülük pontosan hányan kolerában. Ezek a jelentések a hitelességüket illetően így kétségesek.

3. A kolerajárvány terjedése és a betegséggel sújtott területek, helységek

A járványról, annak következményeiről szóló vizsgálatokat az ország különböző területi és közigazgatási kereteihez igazodóan végezték el a korábbiakban. A népességszám kalkulált adatai is eltérőek, elsősorban attól függően, hogy a Magyar Királyság mely területéhez viszonyították. A lehetőségek szerint felmerülhet a négy törvénykezési terület (a Dunáninnyi,

a Dunántúli, a Tiszáninneni és a Tiszántúli kerület) mint nagyobb területi régiók vizsgálata. Kisebb területi egységként pedig kézenfekvőek a vármegyék. A királyi biztosi körzetek a kerületeknél tagoltabb és a megyéknél összevontabb csoportosítás, így alkalmasabb lehet a járvány jellemzőinek bemutatására. A királyi biztosi körzetek között óriási lakosságszámú eltérések mutatkoztak. Lukács Ágnes bár vizsgálta a körzeteket is, rámutatott, hogy akkor lennének igazán relevánsak ezek az adatok, ha a körzetek mint különleges igazgatási területek a járvány végéig fennálltak volna, azonban 1831. szeptember-október folyamán megszüntették azokat. Megállapította, hogy a 20 magyarországi királyi biztosi körzet a lakosság és az elhunytak számainak tekintetében is hasonlóak voltak a 20 galíciai körzethez.

Az északkeleti vármegyék a galíciai határ miatt és mint a járvánnyal elsőként találkozó területként voltak fontosak. Az Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyéket összefogó 16-os számú körzet királyi biztosa Perényi Zsigmond volt, amelynek a központja Nagybánya és Szatmárnémeti volt. Ung és Bereg vármegyék alkották a 15-ös számú királyi biztosi körzetet, élén Szerencsy Istvánnal. A galíciai áttérjedés miatt ezeket a vármegyéket, közülük is elsősorban Máramarost illették vádakkal mint a járvány fő terjesztőjét. A kutatásom során elsősorban ezeket a vármegyéket vizsgáltam.

A vármegyék számára kötelezően előírt jelentéseket a helytartótanács rendszeresen összesítette 1831–1832 folyamán. Összesen 36 teljes országos jelentés készült, a többiben nem volt benne minden vármegye és helység. A jelentésekben egy-egy vármegyénél időnként az előzővel azonos adatok szerepelnek. Ez egyrészt magyarázható azzal, hogy a vármegyében nem változott a helyzet, másrészt azzal is, hogy az összesítés elkészültéig nem érkezett új információ a területről. Máramaros vármegye esetében szinte példa nélküli, hogy az összes jelentés alapján mindössze csak öt különböző adat szerepel (Linzbauer 1861). A helytartótanács által elkészített zárójelentés (*Generalis Conspectus*) 1832. szeptember 4-én lett közzétéve. A járvány megszűnésének időpontja a jelentés alapján sem egyértelmű, szerepel 1832. február 14. és 1832. február 22. is, az utolsó táblázatos kimutatás pedig 1832. április 9-én készült. A vármegyék jelentéseiből – ha nem is teljesen pontosak – számos következtetést vonhatunk le a járvány időbeli és térbeli terjedéséről, a megbetegedések és halálozások arányszámairól.

A betegség Magyarországon való terjedésének útvonala a járvány megjelenésének időpontjainak országos alakulásával összevethető. Kijelenthető, hogy a magyarországi területeken a járvány északkeletről délnyugat irányában terjedt. A betegség terjedésének a sebességével kapcsolatban azt állapította meg Georg Sticker, hogy amikor a Felső-Tisza mentén kitört a

járvány, akkor valójában már szinte az egész országban el volt terjedve. Elsőként az északkeleti, tiszántúli területeken jelentkezett a betegség. Rigler Gusztáv rendszerezésében a betegség megjelenését és a járvány kialakulásának idejét külön veszi, ezért a járvány kezdeti időszakai általánosan hosszúak. Azt láthatjuk, hogy a megjelenési időszakok minél későbbiek, annál hamarabb történik meg a járvány elmúlása (Rigler 1914). Elsőként az országban Ugocsában jelentkezett hivatalosan a betegség 1831. június 13-án, ezután Szatmárban és Szabolcsban (június 23.), majd Borsod (június 24.), Zemplén (június 26.), Sáros (június 28.), Bereg (július 1.), Ung (július 3.) következett. Máramarosban Ugocsához képest négy héttel később, csak július 6-án jelentették a járvány kitörését. A máramarosi járványkezdetről szóló feltevés ezért nem állja meg a helyét, ugyanis a betegség ugocsai jelentkezésétől számítva 24 nappal később történt. A betegség jelentkezésének esetleges eltitkolását a vármegyei vezetés részéről járványveszély okozta terhek miatti félelmek indokolhatták.

Az 1832 májusában elkészített zárójelentés alapján a járványban érintett helységek száma országos szinten 4 806 település. Bereg vármegyében 87, Ung vármegyében 91, így a 15-ös körzetben összesen 178 helység (országos adat 3,7%-a). Máramarosban 79, Ugocsában 19, Szatmárban 51 helység volt járvány által sújtva, így a 16-os körzetben összesen 149 helység volt érintett (országos adat 3,1%-a).

Rigler adatai arról tanúskodnak, hogy 1831–1832 folyamán a kolera mind a 63 vármegyében megjelent és 4 455 községet érintett. A megbetegedettek számát 536 500 főre becsülte, ezek közül elhunyt 298 900 fő (Rigler 1914). Az érintett települések számát illetően is a különböző szakirodalomban jelentős eltérések mutatkoznak. Az 1830-as országos összeírás 11 074 helységet és 42 szabad királyi várost sorol fel összesen, míg Nagy 14 575 helységet és 43 szabad királyi várost. A Lukács Ágnes által vizsgált területen 4 923 település volt sújtva a betegségtől az összesítő jelentés szerint, azonban nem tudta tisztázni ezt milyen adathoz tudná viszonyítani. Galícia 6 415 helységéből 3 008-ban tört ki a járvány, amely több mint 46%-os arány. Az elemzéséből kiderült, hogy a nagyobb települések jobban érintettek voltak. Hasonló viszonyokat feltételeztek Magyarországon is. Rigler vizsgálata kimutatott közel 70 községet, amelyek között nem volt egyetlen halálos áldozata sem a megbetegedéseknek. Ezek között a Duna jobb partján 8 község és 138 megbetegedett, a Duna bal partján 321 község és 200 kolerában megbetegedettet regisztráltak, a Duna-Tisza közben 10 olyan település volt, ahol nem volt halálos eset, és itt 41 beteget regisztráltak. A Tisza jobb és bal partján ezek a számok szerényebbek 2, illetve 4 községgel, 12 és 16 megbetegedettel. A Tisza és Maros között 15 érintett településen

összesen 188 kolerás beteg volt, akik közül egy sem halt meg. A 70 településen összesen így 595 beteg volt, akik meggyógyultak. 227 községben azonban minden regisztrált beteg elhunyt, összesen 7 153 fő (Rigler 1914). A megfertőzött helységek számának változásaiból kitűnik, hogy minden északkeleti vármegyében a mortalitás növekedésének legnagyobb értéke 1831. szeptember folyamán volt, utána visszaesés tapasztalható. Máramaros és Szatmár esetében valószínűleg a jelentések leadásának hiányosságai miatt 1832 elején a fertőzött helységek száma a jelentések alapján még ismét emelkedett.

A lakosság arányszámaihoz képest a legmagasabb betegszámokkal rendelkező községek között Bereg vármegyében Nagylucska összesen 1 676 lélekszámmal rendelkezett, amelyből 225 fő betegedett meg, közülük 87 fő hunyt el. A megbetegedettek arányszáma itt így 134‰, a halálozásoké pedig 51‰. Ung vármegyében Osztró községben 290 főből 106 betegedett meg (365‰), 49 fő hunyt el (168‰). Máramarosban Keselymezőn betegedtek meg a vármegyéből a legtöbben: 1 170 lakosból 465 megbetegedett (397‰), 82 fő hunyt el (70‰).

A legkevesebb beteg a lakosságszámhoz képest Bereg vármegyében Nagydobronyban volt, ahol 1 785 főből mindössze 1 betegedett meg, aki bele is halt a betegségébe. Ung vármegyében Bés községben 769 főből szintén csak 1 betegedett meg, illetve hunyt el. Máramarosban Felsőróna település 1 145 fős lakosságából csupán 1 ember betegedett meg, aki meggyógyult. Ugocsában Verécze 435 fős lakosságából szintén csupán csak 1 betegedett meg, aki meggyógyult (Rigler 1914).

A kolerajárvány jelentősen hátráltatta a községek létszámának későbbi növekedését is, melyek annak elmúlását követő években még így is gyarapodtak. Ennek egyik oka lehet a természetes népszaporulat, de a népességmozgás is. Thirring Gusztáv adatai alapján Beregszász 1830-ban 3 184 fővel rendelkezett, míg 1857-ben már 3 801 fővel, Ungvár 6 631 főről 8 537 főre gyarapodott, Munkács pedig ugyanebben az időszakban 4 001 főről 7 385 főre (Thirring 1911).

4. A járvány demográfiai következményei.

A mortalitás, letalitás és morbiditás országos és regionális viszonyai

Egy járványos betegség a népességre gyakorolt közvetlen következményeit a demográfia leginkább a mortalitás, a morbiditás és a letalitás arányszámaival tudja leírni. A morbiditás azt mutatja, hogy a betegségben a lakosságszámhoz viszonyítva hányan betegedtek meg. A mortalitás a betegségben

elhunytak arányát jelenti. A letalitás pedig a morbiditás és a mortalitás egymáshoz viszonyított aránya, a megbetegedettek közül milyen arányban hunytak el, vagyis a betegség veszélyességét jelzi.

A megbetegedettek összlétszáma a helytartótanácsi jelentések alapján az ország teljes területére 538 339 fő, ebből Bereg 1 301 fő, Ung 4 670 fő, így a 15-ös körzetben összesen 5 971 fő betegedett meg, amely az országos megbetegedés 1,1%-a; Máramaros 1 328 fő, Ugocsa 170 fő, Szatmár 1 838 fő, így a 16-os körzetben összesen 3 336 fő betegedett meg kolerában, amely az országos szint 0,6%-a.

A kolerában elhunytak összlétszáma a jelentések alapján 238 641 fő, ebből Bereg 680, Ung 1 877, így a 15-ös körzetben összesen 2 557 fő halt meg, amely az országos megbetegedés 1%-a; Máramaros 468 fő, Ugocsa 110 fő, Szatmár 866 fő, így a 16-os körzetben összesen 1 444 fő halt meg kolerában, amely 0,6%-a a teljes országos halálozásnak. Az adatok hitelessége itt is megkérdőjelezhető. Máramarosban Anderko Péter görögkatolikus vikárius a papok leadott adatai alapján 1 010 kolerában elhunyt görögkatolikusról számolt be, megjegyezve, hogy 15 római katolikus és 39 zsidó halotról is tudott, de ebben az adatban nem szerepel. A jelentésben eközben csak 468 fő szerepelt (Faragó 2005).

A megbetegedések számát Horvátország és a Katonai Határőrvidék nélküli Magyarországra Lukács Ágnes 421 486-ra módosította, amely több mint 100 ezer fővel kevesebb a hivatalos jelentéseknél. A megbetegedettek közé jelentősen több embert regisztrálhattak véleménye szerint, mint ami a valóság volt. A morbiditási arányszám a 15-ös királyi biztosi körzetben 2,59, a 16-osban pedig 0,63. Az országosan vett 5-ös morbiditási arány így az általunk vizsgált területen jelentősen az átlag alatt maradt.

A kolerajárvány lakosságszámhoz viszonyított mortalitási arányszámai területileg igen nagy különbségeket mutattak. Abauj (8,9), Nyitra (7,19), Zemplén (7,18), Sáros (0,59) és Pozsony (0,12) vármegyét érintette a legsúlyosabban. A leginkább megkímélte Vas (0,01), Zala (0,03), Somogy (0,08), Krassó (0,09) és Ugocsa (0,28) vármegyét (Lukács 1966). Az ország egyetlen törvényhatóságát sem kerülte el teljesen a járvány. Lukács Ágnes kutatásai szerint Magyarország területén a kolerában elhunyt betegek száma 236 032 volt. A 2,80-as mortalitási arány az országot súlyosan érintette, egyes területeken pedig katasztrofális méreteket öltött. Nem véletlen, hogy pont azokban az északi vármegyékben volt a legsúlyosabb a helyzet, ahol végül a lakosság türelmetlensége felkeléshez vezetett. A 15-ös körzet mortalitása 1,45, míg a 16-os körzeté 0,35, ezek az arányok messze elmaradnak az országos átlagtól.

Magyarországon Máday Lajos adatai alapján az 1828–1830-as években 40,7‰ átlagosan a halálozási arányszám, amely Európában igencsak magasnak számított (Ausztria örökös tartományaiban ez 30,3‰). 1831-ben a mai Magyarország területén ez az arány 74,7‰-re ugrott. Máday azt állapította meg, hogy a mai Magyarországnak megfelelő területen 1831-ben 133 ezer emberrel több halt meg, mint az előző években átlagosan (Máday 1983). Ez a mortalitás nagyon magas, pl. Norvégiánál háromszor magasabb.

A kolerába esett betegek 44%-a hunyt el, ilyen letalitási arányszámok tapasztalhatóak Európa más területein is. Ugocsa vármegye letalitási arányszáma igencsak magasnak mondható a maga 64,7%-val, míg Szatmár 42,8%, Máramaros 35,3%, így a körzet 40,9 %-os aránya az országos átlag közelében, némileg az alatt volt. Bereg 52,2% és Ung 47,9%-os letalitási arányszámai nem kiugróan magasak, de némileg az országos átlag fölött találhatók.

5. Összefoglalás, következtetések

Az 1831-es kolerajárvány Magyarországon rendkívül nagy méreteket öltött. Az ország egész területe megfertőződött. A betegség terjedésének időbeli és térbeli megjelenései arra engednek következtetni, hogy az ország területére északkeleti irányból, valószínűleg Galíciából érkezett. Ezért leginkább az ország felvidéki, északkelet-felvidéki területét okolták mint a kórokozó terjesztőjét. Különleges területi egységként Ung, Bereg egy királyi biztosi körzetet, illetve Máramaros, Ugocsa és Szatmár szintén egy különálló körzetet alkotott. A két körzet kolerás betegeinek a száma az ország összes kolerás betegének csupán 1,7%-a, a kolerában meghaltaknak 1,6%-a (Lukács 1966). A mortalitási arányok a térségben pedig az országos átlag (2,8%) alatt maradtak. A megbetegedések, a halálozások jelentése körül számos probléma adódott, amely a vizsgálat pontosságára is rányomja a bélyegét. Lukács Ágnes a vármegyei jelentések és központi statisztikák vizsgálatánál jelentősen alacsonyabb számokkal kalkulált úgy a megbetegedettek, mint az elhunytak tekintetében. Ugyanakkor az északkeleti régióban több helyről arról tanúskodnak a források, hogy alulértékelték a kolerás betegek, halottak arányait. A hiányzó adatok pótlását és a meglévők pontosítását még kutatói munkával javítani lehet. Bár a terület demográfiai képére jelentős negatív hatást gyakorolt, kimondhatjuk, hogy az északkeleti országrészben sokkal enyhébb lefolyása volt a járványnak az ország többi területéhez képest.

Irodalom

- Bugát P. – Flór F. 1840: Magyarországi orvosrend névsora 1840-re. Pest
- Faragó T. 2008: A járvány és a források egy történeti demográfus szemével (Adalékok a hagyományos demográfiai rendszer vizsgálatához). Levéltári Szemle, 58. 4. szám
- Faragó T. 2005: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig. In Faragó Tamás – Öri Péter (szerk.): A KSH NKI 2005. évi Történeti Demográfiai Évkönyve, KSH NKI, Budapest
- Fényes E. 1847: Magyarország leírása. Pest
- Hablicsek L. 1991: Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek
- Linzbauer X. F. 1861: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. III. kötet, Buda
- Lukács Á. 1966: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. Orvostörténeti közlemények, no. 40, Budapest
- Mádai L. 1983: Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. Demográfia, 26. szám
- Nagy L. 1828: Notitiae politico-geographico-statisticae incluti Regni Hungariæ et partiumque eidem adnexarum I. Budae
- Rigler G. előadása az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén
- Simon K. 2013: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Semmelweis Kiadó, Budapest
- Thirring G. 1911: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. Városi Szemle 4/7–8.

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЗАСЕЛЕННЯ ГІРСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Дністрянський М. С.

*Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
m_dnister@ukr.net*

Abstract

MAIN STAGES OF THE POPULATION OF THE MOUNTAIN VILLAGE OF THE UKRAINIAN CARPATHIANS

Dnistrianskiy, Miroslov

Prerequisites and beginnings of mass settlement of the Ukrainian Carpathian mountainous terrain are revealed. The main periods in the process of formation of new settlements in the Ukrainian Carpathian highlands are highlighted. The main factors and ethnic characteristics of each stage of settlement are characterized. The role of different migration movements in these processes is revealed. The conclusion about the decisive role in the development of mountainous areas of the Ukrainian Carpathians resettlement from the foothills is made

Keywords: *Ukrainian Carpathians, settlement of mountainous areas, formation of settlements, southern colonization of Ukrainian Carpathians*

Різним аспектам заселення гірської місцевості Українських Карпат присвячено багато праць науковців країн Центрально-Східної Європи, які часто відзначаються помітними методологічними розбіжностями, що пов'язано з певною етнополітичною заангажованістю авторів. Найбільші дискусії викликають питання визначення початків масового заселення, ролі різних міграційних рухів та етнічного складу поселенців (Дністрянський–Дністрянська 2018, с. 89–99).

Об'єктивне вирішення усіх цих питань потребує як залучення різних історичних джерел, так і детального топонімічного аналізу та порівняльно-історичного зіставлення усіх географічних передумов, що сформувалися в різні історичні періоди. У стратегії історико-географічного аналізу процесів заселення засадниче значення має питання періодизації, тобто визначення основних етапів колонізації. Задля цього необхідно виділити ключові події, насамперед політичні, що вплинули на заселення та визначили деякі нові тенденції. Враховуючи такі підходи, відразу треба зазначити, що уявлення про глибоку давність існування широкої мережі поселень у Карпатах, яка сягає аж в доісторичні часи, не відповідає дійсності і є наслідком екстраполяції ситуації з передгірської місцевості, заселеної з найдавніших часів, на гірські райони.

Аналіз усього масиву історично-географічної інформації свідчить про те, що початки заселення припадають на середину XIII ст.,

коли давньоукраїнське (руське) населення Галицько-Волинської держави почало доволі інтенсивно освоювати деякі райони Зовнішніх і Внутрішніх Східних Карпат з огляду на охорону транскарпатських шляхів, центрів соледобування та створення оборонних пунктів. Безпосередня близькість до гір руських сільських поселень вела до поступового розширення й різнобічного сільськогосподарського природокористування в гірській місцевості, насамперед унаслідок розвитку відгінно-пасовищного тваринництва. Суттєво підштовхнуло переселення руської людності в карпатську гірську місцевість монголо-татарське вторгнення 1240-х років, актуалізуючи й на наступні століття питання безпеки в процесах освоєння Українських Карпат. Ще одним з осередків освоєння карпатських гірських районів могли бути монастирі, для розміщення яких вибирали малозаселені території.

Якщо в перший період заселення гірської місцевості Українських Карпат, який тривав з середини до кінця XIV ст., в поселенську мережу трансформувалася широка сукупність оборонних пунктів, центрів соледобування, то в наступний період, який тривав з XIII ст. до середини XVI ст., уже сформувався основний каркас розселення в Українських Карпатах (рис. 1), розгалуження якого в наступний період і забезпечило формування цілісної мережі поселень. Основними чинниками, які підштовхнули тогочасне соціально-економічне освоєння Українських Карпат, стало поширення на українські землі Галичини в середині XV ст. польських правовідносин, зокрема, створення Самбірської економії, в господарських інтересах якої було активне закладання нових сіл в гірській місцевості, а також і помітні територіально-політичні перетворення в Північному Причорномор'ї (утворення Кримського ханства), на Балканах і в Трансильванії (експансія Османської імперії).

Отже, внаслідок сукупної дії політичних та економічних чинників наприкінці XIV – початку XV ст. процес закладання нових поселень у гірській місцевості Українських Карпат помітно активізувався. Зважаючи на соціально-економічні й безпекові потреби давньоукраїнського населення передгірських територій, один з основних міграційних рухів прямував з рівнинних місцевостей проти течії гірських рік до їхніх витоків, зокрема з території Прикарпаття і Підкарпаття, а також Волині і Поділля. Про це свідчить поширення в гірській місцевості ойконімів, які дублюють назви передкарпатських і закарпатських поселень, розкриваючи також і основний механізм переселення, коли спочатку закладався населений пункт в передгірській місцевості (на-

науковій літературі і по сьогодні наявна така різноманітність поглядів на цю проблему. Так, М. Гримич, посилаючись на підходи низки європейських науковців, вважає, що ті «волохи», які прибули в Карпати, були «слов'янізованим ...елементом» (Гримич 2001, с. 11–116). Як засвідчують імена переселенців у багатьох історичних документах, середовище пастухів-волохів все ж було неоднорідним, включаючи різні компоненти (південнослов'янські, протороманські, руські та тюркські). На цьому наголошує М. Тиводар, на думку якого, «... уже в Македонії «волохи» були етнічно змішаними, часто дво-, тримовними» (Тиводар 2006, с. 52–124). Зважаючи на значне переважання на той час на північних Балканах слов'янського населення, його великий колонізаційний потенціал, є підстави вважати, що вже в межах Трансильванії саме південно-слов'янський компонент (болгари, серби, хорвати) серед т. зв. пастухів-волохів був кількісно переважаючим. У процесі просування пастушого населення на північ, у Східні Карпати, постійно збільшувалася частка руського компонента, а десь на рівні мармароського передгір'я (у гірській місцевості – на північній межі масиву Свидівця), вона уже становила більшість. До різних районів Східних Карпат, насамперед південних, посезонно доходив і неслов'янський «волоський» пастівницький рух, що відобразилося в оронімії, де окрім слов'яно-українських назв, трапляється низка тюркських та романських (Дністрянський 2019, 116 с.).

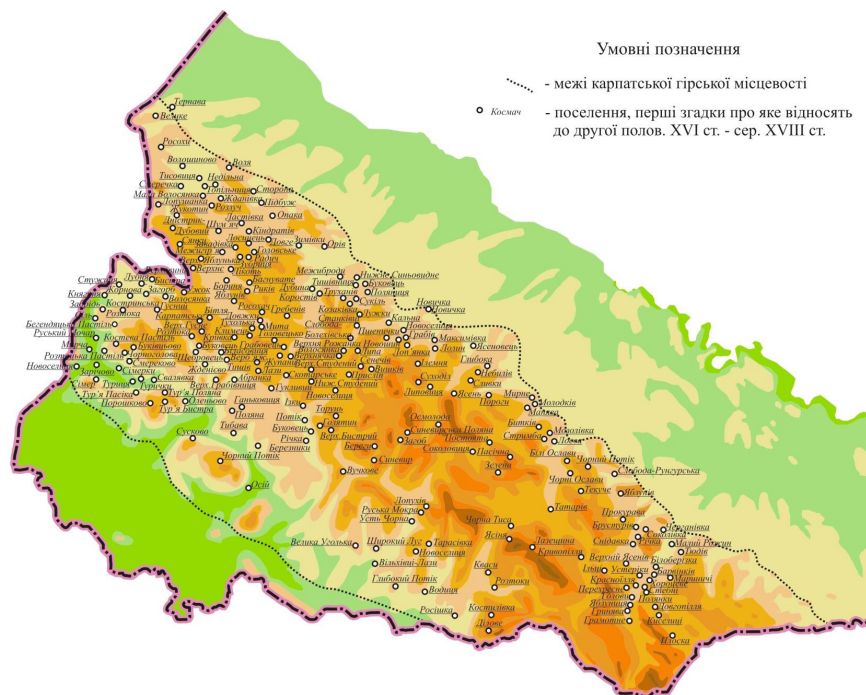
У контексті заселення Східних і Західних Карпат треба наголосити, що колонізаційний рух неосілих пастухів мав вкрай обмежений поселенсько-формуєчий характер. Водночас різні групи «волоського» пастушого населення так чи інакше поповнювали склад населених пунктів, заснованих вже осілими русько-українськими мігрантами.

З середини XVI ст. розпочався черговий етап масового переселення в Східні і Західні Карпати осілого руського (давньоукраїнського) населення. Попри збереження основних механізмів закладання сіл особливістю цього етапу було переважне використання у ролі осадників місцевої шляхти при широкому залученні населення як з суміжних рівнинних територій, так і з Півдня, а також активізація внутрішньо карпатських переселень. За недостатністю зручних ділянок села закладали у більш віддалених місцях та у складніших рельєфних умовах, унаслідок чого новозасновані поселення уже мали дещо гірші географічні передумови дальшого розвитку. Кількість дворів у таких селах була невеликою (найбільше – до двох-трьох десятків). Іноді нові села виникали на території вже існуючих, що зумовлювало появу сіл з назвами «нова», «нижня», «верхня», «мала», «велика».

Попри динамізм колонізаційних процесів попередніх періодів на середину XVI ст. гірська місцевість Українських Карпат залишалася значно менш освоєною порівняно з суміжними рівнинними територіями, маючи ще значний резерв місткості. З огляду на це впродовж другої половини XVI ст. закладання нових сіл відбувалося доволі високими темпами. Як і в попередній період, найбільше це стосується території Верхньодністровських і Сколівських Бескидів та Стрийсько-Сянської Верховини, що було зумовлено деякими перевагами рельєфу і сприятливою позицією у підходах до подальшого освоєння території з боку Самбірської економії та великих приватних землевласників (рис. 2). Також різко зросла кількість нових поселень у районі Полонинського хребта. Важливо, що закладання цих сіл відбувалося як під впливом міграцій вихідців з рівнинних територій Підкарпаття, так і з Галичини, а також внаслідок південної колонізації. За топонімією можна простежити і переселення з галицької гірської місцевості у Підкарпатську Русь, і навпаки.

Рисунок 2

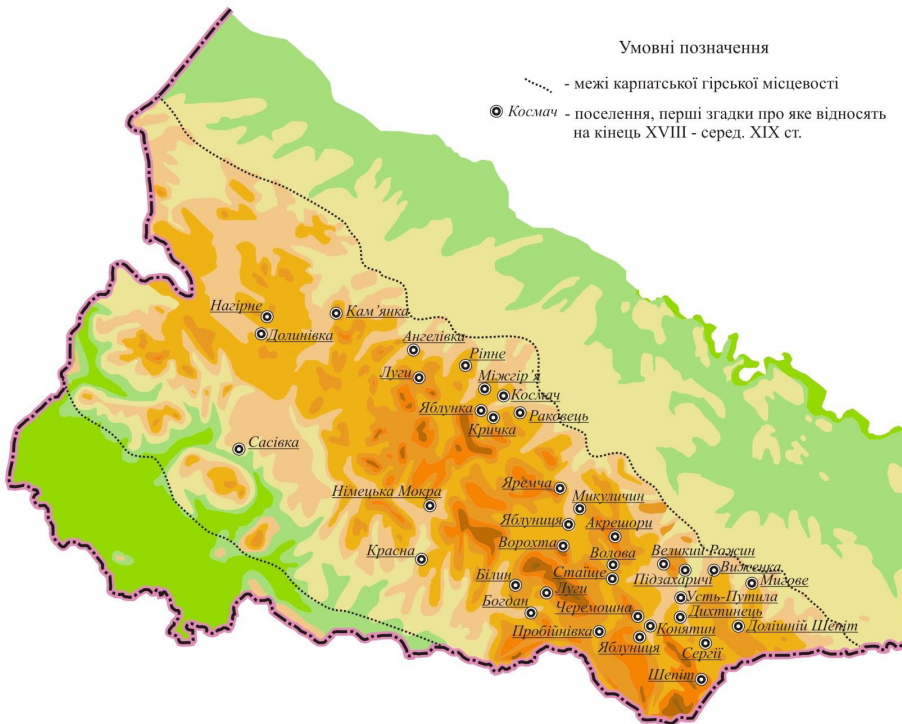
Поселення, перші згадки про які припадають на другу половину XVI ст. – середину XVIII ст.

Так само в першій половині XVII ст. відбувалося інтенсивне заселення гірських місцевостей у районі Горган, Покутсько-Буковинських Карпат, Рахівських гір (рис. 2), яке також супроводжувалось транскарпатськими переселеннями (з одного боку головного вододілу на інший), унаслідок чого відбувалося етнографічне зближення та культурна консолідація людності по обидва макросхили Українських Карпат. При відстеженні поширення однойменних ойконімів стає очевидно, що ще однією особливістю тогочасного закладання поселень у гірській місцевості є т. зв. «роїння» сіл, тобто повторні переселення. Іноді в таких випадках до старих назв додавали слова «воля», «слобода».

Рисунок 3

Поселення, перші згадки про які припадають на кінець XVIII ст. – середину XIX ст.

На цьому етапі заселення гірської місцевості Українських Карпат відбувалося і під впливом інших іноетнічних міграційних рухів. Так, всередині XVI ст. активізувалося переселення в Галичину євреїв

з німецькомовних територій Європи. З XVII ст. єврейська людність почала поступово проникати і в гірську місцевість Карпат. І хоча ці міграції не вплинули на заснування поселень, але вони мали суттєве значення в процесах урбанізації.

Приєднання Галичини і Буковини до Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. позначило новий етап заселення Українських Карпат, особливістю якого стало різке зменшення темпів закладання нових поселень, а також – мінімізація ролі південної колонізації, поява хвилі німецької колонізації та впорядкування статусу поселень загалом. Зокрема, в процесі інвентаризації всього майна в Галичині та Буковині (впродовж 70-х років XVIII ст.) було надано статуси поселень низці карпатських хуторів та присілків, насамперед у Покутсько-Буковинських Карпатах (рис. 3). Так само галицьку й буковинську частини Українських Карпат більшою мірою зачепила й німецька колонізація, яка привнесла і певні зміни в поселенську мережу гірських районів. Це здебільшого були невеликі поселення у безпосередній близькості від українських сіл. Німецька колонізація практично завершила формування нових поселень в Українських Карпатах, хоча конфігурацію розселення суттєво не змінила.

Упродовж XIX ст. в Українських Карпатах продовжували виникати й поодинокі українські поселення, зокрема, у високогірних районах внаслідок набуття присілками, хуторами та тимчасовими поселеннями статусу сіл (рис. 3).

Насамкінець зазначимо, що етнокультурним наслідком кількох хвиль міграцій упродовж XIII–XVIII ст. стало суттєве розширення української етнічної території в Східних і Західних Карпатах у напрямку з південного сходу на північний захід і захід. Разом з тим південна колонізація як носій різних культурних контактів пов'язала українське населення Карпат з розмаїтими етнокультурними традиціями південнослов'янської людності.

Література

- Гримич М. 2001: Сучасний погляд на проблему волоського права // Етнічна історія народів Європи. К. С. 11–116.
- Дністрянський М. – Дністрянська Н. 2018: Проблема заселення гірських районів Українських Карпат: суперечності методологічних підходів та інтерпретацій // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. Вип. 52. с. 89–99.

- Дністрянский М. С. 2019: Роль різноспрямованих колонізаційних рухів у заселенні Українських Карпат упродовж XIII – першої половини XIX ст.: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 116 с.
- Тиводар М. П. 2006: Етнічні традиції у скотарстві // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 2. Львів. с. 52–124.

AZ OKOSVÁROSOK KOMPLEX MUTATÓSZÁMAINAK TARTALMI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Dusek Tamás

*Széchenyi István Egyetem
dusekt@sze.hu*

Abstract

PROBLEMS OF COMPLEX INDICATORS OF SMART CITIES

Dusek, Tamás

As the popularity of smart city research is increasing, the “measurement” of “smartness” became also a popular research topic. The paper deals with the problem of creating composite index numbers for the evaluation of smart city projects and for the comparison of “smartness” of cities. These composite indicators are popular tools of technocrats and bureaucrats, but the transformation of a multi-indicator system into a one-dimensional metric scale is a highly questionable practice.

Keywords: *smart city, indicator analyses, multicriteria analyses, monitoring*

Bevezetés¹

Az okosváros-kutatások népszerűségével együtt az okosvárosság mérésére irányuló próbálkozások szintén népszerűvé váltak a közelmúltban. A mutatószámok kifejlesztése kutatói közösségek, kutatóintézetek részéről is megfigyelhető és az okosváros-projektek tervezők, beruházók, finanszírozók hatásvizsgálatra, adatvezérelt döntéshozatalra és elemzésre irányuló igényével is egybeesik. A mérések során jellemzően nem egy vagy néhány alapindikátort használnak, hanem nagyon sok, olykor száznál is több alapmutatóból képzett komplex mutatószámot vagy mutatószámokat. A tanulmány ezeknek a tartalmi problémáit vizsgálja. A különféle javasolt indikátorok megvizsgálása ugyanis azt mutatja, hogy ezekben többségben vannak a teljesen hagyományos gazdasági-társadalmi jelzőszámok, a nem hagyományos, de a digitalizációval semmilyen kapcsolatban nem lévő mutatók és kisebbségben a valódi digitális mutatók, amelyek kapcsolatban állhatnak az okosváros-fejlesztésekkel.

Az okosváros fogalma

Az okosváros fogalom (magyar szövegekben is használatos olykor az angol elnevezés, a smart city) napjainkra annyira népszerű és elterjedt lett,

¹ A tanulmány a „Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás- és technológiai transzfer fejlesztése mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen” elnevezésű, EFOP-3.6.1-16-2016-00017 azonosítóval ellátott projekt keretében készült.

hogy 2017 márciusa óta már egy magyar kormányrendelet is hivatalosan meghatározta a tartalmát. Mindennek nemzetközi megfelelőjét a valamenyi kontinensen gombamódra szaporodó smart city tervek, missziók, kezdeményezések jelentik. Ezek a tervek többnyire az információtechnológia olyan alkalmazását célozzák, amelyek a települések működtetését, szolgáltatásait hatékonyabbá teszik, a már meglévő szolgáltatások minőségét javítják, új, korábban nem létező szolgáltatásokat nyújtanak a lakosság és a vállalkozások számára, vagy növelik a komfortot, kényelmet, csökkentik a környezetszennyezést.

A fogalmat egyszerre használják a kutatók, városvezetők, politikusok, információtechnológiai cégek. Minden kontinensen és minden város-méretben, a tízmillió megacitytól a néhány száz fős minivárosokig egyre többen szeretnék egyre több és több információtechnológiai alkalmazást használni, digitálisabbá és „okosabbakká” válni, és az okosprojektekhez lehetőleg minél több külső, nem saját városi szintű forrást bevonni. Emellett a különböző projektek olyan népszerű kutatási témává váltak, amit mind a kormányzat különböző szintjei, mind az okosváros-projektekben anyagilag érdekelt információtechnológiai óriáscégek bőkezűen támogatnak. Az okosváros témakörben rendkívül nagy az aránya a vállalati (IBM, Cisco, SAP, ABB, Siemens, GE stb.) anyagoknak, ami az elfoglaltság és részrehajlás veszélyével jár.

A témával foglalkozó legtöbb tanulmány megad saját definíciót, vagy átvész egy korábbi definíciót, vagy több lehetséges értelmezést is vázol. Több tanulmány kifejezetten a meghatározásokat hasonlítja össze, így Albino et al. (2015) és Mora et al. (2017) munkái. Emellett számos tanulmány megemlíti a definíciós sokféleséget. Ez annak a tünete, hogy maga a koncepció nem világos, egyes kutatók könnyedén tudnak valamilyen sokadlagos kérdést kiemelve $n+1$ -ik definíciót és $n+1$ -ik mérőszámot meghatározni. Egy világos koncepció egyféleképpen és ellentmondásmentesen lenne mérhető.

A meghatározásokban a technikai elem (a digitalizáció, információtechnológia használata valamilyen pozitív cél érdekében) és/vagy a városlakók tulajdonságai (okosak, felelősek, tájékozottak) és/vagy a városlakók bevonása a döntéshozatalba (helyi demokrácia) és/vagy az életminőség (jó, környezetbarát, energiahatékony, közlekedéshatékony) szerepelnek. Egy jó definíció egyértelmű és nem túl általános, ezen kritériumnak pedig a digitalizációt tartalmazó meghatározások felelhetnek meg. Ez tekinthető olyan új jelenségnek, amely korábban nem volt vizsgálható, ezért ennek jelenlétére kitüntetetten figyelek majd az okosság mérésére irányuló pró-

bálokzások bemutatásánál. A városlakók tulajdonságai, a döntéshozatal és az életminőség rendkívül általános fogalmak, minden történeti korszakban adottak voltak, csak legfeljebb nem irányult rájuk olyan kitüntetett figyelem, amely velük kapcsolatos(nak gondolt) adatok gyűjtését is eredményezte volna, különösen városi szinten összehasonlítható módon.

Az okosvárosok mérőszámai

Az okosvárosság és bármilyen hasonló nehezen megfogható koncepció mérésére irányuló szándék lehetetlen lenne a mérés fogalmában és tartalmában lezajlott, a 19. században kezdődő és még a közelmúltban is tartó sokféle változás nélkül. Ezek közül kiemelendő egyrészt a mérés mint közvetlenül nem megfigyelhető elvontabb koncepciók leírása közvetlenül megfigyelhető jellemzőkkel, más szóval (szakterületenként eltérő a szóhasználat) helyettesítő változók, proxy változók, manifeszt változók, indirekt változók használata. Másrészt mérés mint egynél több indikátor összegyűrése kompozit mutatóvá; olykor számérték hozzárendelésével (mértékegység többnyire nincs) a vizsgált elemekhez, olykor csak a vizsgált elemek közötti rangsor felállításával. A figyelembe vett szempontok száma legalább kettő, de jellemzően kettőnél több és a néhány tucat közé eső; a szempontok egymástól jellegükben nagyon eltérhetnek. Az ilyen értelmű mérések a 19. század második felében kezdődtek az első hitelminősítésekkel, egyetemi rangsorokkal, de igazán látványos terjedésük az 1970-es évekre tehető. Ezek közül csak a települések összehasonlítását célzó mutatókat kiragadva, Feenan és társai 2017-es áttekintése már több mint 300 olyan indexet mutat be, köztük okosváros-mutatókat is, amelyek a világ nagyvárosait hasonlítják össze különböző életminőségi szempontokból. És ez csak a világvárosokra vonatkozó részlet, ezen túlmenően külön világrészekre, országokra, országrészekre is rendszeresen közölnek újabb és újabb indexeket.

Ezt a megatrendet számos tényező támogatja. Először, a kompozit indikátorok és azok alkotóelemei a közsféra nagy projektjeiben általában értékelő, felmérő, auditáló, monitoringot segítő szerepet játszanak. Mindezt teszik többnyire óriási adminisztrációs költségek mellett. A közösségi finanszírozású projektek tipikus sikerindikátorai úgy néznek ki, hogy ez és ez volt az $n-1$ -ik periódusban (a projekt előtt), majd ez az $n+1$ -ik periódusban (a projekt után). Az előtt és után az időnek egy szűk metszetét jelenti, vagyis a hosszú távú hatások felmérése és az autonóm folyamatok és a projekt okozta folyamatok elkülöníthetősége jellemzően problémás vagy nem vizsgált.

Másodszor, a kompozit indikátorok készítése óriási publikációs piacot nyitott meg mind az akadémiai szférában, mind a tömegtájékoztatás számára jól eladható hangzatos címkék révén. Egy kompozit mutatót tartalmazó publikáció, a tömegmédiában látványos infografikákkal megtámogatva, sokkal könnyebben publikálható, mint egy igényes verbális elemzés, amely egy komplex kérdéskör szövevényes összefüggéseit próbálja meg feltárni. A tömegmédiában kompozit mutatókat használnak fel témák köztudatba dobására, érzékenyítésre, amely szándékot maguk a mutatókészítők is sokszor deklarálnak. Az ENSZ Fejlesztési Programja által publikált Emberi Fejlettség Indexe (HDI) 2018-as kiadványában így írnak erről: „Az országok HDI alapján történő rangsorolása átalakította a fejlettségi diskurzust és megfosztotta trónjától az egy főre jutó jövedelmet, mint a fejlettség egyedüli mutatóját” (UNDP 2018 1. o.).

Harmadszor, mélyen gyökerező meggyőződés, hogy a több adat jobb, mint a kevesebb, a kompozit indikátor tudományosabb, mint az egy szempontot leíró adat. Ez igaz is volt arra az időszakra, amikor alig-alig volt egyáltalán bármiféle adat, de a jelen adatbőségben és adatredundanciáiban inkább az adatszelekció problémáival kell megküzdeni. A több adatnál fontosabbak az adatok minőségével kapcsolatos szempontok, mint a megismételhetőség, érvényesség, pontosság, konzisztencia, felhasználhatóság, és az okosváros-mutatókkal kapcsolatban különösen érdekes a relevancia és a jelenséggel való kapcsolat. Az adatok mennyiségéhez kötődő további tévhit, miszerint egy kompozit indikátor többet mond a vizsgált jelenségről, mint a kompozit indikátort összetevő alapindikátorok. Ez a kijelentés nincs alátámasztva, az viszont látható, hogy a kézzelfogható tartalommal bíró alapindikátorok helyett a valóságtól eltávolított skálájú értékeket kapunk, amelynek adekvát értékeléséhez rendre vissza kellene térni az alapindikátorok értékeihez. Ez legegyszerűbben szemléletes példákkal mutatható be. Egy korai (a 19. század közepén javasolta Adolphe Quetelet) kompozit indikátor a testtömegindex, amely a testtömegnek és a testmagaság négyzetének a hányadosa (szokásos mértékegysége a furcsának tűnő kilogramm/négyzetméter). Ha valakiről annyit tudunk, hogy 25 a testtömegindexe, akkor lehet 154 centi magas és 60 kilós, vagy 180 centi magas és 82 kilós, vagy 200 centi magas és 100 kilós. Lényeges alapinformációkat veszítettünk el, cserébe valamilyen másodlagos jelentőségű mérőszámért. Még rosszabb a helyzet az Emberi Fejlettség Indexével (HDI), amely eltünteti a sokkal lényegesebb felhasznált alapmutatókat (az iskolázottságra, várható élettartamra, gazdasági teljesítményre vonatkozóan), és egy olyan skálát

eredményez, amelyen (egy példa a furcsaságokra) Szlovákia 2017-ben Katar és Brunei közé kerül. (UNDP 2018)

Negyedszer, számos olyan technológiai változás történt, amely megkönnyíti a kompozit mutatók létrehozását. Nemcsak önmagában az adatbőség mint adatoldali előfeltétel adott, hanem a számítógépek terjedésével ma már néhány gombnyomással lehet új és új kompozit indikátorokat számítani. A papír, ceruza és számológépek világában ez még napok kérdése lett volna, vagy csak elméletileg lehetséges, gyakorlatilag lehetetlen feladat többezer megfigyelési egység és több száz indikátor esetén. Manapság a számítási rész gyakorlatilag elhanyagolható időigényű, amennyiben az adatok megfelelően elő vannak készítve.

Végül, ötödik pontként meg lehet említeni a kvantifikáció terjedésének általános megatrendjét. Óriási erőforrások, rengeteg idő megy el a társadalmi kvantifikációra, a különböző jelenségek rangsorolására és pontszámolására: éttermek, szállodák, filmek, könyvek, zeneszámok, látnivalók, oktatók, orvosok, egyetemek, kórházak és sokminden más képezi tárgyát ennek a folyamatnak, amelynek vannak pozitív hatásai és óriási veszélyei is (Power 1997, O’Neil 2015, Espeland–Sauder 2016, Merry 2016, Muller 2018, Mau 2019).

Az okosvárosok inadekvát alapindikátorai

Az okosvárosok mérésére számos kompozit indikátort javasoltak és alkalmaztak (néhány példa Giffinger et al. 2007, Zygiaris 2013, Lazaroiu–Roscia 2012, Lombardi et al. 2012, Carli et al. 2013, Nagy et al. 2018). Ezek mind valamilyen alapindikátoroknak a kombinációiból állnak össze. Gyakori a részindexek számítása is (gazdaság, környezet, közlekedés stb.), amit a felhasznált alapindikátorok nagy száma is lehetővé tesz. A meglepő és különös azonban az, hogy az indikátorok többségének semmi köze nincs az digitalizációhoz, információtechnológiához, hanem egyszerűen vagy hagyományos mutatókról van szó, vagy valamilyen újabb, de a digitalizációval nem kapcsolatos jelzőszámról. Néhány példa a Navarrai Egyetem *Cities in motion* nevű, 2014 óta publikált, 165 világvárost értékelő smart city indexéből (IESE 2018):

A gazdasági alindex alapindikátorai közül:

- munkaproduktivitás, GDP/foglalkoztatottak száma (forrás: Euromonitor),
- az üzletindításhoz szükséges naptári napok száma (Világbank),
- szabályozási környezet (Világbank),

- éves GDP-növekedés (Euromonitor),
- GDP (Euromonitor),
- GDP/fő (Euromonitor).

Ezek hagyományos gazdasági mutatók. Mérési szintjük nem a település, hanem az ország, jobb esetben a régió. Szerepel közöttük település-nagyságtól függő (a GDP nagysága) és fajlagos mutató is (GDP/fő).

Ugyanennek a smart city mutatónak néhány további, tartalmilag nagyon furcsa alapmutatója:

- átlagos lakásbérleti díjak,
- múzeumok száma,
- művészeti galériák száma,
- szén-dioxid-kibocsátás,
- jövőbeli klíma,
- metróállomások száma,
- benzinkutak száma,
- McDonald's éttermek száma,
- felhőkarcolók száma,
- szegénységi index,
- halálos közúti balesetek,
- szív- és érrendszeri betegségekben meghaltak száma,
- női foglalkoztatottak aránya a közsférában,
- népsűrűség,
- etnikai sokszínűség,
- békeindex.

Ez csak néhány példa egyetlen szervezet mutatójából. Egy másik, gyakran hivatkozott okosváros-indexet a Bécsi Műszaki Egyetem publikálja, többek között a következő alapindikátorokkal (Giffinger et al. 2007):

- egyéni vállalkozók aránya,
- újonnan regisztrált vállalkozások,
- szabadalmi bejelentések száma ezer lakosra,
- munkanélküliségi ráta,
- légiutasok száma,
- légi áruforgalom volumene,
- egy lakosra jutó kölcsönzött könyvek száma,
- külföldiek aránya,
- külföldön született állampolgárok aránya,
- szavazók részvétele az európai választásokon,
- az Európai Unióval kapcsolatos ismeretek szintje,

- gyilkossági ráta,
- születéskor várható élettartam,
- mozilátogatottság lakosonként,
- múzeum látogatottság lakosonként.

További példák nem szükségesek annak belátásához, hogy nagyon sokféle súlyos problémával terheltek ezek az indexek, amelyek el vannak zárva mindazok elől, akik csak a végeredményt nézik meg, magukat az alapindikátorokat nem. Az csak szinte a jéghegy csúcsa, hogy a legtöbb indikátornak semmilyen kapcsolódása nincs a digitális technológiákhoz. A mutatók egy része a város nagyságától is függ, azok, amelyek nem fajlagos mutatók (benzinkutak, McDonald'sok száma). Számos indikátornak eltérő a jelentése az eltérő településméretnél, vagy nem értelmezett a kisebbeknél. Sok indikátor nem értelmezett és nem is megfigyelhető településszinten, ezeknél egyszerűen az országos vagy regionális adatokat használják. Sok indikátor nem összehasonlítható térbelileg az adatgyűjtés módja vagy az adatok jellege miatt. Szintén többre jellemző, hogy nem mérhető adekvát módon. A legellentmondásosabbak mégis azok a mutatók, amelyeknél nem dönthető el, hogy nagy vagy kicsi voltuk az előnyös, pozitív, „okos”: népsűrűség, útsűrűség, etnikai sokszínűség.

Röviden levonva a következtetéseket, a kompozit indikátorok nagyon értékes információkkal szolgálhatnak, ha a vizsgált jelenséget jól leíró alapmutatókra vonatkozó primer adatgyűjtés társul hozzájuk, de még ekkor is értelmezési, felhasználási korlátot jelent a nehezen megfogható voltuk. Ha azonban maga a koncepció kérdéses, nem jól meghatározott, a kompozit indikátor képzéséhez felhasznált alapadatok pedig nem adekvátak, mint az az okosváros-mutatóknál tapasztalható, akkor az eredmények megtévesztőek lesznek.

Irodalom

- Albino, V. – Berardi, U. – Dangelico, R. M. 2015: Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22, 1, 3–21.
- Carli, R. – Dotoli, M. – Pellegrino, R. – Ranieri, L. 2013: Measuring and Managing the Smartness of Cities: A Framework for Classifying Performance Indicators. *Proceedings of IEEE Systems, Man, and Cybernetics*, 1288–1293.
- Espeland, W. N. – Sauder, M. 2016: *Engines of Anxiety: Academic Rankings, Reputation, and Accountability*. Russell Sage Foundation, New York
- Feenan, R. – Kelly, J. – McBryde, W. – Clark, G. – Moonen, T. 2017: *Decoding City Performance: The Universe of City Indices*. Jones Lang Lassale, Chicago, London, Singapore
- Giffinger, R. – Fertner, C. – Kramar, H. – Kalasek, R. – Pichler-Milanovic, N. – Meijers, E. 2007: *Smart Cities: Ranking of European medium-sized cities*. Vienna University of Technology, Vienna

- IESE Cities in Motion Index 2018: Business School University of Navarra. DOI: <https://dx.doi.org/10.15581/018.ST-471>
- Lazaroiu, G. C. – Roscia, M. 2012: Definition Methodology for the Smart Cities Model. *Energy*, 47, 1. 326–332.
- Lombardi, P. – Giordano, S. – Farouh, H. – Yousef, W. 2012: Modelling the Smart City Performance. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 25, 2, 137–149.
- Mau, S. 2019: *The Metric Society. On the Quantification of the Social*. Polity Press, Cambridge
- Merry, S. E. 2016: *The Seduction of Quantification. Measuring Human Rights, Gender Violence, and Sex Trafficking*. University of Chicago Press, Chicago
- Mora, L. – Bolici, R. – Deakin, M. 2017: The first two decades of smart-city research: a bibliometric analysis. *Journal of Urban Technology*, 24, 1, 2–27.
- Muller, J. Z. 2018: *The Tyranny of Metrics*. Princeton University Press, Princeton
- Nagy Z. – Sebestyén Szép T. – Szendi D. 2018: Smart cityk teljesítménye a visegrádi országokban. *Erdélyi Társadalom*, 16, 1, 59–82
- O’Neil, K. 2015: *Weapons of Math Destruction*. Penguin Books, London
- Power, M. 1997: *The Audit Society. Rituals of Verification*. Oxford University Press, Oxford
- UNDP 2018: *Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update*. UNDP, New York
- Zygiaris, S. 2013: Smart City Reference Model: Assisting Planners to Conceptualize the Building of Smart City Innovation Ecosystems. *Journal of the Knowledge Economy*, 4, 2, 217–231.

AZ EGÉSZSÉGEGYENLŐTLENSÉGEK NÉHÁNY ÖSSZEFÜGGÉSE A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI EGYENLŐTLENSÉGEKKEL MAGYARORSZÁGON

Egri Zoltán¹ – Uzzoli Annamária²

¹ Szent István Egyetem, ² Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Egri.Zoltan@gk.szie.hu, uzzoli.annamaria@krtk.mta.hu

Abstract

HEALTH INEQUALITIES AND SOME OF THEIR CONNECTIONS
WITH SOCIO-ECONOMIC INEQUALITIES IN HUNGARY

Egri, Zoltán – Uzzoli, Annamária

Socio-economic environment can influence many aspects of health and access to health care is one of them. This study hypothesized that socio-economically disadvantaged neighbourhoods tend to have relatively poor access to health care which can result in significant health inequalities in Hungary. Our results are based on using quantitative method of ESDA (Explanatory Spatial Data Analysis) to examine spatial distribution of one of non-communicable diseases such as acute myocardial infarction regarding its accessibility.

Keywords: health inequality, accessibility, acute myocardial infarction, Hungary

Bevezetés

A jövedelmi viszonyok, a munkaerő-piaci helyzet, az oktatás és egészségügy helyzete, a munka- és életkörülmények, a különböző társadalmi esélyek/esélytelenségek bonyolult kölcsönhatások révén hatnak a megbetegedési és halálozási viszonyokra, és okoznak számottevő különbségeket a fejlett és a fejlődő országok, illetve a magas és az alacsony társadalmi státuszúak egészségi állapotában. Az egészségegyenlőtlenségek felszámolhatóak, de egyúttal elkerülhetők is, hisz természetüknél fogva nem szükségszerűek (Marmot 2005). Az egészségegyenlőtlenség, vagyis a szociális lejtő okozta egészség-szakadék, igazságtalan, méltánytalan helyzet, amin a jól működő társadalmaknak szükséges és kell is változtatniuk (Marmot 2015).

A halálozás az egészségegyenlőtlenségek egyik legmegbízhatóbb mutatója. Az okspecifikus halálozások társadalmi meghatározottsága pedig felhívja a figyelmet arra, hogy számottevő egészségszakadék létezik a magasabb és alacsonyabb társadalmi státuszúak egészségi állapotában (WHO 2008). Különösen nagy hangsúlyt kap a fejlett országokban a keringési rendszeri halálokok – köztük a szívkoszorúér-betegségek – és a társadalmi helyzet közötti kapcsolat értelmezése (pl. Rose–Marmot 1981).

Módszer

A tanulmány célja az egészségyenlőtlenségek és a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek között fennálló néhány összefüggés elemzése, elsődlegesen kvantitatív vizsgálati módszerek alkalmazásával. Hangsúlyozzuk, hogy jelen statisztikai elemzés részét képezi egy 2016 óta tartó kutatási projektnek (<https://egeszsegugyihozzaferhetoseg.wordpress.com/>): ennek a kutatásnak a vizsgálati szempontjai alapján választottunk ki néhány társadalmi-gazdasági változót. Ez az oka annak, hogy a most bemutatásra kerülő statisztikai vizsgálat nem törekszik a különböző társadalmi-gazdasági mutatók széleskörű bevonására.

Az egészségyenlőtlenség mérésére a fejlett országokban az egyik vezető halálok, az ún. akut miokardiális infarktus (heveny szívizomelhalás, AMI) halálozási mutatóit alkalmaztuk.

Az AMI 100 000 főre standardizált halálozási arányszám adatai 2005 és 2015 között álltak rendelkezésre járási szinten. A járási szintű halálozások kis és évenként változó száma miatt a konvergencia-elemzésekben két időszakkal és négyéves átlagokkal számoltunk (2005–2008 és 2012–2015).

Az AMI 100 000 főre standardizált halálozási arányszám és néhány kiválasztott társadalmi-gazdasági mutató között fennálló kapcsolat értékelése a területi megoszlása figyelembe vételével az ún. ESDA (Explanatory Spatial Data Analysis) módszer használatával történt meg (Anselin 2003, Ord–Getis 1995). A területi adatok feltáró módszerét a következők elemzési módszereken keresztül alkalmaztuk.

Térbeli regresszió-vizsgálat: ha a vizsgált változók esetében térbeli függőség is tapasztalható, akkor a hagyományos becslési technikák (például a legkisebb négyzetek módszere) nem használhatók. A térbeli függőség vizsgálata a térbeli késleltetés és/vagy a térbeli hiba modellekkel történt. Az előbbi a térbeli interakciók létezését és erősségét, míg utóbbi a térbeli heterogenitás korrekcióját vizsgálta (Anselin 2003).

Konvergencia-vizsgálatok: Az AMI-mortalitás változását az abszolút és a feltételes béta-konvergencia segítségével számítottuk ki. Az abszolút béta-konvergencia modellje szerint negatív irányú kapcsolat figyelhető meg egy változó (pl. AMI halálozási arányszám) kezdeti szintje és növekedési üteme között (Goli et al. 2019), és így az egyes térségek egy közös egyensúlyi állapot felé konvergálnak. A feltételes konvergencia szerint a növekedési ütemet nemcsak a kezdeti állapot, hanem további

tényezők is befolyásolják, így az egyensúlyi állapot ezek függvényében különböző lehet (Janssen et al. 2016).

Területi autokorreláció: ennek segítségével a nemenkénti AMI-halálozás és azok változásának térbeli koncentrációit elemeztük. A hot spot analízis a Getis-Ord G_i^* statisztika alkalmazásával beazonosítottuk a statisztikailag szignifikáns hot és cold spotokat (klasztereket) (Ord–Getis 1995).

Végző soron a hozzáférés-egyenlőtlenség-térbeliség összefüggéseinek feltárását az ESDA-módszer alkalmazásával tettük meg, amivel a térbeliség magyarázóerejét lehet bizonyítani a statisztikai vizsgálatokban. Lényegében a társadalmi és területi hátrányok figyelembe vétele a béta-konvergencia és többváltozós regressziós elemzésekben valósult meg.

Mindezek mellett alkalmaztuk a főkomponens-elemzés módszerét is. Ez egy struktúrafeltáró módszer, amely gyakran használatos társadalmi-gazdasági indexek létrehozására. Lényege, hogy feltárja több indikátor kapcsolatrendszerét, és egy vagy több faktorba vonja össze azokat. Az elemzés során hat társadalmi-gazdasági indikátort vontunk össze egy ún. deprivációs faktorba, varimax rotálást alkalmazva. A faktorérték nagysága a depriváció mértékét mutatja.

A vizsgált társadalmi-gazdasági változók kiválasztásában alapvető szempont volt, hogy az összefüggések feltárása mellett információkat nyújtsanak a térbeli eloszlásról is.

A változókat kontrolltényezőként vontuk be a konvergenciaelemzésekbe. A magyarországi társadalmi-gazdasági jellemzőkhöz igazított deprivációs indexet Koós (2015) munkája alapján operacionalizáltuk a következő mutatók segítségével: 60 év felettire jutó 15 év alatti lakos/100 fő; csak munkanélküliekből álló, foglalkoztatott nélküli háztartások aránya; munkanélküliek aránya (gazdaságilag aktív népesség arányában); egy lakosra jutó személyi jövedelemadó-köteles jövedelem; komfort nélküli lakások aránya; csak középfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

A számítások elkészítése és az eredmények vizualizálása az SPSS for Windows 25, az ArcMap 10.5 és a GeoDaSpace programokkal történt.

Főbb eredmények

A keringési rendszeri halálozások száma 64 695 fő, az iszkémiás szívbetegségek (szívizom elégtelen vérellátásának betegsége) okozta halálozások száma 31 828 fő, míg az AMI-halálozások száma 5 758 fő volt 2018-ban

Magyarországon (Nemzeti Szívinfarktus Regiszter 2019). Az elmúlt években általában az AMI-halálozások az összes keringési rendszeri halálozás közel egyötödét okozták.

Az AMI okozta halálozások számottevő csökkenése a 2000-es évek közepétől indult meg Magyarországon, így 2005–2015 között a felére esett vissza a halálozási arányszám. A javulás mindkét nemet egyaránt érintette, de a férfiak körében nagyobb mértékű volt a visszaesés, mégis még mindig közel kétszer több férfi kap infarktust, mint nő (Tóth et al. 2018, Uzzoli et al. 2019). A szívizominfarktus előfordulási gyakorisága nagymértékben az időskorúakat – 60 év felettieket – érinti, bár az elmúlt években kisebb növekedés tapasztalható a fiatalabb korosztályokban (pl. 40 év felettieknél).

A hazai javuló halálozási helyzet egyik magyarázata, hogy a 2000-es évek közepétől az infrastrukturális fejlesztések révén új PCI-központokat hoztak létre az országban, illetve a meglévők kapacitását növelték, így az ellátáshoz való hozzáférést is javították (Kiss et al. 2019). Az egészségügyi beruházás révén közel duplájára nőtt a szívkatéteres ellátásban részesülő betegek aránya 2005–2015 között, amellyel a rövidtávú túlélési esélyeket javították.

A főkomponens-elemzésben a deprivációs indexszámítás eredményeként egy főkomponens jött létre. A deprivációt értelmező indikátorok alkalmasak a főkomponens-elemzésre, mert megfelelő illeszkedést és információsűrűséget mutatnak. A vizsgált indikátorok alapján azon járásokban, ahol magas a munkanélküliségi arány, ott több a csak munkanélküliekből álló, foglalkoztatott nélküli háztartások aránya és a komfort nélküli lakások aránya, valamint a 60 év felettiekre jutó 15 év alatti lakos/100 fő. A magasabb főkomponensérték tehát a deprivációs index magasabb értékével jár együtt.

A főkomponens-elemzés alapján létrehozott deprivációs index a regressziós modellben a hagyományos társadalmi-gazdasági térszerkezetre utal. Az index szignifikánsan viselkedik a modellben, a többi változó kontrollja mellett a depriváció jelensége növeli az infarktus halálozási arányát. Tehát a konvergencia létezik az infarktushalálozás alapján, de azokban a járásokban, ahol a depriváció magasabb, ott a javulás kevésbé megfigyelhető.

A deprivációs index földrajzi eloszlására leginkább a nyugat-kelet és a centrum-periféria relációk jellemezőek. Ehhez hasonlóan alakul az AMI-halálozás térszerkezete is: az AMI-halálozás magasabb értékei főleg a depriváció által leginkább érintett területeken tapasztalható.

Az AMI-halálozás és a deprivációs index között gyenge-közepes pozitív kapcsolat van. A keleti országrészben magas a depriváció és az AMI-halálozás, főleg a határmenti területeken. A gazdaságilag fejlett fővárosi agglomerációban viszont az alacsony depriváció magas AMI-halálozással párosul. A délnyugati országrészben a társadalmi-gazdasági perifériákon magas a depriváció, de alacsony az AMI-halálozás. Mindkét vizsgált indikátornál markáns térbeli függőség is megfigyelhető, amit a szomszédsági hatások okoznak.

A többváltozós regressziók nemenkénti eredményei alapján megállapítható, hogy mind a férfiaknál, mind a nőknél egyfajta konvergencia tapasztalható (negatív előjelű a kezdeti állapot paramétere). A szívkatétes központok dummy változói negatívak, vagyis jótékony hatást fejtenek ki, azaz az infarktushalálozást csökkentik. Emellett megjelennek a regresszióban a hátrányos helyzetű területek („LHH”) is: ezek előjele pozitív, vagyis a többi tényező kontrollja mellett ezekben a járásokban kedvezőtlenül változik az infarktushalálozás.

A térbeli regresszió számítások eredményei alapján tehát kimutatható, hogy a férfiaknál egyértelmű konvergencia tapasztalható. Ez a jelenség az összes modell esetében fennáll, a térbeliséggel kiegészített abszolút, és a strukturális jellemzőkkel bővített feltételes konvergencia-egyenletekben is. A deprivációs index szignifikánsan viselkedik ezekben a modellekben, a többi változó kontrollja mellett a depriváció jelensége növeli az infarktus halálozási arányát.

Fontos kiemelni, hogy mind az abszolút, mind a feltételes konvergencia elemzésekben a térbeli késleltetés modell releváns, vagyis a függő változó szomszédos értékei is hatással vannak egy-egy járás AMI-halálozásának változására. Vagyis a szomszédsági hatás meghatározó az AMI-halálozás területi egyenlőtlenségeiben.

A konvergenciavizsgálat megerősítette a térbeliség magyarázóerejét az infarktushalálozás területi különbségeivel kapcsolatban. A béta-konvergencia érvényesülése megfigyelhető abban, hogy azokban a járásokban, ahol kezdetben magas volt az infarktushalálozás, ott később nagyobb volt a csökkenés mértéke, és ugyanez fordítva is igaz.

A női béta-konvergencia elemzésekben szintén konstans jellemző a konvergencia az AMI-halálozásban. A férfi regresszióhoz képest több eltérés is van. Egyrészt a konvergencia kevésbé erős jelenség. Másrészt a kezdeti AMI-mortalitás hatása összességében erőteljesebb. Harmadrészt

a szomszédos járások hatása a nőknél is szignifikáns tényező. Ez vagy elősegíti a járásban az AMI-halálozás jelentős javulását, vagy éppen csak kismértékben okoz csökkenést a halálozásban. A szívkatéteres központtól való távolság releváns kontrolltényező a regresszióelemzésben. Minél távolabb van egy járás a PCI-központtól, annál kevésbé jellemző a konvergencia.

A területi autokorreláció módszerének alkalmazása bizonyította, hogy a térbeliség elsősorban a szomszédsági hatásokon keresztül magyarázó tényező az AMI-halálozás területi különbségeiben. A távolság szerepe a szívkatéteres központok és a betöltetlen háziiorvosi szolgálatok földrajzi elhelyezkedésével mutat szorosabb kapcsolatot. Fontos kiemelni azt is, hogy a hagyományos társadalmi-gazdasági perifériák térben megosztva ellentétesen működnek. A hátrányos helyzetű délnyugati országrészben a férfiak esetében figyelhető meg, hogy a kezdeti vizsgálati időszakban cold spot szomszédságok később hot spot szomszédságokká váltak, vagyis romló helyzet következett be 2005–2008 és 2012–2015 között. Az elmaradott északkeleti országrészben a női kezdeti magas (hot spot) AMI-halálozás nagyon kedvező javulási trenddel jár együtt a későbbiekben. Mindkét nem esetében a legfejlettebb fővárosi agglomerációjában lévő kedvezőtlen – magas AMI-halálozás – szomszédságok térbeli kiterjedése következett be 2005–2008 és 2012–2015 között.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a társadalmi-gazdasági perifériák eltérő képet mutatnak a szívizominfarktus-halálozás területi alakulásában, ugyanis 2005 és 2015 között délnyugaton kedvezőtlen, míg északkeleten kedvező volt a változás. Szintén megfigyelhető, hogy egyes területeken (Békés megye déli része, Pécs környéke) a szívkatéteres központ közelsége ellenére rosszabbodás tapasztalható. A kedvező helyzet és változás – alacsony vagy csökkenő halálozási arányszám – elsősorban a nyugati határmenti területekhez köthető.

A térbeliség magyarázata Voss et al. (2006) alapján több okra is visszavezethető. Egyrészt az egyének, a háztartások, közösségek interakcióban állnak egymással, befolyásolják egymást. Másrészt, a közösségeket érintő kényszerek szerint a hasonló társadalmi státuszú csoportok egymáshoz közeli lakóhelyet választanak. Harmadrészt, a csoportválasztások szerint a hasonló tulajdonságokkal bíró egyének a külső kihívásokra hasonló módon reagálnak.

Összefoglalás

Az egészségegyenlőtlenségek kiváltó okainak egy része az ellátáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségeihez köthetők, de alapvetően az esélyegyenlőség érvényesülése az egészségügyi ellátásban több tényezőtől is függ. Az ellátáshoz való hozzáférés esélyei/esélytelenségei közvetlenül és áttételesen az egészségügyi ellátás minőségéről is információt szolgáltatnak. Az ok-okozati összefüggések feltárásában számos egyidejűleg ható tényezőt kell figyelembe venni, ezért mind az egészségegyenlőtlenségek definiálásában, mind a hozzáférés értelmezésében a soktényezős, több dimenziós megközelítést alkalmaztuk. A multifaktoriális és multidimenzionális egészségmodellek egyik közös pontja, hogy megnevezi az egészségügyi ellátórendszer, részben pedig az egészségpolitika szerepét a hozzáférés feltételeinek javításában, az esélyegyenlőség megteremtésében és az egészségegyenlőtlenségek csökkentésében.

Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés elválaszthatatlan a társadalmi, gazdasági, politikai és területi folyamatokkal kapcsolatos egyenlőtlenségi problémakörrel. Szignifikáns különbségek léteznek a különböző területeken élő lakosok, valamint az egyes társadalmi csoportokhoz tartozók egészségi állapotában és a hozzáféréssel összefüggő életesélyeikben.

Az egészségügyi szolgáltatások méltányos és igazságos hozzáférhetővé tétele egyike a szegénységet és a társadalmi egyenlőtlenséget leghatékonyabban csökkentő módszereknek. Azonban az egészségi állapotban tapasztalható egyenlőtlenségek csökkentéséhez szükséges egészségpolitikai beavatkozások leginkább a horizontális együttműködések révén lehetnek hatékonyak (Uzzoli et al. 2019). A hatékony beavatkozások és eredményes intézkedések meghozatalához a jövőben még nagyobb szükség van a tudományos eredményekre, amelyek hosszú távon hozzájárulhatnak a bizonyítékokon alapuló döntéshozatal széleskörű megvalósításához.

Az egészségegyenlőtlenségek csökkentése és a hozzáférés javítása érdekében történő beavatkozásoknak olyan szakterületeken kell megvalósulniuk, ahol társadalmilag a legnagyobb hasznot, vagyis egészségnyereséget lehet elérni. A közösségi alapú fejlesztéseknek és a betegközeli ellátás megteremtésének kiemelt szerepe van periférikus területeken. A

hátrányos helyzetű területeken egyre nagyobb a társadalmi távolság a betegek és az egészségügyi szolgáltatások között, mert a depriváció akadályozó tényezője a hozzáférésnek.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a K 119574 számú projekt támogatásával készült, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap finanszírozásában valósul meg.

Irodalom

- Anselin L. 2003: Spatial Econometrics. Badi H. Baltagi (ed): A Companion to Theoretical Econometrics. Oxford, Blackwell Publishing. pp. 310–330.
- Goli S. – Moradkhvaj – Chakravorty S. – Rammohan A. 2019: World health status 1950–2015: Converging or diverging. In: PLoS ONE, 14 (3).
- Janssen F. – van den Henden A. – de Beer J. – van Wissen L. 2016: Sigma and beta convergence in regional mortality: A case study of the Netherlands. In: Demographic Research, 35. pp. 81–116.
- Kiss A. – Kiss N. – Váradi B. 2019: Do Budget Constraints Limit Access to Health Care? Evidence from PCI treatments in Hungary. Budapest Institute. (http://www.budapestinstitute.eu/tvk_ami.pdf)
- Koós B. 2015: A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően. Tér és Társadalom, 29 (1). pp. 53–68.
- Marmot M. 2015: The Health Gap: The Challenge of an Unequal World. Bloomsbury, London. 387 p.
- Marmot M. 2005: The Status Syndrome. Oxford, Owl Books. 336 p.
- Nemzeti Szívinfarktus Regiszter 2019. (<https://ir.kardio.hu/ir/fooldal>)
- Ord J. K. – Getis A. 1995: Local Spatial Autocorrelation Statistics: Distributional Issues and an Application. In: Geographical Analysis, 27. pp. 286–306,
- Rose G. – Marmot M. G. 1981: Social class and coronary heart disease. In: British Heart Journal, 45. pp. 13–19.
- Tóth G. – Bán A. – Vitrai J. – Uzzoli A. 2018: Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés szerepe az egészségügyenlétlenségekben – A szívizominfarktus-megbetegedések és -halálozások területi különbségei. In: Területi Statisztika, 58 (4). pp. 346–379.
- Uzzoli A. – Pál V. – Beke Sz. – Bán A. 2019: Egészségügyenlétlenség, hozzáférés, térbeliség – A szívizominfarktus ellátásának néhány földrajzi jellegzetessége Magyarországon. Földrajzi Közlemények, 143 (2). pp. 107–123.
- Voss P. R. – Long D. D. – Hammer R. B. – Friedman S. 2006: County child poverty rates in the US: a spatial regression approach. In: Population Research and Policy Review, 25. pp. 369–91.
- WHO 2008: Closing the gap in a generation. Geneva, WHO. (https://www.who.int/social_determinants/final_report/csdh_finalreport_2008.pdf)
- <https://egeszseguyihozzaferhetoseg.wordpress.com/>)

MIGRATION INTENTIONS AND MOTIVES OF HEALTH WORKERS AND MEDICAL STUDENTS – A COUNTRY CASE STUDY FROM HUNGARY

Fabula, Szabolcs – Ilcsikné Makra, Zsófia – Pál, Viktor – Lados, Gábor – Boros, Lajos

University of Szeged

*Fabula.Szabolcs@geo.u-szeged.hu, makra.zsofia@geo.u-szeged.hu,
pal.viktor@geo.u-szeged.hu, ladosg@geo.u-szeged.hu, borosl@geo.u-szeged.hu*

Abstract

The migration of health workers is a global phenomenon with considerable impact on health care systems, which issue became a policy concern in Hungary after the Eastern Enlargement of the European Union in 2000s and early 2010s. The main aim of this paper is to reveal the migration intentions and motives of Hungarian medical students and health professionals.

Keywords: *health professionals, labour migration, mobility, brain drain, Hungary*

Introduction

The migration of health professionals is a global phenomenon with considerable impact on health care systems. Massive relocation of health workers contributes to inequalities in service provision and health outcomes at various territorial levels, as skilled labour migrates mostly from less developed regions to more developed ones. From Hungary and other Central and Eastern European countries, migration of health workforce to Western Europe have increased markedly since the accession to European Union in 2004, leading to dysfunctions in health care systems. Such issues have drawn the attention of policy makers to the mobility and retention of health professionals, but discourses on incentives for migration are often oversimplified, focusing mainly on income disparities. In the present paper, our aim is to reveal the migration intentions and motives of Hungarian medical students and health professionals, and to contribute to evidence-based policy making in Hungary and beyond.

Health workers' international migration: recent trends and possible causes

Possible causes of the international migration of health workers have been widely discussed in international literature. In this study, we apply the typology of Young (2010, 2011) who distinguishes macro-, meso- and micro-level factors influencing the migration decisions of health professionals. Macro-level factors are global and national economic, social and political issues, for example differences in income levels between source and

host countries, conditions of health care systems, health policies, level of political stability and corruption, historical legacies and cultural context (e.g. former colonial relationships), geographical proximity, economic cycles, liberalisation and deregulation tendencies with respect to migration. Meso-level drivers of migration include organisational and profession-specific issues, such as career progression and training opportunities, work conditions, workplace climate, opportunities for research and networking. Micro-level factors refer to individual and household circumstances, for instance perceived quality of life, security in physical and economic terms, social ties, patriotism and local environment of socialisation, migration networks and channels, personal fulfilment, foreign language skills and the desire to improve them, the wish to travel and experience other cultures (Connell et al. 2007, Bidwell et al. 2013, Castro-Palaganas et al. 2017, Davda et al. 2018). In summary, there are a lot of factors influencing the migration decision-making of health workers, but it should be noted that their relevance depends on geographical and historical contexts.

In Hungary, like other Central and Eastern European countries, the international migration of health professionals became a policy concern after the Eastern Enlargement of the European Union in 2000s and early 2010s. In general, Hungarian health professionals' levels of mobility and propensity to emigrate are higher than the national average (Eke et al. 2009, Girasek et al. 2013). There is only indirect data on the volume of this emigration: for example, between 2004 and 2009, about 7000 medical doctors, nurses and dentists applied for certification to work abroad (Eke et al. 2011). Regarding the causes of moving abroad, there is only limited research evidence. Varga (2017) shows that relative wages and peer pressure play a significant role in the emigration decisions of young medical doctors. This is in line with the results of Eke et al. (2016), according to whom expected higher income is a crucial incentive for Hungarian health professionals to migrate. Nevertheless, others argue that besides wage levels, other factors should also be considered to fully understand migration decision-making. For example, in the study of Hárs and Simon (2016), career progression opportunities, work conditions and perceptions of social environment significantly increased the respondents' willingness to leave the country. To conclude, economic factors are presumably the dominant motives in the migration of Hungarian health workers, but recent studies suggest that our knowledge on the complexity of motives should be improved through further investigation.

Research methods

In our research, both quantitative and qualitative methods have been used. Semi-structured interviews were conducted with Hungarian physicians and health professionals (who were either born in Hungary or born abroad but are currently working or have worked for some time in the Hungarian health system). The group of interview partners was divided into four main categories: (1) those who have worked only in Hungary so far, (2) those who are currently working abroad, (3) those who started their careers in Hungary, then emigrated but have already returned to Hungary, (4) others, such as those who were born in other countries and started their careers there, but are currently working in the Hungarian health system. By now a total of 17 persons have been interviewed: (1) category 5 people, (2) category 6 people, (3) category 3 people, (4) category 3 people. Among the respondents, 9 are physicians and 8 are other health professionals. The interviews were conducted between 16 July 2019 and 06 January 2020. The potential interview partners were approached directly via already-existing professional channels or via the snowball sampling method. The interviews covered topics such as the motives for migration, living and working conditions in Hungary and abroad, future migration plans, and general views on the migration of health professionals. Interviews were tape recorded with the consent of the interview partners, and supplemented with notes written by the interviewers. Voice records were transcribed verbatim and handled anonymously.

Data were collected personally between March and May 2019 (voluntary, anonymous, paper-based filling in) at the university faculties and institutes where permission was granted for the research. The planned sample included third-, fourth-, and fifth-year Hungarian full-time medical students at all relevant universities. Questions focused on intention for working abroad, possible destination countries, motives, with special attention to the importance of geographical place, social environment and social relationships. The survey was conducted amongst medical students and students in other health professions who were studying at the University of Szeged, the University of Pécs, the University of Debrecen, and the Semmelweis University in Budapest. In total, 670 questionnaires were completed (235 medical students, 111 dental students, 324 students in other health professions). The answers were recorded electronically in tabular form with the assistance of students affiliated to the University of Szeged. The data were systematised, analysed, using Excel and SPSS software, and descriptive statistics.

Empirical results

Regarding the emigration intentions of the health care students who completed the questionnaires, most of them plan to work abroad after completing their studies (41% of 670 respondents plan to emigrate, 27% don't plan, 29% don't know, and 3% didn't answer the question). Although a person's intention to leave the country does not necessarily lead to emigration, this data show that health care students are greatly interested in the idea of working abroad. Strength of intentions was measured among respondents planning to emigrate (272) on a four-point Likert scale, most of them indicating 'strong intention', followed in descending order by categories 'very strong', 'weak' and 'very weak'. It is noteworthy, however, that most of them (74) are planning to stay abroad for a short period (1–3 years), while 69 are planning to leave Hungary for 4 years or more, and 30 aim to move abroad permanently. In terms of potential destinations (respondents were asked to specify up to three countries where they would emigrate the most), the results are in line with the general emigration patterns of Hungarians, since the most popular countries amongst respondents are Germany, Austria and the United Kingdom. The profile of the 'average potential emigrant' can be outlined as follows. Men are more likely to emigrate than women (respectively, 48% and 38% are planning to work abroad). The intention to emigrate is more common among doctors and dentists than amongst other health care undergraduates (44% and 38% respectively). The socialisation environment also influences the intention to emigrate: students from Budapest and provincial cities are more willing to move abroad than respondents from small towns or rural areas, which finding is consistent with previous research results from other countries (e.g. Deressa–Azazh 2012, Kotha et al. 2012).

The migration motives of the respondents were analysed using the categories proposed by Young (2010, 2011). The role of macro-level factors was measured by asking respondents planning emigration to rank various elements of natural and socio-economic environment by importance in their decision making, comparing Hungary and the country in which they would like to work the most (on a four-point Likert scale). The proportion of negative answers (e.g. the situation in the country of choice was perceived 'significantly worse' or 'slightly worse' than in Hungary) was very low for each of these questions. Three factors can be highlighted: 'general conditions of the national economy', 'general quality of life' and 'the state of the health system' (the share of those thinking the situation is worse in the selected destination country than in Hungary is below 10% for the first one and be-

low 5% for the second and third factors). The highest mean values can be observed for wage levels, quality of life, health status, and general condition of the economy (3.75; 3.75; 3.68 and 3.51 respectively), with median values being 3.0 or 4.0 for each factor. The value of mode is 4 for all indicators, suggesting that preferred countries are considered by most of the respondents to be better than Hungary with respect to these macro-level factors. Thus, it is possible that these issues become powerful pull factors in the future. In addition, responses to one of the open-ended questions ('What do you think about the migration of Hungarian health workers in general?') were subjected to quantitative content analysis and categorized according to the micro-meso-macro typology. As a result, macro factors were proved to be significant. For example, social esteem accounted for 14% of all mentioned factors, but other issues were also frequently mentioned – the conditions of health care system, the state of national economy, social and political climate in Hungary – as potential push factors. In relation to macro-level factors, some interview partners hold the idea that raising health workers' wages in itself would reduce emigration. However, other interview partners' narratives highlight the high level of interdependence between politics and health professions, signs of corruption, and the lack of predictability as very important push factors.

"Political issues, nationalisation of health care, existential insecurity... as a hospital manager, I felt that self-fulfilment cannot be achieved because of politics" (50 years old, male, 2nd category: formerly hospital director in Hungary, currently working for a health insurance company abroad).

Meso-level factors are related to occupational aspects, relationships within the health care system and at the workplace. In this regard, respondents planning to emigrate were asked to compare various elements of health care in Hungary with the health system of their most preferred destination country. Based on the results of the four-point Likert scale, respondents believe that the situation of health system and that of health workforce in the target countries are significantly better than in Hungary. The modus and median values are either 3 or 4 for each question (that is, 'slightly better than Hungary' and 'significantly better than Hungary'). Mean values for only one indicator (administrative burden) are below 3 (N=164). The highest average values can be observed for working conditions, professional development opportunities, and work ethics and career development opportunities (3.70; 3.68; 3.49; 3.49 respectively), potential emigrants seeming to be most dissatisfied with these factors. Based on the content analysis of the answers to the

above-cited open-ended question, the most important meso-level factors are working conditions, professional development and career development opportunities, workload, stress levels and burnout risk. The fact that pay gap is not the only important push/pull factor has been confirmed by the interviews. Besides quality of professional work and personal development opportunities, general working conditions, equipment in health care facilities, and workload of employees are also present in the interview partners' narratives.

“Another issue is the situation of hospitals. They are in really, really bad shape. Health workers feel reluctant to work under such circumstances, being worried that they cannot save the patient or cannot provide sufficient treatment, simply because they don't have the equipment or the technology that could be expected” (34 years old, female, 1st category: research doctor at a Hungarian university).

To examine micro-level factors, the perceived importance of various things that respondents (including potential emigrants, those who want to stay, and those who are insecure) would have to leave behind in the hypothetical case of moving abroad was measured on a five-point Likert scale. In this regard, social relationships (distance from family/friends), quality of life (accepting poorer housing conditions), professional performance (taking a job that requires lower qualifications; choosing another specialty) are of utmost importance. Relevance of geographical (local) aspects is shown by the relatively high average scores for ‘moving to a settlement that is less suited to the needs of the respondents’ and for ‘leaving the country of origin’ (in all cases except one, average scores exceed 2.5, and average values of potential emigrants are lower than that of respondents who want to stay). Regarding the answers to the open-ended question, micro-factors have the biggest share amongst all (34%), mostly related to livelihood and living conditions (mainly income). Other factors represent significantly smaller proportions (patriotic and local patriotic aspects: 7%, experience: 4%, family and other personal issues: 3%). The importance of these micro-level factors is also corroborated by the interviews. For instance, kinship relations and social embeddedness, including local identity and place attachment, also have a considerable impact on emigration decision making. As a returning health worker explained why she had migrated back to his original, pre-emigration place of residence:

“Actually, I thought no matter where I lived, and I could live anywhere, but then I realized that this little village, I love being here so much (...)” (54 years old, female, 3rd category, psychiatric nurse).

However, livelihood of the individual and the family, and expected economic benefits of migration, seem to be the highest importance for the interview partners, which is in line with international experience (e.g. Newton et al. 2012).

Conclusions

The results show that the majority of respondents have already considered moving to another country, but only a few of them plan to stay abroad for a long time or permanently. Questionnaires and interviews also demonstrate that, in line with recent studies, household income and perceived quality of life have utmost importance amongst motives, but wage level is not the only factor explaining respondents' attitudes. Health workers live their lives embedded in complex social structures and networks, therefore factors influencing their migration decisions should be evaluated in their interconnectedness. Besides income, other types of capital are also crucial for these people, for example symbolic capitals connected to meso- (e.g. power relations within health care) or micro-levels (e.g. friendship and kinship ties). The main implication from this study is that besides wage policy, national governments have other options to influence health workers' attitudes towards emigration: work conditions, equipment, work schedules, workload, transparency and predictability of the health care system should be guaranteed.

Acknowledgements

Funding for this research was made available by the Hungarian National Research, Development and Innovation Office within the frameworks of research projects "Geographical aspects in the migration of the Hungarian health care professionals" (pr. nr.: K124938) and „The Role of Access to Health Care in Health Inequalities in Hungary" (pr. nr.: K119574).

References

- Bidwell, P. – Humphries, M. – Dicker, P. – Thomas, S. – Normand, C. 2013: The national and international implications of a decade of doctor migration in the Irish context. In: *Health Policy* 110. 1. pp. 29–38.
- Castro-Palaganas, E. – Spitzer D. L. – Kabamalan, M. M. M. – Sanchez, M. C. – Caricativo, R. – Runnels, V. – Labonté, R. – Murphy, G. T. – Bourgeault, I. L. 2017: An examination of the causes, consequences, and policy responses to the migration of highly trained health personnel from the Philippines: the high cost of living/leaving—a mixed method study. In: *Human Resources for Health* 15:25 pp. DOI 10.1186/s12960-017-0198-z

- Connell, J. – Zurn, P. – Stilwell, B. – Awases, M. – Braichet, J. 2007: Sub-Saharan Africa: Beyond the health worker migration crisis? In: *Social Science & Medicine* 64. 9. pp. 1876–1891
- Davda, L. S. – Gallagher, J. E. – Radford, D. R. 2018: Migration motives and integration of international human resources of health in the United Kingdom: systematic review and meta-synthesis of qualitative studies using framework analysis. In: *Human Resources for Health* 16. 27. DOI: 10.1186/s12960-018-0293-9
- Deressa, W. – Azazh A. 2012: Attitudes of undergraduate medical students of Addis Ababa University towards medical practice and migration, Ethiopia. In: *BMC Medical Education* 12. 68. DOI: 10.1186/1472-6920-12-68
- Eke E. – Girasek E. – Szócska M. 2009: Migráció a magyar orvosok körében. In: *Statisztikai Szemle* 87. 7–8. pp. 795–827
- Eke E. – Girasek E. – Szócska M. 2011: From melting pot to laboratory of change in central Europe: Hungary and health workforce migration. In: Wismar, M. – Maier, C. B. – Glinos, I. A. – Dussault, G. – Figueras, J. (eds): *Health Professional Mobility and Health Systems. Evidence from 17 European countries*. Copenhagen, World Health Organization. pp. 365–394.
- Eke, E. – Kovács, E. – Cserhádi, Z. – Girasek, E. – Joó, T. – Szócska, M. 2016: Addressing health workforce outflow in Hungary through a scholarship programme. In: *Eurohealth* 22. 2. pp. 38–41
- Girasek E. – Csernus R. – Ragány K. – Eke E. 2013: Migráció az egészségügyben. In: *Magyar Tudomány* 174. 3. pp. 292–298
- Hárs Á. – Simon D. 2016: Miért mennek el az orvosok – és miért maradnának itthon? – II. rész. A magyarországi orvosmigráció sajátosságairól. In: *Külgazdaság* 60. 7–8. pp. 3–26
- Kotha, S. R. – Johnson, J. C. – Galea, S. – Agyei-Baffour, P. – Nakua, E. – Asabir, K. – Kwansah, J. – Gyakobo, M. – Dzodzomenyo, M. – Kruk, M. E. 2012: Lifecourse factors and likelihood of rural practice and emigration: a survey of Ghanaian medical students. In: *Rural and Remote Health* 12. 1898. Accessed: www.rrh.org.au/journal/article/1898 (11.01.2020).
- Newton, S. – Pillay, J. – Higginbottom, G. 2012: The migration and transitioning experiences of internationally educated nurses: a global perspective. In: *Journal of Nursing Management* 20. pp. 534–550
- Varga, J. 2017: Out-migration and attrition of physicians and dentists before and after EU accession (2003 and 2011): the case of Hungary. In: *European Journal of Health Economics* 18. 9. pp. 1079–1093
- Young, R. 2010: Motivations and experience of health professionals who migrate to the United Kingdom. Evaluation of international recruitment of health professionals in England. In: *Journal of Health Services Research & Policy* 15. 4. pp. 195–203
- Young, R. 2011: A major destination country: the United Kingdom and its changing recruitment policies. In: Wismar, M. – Maier, C. B. – Glinos, I. A. – Dussault, G. – Figueras, J. (eds): *Health Professional Mobility and Health Systems. Evidence from 17 European countries*. Copenhagen, World Health Organization. pp. 295–336

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНТЕКСТ ОСМИСЛЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

Гукалова І. В.

Інститут географії Національної академії наук України
iryna.gukalova@gmail.com

Abstract

THE HISTORICAL-GEOGRAPHICAL CONTEXT OF UNDERSTANDING
THE BACKGROUND OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CITIES

Hukalova, Irina

The problems of implementation of modern urban development strategies and the problems of sustainable development of Ukrainian cities are considered in the light of historical retrospective. Some under-researched aspects of the forming an urban environment and urban space development, significant factors of urban development in Ukraine are identified.

Keywords: human geography, urban geography, Ukrainian cities

Важко переоцінити той вплив на життя суспільства, який відіграють процеси міської розбудови, зростання ролі міст і поширення міського способу життя. Через це, особливо актуальним є звернення до деяких важливих аспектів минулого, коли формувались риси, притаманні різним містам України і урбанізації країни загалом.

З історичної точки зору сьогодення євроцентричність поглядів на урбанізацію, а також на тенденції і проблеми, які з нею зв'язані, виправдана лише частково. Дійсно, говорячи про розвиток міст, метрополізацію, ми, насамперед, згадуємо найбільші європейські, американські, потім японські агломераційні утворення і дуже рідко Дубай, Шанхай чи Йоганнесбург, тобто наше бачення розвитку міст є дуже євроцентричним, коли йдеться про цивілізаційний поступ. Це спричинює низку наслідків у трактуванні й осмисленні урбанізації. Насправді більшість міст, які визначатимуть майбутній розвиток суспільства, наразі знаходяться поза межами Європи.

Якщо ж подивитися на повний список найбільших міст світу протягом історії цивілізаційного поступу, то найдавнішим містом вважають місто Ур у Месопотамії, витоки заснування якого сягають 5-го тисячоліття до н.е. Першим найбільшим містом світу, яке залишалося таким з 3100 до 2240 р. до н.е., був Мемфіс, доки він не поступився у чисельності населення іншим містам Близького Сходу (Rosenberg 2019). Навіть у X ст. найбільшим містом світу був Багдад, за деякими джерелами – Кайфен у Китаї. Незважаючи на те, що першими про-

вели перепис римляни, сам Рим, який був мільйонним містом за часів перших римських імператорів, після зникнення Римської імперії переживав тривалий період занепаду і знову досяг свого попереднього розміру лише на межі XVIII–XIX ст. Іншим прикладом може бути Київ: якщо за часів Ярослава Мудрого він належав до числа десяти найбільших міст світу, то після монгольської навали й інших воєн розвивався скоріше як провінційне місто, досягнувши колишнього статусу і розміру лише у середині XIX ст.

З часу виникнення перших міст Європи і світу їх динамічний поступ демонструє, що немає класичних однакових, тим більше лінійних, тенденцій: є злети, падіння, вимушені перерви у розвитку (у зв'язку із війнами, епідеміями тощо). Отже, перша важлива теза полягає у тому, що у кожен історичний період критерії збалансованості розвитку міст є досить різними і залежать від історико-географічного контексту розвитку як країн, так і цілих макрорегіонів.

Другим істотним моментом є те, що у різних куточках світу урбанізація мала свої специфічні риси, але існує ціла низка *якісних* ознак, притаманних всім містам, яка мала б бути позначена і врахована у сучасних дослідженнях їх розвитку. Кількісні ознаки виділення міст серед інших поселень ніколи не були вирішальними, тим більше, що критерії-ознаки набуття статусу міста за людністю були різними у різні часи і різних місцевостях. З часів Середньовіччя це мало місце і в Європі, де містом вважалося і поселення з 2 тис. мешканців, і поселення з 20 тис. жителів. Причому чим більшою була зосередженість міст і міського населення, тим вищим був поріг людності міста в тій чи іншій країні. У Східній Європі було також чимало промислових селищ, які після промислового перевороту формально тривалий час залишалися саме селищами, а не містами. Наприклад, Донецьк, колишня Юзівка, який був заснований валлійським підприємцем Дж. Юзом у 1869 р.: статус міста він отримав лише у 1917 р., хоча людність та індустріальна могутність даного поселення були досить потужними в кінці XIX – на початку XX ст. З іншого боку, згідно із законом переходу кількості в якість, певний поріг людності і створює ті самі інші умови та способи життя людей.

Як відомо, у Центральній та Східній Європі тривалий час найбільш оптимальною виявилася організаційна модель міської громади на засадах Магдебурзького права. Частина давньоукраїнських поселень, які виконували (або могли виконувати) функції міст, пе-

рейшли на це право ще у XIV–XV ст. Українським містам Магдебурзьке право надавалося привілеями та грамотами, якими верховна влада надавала або дарувала їм право на самоуправління. Отже, для розуміння феномену саме європейського міста слід починати від міста середньовічного. Не тільки в сенсі хронології, а з точки зору започаткування концепції громадянського суспільства, яка передбачала існування самоуправління, існування добровільних об'єднань громадян, університетів, церковних братств, що утворювали місця типово міського дискурсу.

Автор соціальної історії Російської імперії Б. Міронов дав таке визначення міста: місто вважається містом, якщо більшість його населення так думає, вважає, що воно живе в місті, а не в селі (Mironov–Eklof 2000). Він підкреслює, що суб'єктивні відчуття завжди мали і досі мають величезне значення, адже місто породжує *іншу якість життя* або принаймні створює відчуття чогось якісно нового. З цього випливає ще один важливий висновок – якість (умови і спосіб життя населення) у містах і сільській місцевості є відмінними і мають бути по-різному осмислені й опрацьовані. Це однаково актуально для всіх поселень світу.

Безпосередньо вік міста також є дуже важливою ознакою, адже ним визначаються сформованість планувальної структури поселення, ідентичність мешканців та їх відповідальність за власний «дім» і багато інших аспектів життя. Наприклад, міста Східної України є значно молодшими за міста Старої Європи, більшість їх постала тільки з кінця XVIII ст. (Покляцький 2016). Упродовж одного-двох століть українські міста виникли на традиційно сільській території, де вони ніколи перед тим не існували або існували дуже давно. На відміну від Західної Європи, міста в Україні виникали не тільки як центри розвитку видобувної чи іншої промисловості, але були засновані з воєнних чи суто адміністративних потреб. Так було закладено Одесу і деякі інші міста. Виходить, що у XVIII–XIX ст. урбанізація на Сході Європи, у т.ч. в Україні, була набагато менше пов'язана з індустріалізацією, ніж у Західній Європі.

Переломним етапом української урбанізації став радянський період формування і розвитку міст, творення нового поняття соціалістичного міста з усіма притаманними йому атрибутами. Роки масштабної індустріалізації (1930-ті рр.) у Радянському Союзі стали першим моментом в історії Східної Європи, коли урбанізація реаль-

но і жорстко була пов'язана з індустріалізацією. В ці роки виникло багато міст, за декілька десятиліть відбулося різке зростання міського населення. Обслуговування величезних підприємств потребувало робочих рук, масовою стала міграція населення до міст. Попри розбудову виробничої і транспортної інфраструктури, міська соціальна інфраструктура значно відставала від зростаючих потреб населення, міський стиль життя мав зовсім інші риси, ніж він мав у західних країнах, публічного простору і умов творення публічної відповідальності за простір проживання не існувало. Західні вчені кажуть про те, що соціалістична ідея всіляко підтримувала ідеї урбанізму, але на практиці вона була антиміською, бо середовище проживання не сприяло формуванню міських спільнот (Cities After Socialism 2011). Радянські міста творили великі простори, «візитівкою» міст були величезні «спальні» райони, промислові зони, але майже не було публічних просторів – місць, які роблять міських мешканців громадянами, жителями міста. Модернізація, яка насправді була масштабною та інтенсивною за радянських часів, тим не менш, не змогла відтворити того духу культурного піднесення, творчості та громадської небайдужості, що визначало західноєвропейське бачення міського розвитку. Винятком в Україні стали деякі західноукраїнські міста, зокрема Львів, який з «габсбурзьких» часів зміг зберегти і відтворити свій особливий дух і публічний простір, завдяки своєчасності і потужності інвестування у міські інфраструктури – прокладання трамваю, освітлення, створення «осередків» креативності – починаючи від відомих кав'ярень і закінчуючи відомими установами культури. Львів тривалий час мав самоуправління, а Галичина мала автономію, отже велика частина податків, які сходилися до Львова, могли поповнювати міський бюджет і використовуватися на потреби міста, що і відбувалося. І на сьогоднішній день збереження і зміцнення самобутності Львова на основі ефективного використання його історичної та культурної спадщини повинні слугувати підвищенню його конкурентоспроможності та формуванню кращих умов для життя і можливостей розвитку його мешканців (Бартосевич–Щеглюк 2014).

Такі приклади дозволяють сформулювати ще одну важливу тезу: культурні основи урбанізації, які в свою чергу формують якість населення, є одними зі знакових факторів розвитку українських міст. Масштабність урбанізаційних проектів ще за часів радянської урбанізації, особливо на Сході України, дещо залишала без уваги людей,

які були і творцями, і свідками масштабних змін і масово пристосовувалися до них. Незважаючи на подібність проєктів забудови, архітектури, міста не розглядаються як однаково значимі центри урбанізації світу і України. Скоріше це поселення, які, виходячи з історико-географічної специфіки розвитку, мають різні передумови формування засад міської громади, публічності, інклюзивності – всього того, що у постіндустріальну добу стає атрибутами сучасного інтегрованого міського розвитку.

На сьогодні міський простір стає територією творчого розвитку культури, освіти, науки, інформаційних технологій – багатофункціональним креативним майданчиком, що дозволяє акумулювати на своїй території різноманітні культурні, бізнес, релакс і робочі майданчики, культивує різноманіття комунікативних практик і культурних патернів, що забезпечує концентрацію креативних процесів і щільність комунікації між їх учасниками, при якій виникає синергетичний ефект» (Семененко 2003). Доступність, безпека, поліфункціональність, полікультурність міського простору – всі ці ознаки присутні у сучасних концепціях розвитку міст. Міський розвиток є вагомим складовим елементом спільної європейської політики підвищення конкурентоспроможності розвитку території в умовах демографічних, соціально-економічних, культурних та екологічних викликів, тому політика ЄС на програмний період 2014–2020 рр. спрямована на всебічну підтримку міського розвитку країн учасниць. Зокрема, кожна держава-член ЄС мінімум 5% коштів, виділених через систему Європейського фонду регіонального розвитку, має скеровувати на потреби збалансованого міського розвитку (Метрополійні функції великих міст України 2016).

Стає очевидним, що і сучасним українським містам, виходячи з історичної ретроспективи, потрібно змінювати погляд на організацію розвитку міського середовища і шляхів активного конструювання моделей його успішного розвитку. Людина і місто, в своєму класичному розумінні, були співрозмірними. Водночас, яким має бути місто сьогодні в плані його людинорозмірності? Разом з поступовою втратою сакрального витоку народження і розвитку міста, останнє тепер змушене себе зовсім по-іншому структурувати. До того ж, місто стає тим простором повсякденності, в якому кожен житель «вимірює» і будує свій його образ. Міст у місті насправді може бути досить багато – стільки, скільки існує траєкторій його освоєння, формування і присвоєння людиною (Смирнов 2019). Ставлення до міста як до складно-

го просторового феномену, який існує у великому часі культури, дає можливість його мешканцям формувати і позитивно переживати свою власну ідентичність, яка формується в контексті унікальної історії.

Ця унікальність історичного розвитку дозволяє висунути тезу про те, що територія і простір міста – це зовсім не тотожні поняття. Важливим структурним елементом міста, окремих його районів може бути об'єкт (територія), фізично віддалені від нього, але яка має символічне і впливове значення. Прикладом такого об'єкту може бути гора Арарат, яка присутня у культурному просторі Єревану, але територіально не належна ані самому місту, ані навіть Вірменії. У простір Русанівки – відомого району м. Києва, повністю побудованому на намитих пісках – обов'язково входить вид з вікна на Києво-Печерську Лавру: саме цей вид в наші дні «продається» разом із квартирами у будинках на Русанівській набережній, збільшуючи чи зменшуючи їх вартість. Проста картинка з вікна – але і вона стає дуже відчутним ресурсом сприйняття міста.

Дослідження науковців підтверджують, що більшість українських міст наразі перебувають у перехідному стані з точки зору збалансованості розвитку їх міського середовища, міської громади, в якості економічних і культурних центрів тощо, хоча кожне з них має свій потенціал для позитивних змін у цьому напрямі. Одночасно просторові зміни неможливо осмислити простим копіюванням західних теорій просторового розвитку, адже українські міста будувалися у своїх традиціях планування. Навіть у радянських моделях міста були неабиякі імпульси в напрямку збалансованого розвитку – доступність житла, справедливий розподіл суспільних благ, пріоритет громадського транспорту, інтеграція соціальної інфраструктури в житлові квартали, розвиток зелених зон, громадських просторів тощо. Але через те, що місто було опорою, насамперед індустріалізації, воно дуже швидко перестало відповідати культурним запитам суспільства. Естетики урбанізму, як такої, не було, не було і залучення громади до прийняття рішень, не було широких обговорень міської забудови і т.д. А саме це є чи не основною ознакою інклюзивного збалансованого міського поступу зараз. Сприятлива екологічна ситуація, збережені традиції та історико-культурна спадщина, що є відображенням ідентичності певних міських спільнот, гарантом збереження «духу місця» і продовження власної історії – ці складові є запорукою збалансованого розвитку міст і підвищення якості життя містян.

Література

- Бартосевич Б. – Щеглюк С. 2014: Особливості метрополізації в Польщі та Україні (на прикладі Лодзі та Львова). Геополитика и экогеодинамика регионов. № 2. 316–321.
- Метрополійні функції великих міст України: потенціал розвитку та перспективи реалізації. 2016: монографія / НАН України. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»; наук. ред. М.І. Мельник. Львів. 552 с.
- Покляцький С. 2016: Умови життя населення великих міст України: суспільно-географічне дослідження. Київ, Наукова думка. 184 с.
- Семененко П. С. 2003: Социокультурное пространство как объект анализа / П. С. Семененко // ПОЛИС. №1. 5–23.
- Смирнов С. А. 2019: Человекоразмерность города // ПРАЭНМА. Проблемы визуальной семиотики. №2 (20). 13–32.
- Cities After Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies / Ed. by Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szelenyi. – Blackwell Publishers Ltd., 2011, 356 p.
- Mironov, Boris N. – Eklof, Ben 2000: The Social History of Imperial Russia, 1700–1917. Vol. 1 (Boulder: Westview Press, 2000), p. 282.
- Rosenberg M. 2019: Largest Cities Throughout History. ThoughtCo, Nov. 4, 2019, [thoughtco.com/largest-cities-throughout-history-4068071](https://www.thoughtco.com/largest-cities-throughout-history-4068071)

СОЦІАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ У РАДЯНСЬКОМУ РОЗПОДІЛІ ЖИТЛА – ВІД СТАЛІНІЗМУ ДО РОЗВИНЕНОГО СОЦІАЛІЗМУ. РЕЗУЛЬТАТИ ПОЛЬОВОЇ РОБОТИ У МІСТІ ДНІПРО [ЕКС ДНІПРОПЕТРОВСЬК], УКРАЇНА

Гаврилюк О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
oleksii.havryliuk.ukr@gmail.com

Abstract

SOCIAL INEQUALITY IN SOVIET HOUSING DISTRIBUTION
– FROM STALINISM TO DEVELOPED SOCIALISM.

RESULTS OF FIELDWORK IN DNIPRO [EX-DNIPROPETROVSK], UKRAINE

Havryliuk, Oleksiy

The distribution of housing as an important marker of social inequality in a “socially just” state (Ukrainian SSR) is researched. The main goal is to determine what individual attributes a person had to possess in order to get their own housing at different periods of the development of the Ukrainian SSR. The paper is also intended to establish historiographical and socio-spatial patterns of housing distribution under Stalinism, de-Stalinization and Developed Socialism in Dnipro. Summing up the obtained results will help to understand the genesis of a layer of Soviet identity in the current multilayer urban identity of Dnipro population.

Keywords: Soviet housing distribution, social inequality, pattern(s), urban identity, Dnipro, Ukraine

Постановка проблеми

Житлова криза в УРСР післявоєнних років зумовлена маже повним винищенням житлового фонду міст України після бойових дій Другої світової війни. Іншою рушійною силою посилення житлової кризи у містах УРСР була післявоєнна відбудова, що передбачала форсовану індустріалізацію. Саме процес післявоєнної індустріалізації призвів до швидких темпів зростання міського населення, і, як наслідок, відбулось ще більше загострення житлового питання.

Така ситуація із забезпеченістю міського населення житлом спонукала керівників Радянського Союзу до різноманітних оптимізаційних рішень у сфері житлової та соціальної політики. Але нерідко у радянських республіках існувала соціальна нерівність у розподілі житла та доступу до кращих житлових умов (Morton 1980, Gentile–Sjöberg 2013).

З огляду на це, цікавим дослідницьким кейсом щодо соціальної нерівності у радянському розподілі житла може слугувати м. Дніпро, яке за радянських часів було «закритим містом» і мало звання «столи-

ці періоду застою» (Портнов–Портнова 2014). Основною метою дослідження є:

(1) З'ясувати, якими персональними атрибутами мала володіти людина для отримання власного житла у різні періоди розвитку УРСР (на прикладі м. Дніпро).

(2) Встановити історіографічні і соціально-просторові патерни розподілу житла за часів сталінізму, десталінізації та неосталінізму (розвиненого соціалізму) у м. Дніпро.

(3) Зрозуміти генезу формування пласту радянської ідентичності у сучасній багатошаровій міській ідентичності населення Дніпра крізь призму процесів розподілу житла за радянських часів.

Коротка характеристика м. Дніпро (Дніпропетровськ у 1926–2016 рр.)

Дніпро (Дніпропетровськ у 1926–2016 рр.) – це промислово розвинутий метрополіс України. За соціалістичних часів місто мало свої особливості розвитку:

«Радянський Дніпропетровськ мало чим відрізнявся від інших великих промислових міст. Після Другої світової війни в промисловому вимірі цього обласного центру на півдні України було додано нову особливість. У 1944 році на околицях Дніпропетровська розпочалося будівництво автомобільної фабрики, і німецькі військовополонені були першими робітниками на цьому будмайданчику. 9 травня 1951 р. Радянський Кабінет Міністрів видав секретну директиву, в якій Міністерство оборони відповідало за фабрику та перетворювало споруди на військовий завод з виробництва ракет, зокрема, ядерних та водневих ракетноносіїв ...

Найбільший серед одинадцяти «закритих» міст України, Дніпропетровськ, населення якого в 1970 році становило 917 074, мав вести життя звичайного великого промислового міста, зберігаючи свій особливий секретний статус. І багато жителів міста вважали цей «відносно закритий» статус привілеєм – ознакою визнання особливої ролі «Південмашу» та причини кращого постачання продовольчих товарів у місцеві магазини порівняно з багатьма «відкритими» радянськими містами.

Однак аспектом, який визначав самосприйняття міста в 1970-х роках, був не його закритий статус, а майже міфологізований зв'язок цього статусу з тим, що з 1964 р. Радянську комуністичну партію (і,

отже, Радянську державу) очолював «чоловік з Дніпропетровська» – Леонід Брежнєв...» (Portnov–Portnova 2015, 230–231 с.).

База даних та методи дослідження

Відповідно до поставленої мети даної роботи у травні-червні 2019 року автором було здійснено польове дослідження у м. Дніпро, під час якого вивчено архівні матеріали рішень міськвиконкому м. Дніпропетровськ щодо розподілу житла за деякі періоди 1950, 1960, 1970 та 1979 рр. у Державному архіві Дніпропетровської області.

Із власноруч оцифрованих рішень міськвиконкому було створено базу даних отримувачів житлової площі у м. Дніпро за досліджуваних період. Всього до аналізу взято 616 отримувачів із яких: 185 отримувачів у 1950 р., 297 отримувачів у 1960 р. та 134 отримувачі за 1970 і 1979 рр. На жаль, автору не вдалося віднайти конкретних списків черги на отримання житлової площі у м. Дніпро, як це вдалося Michael Gentile та Örjan Sjöberg (Gentile–Sjöberg 2013) при дослідженні радянського розподілу житла у м. Даугавпілс, Латвія. Але це ніяким чином не применшує наукове значення результатів, отриманих при аналізі 616 отримувачів житла у м. Дніпро.

Результати

Патерн розподілу житла в умовах сталінізму

За часів сталінізму забезпечення достойних житлових умов широким верствам населення не входило до державних пріоритетів (Янковська–Бачинський 2013), а темпи післявоєнної відбудови житлового фонду не задовольняли потреб населення (Янковська 2008).

Архівні матеріали вказують, що в основному отримати житло у повоєнному Дніпропетровську могли лише демобілізовані (в т.ч. інваліди ВВВ), сім'ї померлих на фронті ВВВ, військовослужбовці, діячі науки і мистецтва, номенклатура (депутати, керівні посади обл- та міськради тощо). Щодо площі отриманого житла, то вона залежала від соціального статусу отримувача (герой Радянського Союзу, заслужений більшовик тощо) та від чину військового звання (в т.ч. і після демобілізації) і т.д. Таким чином, у повоєнному Дніпропетровську існувала дуже глибока соціальна нерівність у доступі до житла.

Наприклад, «генерал-майор (согласно постановлению Совета Министров СССР от 21-го августа 1950 года за №3616-1508 сс о предоставлении жилплощади генералам, адмиралам и офицерам Совет-

ской Армии, в счет 10% жилфонда, полученного от ведомств)» отримав чотириохкімнатну квартиру загальною площею 88 м², а «семье погибшего на фронте Отечественной войны» надали житлову площу в 10 м² (ДАДО: ф. 416, оп. 2, спр. 346, арк. 276; ДАДО: ф. 416, оп. 2, спр. 357, арк. 262). При цьому у 59 із 185 отримувачів у досліджуваний період 1950 р. не було вказано отримувану житлоплощу, що з високою ймовірністю може розцінюватись як результати хабарництва у структурах, які відповідали за розподіл житла. Цей та вищезазначені факти у Дніпропетровську тих часів підтверджують і інші знайдені факти масово порушення прав громадян на отримання житла (в т.ч. і непоодинокі випадки отримання житлоплощі за хабарі) в Україні (Янковська 2008).

Патерн розподілу житла в умовах деєталінізації / «відлиги»

У 1950-х роках радянські можновладці нарешті звернули увагу на житловий колапс у суспільному розвитку Радянського Союзу. У першій половині 50-х років ХХ століття запрацювала державна програма житлового будівництва – і у людей з'явилась перспектива отримати власне житло (Янковська–Бачинський 2013).

Рішучими кроками для вирішення проблеми житлового забезпечення населення слугували постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР «О мерах по дальнейшей индустриализации, улучшению качества и снижению стоимости строительства» (1956) та «О развитии жилищного строительства в СССР» (1957).

Хоч тепер у людей і з'явилась можливість отримати власне житло, але все це відбувалось дуже повільно. Адже в черзі на отримання державного, відомчого або кооперативного житла люди просувалися повільно, чекаючи багато років, але просувалися; й місце в квартирній черзі отримало чи не найвищий пріоритет серед нечисленних цінностей радянського громадянина. На швидкість просування впливали виробничі показники, ступінь участі в житті колективу, стосунки з начальством тощо, що відкривало необмежені можливості для тиску на працівників. Попри це, існували й інші аспекти розподілу житлоплощі. Так, наприклад, великі промислові підприємства хоча б одержали право використовувати частину власних коштів на будівництво житлових будинків для співробітників. Працівники ж невеликих підприємств або ж бюджетної сфери чекали на розподіл житла від місцевої влади, тобто збудованого державою або долю від збудованого підприємствами (Янковська–Бачинський 2013).

Як показали архівні матеріали за досліджуваний період 1960 р., у м. Дніпропетровськ існував такий порядок розподілу житлової площі (ДАДО: ф. 416, оп. 2, спр. 930, арк. 560–563):

- Розподіл відбувався тільки у порядку черги (окрім випадків переселення із аварійного житлового фонду);
- Розподіл житлової площі фонду місцевих Рад депутатів трудящих, включаючи 10% житловий фонд, виділений підприємствам і організаціям, робиться виконками районних Рад депутатів трудящих в порядку черги, за участі постійної житлової комісії, районної Ради депутатів трудящих і представників Облпрофради;
- Виконками районних Рад депутатів трудящих приймають на облік для надання житлової площі інвалідів війни і праці, сім'ї загиблих воїнів, офіцерів запасу Радянської Армії, старих членів КПРС, персональних пенсіонерів та інших непрацюючих громадян, стосовно яких є спеціальні постанови Уряду. В чергу для отримання житлової площі приймаються громадяни, що не мають ніякої житлової площі, чи живуть у несприятливих для життя приміщеннях / аварійних будинках, у підвалах / або у випадку, коли ці громадяни гостро потребують надання іншої житлової площі. В книгу обліку черги на отримання житлової площі заносяться громадяни на основі рішень виконкомів районних Рад депутатів трудящих;
- У виконкомів районних Рад на облік для отримання житла не приймаються: а) громадяни, що працюють на підприємствах, організаціях чи в установах, які мають відомчий фонд, отримують житло від виконкому міськради депутатів трудящих або ведуть будівництво житла; б) громадяни, що мають житлові будинки на правах приватної (особистої) власності; в) громадяни, яким виділені земельні ділянки під індивідуальну забудову;
- На промислових підприємствах, в організаціях і установах приймаються на облік для отримання житлової площі, заводиться облікова справа і заносяться до книги черги для отримання житлової площі громадяни, що працюють працюючи на цих підприємствах, в установах, в організаціях чи пов'язані з цими підприємствами, організаціями і установами трудовими відносинами до виходу на пенсію і т.д.

Також аналіз архівних матеріалів за вищезазначений період вказав на наявність певних «м'яких» факторів, що впливали на розподіл житла в м. Дніпропетровськ за часів десталінізації. Зокрема, розмір отримуваної житлової площі залежав від: 1) трудового стажу працівника та кількості членів сім'ї, що працюють на певному підприємстві, організації чи установі; 2) кількості членів домогосподарства та присутності у їх складі малолітніх дітей; 3) від військового звання військовослужбовців (в т.ч. демобілізованих); 4) соціального статусу отримувача. У порівнянні із попереднім періодом у розподілі житла спостерігається зростання кількості верств населення, що отримують квартири – окрім військових, ветеранів та інвалідів ВВВ, номенклатури тощо, вже є й пласт інтелігенції (вчені, провідні спортсмени, актори та інші) та широкий спектр представників робітничого класу. Таким чином, за умов десталінізації у розподілі житла спостерігається певне зменшення соціальної нерівності порівняно з періодом сталінізму, але вона все ще є дуже високою. За часів десталінізації виявлено, як і очікувалось, гостру гендерну нерівність у розподілі житла на користь чоловіків. Це обумовлено існуючою гендерною диспропорцією на ринку праці міста Дніпропетровськ через значний перегин економіки у бік важкої промисловості (чорна металургія, машинобудування і т.д.). Ще одна особливість розподілу житла при десталінізації полягає в тому, що, як і при сталінізмі, фіксуються факти приховання соціальної нерівності – не вказується площа житла, яка виділяється для представників інтелігенції та для людей, що мають заслужені звання.

До наслідків хрущовської реформи можна віднести: 1) різке кількісне збільшення обсягу житлового будівництва (яке певний час навіть переважало зростання міського населення); 2) якісна зміна житлового будівництва виявилася в переході до масового будівництва індивідуальних квартир, що спричинило заміну покімнатного заселення нових житлових будинків посімейним (Янковська–Бачинський 2013).

Патерн розподілу житла в умовах розвиненого соціалізму

На зміну періоду десталінізації приходить період розвиненого соціалізму, для якого характерне стрімке територіальне розростання Дніпропетровська. Територіальна експансія міста була зумовлена з одного боку новою хвилею житлового будівництва (будівництво нових житлових масивів, житлових мікрорайонів і т.д.), а з іншого боку – бурхливим розвитком економіки.

Вивчивши архівні матеріали розподілу житла серед мешканців Дніпропетровська за досліджувані періоди 1970 та 1979 рр., ми встановили такі особливості розподілу:

- Розвиток економіки міста стимулював приплив нових спеціалістів, яким за переїзд та працевлаштування на певне підприємство, організацію чи установу обіцяли житло.
- Житло швидше отримували люди, які проживали у передмісті, але їх місце праці було у Дніпропетровську.
- Фіксується новий феномен соціальної нерівності – житлова вертикальна сегрегація, коли громадяни із вищим соціальним статусом або гарними зв'язками із номенклатурою отримували квартири на 2–5 поверхах багатоповерхівок, оскільки у радянському суспільстві саме ці поверхи вважались поверхами із гарним побутовим благоустроєм та сприятливою висотністю для проживання людини згідно з медичними нормами.
- Факт участі у будівництві житлового району або будинку також давав додаткові привілеї для швидшого отримання житла.
- Порівнюючи із періодами сталінізму та десталінізації, у період розвинутого соціалізму спостерігається перехід від комунального розселення до сімейного. При цьому в порівнянні із періодом десталінізації, у період розвинутого соціалізму фіксується урахування потреб поколінь (дорослі діти мають жити окремо від батьків, якщо молода сім'я очікує дитину, то це вже привід дати їм квартиру більшого розміру і т.д.).
- За розвинутого соціалізму рівень соціальної нерівності при розподілі житла зазнав значного спадання в порівнянні із двома попередніми досліджуваними періодами. Проте, все ще спостерігається гендерна нерівність (на користь чоловіків) у доступі для швидкого отримання житла.

Вплив радянського розподілу житла і житлового будівництва на міську ідентичність сучасного населення Дніпра

Розподіл житла у місті Дніпро за радянських часів відбувався під сильним впливом економічної структури міста. Підприємства міста володіли певною частиною житлового фонду міста, як реальною, так і плановою, що водночас відображалось на системі розподілу житла та характері заселення міста. Більшість підприємств, якщо це було

можливо, наполягали на тому, щоб їх працівники жили неподалік від місця роботи, при цьому робітників таких підприємств намагались по можливості заселити в один будинок, один житловий масив, один мікрорайон чи одну частину міста. Така радянська спадщина розселення міста вплинула на те, що, як правило, у районах проживання «робітничого класу» і досі зберігається радянська (індустріальна) ідентичність. Ця радянська (індустріальна) ідентичність підсилюється щоденними міськими практиками проживання у будинках та житлових районах радянських часів (разом із успадкованою інфраструктурою). Підтвердження цієї думки ми можемо знайти у такому розумінні міської ідентичності:

«Міські ідентичності, як і особи, є численними та складними, часто підлягають диспуту та далекі від встановлення. Тим не менш, вони відносно повільні, навіть якщо стикаються з драматичними змінами, пов'язаними з критичними переходами. Міські ідентичності – це колективні ідентичності, які сягають корінням у минуле і теперішнє міста, де минуле впливає на сьогодення, а сьогодення іноді впливає на минуле. Кажучи, що минуле впливає на сьогодення, ... маємо на увазі, що міські ідентичності є як кумулятивними, так і трансформаційними...» (Gentile 2019, с. 1).

Вдячність

Дослідження зроблено в рамках проекту “Ukrainian Geopolitical Fault-line Cities: Urban identity, geopolitics and urban policy” (NFR/NORRUS, project no. 287267), 2018–2022.

Література

- Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО):
ф. 416, оп. 2, спр. 346, арк. 276.
ф. 416, оп. 2, спр. 357, арк. 262.
ф. 416, оп. 2, спр. 930, арк. 560–563.
- Портнов А. – Портнова Т. 2014: Столиця застою? Брежневський миф Днепропетровска. In: Неприкосновенный запас. № 5 (97). 71–87.
- Янковська О. 2008: Житлова проблема в УРСР у повоєнні роки. In: Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України. № 14. 117–126.
- Янковська О. – Бачинський Д. 2013: Реформи в УРСР у соціальній сфері (1950–1960-ті рр.): житлове забезпечення. In: Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України НАН України. № 18. 132–149.

- Gentile, M. 2019: The City Self and urban "Europeanization" in EU association agreement countries: Palmanova or Palma di Montechiaro? (keynote lecture manuscript, Tbilisi Land Use Forum, 1–2 March 2019). 1–18.
- Gentile, M. – Sjöberg, Ö. 2013: Housing allocation under socialism: the Soviet case revisited, *Post-Soviet Affairs*, 29:2. 173–195
- Henry W. Morton 1980: Who gets what, when and how? Housing in the Soviet Union, *Soviet Studies*, 32:2. 235–259.
- Portnov, A. – Portnova, T. 2015: The “Imperial” and the “Cossack” in the Semiotics of Ekaterinoslav-Dnipropetrovsk: The Controversies of the Foundation Myth. In: Pilshchikov, Igor (ed.) *Urban Semiotics: The City as a Cultural-Historical Phenomenon*, Tallinn: TLU Press, 2015 (*Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora*). 223–250.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРОСТОРОВИХ БАЗ ДАНИХ ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАСЕЛЕННЯ

Лейберюк О. М.

Інститут географії Національної академії наук України
lejberyk.ua@gmail.com

Abstract

PERSPECTIVE DIRECTIONS OF USING THE UKRAINIAN POPULATION'S
SPATIAL DATABASES OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

Leiberiuk, Oleksandr

The purpose of this work is to define the possibilities of using the population's spatial databases of demographic development through the spatial analysis of their components. The features of constructing spatial databases of the demographic development as well as their main target use in Ukraine have been characterized. The main directions of the spatial analysis, which can be researched on the basis of the demographic development, have been highlighted in the paper. The perspective directions of developing the spatial analysis of Ukrainian population's databases have been identified. The problems which can be connected to this process have been described.

Keywords: spatial analysis, GIS, population, demographic characteristics, database

Інформація про стан населення та його характеристики в державі отримується із статистичних джерел, що формуються на основі даних періодичних обстежень (переписи населення, соціально-економічні та соціальні обстеження, опитування та ін.). В цілому така інформація забезпечує даними про населення державні органи, науковців та суспільство. Її результати відображаються у базах даних про населення з просторовою прив'язкою у вигляді аналітичної інформації. Сам процес опрацювання даних можна охарактеризувати як збір, зберігання, обробку та публікацію аналітичних результатів. Але нині такий підхід до отриманих результатів не цілком є правильним, оскільки не повною мірою розкриває потенціал отриманих результатів. У сучасному світі інформацію розглядають як один із глобальних ресурсів, що має матеріальну цінність, широку сферу використання та значно виходить за його першочергові аналітичні межі. Не є винятком і дані українських статистичних обстежень, зокрема показників демографічних характеристик. Дана інформація несе характеристику про чисельність населення, його статеву та сімейно-шлюбну структуру, природній, механічний рух та ін., характеризуючи при цьому його якісні та кількісні показники. Тому нині, окрім звичайних прийнятих статистично-аналітичних досліджень та публікацій, вбачається й інший напрямок для використання та-

ких даних, а саме їх аналіз, в тому числі й просторовий аналіз, для побудови нових типів даних. Повторне використання та побудова нової інформації збільшує цінність результатів, розвиває сфери із аналізу даних та напрямки їх застосунку. Нині для України одним із найбільш перспективних напрямків аналізу статистичної інформації вбачається розвиток її просторового аналізу, що обумовлюється врахуванням просторового чинника, невисокою вартістю в процесі опрацювання, відсутністю прикладних робіт у цій сфері та ін.

Поняття аналізу в ГІС використовується досить широко, а для його позначення використовують термін «просторовий аналіз» («spatial analysis»), як синонім цього поняття в літературі зустрічається також «геопросторовий аналіз» або «ГІС-аналіз» (ДеМерс 1999, Іщук 2003, Шипулін 2014). Розвиток просторового аналізу та його підсистем у ГІС був обумовлений швидким розвитком комп'ютерної техніки, ринку аналізу даних, ростом попиту на просторовий аналіз інформації (на перших етапах у комерційних організаціях, а згодом – у державних інституціях, науковій сфері). Нині функціональні можливості просторового аналізу є невід'ємною частиною ГІС продуктів.

Пояснити розвиток підсистем аналізу в ГІС можна наступними передумовами: 1) інформація у базах даних – це не тільки результат спостережень, а й показник змін характеристик і параметрів об'єкту спостереження, що відбувається під дією внутрішніх і зовнішніх чинників; 2) роботи з аналізу сукупності показників або їх динаміки у базі даних дозволяють розкрити особливості, фактори, причини процесів та явищ, особливості об'єктів спостереження, зокрема в залежності від їх просторового розміщення; 3) можливістю побудови нових видів інформації шляхом виділення якісно нових сторін об'єкту дослідження або комбінування та аналізу із іншими видами даних; 4) багаторазового застосування даних, збільшення їх цінності, необхідності постійної підтримки актуальності інформації.

Аналіз населення найчастіше проводять для дослідження демографічних, соціальних та інших питань, а прикладів їх реалізації є безліч (Фірсова 2016, Шитова 2016, Birkin 1999, Coldstein 2014, Tatem 2012, Matthews 2013).

В цілому можна охарактеризувати наступні напрямки просторового аналізу даних населення:

- ✓ виявлення особливостей розміщення населення та їх структурних параметрів у відповідності до їх просторового розташування;
- ✓ визначення взаємозв'язків населення у просторовому розподілі декількох типів (видів), класів або їх окремих параметрів у відповідності до територіального розміщення;
- ✓ виявлення тенденцій розвитку населення, його процесів та структури в часі та просторі;
- ✓ аналіз та вибірка даних про населення для прийняття оптимальних рішень з огляду на їх просторове розташування.

Визначаючи найбільш перспективні сфери із розвитку просторового аналізу даних демографічних характеристик, на нашу думку, слід відмітити наступні.

Демографічна сфера: дані БД можуть бути використані для дослідження просторових аспектів демографічних показників у сфері прогнозування динаміки населення та її показників, дослідження міграцій, їх географічних особливостей (зокрема маятникових), медичній географії (дослідження захворюваності, їх територіального поширення та ін.).

Соціальна сфера: просторовий аналіз може застосовуватись при аналізі сфери освіти (динаміка кількості учнів, розробка і обґрунтування мережі навчальних закладів, оцінка ефективності роботи системи освіти та ін.), аналізі сфери охорони здоров'я (плануванні, розташуванні мережі медичних закладів, визначенні завантаженості установ, побудові оптимальних маршрутів та визначення територій обслуговування медичних закладів) та ін.

Інфраструктурний розвиток: інформація з БД може використовуватися для розвитку транспортної сфери (планування і розробка транспортних мереж, їх транспортних вузлів, доступності населення до шляхів сполучення та їх ефективності), у житлово-комунальному господарстві (розробка і прокладання комунікацій, розрахунок завантаженості мереж, оцінка показників витрат).

Екологічні та природоохоронні проекти: у процесі розробки екологічних мереж слід оцінювати антропогенний чинник (розміщення населення, його густоту та ін.), у дослідженнях взаємодії довкілля та людини на певних територіях.

Державне управління та планування територій: дані можуть бути використанні при розробці планів розвитку територій, управлін-

ні територіями, у цілях ефективного провадження державної політики (демографічної та соціальної) та ін.

Для вирішення непередбачуваних надзвичайних ситуацій: інформація просторового аналізу населення має перспективи застосунку для досліджень та вирішення питань надзвичайних ситуацій, стихійних лих, гуманітарної допомоги, їх моделювання, побудови планів щодо їх запобігання та вирішення.

Маркетингові дослідження: у сфері торгівлі (розробка планів розвитку торгових площ, аналізу структури покупців, купівельної спроможності, ринків збуту та ін.), у сфері послуг (визначення цільової аудиторії клієнтів, аудит потреб покупців, визначення оптимальних зон із розміщення закладів послуг та ін.).

Звичайно запропоновані напрямки геопросторового аналізу демографічних характеристик населення не є остаточними і в подальшому можуть розширюватись та доповнюватись.

Загалом можна сказати, що розвиток та використання просторового аналізу демографічних характеристик населення дозволить підвищити цінність результатів статистичних обстежень, як інформативну, так і матеріальну, розширить сфери їх застосунку, залучить нові фінансові та людські ресурси для їх роботи, дозволить вирішувати проблеми, що пов'язані із сферою населення та ін. Якщо говорити в цілому, то використання та впровадження результатів таких робіт сприятиме розвитку територій та вирішенню їх проблем, дозволить проводити аналіз ситуацій із врахуванням багатьох компонентів, у тому числі із врахуванням просторового чинника, створюватиме додатковий потенціал у межах прийняття ефективних управлінських рішень на основі отриманих результатів.

Література

- ДеМерс Майкл Н. 1999: Географические информационные системы. Основы. Москва: Дата+, 290 с.
- Іщук О. О. – Коржнев М. М. – Кошляков О. Є. 2003: Просторовий аналіз і моделювання в ГІС. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 200 с.
- Фірсова О. Д. 2016: Механізми геоінформаційного забезпечення державного управління охороною здоров'я в Україні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 20 с.
- Шипулін В. Д. 2014: Основи ГІС-аналізу. Харків: ХНУМГ, 330 с.
- Шитова Ю. Ю. – Шитов Ю. А. 2016: ГИС-мониторинг маятниковой трудовой миграции как задача регионального управления. Современные технологии управления.

- Birkin M. – Clarke G. 1999: GIS, Geodemographics and Spatial Modeling in the U.K. Financial Service Industry. *Journal of Housing Research*. № 9. p. 87–111
- Goldstein J. R. – Klüsener S. 2014: Spatial Analysis of the Causes of Fertility Decline in Prussia. *Population and Development Review*. p. 497–525
- Tatem A. J. 2012: Mapping populations at risk: improving spatial demographic data for infectious disease modeling and metric derivation. *Population health metrics*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3487779/>
- Matthews S. – M. Parker D. 2013: Progress in Spatial Demography. *Demographic research*. Vol. 28. p. 271–312

A KÖZIGAZGATÁSI TERFELOSZTÁS VÁLTOZÁSAI KÁRPÁTALJÁN UKRAJNA FÜGGETLENNE VÁLÁSÁT KÖVETŐEN

Molnár D. István

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
molnardistvan@gmail.com

Abstract

ADMINISTRATIVE TERRITORIAL CHANGES OF TRANS-CARPATHIA
AFTER UKRAINE BECAME INDEPENDENT

Molnár D., István

Ukraine proclaimed its independence on 24 August 1991. The administrative division of Transcarpathia did not change significantly between 1991 and 2014. After the Revolution of Dignity (2014), the new government has committed itself to implementing administrative reforms. Ukraine started decentralization in 2014 with the adoption of the Concept of the Reform of Local Government and Territorial Organization of Authority, but the process is moving slowly and the final phase is expected by 2020.

Keywords: administrative divisions, decentralization, Transcarpathia, settlements

Ukrajna 1991. augusztus 24-én kiáltotta ki függetlenségét, melyet a december 1-i népszavazáson az ország lakosságának döntő többsége támogatott (Fedinec 2016). Kárpátalja közigazgatási felosztása jelentősen nem változott az 1991–2014 közötti időszakban. A „Méltóság Forradalmát” követően (2014) azonban az új kormány elkötelezte magát az adminisztratív reform végrehajtása mellett, melynek fő célja a decentralizáció. 2014 áprilisában a kormány elfogadta „A helyi önkormányzat és a hatóság területi szerveződése reformjának koncepcióját”, azonban ennek végrehajtása lassan indult be, és a befejező szakasza csak 2020-ra várható (<https://decentralization.gov.ua/>).

A megyében a járások száma 13 (1. ábra). A járásokkal azonos hierarchiaszinten lévő megyei alárendeltségű városok száma nőtt az elmúlt 28 évben. A szovjet időszakban két város kapta meg ezt a státuszt: Ungvár és Munkács. Azonban a rendszerváltást követően 3 város – Huszt (1998. február 3.), Beregszász (2001. május 17.) és Csap (2003. május 15.) – is megyei alárendeltségű státuszt kapott (Ukrajna Miniszteri Kabinete 1998). A járásoktól alsóbb hierarchiaszinten helyezkednek el a tanácsok (міські, селищні-, сільські ради), melyek egy vagy több települést foglalnak magukba közös községi tanáccsal. Attól függően, hogy város, városi típusú település vagy falu köré szerveződött a tanács, városi, városi típusú települési vagy falusi tanácsnak nevezték az adott településegységet. Így a Beregszászi Városi Tanácshoz tartozott Beregszász város és Tasnád falu, vagy

a Kisdobronyi Falusi Tanácshoz tartoztak Kisdobrony és Dimicső falvak. 2014-ben Kárpátalja 609 települését 11 városi, 19 városi típusú települési és 307 falusi tanácsa fogta össze (Hrinik 2014).

1. ábra

Kárpátalja városai és városi típusú települései 2017-ben

Forrás: Saját szerkesztés

A szovjet korszakban 10 városa volt Kárpátaljának. Az elmúlt 29 év során egy városi típusú települést (Perecsenyt, 2004. március 4-én) várossá minősítettek, így jelenleg a számuk 11 (1. táblázat) (Ukrajna Miniszteri Kabinete 2004). Az összes város közigazgatási funkciót tölt be, és mind-egyik járásközpont is Csap kivételével.

1. táblázat

Kárpátalja közigazgatási felosztása 2019-ben

A közigazgatási egység neve	Terület km ²	Városok	Városi típusú települések	Falvak	Népesség, fő (állandó lak.) 2019. december
Beregszász város	45	1	0	1	23 237 ¹
Csap város	13	1	0	0	8793

¹ Tasnáddal, mely a városhoz tartozik közigazgatásilag.

A közigazgatási egység neve	Terület km ²	Városok	Városi típusú települések	Falvak	Népesség, fő (állandó lak.) 2019. december
Huszt város	72	1	0	3	31 156 ²
Munkács város	31	1	0	0	85 190
Ungvár város	55	1	0	0	113 900
Beregszászi járás	609	0	1	42	50 382
Huszt járás	925	0	1	56	95 696
Ilosvai járás	944	1	0	46	100 448
Munkácsi járás	991	0	2	86	99 494
Nagybereznai járás	810	0	1	31	26 307
Nagyszőlősi járás	697	1	2	47	120 959
Ökörmezői járás	1 166	0	1	43	47 241
Perecsenyi járás	631	1	0	24	31 973
Rahói járás	1 892	1	3	28	92 808
Szolyvai járás	676	1	0	28	53 578
Técsői járás	1 818	1	5	55	174 760
Ungvári járás	833	0	1	64	71 623
Volóci járás	544	0	2	24	23 889
Kárpátalja	12 752	11	19	578	1 251 434

Forrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal, 2020

A városi típusú települések átmenetet képviselnek a falu és a város között. Az ebbe a kategóriába tartozó helységek bizonyos szempontból a falvakhoz, más szempontból a városokhoz állnak közelebb, 1991-ben 28 ilyen település volt Kárpátalján. Az Ukrán SzSzK legfelsőbb tanácsának 1981. március 12-i rendelete értelmében a városi típusú települések kategóriájába azon települések tartoznak, melyeken ipari létesítmények, építkezések, vasúti csomópontok, hidrotechnikai létesítmények, mezőgazdasági termékek előállításával és feldolgozásával foglalkozó létesítmények találhatóak. Továbbá azon települések, melyekben szakközépiskolák vagy felsőoktatási intézmények, tudományos kutatóintézetek, szanatóriumok találhatóak, és a népesség száma meghaladja a 2 ezer főt, illetve a lakosság legalább kétharmada az iparban vagy a szolgáltatói szférában van foglalkoztatva. Különösen indokolt esetben a 2 ezer főnél kisebb népességszámú, de 500 főnél népesebb települések is ide sorolhatóak, amennyiben a

² A városhoz tartozó falvakkal (Husztcsertész, Kőrösös, Tulanagyágtelep).

közeljövőben a település iparának gyors fejlődése és a népesség számának növekedése prognosztizálható (Procenko 1993).

A fentebb említett Perecsenyen kívül további 8 település került át másik besorolásba, igaz, „lefokozás” következtében falvakká lettek minősítve (Alsókalocsa, Tiszabogdány, Majdánka, Turjaremete, Dolha, Ilonca és Polena). Így városi típusú településből jelenleg 19 van Kárpátalján, ezek: Aknaszlatina, Bátyú, Bustyaháza, Dombó, Gyertyánliget, Királyháza, Királymező, Kölcsény, Körösmező, Nagyberezna, Nagybocksó, Ökörmező, Szarvasháza, Szentmiklós, Szerednye, Taracköz, Tiszaújlak, Visk, Volóc.

A falvak száma az 1989-es népszámlálás alkalmával 561 volt, 1991-re 562, a 2000-es évek elejére 579-re nőtt (Vaszjutinszka 2007). A növekedés oka a fentebb említett települések leminősítése, illetve több település különválásának köszönhető (2. táblázat). 1991-ben Nyárasgorondot olvasztották be Csikósgorondba, 2015-ben pedig a técsői járásbeli Szolone falut Gányához csatolták, így jelenleg a falvak száma Kárpátalján 578.

2. táblázat

Az 1990–1995 között önállósult falvak

Az új falu neve	Melyik településtől vált külön	Év	Járás
Hunyadi	Macsola	1990	Beregszászi járás
Tiszaújfalva	Tiszaásvány	1990	Ungvári járás
Balazsér	Jánosi	1991	Beregszászi Járás
Ligetes	Hajasd	1992	Nagybereznai járás
Gombás	Borhalom	1992	Munkácsi járás
Romocsafalva	Beregkisalmás	1992	Munkácsi járás
Beregbükkös	Németkucsova	1992	Munkácsi járás
Benedeki	Beregrákos	1992	Munkácsi járás
Kajdanó	Beregrákos	1992	Munkácsi járás
Kockaszállás	Dunkófalva	1993	Munkácsi járás
Kanora	Volóc	1995	Volóci járás

Forrás: Ukrajna Geodéziai, Térképészeti és Kataszteri Állami Szolgálat, 2019

2014-ben Ukrajnában közigazgatási reformot kezdeményeztek a decentralizáció jegyében. Ennek értelmében megszüntetnék a falusi, városi típusú települési és városi tanácsokat, helyettük nagyobb méretű és lakosságszámú kistérségeket (громада) hoznának létre a korábbi tanácsok önkéntes egyesülésével. Ezek nagytérségeket (повіт) alkotnának, amelyek a régiók részei lennének. Több elképzelés is napvilágot látott Kárpátalja újjászervezését illetően. Jelenleg a reform kezdeti státuszban van, és a

tanácsok maguk dönthetik el, hogy mely településekhez csatlakoznak és alkotnak kistérséget. A feltétel, hogy csak a területileg határos tanácsok egyesülhetnek. Az önkéntes egyesülés azonban csak 2020 áprilisáig lehetséges, ezt követően (amennyiben nem hosszabbítják meg a türelmi időt) a tanácsokat a megye által elfogadott „Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus terve” alapján fogják összevonni (Babak 2019).

Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus tervét először 2015-ben dolgozta ki közösen a Megyei Tanács Várostervezési és Regionális Igazgatósága, a Kárpátaljai Városok Szövetsége és a Megyei Reformok Irodája, ami 51 kistérség kialakítását javasolta Kárpátalján. 2019 júniusában 50-re, augusztusában 54-re módosították a kialakítandó kistérségek számát. Végül a megyei képviselők javaslatait figyelembe véve 2019. szeptember 26-án a Kárpátaljai Megyei Tanács elfogadta „Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus tervét”, ami 60 kistérség létrehozását irányozta elő. A tervezetet 2019. október 18-án nyújtották be Ukrajna Miniszteri Kabinetéhez. Azonban Ukrajna Miniszteri Kabinete visszaküldte a tervet azzal a javaslattal, hogy csökkentsék a kistérségek számát 52-re, és vegyék ki a tervezetből a Kölcsényi, Iványi, Bercsényifalva-Kisbereznai, Alsószinevéri, Alsókaraszlói, Szürtei, Onokóci és Hársfalvai kistérségek alakításának tervét. Azonban ezeket a változtatásokat a megyei tanács nem szavazta meg, sőt az Onokóci és az Alsókaraszlói kistérségekben 2019. december 22-én már az első választásokat is megtartották az újonnan létrejött kistérségek képviselőtestületeibe (Kárpátalja Várostervezési és Építészeti Igazgatósága 2019).

Kárpátalján 2020 januárjáig 17 kistérség jött létre, további 23 a megalakulásának valamely szakaszában van (3. táblázat). 2020 áprilisáig a települések még önként hozhatnak létre vagy csatlakozhatnak más kistérségekhez, azonban ezt követően a „Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus terve” alapján fogják azokat a településeket összevonni, melyek még nem kezdték meg az egyesülés folyamatát.

3. táblázat

A 2020-ig megalakult kistérségek Kárpátalján

Kistérség	A kistérséghez tartozó települések (2020.01.10.)	Létrejött	Terület (km ²)	Lakosság (2018)
Perecsényi	Perecsény, Vorocso, Drugetháza, Ószemere, Ujszemere	2017	144,53	12728
Baranyai	Baranya, Nagyláz, Árok, Korláthelmec, Börvinges, Hegyfark, Sztrippa, Cigányos, Ungghosszúmező	2017	121,53	7558
Polenai	Polena, Ploszkó, Uklín, Szarvaskút, Kispálos, Jakivszke, Ploszkópatak, Beregforrás, Forráshuta	2016	162,01	7679

Kistérség	A kistérséghez tartozó települések (2020.01.10.)	Létrejött	Terület (km ²)	Lakosság (2018)
Ilosvai	Ilosva, Füzesmező, Szobatin	2017	19,95	11280
Irhóci	Irhóc, Irhócláz, Vulhovcsik, Rákó, Szászó, Nyágova	2015	76,77	12473
Técsői	Técső, Kistécső, Técsőláz, Kerekhegy, Urmező	2015	91,35	19554
Nagybereznai	Nagyberezna, Felsőpásztély, Alsópásztély, Nagypásztély, Oroszmocsár	2019	68,1	8409
Gorondi	Gorond, Sztrabicsó	2019	37,47	7227
Dolhai	Dolha, Zárnya, Lipcsemező, Kálló, Magastető, Szlopovij	2019	158,9	13165
Alsókaraszlói	Alsókaraszló, Felsőkaraszló, Ölyvös, Alsósárad	2019	41,54	8363
Beregkövesdi	Beregkövesd, Falucska, Beregpálfalva, Komlós, Árdánháza, Nyíresújfalú, Medence, Beregkisfalud	2019	71,58	9447
Kereckei	Kerecke, Bereznék	2019	171,01	7296
Mezőkaszonyi	Mezőkaszony, Zápszony, Csonkapi, Hetyen, Papitanya, Rafajna, Beregsom, Somitanya	2019	97,01	7908
Munkácsi	Munkács, Újdávidháza, Pósa-háza, Alsóschönborn, Lóka, Alsókerepec, Dercen	2019	125,15	92545
Onokóci	Onokóc, Rahonca, Nevicke	2019	64,9	4186
Homoki	Homok, Koncháza, Minaj, Katergény, Tarnóc, Botfalva, Sislóc, Órdarma	2019	49,8	12214
Beregszászi	Beregszász, Tasnád, Makkosjánosi, Balazsér, Gát, Csikósgorond, Mezőgecse, Kígyós, Nagybakta, Badaló, Halábor	2019	159,47	35017

Forrás: <https://decentralization.gov.ua>

„Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus terve” 2020 áprilisáig csak iránymutató a kistérségek kialakítását illetően, ettől eltérő kistérségek is kialakíthatóak, pl. a Mezőkaszonyi, mely már megalakult, de nem volt benne a tervben, vagy a Nagybecskényi, mely külön kistérségként szeretne funkcionálni és nem a Beregszászihoz csatlakozna. Ugyanakkor a Homoki kistérségben már a választásokat is megtartották, Ukrajna Miniszteri Kabinete azonban 2019. december 18-i rendeletében „Kárpátalja kistérségei kialakításának perspektivikus tervében” nem említi a Homoki kistérséget (Ukrajna Miniszteri Kabinete 2019).

A kistérségek létrejötte után az új járások kialakítása következik. Az előzetes tervek alapján négy nagy járást hoznának létre a jelenlegi 13 helyett, ezek az Ungvári (Ungvári járás, Nagybereznai járás, Perecsenyi járás), Munkácsi (Beregszászi járás, Munkácsi járás, Volóci járás, Ilosvai

járás, Szolyvai járás), Huszti (Nagyszőlősi járás, Ökörmezői járás, Huszti járás) és a Técsői (Técsői és Rahói járások). Ez azt jelenti, hogy a mai járási központok funkciói, központi jelentőségük csökken, így Beregszászé is. Ugyancsak hátrányosan fogja érinteni a tervezett 4 járás létrehozása a kárpátaljai magyarságot, ugyanis megszűnik az egyetlen magyar többségű járás, a ukrán–magyar határ mentén tömbben élő magyar kisebbség pedig 3 járásra lesz szétdarabolva, és mindegyikükben jelentős kisebbségben lesznek a magyarok. A Beregszászi Városi Tanács kéréssel fordult a Kárpátaljai Megyei Tanácshoz, hogy Beregszász központtal is hozzanak létre egy járást, hasonló kéréssel fordult a megyei tanácshoz a Rahói Városi Tanács is Rahót illetően. A tanács megszavazta ezeket a javaslatokat és 2019. december 20-án kelt levelében kéri a Miniszteri Kabinetet és Ukrajna Községi és Területfejlesztési Minisztériumát, hogy a járások kialakításánál Kárpátalján 6 járást (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Huszti, Técsői és Rahói járás) hozzanak létre (Kárpátaljai Megyei Tanács 2019).

A területi átszervezéstől az önkormányzatok megerősödését várja az állam, azonban arra a kérdésre, hogy mennyire sikeres az átszervezés, illetve sikerül-e életképes kistérségeket létrehozni, csak a teljes reform végrehajtását követő időszakban kapunk választ.

Irodalom

- Babak 2019: Бабак А.: Добровільне об'єднання громад триватиме до лютого 2020 року. www.decentralization.gov.ua, 01.12.2019.
- Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály 2016: A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Kalligram. Budapest. 39 p.
- Hrinik 2014: Гриник Г. Д.: Закарпаття у демографічному вимірі. Статистичний збірник. Державна служба статистики. Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород, 2014. p 111.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2020: Головне управління статистики у Закарпатській області. Державна служба статистики України. Чисельність населення (щомісячна інформація) на 1 грудня 2019р. та середня за січень-листопад 2019 р. <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/index.html>, 2020.01.14
- Kárpátalja várostervezési és építészeti igazgatósága 2019: Управління містобудування та архітектури. ДОВІДКА Щодо стану об'єднання територіальних громад у Закарпатській області та роботи міжвідомчої робочої групи щодо адміністративно-територіального устрою базового та районного рівнів Закарпатської області щодо Перспективного плану формування об'єднаних територіальних громад Закарпатської області. Закарпатська обласна державна адміністрація. <https://zakarpatoblarch.gov.ua/obyednani-terytorialni-gromady>, 2019.01.16.

- Prosenko 1993: Проценко С. М.: Селище міського типу. Географічна енциклопедія України: відп. ред. О. М. Маринич. Т. 3 - Київ, 1993. с. 173.
- Regionális fejlesztés minisztériuma 2017: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: Моніторинг процесу децентралізації станом на грудень 2017 року. http://decentralization.gov.ua/monitoring2017_12_ua#main-info, 2017.12.15.
- Ukrajna Miniszteri Kabinete 1998: КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ: Про віднесення міста Хуст Хустського району Закарпатської області до категорії міст обласного значення. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, N 23, ст. 134. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/66/98-вр>
- Ukrajna Miniszteri Kabinete 2004: КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ: Про віднесення селища міського типу Перечин Перечинського району Закарпатської області до категорії міст районного значення. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, N 24, ст. 336. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1592-15>
- Ukrajna Miniszteri Kabinete 2019: КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ. Про затвердження перспективного плану формування територій громад Закарпатської області. РОЗПОРЯДЖЕННЯ від 18 грудня 2019 р. № 1391-р. Київ. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-perspektivnogo-a1391r>
- Ukrajna geodéziai, térképészeti és kataszteri állami szolgálata 2019: Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. ГЕОПОРТАЛ адміністративно-територіального устрою України. <http://atu.gki.com.ua/>, 2019.12.25.
- Vaszjutinszka 2007: Васютинська Н. І.: Головне управління статистики у Закарпатській області: Адміністративно-територіальний поділ. Ужгород, 2007. 71 р. <https://decentralization.gov.ua/>

MÓDSZEREK A NÉPESSÉG ELHELYEZKEDÉSE, ILLETVE A NÉPSŰRŰSÉG TÉRKÉPI ÁBRÁZOLÁSÁRA – KÁRPÁTALJA PÉLDÁJÁN

Molnár József

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
jozsi@kmf.uz.ua*

Abstract

METHODS OF CARTOGRAPHIC REPRESENTATION
OF POPULATION DISTRIBUTION AND DENSITY BASED ON
THE EXAMPLE OF THE TRANSCARPATHIAN REGION (UKRAINE)

Molnár, József

Although population density is one of the basic concepts of geography, there is no agreement about the methods of its cartographic representation. The choice of population distribution and density mapping method may be influenced by the goal, available database, technical potentials and subjective factors. The present article aims to analyze the advantages and disadvantages of some cartographic representation methods of population distribution for the Transcarpathian region (Ukraine).

Keywords: *population density, methods of cartographic representation, Transcarpathia*

A népesség területi elhelyezkedésének térképi ábrázolása történhet abszolút (valamely területen élő lakosok száma), illetve relatív értékek (ennek egyik alapvető mérőszáma a népsűrűség) megjelenítésével. Mindkét ismérv térképre vitelének több módszere terjedt el. Így, a lakosság száma ábrázolható kartogram, kartodiagram, pontmódszer segítségével.

A népsűrűség térképi ábrázolásával kapcsolatban még nagyobb az alkalmazott módszerek sokfélesége, és a módzatok megválasztásának célszerűsége körül korántsem alakult ki egyetértés (miközben maga a fogalom már iskolai szinten tisztázásra kerül). A népsűrűségi térképek két fő szempont szerint csoportosíthatók:

- az ábrázolási módszer alapján (kartogramok a közigazgatási vagy más kontúrok alapján, álizovonalak);
- a kartográfiai generalizálás, illetve a skálageneralizálás mértéke szerint.

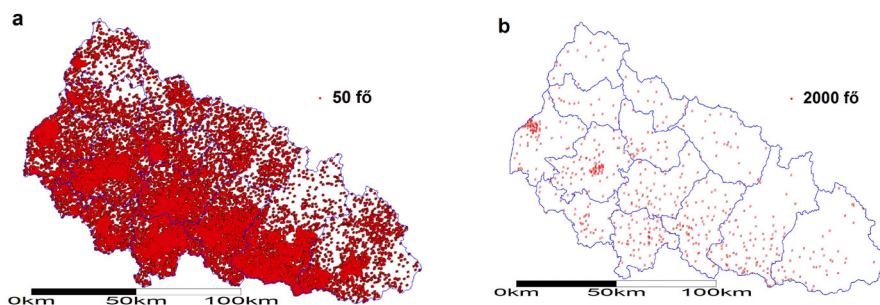
A térképszerzők módszerválasztását a népesség elhelyezkedésének a vizualizálására a szemléltetni kívánt cél, a rendelkezésre álló adatbázis, a technikai lehetőségek, valamint szubjektív tényezők befolyásolják. A tanulmány célja egy felső szintű közigazgatási egység – Ukrajna Kárpátalja megyéje – példáján bemutatni néhány ábrázolási módszer előnyeit és hátrányait. Elemzéseinkhez alapvetően a 2001-es ukrainai népszámlálás állandó népességre vonatkozó települési és tanácsai adatait (Kárpátaljai

Megyei Statisztikai Hivatal 2003), valamint a Kárpátalja közigazgatási térképe alapján mért területi adatokat (Kárpátalja közigazgatási térképe 2009) használtuk. Kivételt a járási bontású adatbázis képezett, amely hozzáférhető volt 2019-re vonatkozóan is (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2019). Megjegyezzük, hogy jelentős különbség a 2001-es és 2019-es járási népességszámok hivatalos adatai között nem mutatkozott, ami részben azzal függhet össze, hogy a számottevő migrációs veszteséget a hivatalos statisztika nem tudta követni (erre talán majd a 2020-ban esedékes népszámlálás ad módot).

A népességeloszlás ábrázolásának elterjedt módszere a ponttérkép, amely abszolút mutatót, a lakosság számát jeleníti meg, és az ábrázolni kívánt jelenség meghatározott mennyiségének egy-egy pontot, esetleg valamilyen egyéb kisebb jelet (például: kört) feleltet meg, az elterjedési területen elhelyezve. A módszernél fontos a pont által ábrázolni kívánt mennyiség megfelelő megválasztása, mivel az alulsúlyozás a térkép túlsúlyozásával, a felülsúlyozás viszont a gyér kitöltéssel csökkenti az ábrázolás informativitását (1a., 1b. ábra). Az alulsúlyozás azonkívül jobban kirajzolja a kis népsűrűségű területeket (Kárpátalján a hegyvidéki részt), míg a pontok felülsúlyozása a legnagyobb népességtömörüléseket, a nagyvárosokat emeli ki. A pontmódszer változata a váltópénzmódszer, ahol a kisebb-nagyobb méretű pontok más értéket képviselnek (Bartos-Elekes 2002, 118 p.).

1. ábra

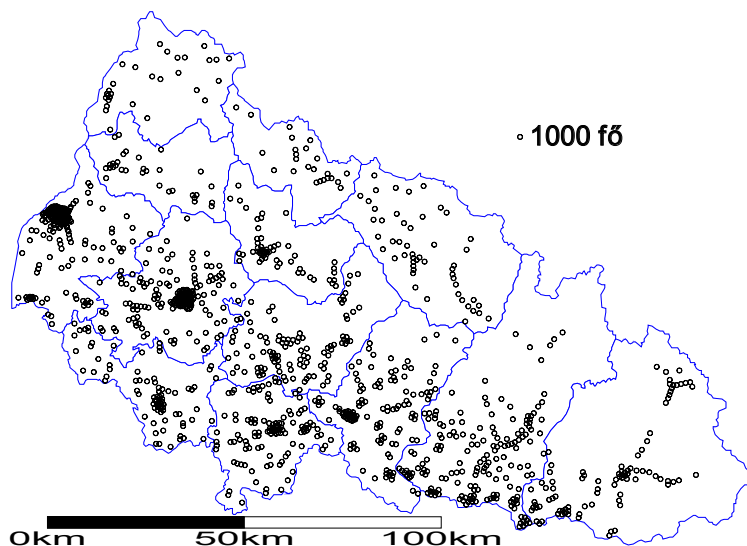
*Kárpátalja népsűrűsége 2001-ben ponttérképen ábrázolva
(a pontok véletlenszerűen helyezkednek el a megfelelő kontúrokon belül).
Az „a” ábrán egy pont 50 főnek, a „b”-n 2000 főnek felel meg*

Adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003, Kárpátalja közigazgatási térképe 2009

2. ábra

*Kárpátalja népsűrűsége 2001-ben ponttérképen ábrázolva
(a pontok elhelyezkedése igazodik a települések tényleges elhelyezkedéséhez)*

Adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003, Kárpátalja közigazgatási térképe 2009

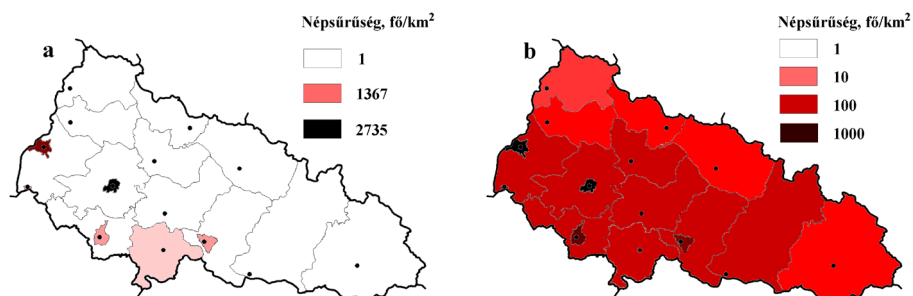
A pontok (tulajdonképpen apró kitöltött körök), illetve üres belsejű kis karikák közötti dilemmában az szólhat az utóbbiak mellett, hogy az előbbiek egymásba érése esetén már a további különbségek a népsűrűségben nem érzékelhetők, míg az üres belső valamennyire lehetővé teszi a nagyszámú egymásra rakódás megkülönböztetését. További lehetőség a pontok (köröcskék) elhelyezését közelíteni a települések tényleges fekvéséhez, ami tovább fokozza a népesség térbeli eloszlása ábrázolásának szemléletességét, például Kárpátalján ez a módszer jól visszaadja a hegyvidéki népesség tömörülését a folyóvölgyekben (2. ábra).

Tekintve, hogy 2019 elején Kárpátalja 12 753 km² területén 1 254 000 állandó lakos élt (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2019), a megye átlagos népsűrűsége 98,3 fő/km²-nek adódott, ami némileg meghaladta a 72,8 fő/km²-es ukrainai átlagot (az oroszok által megszállt Krím nélkül; Ukrajna Statisztikai Állami Szolgálat 2019). Mint az 1. és 2. ábra is mutatja, a népsűrűség megyén belüli eloszlása messze nem tekinthető egyenletesnek, amit a járási, illetve megyei jelentőségű városok szerinti eloszlás kartogramja segítségével is megjeleníthetünk. Az ábrázoláshoz többféle színskálát alkalmazhatunk:

- Folyamatos színátmenetet, amelynél minden értéknek egy meghatározott árnyalat felel meg. Ez lehet monokróm, amikor egyazon szín árnyalatai ábrázolják az értékeket; kétszínű, amely két szélsőséges színt és azok átmeneti árnyalatait használja; valamint sokszínű, amely a teljes színskálát igénybe veheti (azok megfeleltetése az értékeknek ilyenkor a színek hullámhosszának, azaz a szivárványszabálynak megfelelően történik). Lognormál eloszlású jelenségek ábrázolásánál (az elvégzett Kolmogorov–Szmirnov-próba a járások és megyei alárendeltségű városok népsűrűségének együttes eloszlását Kárpátalján nem találta szignifikánsan eltérőnek a lognormál eloszlástól) célszerű a logaritmikus, azaz mértani haladványnak megfelelő árnyalati skála használata.
- Diszkrét színskála alkalmazásával a meghatározott intervallumba eső értékek azonos színnel lesznek jelölve. Választhatunk egyenletes skálabeosztást, mely esetén az értékek azonos, előre meghatározott szélességű intervallumokba kapnak besorolást és annak megfelelően színezést (például 50–100–150–200...). Lognormál eloszlású jelenségek ábrázolásánál ez esetben is célszerű logaritmikus, azaz mértani haladványnak megfelelő skálabeosztásokat használni (például 50–100–200–400...; Cauvin et al. 2010, 49. p.). A diszkrét színskála határszámait beállíthatók valamilyen objektív csoportképző technika (például clusteranalízis) segítségével is, ami a természetesen elkülönülő csoportokat hozza a felszínre.

3. ábra

A népsűrűség eloszlása Kárpátalja járásai, illetve megyei jelentőségű városai területén: „a” – a színmélység egyenes arányban van a népsűrűséggel; „b” – a színmélység a népsűrűség logaritmusával arányos (2019)

Adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2019, Kárpátalja közigazgatási térképe 2009, Zasztavecka et al. 1996

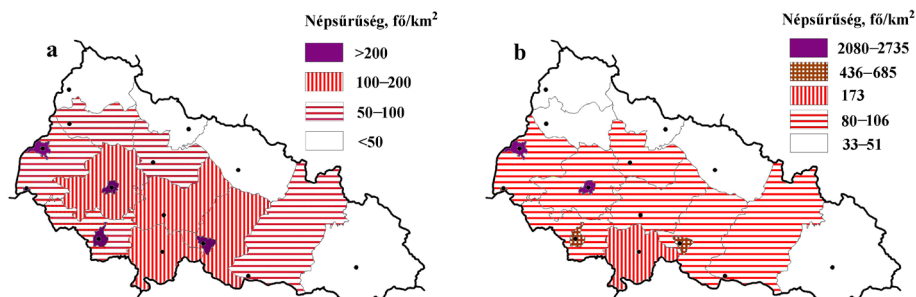
A 3. ábrán Kárpátalja járásai és megyei alárendeltségű városai népsűrűségét folyamatos monokróm színátmenettel ábrázoltuk. A két térkép jól tükrözi a logaritmikus skála használatának az előnyét az olyan szélsőséges eloszlású jelenségek esetén, mint a népsűrűség. A népsűrűséggel egyenes arányba állított színskála csupán a kiugróan sűrűn lakott városok jó elkülönítését teszi lehetővé, míg a járások közötti különbségeket elmossa (3a. ábra). A logaritmikus skála viszont érzékenyebb az alacsonyabb értékek tartományában, így alkalmasabb a járások közötti eltérések felszínre hozására (3b. ábra).

A 4. ábra a megye népsűrűségét diszkrét színskálájú kartogramok segítségével mutatja be: a bal oldali térképen a színekategóriák intervallumai önkényesen lettek megválasztva a kerek számokhoz igazodva; a jobb oldalin az objektív csoportképző technikával (hierarchikus clusterelemzés a csoportátlagok távolsága alapján, metrikául a csoportátlagok arányát használva) kialakított, természetes módon leginkább elkülönülő kategóriák kaptak eltérő színeket. Az első módszer előnye az elkülönített intervallumok szélességének egyenletes eloszlása, a második viszont az, hogy nem választ el mesterségesen egymáshoz közeli értékekkel jellemzett objektumokat (például itt egy csoportba került az első módszer által elkülönített, de ténylegesen alig különböző népsűrűségű Perecsenyi (51 fő/km^2) és Rahói (49 fő/km^2) járás).

Ha a népesség területi eloszlását nagyobb vonalakban szeretnénk vizsgálni, célszerű a megyei jelentőségű városok adatait az őket beágyazó járások megfelelőivel együtt kezelni. Ennél a számítási módnál az Ungvári járás népsűrűsége bizonyul a legmagasabbnak 214 fő/km^2 -es értéket érve el. A 100 fő/km^2 fölötti sűrűn lakott kategóriába kerül át Beregszász várossal együtt számítva a Beregszászi járás is. Így, a népsűrűség térképe egyértelműen a megye délnyugati részére helyezi Kárpátalja fő népességtömörülését (5a. ábra). Megvizsgálva az objektív csoportképző technikával kialakított kategóriákat, feltűnik, hogy a két nagyvárost – Ungvárt és Munkácsot – magába foglaló járások a legsűrűbben lakott clusterbe lépnek elő, mivel átlagosan közel 200 fő esik a területükön egy-egy négyzetkilométerre (5b. ábra). A többi járás ezúttal is az előzőnek megfelelő kategóriákban marad. Ennél az ábrázolásmódnál a népesség koncentrációja a megye délnyugati részén némileg árnyaltabb módon jelenik meg.

4. ábra

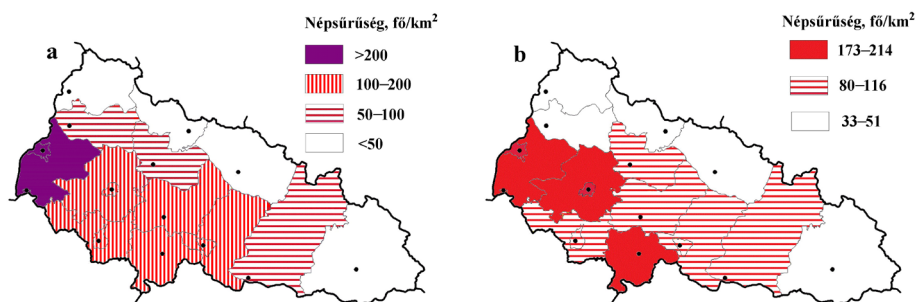
A népsűrűség eloszlása Kárpátalja járásai, illetve megyei jelentőségű városai területén egyenlő arányközű logaritmikus skála („a”) és természetes csoportok szerinti („b”) bontásban (2019)

Adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2019, Kárpátalja közigazgatási térképe 2009, Zasztavecka et al. 1996

5. ábra

A népsűrűség eloszlása Kárpátalja járásai területén (a megyei jelentőségű városok adatait is beszámítva a beágyazó járásokéba egyenlő arányközű („a”) és természetes csoportok szerinti („b”) bontásban (2019)

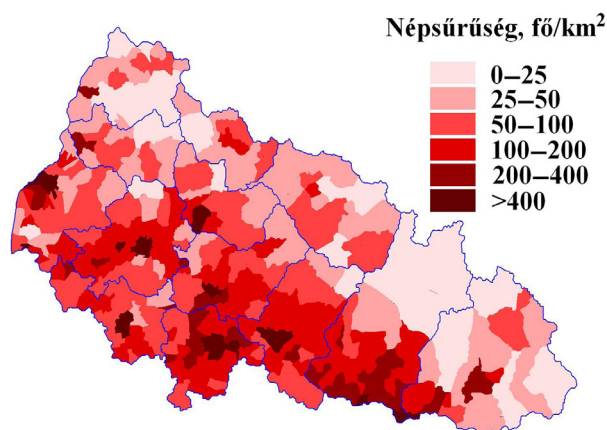
Adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2019, Kárpátalja közigazgatási térképe 2009, Zasztavecka et al. 1996

A népsűrűség járási bontású ábrázolása, mint látjuk, nagy vonalakban jelzi ugyan a népesség elhelyezkedésének területi sajátosságait, de számos részletet eltakar, amelyek a járásokon belül jelentkeznek az ott meglévő természeti, illetve társadalmi-gazdasági eltérésekkel párhuzamosan. Ezek detektálására alkalmas lehet a tanácsai (városi, városi típusú települési, községi) szintű bontásban történő ábrázolás.

A népsűrűség tanácsai szintű térképe, értelemszerűen, nagy vonalakban visszaadja a járási szintűek által mutatott sajátosságokat: így, a nagyobb népességtömörülést a megye délnyugati részének alacsonyabban fekvő részein, szemben az északkeleten húzódó hegyvidékkel (6. ábra). Itt is kiválnak a kiugróan magas népsűrűségű városok, bár itt már nemcsak a megyei jelentőségűek, hanem a népesebb és kevésbé terjedelmes külterülettel rendelkező városi típusú települések is (Királyháza, Taracköz, Aknaszlatina) csatlakoznak a legsűrűbben lakott csoporthoz. A részletesebb felbontás lehetővé teszi a megye legsűrűbben lakott nagytérségének – a Máramarosi-medence és a hozzá nyugatról csatlakozó nagyszőlősi–ilosvai vidéknek – az elkülönítését. A nagytérségen belül is kiemelkedik a Tisza mente, ahol gyakori a 200 fő/km²-t meghaladó népsűrűség. A túlnépesedettséget mértékét tovább fokozza a Máramarosi-medence országos és megyei viszonylatban is alacsony szintű munkahely-ellátottsága. A leggyéribben lakott területeket keleten a Técsői és a Rahói járások északi részén húzódó Szvidovec–Gorgánok hegycsoport, északnyugaton a Nagybereznai, a Perecsenyi és a Volóci járások határvidékére eső Róna-havas térsége jelöli ki, ahol az átlagos népsűrűség 25 fő/km² alatt marad. Szinte mindegyik járásban (talán a Beregszászi kivételével) megfigyelhető a népsűrűség csökkenése a járásközpont körüli magterülettől a perifériák irányába.

6. ábra

A népsűrűség eloszlása Kárpátalja városi, városi típusú települési és községi tanácsai területén (2001)

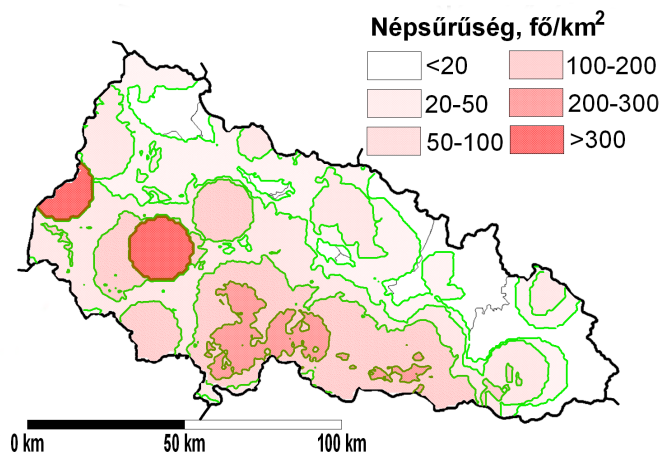
Adatforrás: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003, Kárpátalja közigazgatási térképe 2009

A népsűrűség ábrázolásának további elterjedt módszere az álizovonalas. Az álizovonalak – az izovonalakhoz hasonlóan – az azonos értékű pontokat kötik össze a térképen, azonban – az utóbbiakkal ellentétben – térben nem folytonos jelenségek (például a népesség) számított átlagértékeinek a megjelenítésére alkalmazzák. A módszerben egyesek a földrajzi eloszlások absztrahálásának alkalmas grafikai-matematikai eszközét látják, amely lehetővé teszi az eloszlás fő sajátosságainak kiemelését, illetve a lényegtelen részletek háttérbe szorítását (Berljant 2002, 81 p.). Más szerzők véleménye szerint viszont, az álizovonalak megjelenésükben igen kifejezőek és hatásosak, de a valóság bemutatására értéktelenek (Klinghammer et al. 2007, 3 p.). Véleményünk szerint, nem szem elől tévesztve, hogy tulajdonképpen mit is látunk a térképen, a módszernek van létjogosultsága.

Az álizovonalas ábrázolásnál fontos megfelelően megválasztani az egyes pontok népsűrűségének a kiszámításánál figyelembe vett terület nagyságát, mivel ha azt túlméretezzük – elnagyolódhatnak a területi különbségek, míg ha túl kicsinek vesszük – a jelentős ingadozások teszik zilálttá és nehezen áttekinthetővé a térképet. A 7. ábra térképe 10 km sugarú körben meghatározott népsűrűség-értékeket mutat. Jellegzetes, közel kör alakú álizovonalak határolják a népesebb városok lakossága által jelentősen megnövelt népsűrűségű területeket. Jól felismerhető Máramaros–Nagyszőlős–Ilosva sűrűn lakott vidéke 100 fő/km² fölötti értékeivel. A hegyvidék gyéren lakott térsége is az előző módszerekkel való ábrázoláshoz hasonlóan egyértelműen elkülönül.

7. ábra

*Kárpátalja népsűrűsége 2001-ben álizovonalak segítségével ábrázolva
(az egyes pontok népsűrűségének meghatározása
azok 10 km-es körzete átlagaként történt)*

A népsűrűség területi eloszlásának ábrázolására számos egyéb kartográfiai módszer kínálkozik, amelyekkel terjedelmi okok miatt itt nem tudunk foglalkozni. Érdekes és értékes eredményeket szolgáltathat, például a különböző regionalizálási technikák alkalmazása, főleg akkor, ha a cél az adott kritérium (esetünkben a népsűrűség) alapján történő nagyobb térségek elkülönítése. Vagy megemlíthető a népesség elhelyezkedése ábrázolásának sajátos, szemléletes módszere, a torzított kartogram, bár ez nem tekinthető népsűrűségi térképnek.

Összességében, a térképszerkesztő sokféle módszer közül választhat a népesség elhelyezkedésének ábrázolására, több szempontot figyelembe véve, de az elsődleges ezek között a szemléletesség kell hogy legyen.

Irodalom

- Bartos-Elekes Zs. 2002: A képpé varázsolt adat: a népességszerkezeti térképek ábrázolási módszereiről. In: *Studia Cartologica* 12. pp. 115–123.
- Berljant, A. M. (Берлянт, А. М.) 2002: *Картография: учебник для вузов*. Москва, Аспект Пресс. 336 p.
- Cauvin, C. – Escobar, F. – Serradj, A. 2010: *New Approaches in Thematic Cartography*. London – Hoboken, ISTE Ltd – John Wiley & Sons. 300 p.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Főhivatal 2019: www.uz.ukrstat.gov.ua
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003: *Населення Закарпатської області. За підсумками першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник*. Ужгород. 164 p.
- Kárpátalja közigazgatási térképe (Закарпатська область. Політико-адміністративна карта) 2009. Київ, Державна служба геодезії, картографії та кадастру – Державне науково-виробниче підприємство «Картографія».
- Klinghammer I. – Reyes Nunez J. J. – Zentai L. 2007: *A tematikus kartográfia közlésformáinak egy új rendszere*. Munkabeszámoló. OTKA. 20 p.
- Ukraina Statisztikai Állami Szolgálat (Державна служба статистики України) 2019: *Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2019 року. Статистичний збірник*. Київ. 345 p. http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2019/zb_rpnu2019.pdf
- Zasztavecka, O. V. – Zasztaveckij, B. I. – Gyitsuk, I. L. – Tkacs, D. V. (Заставецька, О. В. – Заставецький, Б. І. – Дітчук, І. Л. – Ткач, Д. В.) 1996: *Географія Закарпатської області. Тернопіль, Підручники & посібники*. 96 p.

NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK KÜLÖNBSÉGEI A KÁRPÁT-MEDENCE NÉHÁNY ORSZÁGÁBAN

Obádovics Csilla

*Soproni Egyetem
obadovics.csilla@uni-sopron.hu*

Abstract

TERRITORIAL INEQUALITIES OF POPULATION PROCESSES
AMONG SOME COUNTRIES IN THE CARPATHIAN BASIN

Obádovics, Csilla

Population has been declining since 1990 in most Central and Eastern European countries. The population loss is the result of several factors. On the one hand, the negative balance of births and deaths and, on the other hand, the number of emigration exceeds the number of immigrants in the Carpathian Basin.

In our study we look at the expected population change in the countries of the Carpathian Basin. First, we look at the demographic factors of population change in recent years, and then focus on comparing the results of the projections of the countries based on United Nations.

Keywords: *Population decreasing, population processes, population projection*

1. Bevezetés

A népszámlálások számadatai a legtöbb **kelet-európai** országban 1990 óta csökkenést jeleznek, ugyanakkor a csökkenés nem minden országban azonos mértékű. Valahol nagyon erőteljes a népességfogyás, más-hol kisebb mértékű. A népességveszteség több tényező eredményeként jön létre. Egyrészt a születések és a halálozások számának negatív egyenlege, másrészt az elvándorlás mértéke meghaladja a visszavándorlók számát. A kettő együttes eredője határozza meg a népességszám alakulását.

Tanulmányunkban megvizsgáljuk a Kárpát-medence öt országának – Magyarország, Szlovákia, Ukrajna Szerbia és Románia – népességszám-változását. Először röviden áttekintjük a népességváltozás demográfiai tényezőit az elmúlt évekre vonatkozóan, majd az ENSZ országos népesség-előreszámításainak eredményei alapján megvizsgáljuk a népesség alakulásának jövőbeni forgatókönyveit.

2. Adat és módszer

Az Egyesült Nemzetek Szövetségének Népesedési Osztálya a 2019-es jelentésében 235 országra vonatkozóan bemutatja az 1950-től napjainkig tartó lakosságszámbecslést, valamint az 1950–2019 közötti adatokra építve, 2020–2100 közötti időszakra 9 változatban (forgatókönyv

szerint) a népesség-előreszámítást. A különböző változatok között az eltérés a várható termékenység, a mortalitási és migrációs paraméterekben van.¹

Jelen tanulmányban az ENSZ-előreszámítás közepes változata alapján elemezzük az öt országra vonatkozó demográfiai eltéréseket. Először a népességszám múltbeli és jövőbeli várható alakulását, a tendenciákat vetjük össze 1990-től 2050-ig, majd a népességszám alakulására ható tényezőket vizsgáljuk meg. A születések számát elsősorban a termékenységi ráta alakulása, a halálozások számát a születéskor várható élettartam határozza meg.

3. Népességszám alakulása – múlt és jelen

A vizsgált országok Magyarországgal határos, szomszédos országok. 1990-ben mind az öt országot jelentősen érintette a rendszerváltás. A rendszerváltást követően a népmozgalmi jellemzőkben változások álltak be. A határok megnyíltak, megindult az elvándorlás a fejlettebb nyugati államok felé (Hárs 2019). Kivétel ez alól Szlovákia a speciális helyzete miatt, Csehország és Szlovákia szétválása más irányú átrendeződést eredményezett. 2000-ig a Csehországba irányuló elvándorlás meghaladta a Csehországból Szlovákiába vándorlók számát. Ez a tendencia 2001-ben megfordult (Vanó 2005). A rendszerváltás azonban nemcsak a vándorlási folyamatokat érintette, hatása megmutatkozott más demográfiai mutató alakulásában is.

A legnagyobb népességveszteséget Románia szenvedte el. Harminc év alatt összesen a népességének közel 18%-át veszítette el, ami 4 251 ezer főt jelent.

A második a sorban Ukrajna, 1990–2020 között az ország népessége 15%-kal csökkent. 7 729 ezer fővel élnek kevesebben az országban, mint 1990-ben. Szerbia népességvesztesége 8,2%, ami 780 ezer fős csökkenést jelent. Magyarország népességfogyása mindössze 6,9%, ami 717 ezer fős veszteségnek felel meg 1990 óta. Szlovákiában még mindig népességnövekedésről beszélhetünk, 1990 és 2020 között 171 ezer fővel nőtt a lakosságszám.

¹ Részletesen a módszerekről lásd ENSZ 2019 <https://population.un.org/wpp/DefinitionOfProjectionVariants/>

1. táblázat

A népességszám alakulása az öt országban 1990–2020 között (ezer fő)

Ország	1990	2000	2010	2020	Népességszám-változás (ezer fő)
Magyarország	10 377	10 221	9 927	9 660	-717
Románia	23 489	22 137	20 472	19 238	-4251
Szlovákia	5 288	5 399	5 404	5 460	171
Ukrajna	51 463	48 838	45 792	43 734	-7729
Szerbia	9518	9488	8991	8737	-780
Ország	Népességszám-változás %				Évi átlagos változás
	2000/1990	2010/2000	2020/2010	2020/1990	30 évre
Magyarország	98,5%	97,1%	97,3%	93,1%	-0,24%
Románia	94,2%	92,5%	94,0%	81,9%	-0,66%
Szlovákia	102,1%	100,1%	101,0%	103,2%	0,11%
Ukrajna	94,9%	93,8%	95,5%	85,0%	-0,54%
Szerbia	99,7	94,8	97,2	91,8%	-0,28%

Forrás: ENSZ-adatok alapján saját számítás és szerkesztés

4. Mi várható a jövőben?

Az ENSZ népesség-előreszámítása szerint a következő 30 évben a legnagyobb arányú népességvesztés Ukrajnában és Szerbiában várható, Ukrajnában a korábbi 7,7 millió fős csökkenést további 8,5 milliós csökkenés követi, ezzel a népességének több mint 30%-át veszíti el 1990-hez képest 2050-re (2. táblázat). Annak ellenére, hogy várhatóan Szerbia népességvesztése a következő 30 évben átlagosan évi 0,7% lesz, ezzel a második helyezett a sorban, Románia népességvesztése meghaladja Szerbiáét, Ukrajna vesztesége közel azonos lesz, Szerbia 31%-át veszíti el az 1990-es népességének. Meg kell jegyezni, hogy Ukrajna népessége csak 1993-tól kezdett csökkenni, addig még kis-mértékű növekedés volt tapasztalható.

2. táblázat

*A népességszám várható alakulása az öt országban
a közepes (alap)változat szerint 2020 és 2050 között*

Ország	Várható népességszám (ezer fő)				Népességszám- változás (%)	Népességszám- változás (ezer fő)	Évi átlagos változás
	2020	2030	2040	2050	2050/2020	2050-2020	%
Magyarország	9 660	9 338	8 907	8 470	87,7%	-1 190	-0,44%
Románia	19 238	18 306	17 307	16 260	84,5%	-2 978	-0,56%
Szlovákia	5 460	5 403	5 217	4 984	91,3%	-476	-0,30%
Ukrajna	43 734	40 882	38 002	35 219	80,5%	-8 515	-0,72%
Szerbia	8 737	8 250	7 680	7 084	81,1%	-1 654	-0,70%

Forrás: ENSZ-adatok alapján saját számítás és szerkesztés

5. A népességváltozást meghatározó tényezők

A népességszámot elsősorban a születések száma és a halálozások száma, másodsorban a migrációs egyenleg határozza meg.

Magyarországon a rendszerváltást követően csökkent a fiatalok gyermekvállalása, kitolódott az első gyermek világrahozatalának anyai életkora. Ez a tendencia egyfajta demográfiai mintaváltás² volt, ami a nyugat-európai országokhoz való közeledésben nyilvánult meg (Obádovics 2018).

A **természetes szaporodás/fogyás** mutatót a születések és halálozások számának különbségéből számoljuk ki. A mutatót a népességszámra vetítve ezrelékben adjuk meg.

1990-ig Magyarország kivételével ez a mutató egész Kelet-Európában pozitív egyenlegű volt (3. táblázat). 1990 után a legtöbb kelet-európai országban az egyenleg fokozatosan negatívvá vált. A vizsgált országok közül kivételt képez Szlovákia, ahol jelenleg is meghaladja a születések száma a halálozások számát. Szerbiában 2005-ig Szlovákiáéhoz hasonlóan alakult a mutató, azonban 2005 után tovább romlott a mutató értéke. Magyarországon az elmúlt harminc évre negatív egyenleg volt jellemző, ennek ellenére Ukrajna helyzete a leghátrányosabb, ahol a -5 ezrelék körüli vagy azt meghaladó fogyás a jellemző.

² A mintaváltásról lásd bővebben: Spéder 2006.

3. táblázat

A természetes szaporodás/fogyás 1000 főre vetített mutatója a vizsgált országokban

Ország	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2030	2040	2050
Magyarország	-2,1	-3,3	-4,1	-3,8	-3,7	-3,3	-3,3	-4,8	-5,8	-5,5
Románia	2,7	-1,5	-2,5	-1,9	-1,9	-2,8	-3,7	-4,8	-5,5	-6,0
Szlovákia	5,0	2,3	0,2	0,1	0,7	0,8	0,1	-2,6	-4,5	-5,0
Ukrajna	0,5	-4,7	-7,4	-6,9	-5,0	-4,8	-6,1	-7,2	-7,4	-7,9
Szerbia	5,1	3,0	0,8	-1,2	-2,6	-3,5	-3,9	-5,2	-6,5	-7,0

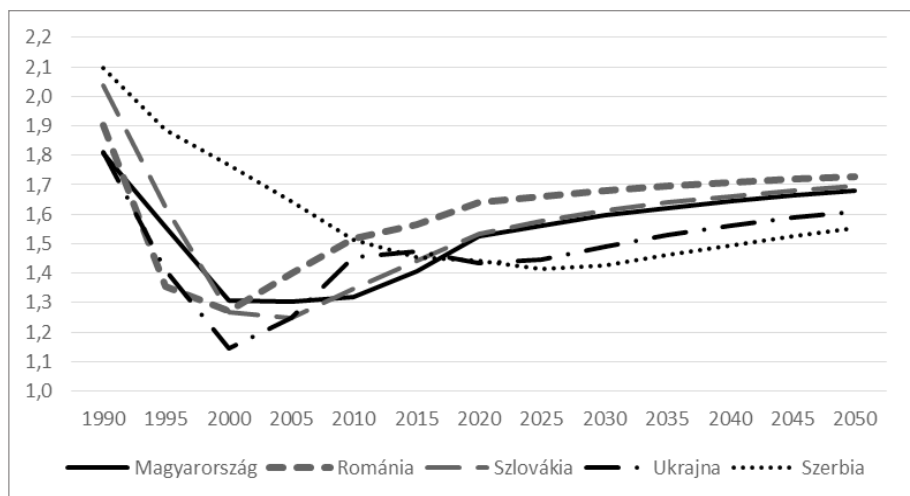
Forrás: ENSZ-adatok alapján saját számítás és szerkesztés

A népességszám-változásának egyik meghatározója a születések száma, ami elsősorban a **termékenységi arányszámtól**³ függ.

A rendszerváltás idején még kedvezően magas termékenységi arányszámokkal találkozhattunk a Kárpát-medence országában (1. ábra). A rendszerváltás egyebek között jelentősen hatott a gyermekvállalási hajlandóságra.

1. ábra

A teljes termékenységi arányszám alakulása 1990–2020 között, és az ENSZ népesség-előreszámítás alapváltozata szerinti termékenység az öt vizsgált országban

Forrás: ENSZ-adatok alapján saját számítás és szerkesztés

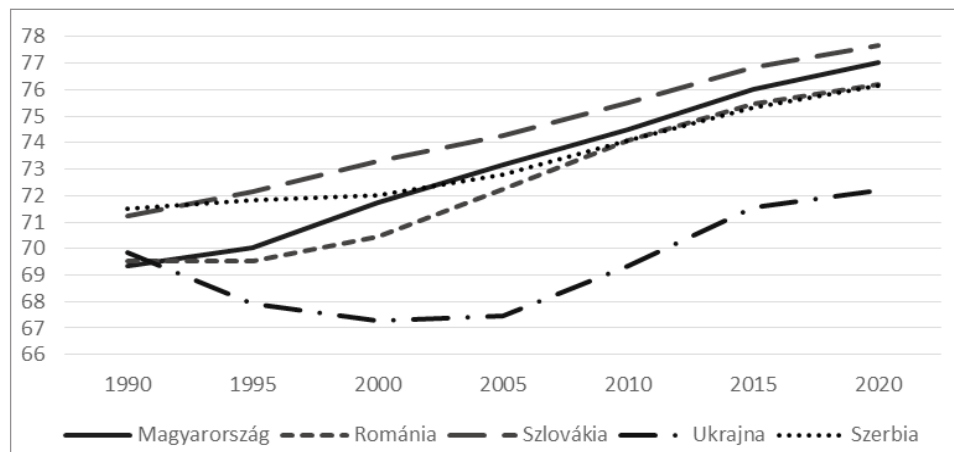
³ Teljes termékenységi arányszám azt fejezi ki, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet.

1990 után egy tízéves zuhanás következett be, Szerbia kivételével mind a négy országra hasonlóan jellemző volt a nagymértékű visszaesés. Az 1,3 körüli értékre való csökkenés sajnos a jövőre nézve, hosszabb távon is kifejti hatását, hiszen a meg nem született gyermekek a szülőképeskorú nők számát is befolyásolja, ami a következő generációk népességszámára a továbbiakban is negatív hatást gyakorol. Az utóbbi tíz évben ugyan mérsékelt emelkedés tapasztalható a termékenységben, de ez a szint meg sem közelíti a természetes reprodukcióhoz szükséges 2,1-es értéket. Szerbia viselkedése e téren jelentősen eltér a többi országtól, lényegesen lassabb a csökkenés, ellenben napjainkban a vizsgált országok közül a legalacsonyabb értékkel itt találkozhatunk, és a jövőre vonatkozó feltételezés is ezt erősíti. Lassú emelkedést csak 2030 után feltételeznek a kutatók. Annak ellenére, hogy az országok közötti különbségek csökkennek az idő előrehaladtával, 2050-ben még jól kimutathatók az eltérések.

A népességszám változásának másik meghatározója a **születéskor várható élettartam**. Hosszabb távon ez a mutató Ukrajna kivételével minden országra nézve növekszik (2. ábra). 1990-ben még Szerbia és Szlovákia értéke volt a legmagasabb, de 2005-től már Magyarország lépett előre a második helyre, megelőzve Szerbiát. Szlovákia végig megőrizte vezető helyét, de a különbség Magyarország és Szlovákia között folyamatosan csökkent. Ukrajna esetében teljesen eltérő tendenciával találkozunk. 2005-ig csökkent az országban a születéskor várható élettartam, majd a többi országgal közel azonos mértékben emelkedett 2020-ig. Az előreszámítás során az ENSZ egyenletes lineáris emelkedéssel számol 2050-ig, bár a születéskor várható élettartam folyamatos növekedésének biológiai korlátai vannak.

2. ábra

Születéskor várható élettartam 1990–2020 között (korév)

Forrás: ENSZ-adatok alapján saját számítás és szerkesztés

A népesség-előreszámítás legbizonytalanabb tényezője a **nemzetközi vándorlás**. A vándorlási adatok bizonytalanságát az EU-csatlakozást követő határnyitás jelentősen megnövelte. Az EU-s országok tükröstatistikái alapján lehet valamilyen becslést adni a külföldön életvitelszerűen élő idegen nemzetiségű állampolgárok számáról, de ez a becslés közel sem hasonlít a hivatalos statisztikákban regisztrált vándorlási adatokhoz (Gödri 2018). Az ENSZ a népesség-előreszámításhoz a hivatalos statisztikák múltbéli adatait használja fel a jövőre vonatkozó hipotézisek felállításához, ennek alapján a következő adatokkal számol a projekció során (4. táblázat):

4. táblázat

A migrációs egyenleg és a migrációs ráta alakulása a múltban, és várható alakulása a jövőben a vizsgált országokban

Ország	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020	2020-2025	2025-2030	2045-2050
Magyaro.	99,98	78,56	61,59	25,15	30,00	30,00	30,00	30,00	30,00
Románia	-520,00	-580,78	-468,20	-774,65	-300,00	-370,00	-75,00	-40,00	-40,00
Szlovákia	-15,11	-2,96	1,20	-8,86	11,35	7,42	5,00	5,00	5,00
Ukrajna	74,42	-462,26	-165,45	269,54	132,15	50,00	20,00	20,00	0,00
Szerbia	178,35	-495,90	-276,33	-119,56	29,56	20,00	-50,00	-50,00	-50,00
Ország	1990-1995	1995-2000	2000-2005	2005-2010	2010-2015	2015-2020	2020-2025	2025-2030	2045-2050
Magyaro.	1,9	1,5	1,2	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7
Románia	-4,5	-5,2	-4,3	-7,4	-3,0	-3,8	-0,8	-0,4	-0,5
Szlovákia	-0,6	-0,1	0,0	-0,3	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2
Ukrajna	0,3	-1,9	-0,7	1,2	0,6	0,2	0,1	0,1	0
Szerbia	3,7	-10,2	-5,9	-2,6	0,7	0,5	-1,2	-1,2	-1,4

Forrás: <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Migration/>

6. Összefoglalás

A népesség számának változása lehet pozitív vagy negatív irányú. Két tényező együttesen határozza meg a népességváltozás irányát. Amennyiben a természetes szaporodás mellett a bevándorlás mértéke meghaladja az elvándorlók számát, mindkét tényező együttesen járul hozzá a népesség növekedéséhez. Amennyiben természetes fogyás mellett az elvándorlás

mértéke meghaladja a bevándorlók számát, a két tényező együttesen erősíti a népességcsökkenés folyamatát. Magyarország és Románia az elmúlt 30 évben és a következő 30 évben egyaránt népességvesztő ország, az eredője a folyamatnak azonban eltérő. Míg Magyarország esetében a természetes fogyás határozza meg a népességváltozás irányát (pozitív migrációval számol az ENSZ), addig Románia esetében mindkét tényező egy irányba, a népességcsökkenés irányába hat. Ukrajna és Szerbia népessége az első időszakban (2000-ig) még növekedést mutatott, amelyet mindkét tényező, a természetes szaporodás és a migráció is egyaránt erősített, de a demográfiai tényezők különbözőképpen alakulnak. Míg Ukrajna esetében a pozitív migrációs egyenleg nullára csökken, addig Szerbia esetében már a múltban is negatívvá vált az egyenleg, és ez megmarad a jövőben is. Szlovákia a harmadik csoportba tartozik, hiszen a születés és halálozás egyenlege sokáig pozitív tartományban van, csak 2025-re történik változás e téren. Migrációs egyenlege épp ellenkezőleg, a rendszerváltást követően volt negatív, 2010 után azonban végig pozitív egyenleggel számol az ENSZ. A pozitív migrációs egyenlege ellenére 2050-re Szlovákia népessége is az előreszámítás szerint csökkenni fog, a tartósan 2,1 alatti termékenységnek köszönhetően. A népességdinamikai folyamatokat az 5. táblázatban foglaltuk össze.

5. táblázat

Népességdinamikai összefüggések⁴

	Magyarország	Szlovákia	Ukrajna	Románia	Szerbia
Természetes szaporodás/fogyás					
1990	-	+	+	+	+
2020	-	+	-	-	-
2050	-	-	-	-	-
Vándorlási egyenleg					
1990	+	-	+	-	+
2020	+	+	+	-	-
2050	+	+	0	-	-
Népességváltozás					
1990	-	+	+	-	+
2020	-	+	-	-	-
2050	-	-	-	-	-

Forrás: Saját szerkesztés

⁴ A Népességdinamika típusairól bővebben lásd Kulcsár és Obádovics (2016).

Összegzőképpen elmondható, hogy bár mind az öt országot érintette a rendszerváltás, mind az öt ország rendelkezik nagyobb létszámú magyar közösséggel, Magyarországgal mind a négy ország határos, a demográfiai folyamatok mégis másként alakulnak, más tényezők hatnak a népességszám alakulására. Megjegyzendő, hogy a migrációs adatok pontatlansága miatt az előreszámítás eredményeit óvatosan kell kezelni. Magyarország esetében például a népességcsökkenést fokozná, amennyiben a migrációkutatók becslésének helyt adó elvándorlást vennénk figyelembe (Gödri 2018), és ugyanez vonatkozhat Szlovákia és Ukrajna vándorlási adataira is.

Irodalom

- Gödri I. 2018: Nemzetközi vándorlás. In: Monostori J., Óri P., Spéder Zs.: Demográfiai Portré 2018 KSH NKI Bp. 237–271
- Hárs Á. 2019: Migráció és Munkapiac. *Educatio* 28 (1), pp. 42–57 (2019)
- Kulcsár L. – Obádovics Cs. 2016: Népességdinamika és társadalmi szerkezet Területi Statisztika 56:(4) pp. 390–414.
- Obádovics Cs. 2018: A népesség szerkezete és jövője. In: Monostori J., Óri P., Spéder Zs.: Demográfiai Portré 2018 KSH NKI Bp. 271–294.
- Spéder Zs. 2006: Mintaváltás közben A gyermekvállalás időzítése az életútban, különös tekintettel a szülő nők iskolai végzettségére és párkapcsolati státusára. *Demográfiai*, 2006. 49. évf. 2–3. szám 113–149.
- Vanó B. (szerk) 2005: Population in Slovakia 2004, Infostat
demografia.hu
<https://population.un.org/wpp/>

MAGYAR FIATALOK MIGRÁCIÓJA EMPIRIKUS KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Patkós Csaba – Tóth Antal

*Eszterházy Károly Egyetem
patkos.csaba@uni-eszterhazy.hu, toth.antal@uni-eszterhazy.hu*

Abstract

THE MIGRATION OF THE HUNGARIAN YOUTH
IN THE LIGHT OF EMPIRIC RESEARCHES

Patkós, Csaba – Tóth, Antal

During our research a complex methodology was used (literature review and empirical methods: in-depth interviews and questionnaires) to examine the migration patterns of the Hungarian youth in four towns of different countries of the Carpathian Basin. The main reasons and consequences of migration and the destinations were analysed as well. Migration is a huge problem in all towns, it is a selective process as young people with higher education are over-represented. Its social and economic consequences are serious. According to the results some proposals are formulated to decrease the effects of youth emigration.

Keywords: *migration, minorities, youth research*

Migráció és fiatalok

A fiatalok vándorlásban való részvétele általában nagyobb arányú, mint más korcsoportoké. Európában a rendszerváltás és a vasfüggöny megszűnése óta egyre nagyobb mértékű a külső és a belső migráció. Bár a Zelinsky-féle történeti migrációs modell (Zelinsky 1977) szerint a posztindusztriális társadalmakra a sokféle különböző területi mozgások együttese jellemző, Európán belül, ahogy évszázadok óta, ma is jellemző vándorlási irány a kelet-nyugati. A kelet-közép-európai országok EU-csatlakozásával párhuzamosan kifejezetten jelentőssé vált ez az irány. Magyarországon közepesen rossz a helyzet a többi kelet-közép-európai országhoz képest. Az összességében 450 ezres magyar adat Bulgária és Horvátország mögött az ötödik helyet jelenti. Fajlagosan (egymillió lakosra vetítve) az ország helyzete hasonlóképpen fest (Fries-Tersch et al. 2018).

A fiatal, képzett munkaerő egy jelentős része – általában a magasabb bérek reményében – elköltözik a térségből, aminek jellegzetes földrajzi jellemzői a következők:

- A „küldő régiókban” az egy főre eső GDP az EU28 átlagának 64%-a, míg a „fogadó régiókban” 108%-a.
- Egyértelmű a kelet-nyugati és az észak-déli migráció, emellett a faluról városba vándorlás is jelentős.
- Az EU perifériáján lévő régiók többsége „küldő régió”.

- Azokba a régiókba tapasztalható jelentős elvándorlás, ahol a tudásalapú gazdaság dominál, jelentős a tudásközpontú szektorok és a high-tech feldolgozóipar és szolgáltatások aránya.

A kivándorlás a különböző népességi rétegeket eltérően érintette, így megállapítható, hogy a diplomások némileg felülreprezentáltak a földrajzi mobilitásban. 2014-hez képest a legnagyobb növekedés sajnos Magyarországra volt jellemző a térségben, hiszen 51%-kal ugrott meg a felsőfokú végzettséggel rendelkező, permanensen külföldön tartózkodó magyarok száma, ami 360 ezer embert jelentett. A Magyarországról kivándoroltak három legfontosabb célországa Németország, Nagy-Britannia és Ausztria. A Nagy-Britanniába kivándoroltak átlagéletkora – a vizsgálatok szerint – kifejezetten alacsony (30 év körüli) (SEEMIG 2014).

Egy másik kutatási program (YOUMIG 2015) szerint a kivándorlásban leginkább a 15–34 év közötti korcsoportok érintettek, hiszen az emigrációban résztvevők majdnem kétharmada belőlük tevődik össze. A trend a rövid távú munkavállalási szándékú kivándorlás csökkenését és a hosszabb távú munkavállalás növekedését mutatja. A közelmúltban a Brexit folyamánként a Nagy-Britanniába kivándorolni, illetve munkát vállalni szándékozók aránya folyamatosan csökkent, de más európai uniós országok jelentősége ezzel párhuzamosan megnövekedett.

A magyarországi fiatalok elvándorlási szándékai mellett több hazai kutatás megcélozta a határon túli, Kárpát-medencében élő magyar 15–29 (esetenként 15–34) éves korosztályok elvándorlási jellemzőit, motivációit, illetve esetleges visszatartó erőit (Bokányi–Gyorgyovich–Pillók 2018, Székely 2018, Veres–Ruff 2018).

A vizsgálatok szerint a magyarországi fiataloknak még mindig körülbelül fele szívesen dolgozna külföldön. A határon túliak számára természetesen Magyarország is felmerül mint kivándorlási vagy külföldi munkavállalási szempont. A kárpátaljai fiatalok számára az anyaország kifejezetten vonzó, ugyanakkor az erdélyiek már inkább egyéb külföldi célpontok felé nyitottak. Legkevésbé elvándorláspártiak a felvidékiek.

A többség számára a hosszabb-rövidebb távú, de mindenképpen ideiglenes munkavállalási szándékú külföldön tartózkodás szerepel a tervekben. A letelepedési szándékú, permanens elvándorlás csak 15–20% számára jelent vállalható opciót, leginkább a városlakó, érettségizett és 20–24 év közötti fiatal férfiak számára. A célirányos külföldi tanulás a 15–24 éves, esetenként már érettségivel bíró fiataloknak számít vonzónak. A szakmunkások és a diplomával rendelkezők ugyanakkor kisebb arányban

tervezik a kisebb-nagyobb időbeli terjedelmű külföldi tartózkodást. Családi állapot szerint az elvándorlás, illetve ennek szándéka a hajadonok, illetve nőtlenek számára kifejezetten vonzó lehetőség. Az életkor növekedésével ugyanakkor az elvándorlási szándék fokozatosan csökkenő tendenciát mutat. A már külföldi (akár tanulási, akár munkavállalási) tapasztalattal rendelkezők nagyobb arányban tudják elképzelni a külföldi munkát, illetve letelepedést. A külföldi (valamilyen tartózkodási idejű) mobilitásra igent mondó fiatalok a motivációikat firtató kérdésekre a következő erőssorrendben sorolták fel válaszaikat: jobb megélhetés, tapasztalatszerzés, itthoni rossz anyagi körülmények, nyelvtanulás, itthoni kilátástalanság, lehetőségek hiánya, karrier, új kihívások, családi okok, tanulás, itthoni politikai helyzet, önkéntes munka.

A jobb megélhetés a válaszok majdnem 70%-ában elhangzott, így egyértelműen ez a faktor jelenti a döntő tényezőt az esetek legnagyobb részében.

A kutatás célkitűzései és módszertana

A kutatási projekt fő célja az Eger fiataljaira vonatkozó migrációs trendek feltárása volt, ugyanakkor földrajzilag kiegészült három kárpát-medencei, határon túli helyszín (Beregszász, Kézdivásárhely, Nagykapos) vizsgálatával is, ahol a terepi kutatást partner civilszervezetek végezték. A szándék részben egy összehasonlítás volt a határon inneni és túli trendek (Kik vándorolnak? Mi a motiváció? Mi a célterület? Melyek a következmények?) között, részben pedig létező vagy potenciális megoldások (best practice-ek) bemutatása.

A kutatás a szakirodalom feldolgozásán túl három empirikus módszer kombinációjára épített. Félig strukturált mélyinterjúk készültek a témában kompetensnek mondható prominensekkel (tanárok, szociális szakemberek, civilvezetők, vállalkozók stb.) a négy helyszínen olyan senior kérdezőbiztosok segítségével, akik ezt megelőzően kiképzést kaptak a projekt fő céljait és a módszertant illetően. A határon túli partnerszervezetek csak magyar ajkú prominensekkel készítették interjúkat, illetve a kérdőíveket is csak velük töltötték ki. A fiatalok vándorlásával kapcsolatos vélemények alaposabb, sokoldalúbb megismerése érdekében kérdőíves felméréseket is végeztünk. A kérdezőbiztosok által történt próba lekérdezés (30 fő) után a véglegesített kérdőívet online Google-űrlapként juttattuk el a négy ország négy városának, helyszínenként legalább 100-100 fős, szakmailag kompetens, fiatalokkal foglalkozó célcsoportjához, akiket egy bővebb 500-500 fős adatbázisból véletlenszám-generátor alapján választottunk ki. A kérdőíveket 2019 első félévében összesen 433-an töltötték ki (1. táblázat).

1. táblázat

A kitöltött kérdőívek és az interjúk száma

Város	Kérdőívek (db)	Interjúk (fő)
Eger	129	9
Beregszász	101	7
Kézdivásárhely	102	6
Nagykapos	101	6
Összesen	433	28

Forrás: saját szerkesztés

A kérdőíveken és interjúkon túl a kutatási projekt része volt még összesen hét fókuszcsoportos műhelymunka is, amelyek lehetőséget teremtettek az eltérő álláspontok közelítésére.

A kutatás eredményei

Az interjúk eredményeiből

A válaszadók szinte kivétel nélkül, de legalábbis közvetlen családtagjainkon keresztül érintettek a belső, de leginkább a nemzetközi migrációban. Míg az egriek és a nagykaposiak számára fontos lehetőség az országon belüli vándorlás, addig a kézdívasárhelyiek és a beregszásziak számára ez nem jelent valós alternatívát. Kisebbségben voltak az interjúalanyok között az „otthonülő patrióták”, akik csak extrém esetben volnának hajlandók megválni szülőföldjüktől. Az átlagnál nagyobb arányban Egerben és Nagykaposon nyilatkoztak így az interjúalanyok.

Az elvándorlók között valamennyi helyszínen első helyen említették a diplomával rendelkezőket, de egyre inkább a szakmunkások is a távozás útjára lépnek. Kifejezetten szomorúnak tartják, hogy humán értelmiségiek hagyják el tömegével a szülőföldjüket a megfelelő munkalehetőség és a kedvező körülmények híján, Nyugat-Európában többségük ugyanakkor segédmunkásként dolgozik. Az elmúlt években a válaszadók szerint egyre inkább növekszik az idősebbek között is a migráció, így sokszor egész családok eltűnéséről is beszámoltak.

Az interjúkban rákérdeztünk a prominenseknek az elvándorlás miérettjeire vonatkozó véleményére is. A válaszok között kétféle motiváció rajzolódott ki. Legnagyobb arányban az anyagi lehetőségek otthoni hiánya szerepelt. Általános kárpát-medencei vélemény, hogy az elvándorlóknak csak kisebb része kíván véglegesen eltávozni, a többség csak tőkét szeretne gyűjteni és visszatérni. A nem anyagi okok között többen jelezték, hogy egy generációs értékválságnak lehetünk szemtanúi, sajnos a fiatalok – neveltetésükből és az internet elterjedéséből fakadóan – már kevésbé kötőd-

nek a szülőföldhöz, illetve a „Nyugat” varázsa, amelyet az idősebb generációk plántáltak beléjük, erősen él bennük.

Az adott város (földrajzi mikrokörnyezet) kultúrája és hangulata (Eger, az „ókonzervatív kisváros”) is erőteljesen hozzájárulhat ahhoz, hogy a fiatalok elhagyják. A négy célterület mindegyike a kis- vagy közép- város kategóriákba tartozik, ami gyakran nem képes versenyezni egy-egy nagyváros adottságaival (pull-tényező). Sajnos Kárpátalján számos megszólított kiemelte, hogy a fiatalok nagyrészt politikai okokból hagyják el a szülőföldet (push-tényező). A kisebbségi lét határon túl, de határon innen (például egri romák) is motiváló erő az elvándorlásra. A tanulási-oktatási lehetőségeket is sokan kiemelték mint elszívó erőt, különösen Egerben és Beregszászon, ami sajnálatos, hiszen mindkét város rendelkezik saját felsőoktatási intézménnyel. A határon túli prominencia kétélű fegyvernek tartja a magyar állampolgárság könnyített elnyerését is, hiszen ezáltal lehetővé vált a magyarországi áttelepedés, amivel főként a kárpátaljai fiatalok éltek. Az otthonmaradó idősök, amíg erejükből telik, tovább művelik a földeket, de pár éven belül erre már nem lesznek képesek. Az ő helyükre viszont néhány éven belül ukrán ajkú lakosság költözik, ami a magyarlakta területek újabb zsugorodását fogja eredményezni. A folyamat lavinaszerűségét is kiemelik, hiszen egy-egy sikeres külföldi életpálya rendkívül nagy vonzerőt jelenthet a szűkebb-tágabb ismeretségi kör számára: „Mert ha elmennek a barátok, akkor nincs miért itt maradni” (egy kárpátaljai válaszadó). Ezt a jelenséget a CSOK bevezetése – többek szerint – a köz-eljövőben tovább fogja erősíteni.

A fiatalok elvándorlásának következményei a mikro (egyén, család) szinttől egészen a nemzeti szintig terjednek. A családok széthullásával (mozaikos családok) tömegesen megjelennek a szociális árva gyermekek, akik egyik vagy mindkét szülő nélkül kénytelenek felnőni. A generációk tekintetében a szelektív elvándorlás következményei messze hatóak, megváltoztatják a település társadalmát, az idősebb korosztályok többségi jelenlétét. Már napjainkban is érezhető az állandó lakosság számának a csökkenése, hosszabb távon a fiatal családok külföldre történő elköltözése nemzeti méretű szociológiai-gazdasági katasztrófát okozhat.

Az elvándorlás az egyén számára előnyös következményekkel is járhat, a külföldi tapasztalatokkal rendelkező fiatal munkaerő igen keresett a hazai vállalatok számára is. A hazahozott vagy hazautalt külföldi jövedelmek segíthetnek a helyi gazdaság fellendítésében.

A helyi gazdaság makroökonómiai szempontból is veszteséget szenved, hiszen elveszíti a jelentősebb potenciális vásárlóerővel bíró csoportjait.

Az interjúkban rákérdeztünk a prominencia által javasolt megoldási lehetőségekre is. Ezek alapján segíthet az, ha esélyt kapnak a fiatalok, hogy megfelelő munkalehetőségeket találjanak, hozzáférjenek a hitelezési lehetőségekhez a jelenlegi lakóhelyük térségében. Biztosítani kell a megfelelő információszerzési lehetőségeket az elvándorlás által érintett rétegeknek. Fontos ugyanakkor a rurális és kisvárosi térségek infrastruktúrájának és mezőgazdaságának fejlesztése, hogy a helyben maradás is vonzó és fenntartható legyen. Ki kell terjeszteni az oktatásban, gyakornoki rendszerekben, finanszírozásban és foglalkoztatásban rejlő lehetőségeket a fiatal férfiak és nők számára, beleértve a migrációban részt vevő megváltozott munkaképességű embereket, biztosítva a személyes igényeket és alkalmazkodva az egyéni helyzetekhez.

Kiváló példa a Kárpátalja fejlesztését célzó „Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program” (Sz.n. 2014), amelyet a helyi magyar értelmiség a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola területfejlesztő geográfus szakembereinek vezetésével állított össze. A megvalósításhoz az anyagi támogatást Magyarország Kormánya biztosítja egy pályázati rendszer működtetésén keresztül. A program célja a kárpátaljai magyarság megmaradásának biztosítása volt, a mezőgazdaság, a turizmus és a kis- és középvállalkozások fejlesztésén keresztül.

A kérdőíves felmérések eredményeiből

Az elvándorlást mind a négy városban igen fontos kérdésnek tartják a válaszadók (három településen a hatfokozatú skálán a 4-es és az 5-ös kategória volt a leggyakoribb válasz, Beregszászon pedig az 5-ös és a 6-os) (több mint 90%-uk ismer olyan személyt, aki az elmúlt öt évben elköltözött az adott településről). Mind a négy település országa gazdaságilag-társadalmilag kevésbé fejlett részén található, az elvándorlás – különösen a fiatalok, a magasabb iskolai végzettségűek elvándorlása – az egyik legsúlyosabb probléma. A fiatal munkaképes korúak mobilisabbak, mint az idősebb korosztályok tagjai; a képzettebbek, az idegennyelv-ismerettel rendelkezők általában sikeresebben képesek kihasználni az adott ország fejlettebb területére költözés, illetve a külföldre történő kivándorlás lehetőségeit. A legkedvezőbb értékeket Egerben találjuk, hiszen ennek a középvárosnak a gazdasági, társadalmi, oktatási, kulturális élete révén jóval nagyobb népességmegtartó ereje van, mint a másik három, kisebb városnak. Az elvándorlás kérdését Beregszászon ítélték a legfontosabbnak, aminek okai lehetnek, hogy Kárpátalja a Kárpát-medence egyik legfejletlenebb területe,

a megélhetési nehézségek, az ukrainai belpolitika események, a kisebbségekkel kapcsolatos intézkedések (például a kisebbségek által bírált ukrán nyelvtörvény) tovább növelhetik az elvándorlást.

Egerben és Kézdivásárhelyen a válaszadók abszolút, Beregszászon relatív többsége szerint a fiatalok elvándorlása az országos helyzetképnek megfelelő. A kivételt Nagykapos jelenti: az ottani kitöltők kétharmada a szlovákiai átlagnál rosszabbnak tartja ezt a folyamatot. Ennek magyarázata lehet, hogy a kisváros (a vizsgált települések legkisebbike) Szlovákia egyik legkevésbé fejlett területén található, az itteni fiatalok valószínűleg nagy számban költöznek el Kassára, az ország nyugati, fejlettebb területeire vagy külföldre.

Az elköltözés kiemelt desztinációja mind a négy város esetében a külföld (különösen kiugró, közel 100%-os értékű a kézdivásárhelyi adat). Ez a határon túli területek esetében Magyarországot is jelentheti, Eger és térsége vonatkozásában pedig elsősorban Európa fejlettebb államai a főbb célpontok. Eger esetében Budapest is erős vonzóhatást gyakorol, a külhoni három település esetében a fővárosok elszívó hatása kevésbé figyelhető meg (ennek okai lehetnek – többek között – a földrajzi távolság és a nyelvi nehézségek).

A vizsgált városokból történő elköltözés motivációi között megtaláljuk a tanulmányok folytatását, egyéb okokat (például a családalapítást), de kiemelkedően a munkavállalási célú elköltözést. Ugyanakkor ezeknek az elvándorlóknak jelentős része nem a szakképzettségének megfelelő munkahelyen dolgozik élete új településén.

A válaszadók többsége szerint tenni kell az elvándorlás ellen, melynek leghatásosabb eszközei a nettó keresetek jelentős emelése, a gazdaságfejlesztés, a munkahelyteremtés, a fiatalokat támogató programok, ösztöndíjak, a szülőföld szeretetére nevelés és a helyi identitás erősítése lehetnek. Az elvándorlási folyamat mérséklésében, a visszatérés segítésében mind a négy vizsgált területen az adott ország vezetésének, a kormánynak, az állami szervezeteknek és szervezeteknek az elsődleges szerepét emelték ki a válaszadók.

Ha a települési szintet vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy – bár vannak pozitív példák – magas azoknak a válaszadóknak a száma és aránya, akik szerint városukban nem tesznek az elvándorlás ellen (vagy ők nem ismernek ilyen jellegű lépéseket). Az adatok azt mutatják, hogy a településeknek aktívabbá kell válniuk ezen a területen, illetve a meglévő tevékenységeikkel kapcsolatban sokkal jobb propagandát kell folytatniuk.

Érdekes kérdés, hogy a negatív migrációs mérleg következményei (népességszám csökkenése, elöregedés) miatt szüksége van-e az adott városnak és térségének bevándorlókra. A határon túli válaszadók nagy része elutasító volt ezzel kapcsolatban, Egerben viszont azoknak az aránya, akik szerint szükség van a bevándorlókra, néhány százalékponttal meghaladta a nemmel válaszolókéét. Feltételezésünk szerint ebben szerepe lehet egyrészt annak, hogy a megyeszékhelyen és közvetlen térségében jelentős foglalkoztatók vannak, amelyeknek szüksége van az elvándorlás miatt esetlegesen fellépő munkaerőhiány pótlására, másrészt Eger jelentős iskolaváros révén talán befogadóbb jellegű a többi településhez képest. Mind a négy városban legtöbben azt szeretnék, ha a településekről korábban elvándoroltak térnének vissza.

Konklúziók

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy valamennyi földrajzi térség vándorlási folyamataiban az anyagi motivációk elsődlegesnek nevezhetők. Még a felemelkedőben lévő térségekben is előfordul, hogy a munkaerő képzettsége és a gazdaság igényei nem harmonizálnak, így a migráció továbbra is megmaradhat. Egy-egy nagyváros közelsége, különösen a rurális/félig rurális térségekben tovább fokozhatja a térség kiürülését.

Az anyagi szempontokon kívül a kulturális és identitást érintő tényezők is fontosak. A jelenleg domináns nevelési-oktatási elvek és rendszerek egyértelműen az elvándorlás irányában befolyásolják a fiatalok magatartását. Így például a földrajz tantárgy iskolarendszeren belüli visszaszorulása más műveltségi elemekkel szemben, mint az informatika vagy a nyelvtudás, folyamatos. A heti 1–1,5 órában oktatott földrajz képtelen valódi identitást adni a fiataloknak, így a „Gyere haza, fiatal!” típusú akciók sikere reménytelennek tűnik. Az informatikában jártas és kiváló nyelvtudással bíró fiatalok földrajzi, lokálpatrióta műveltség nélkül tökéletes kozmopolita munkaerőt jelentenek a transznacionális cégeknek, így elvándorlásuk kifejezetten magas méreteket ölt.

Irodalom

- Bokányi Z. – Gyorgyovich M. – Pillók P. 2018: Rétegek és társadalmi mobilitás a fiatal társadalmi csoportban. In: Székely L. (szerk.) 2018: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Budapest, Kutatópont – Enigma 2001. pp. 141–180.
- Fries-Tersch, E. et al. 2018: 2017 Annual Report on intra-EU Labour Mobility. Luxembourg, European Commission. 252 p.

- SEEMIG 2014: A SEEMIG – Managing Migration in South East Europe transznacionális együttműködési projekt – „Helyzetkép a magyarországi elvándorlásról” című sajtótájékoztatójának sajtóanyaga. Központi Statisztikai Hivatal, 2014. október 15.
- Székely L. 2018: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. In: Székely L. (szerk.) 2018: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Budapest, Kutatópont – Enigma 2001. pp. 41–74.
- Sz.n. 2014: Egán Ede Terv – A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve. – <https://www.egannede.com/egannede-terv.pdf> (letöltve: 2019.12.12.)
- Veres V. – Ruff T. 2018: Kötődések – identitás, személyes kapcsolatok és nemzeti-etnikai attitűdök a Kárpát-medence magyar ifjúsága körében. In: Székely L. (szerk.) 2018: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016. Budapest, Kutatópont – Enigma 2001. pp. 387–432.
- YOUMIG 2015: YOUMIG: A fiatalok nemzetközi vándorlásának hatásai – intézményi eszköztár és együttműködési csatornák fejlesztése. Központi Statisztikai Hivatal, Sajtószoza – Közlemények, tájékoztatók, 2017.03.02. https://www.ksh.hu/sajtoszoza_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_03_02 (letöltve: 2019.12.10.)
- Zelinsky, W. 1977: Coping with the Migration Turnaround: The Theoretical Challenge. In: International Regional Science Review, Vol. 2, No. 2. pp. 175–178.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МІСТ УКРАЇНИ

Підгрушній Г. П. – Сікорська Л. Б.

Інститут географії Національної академії наук України
upidgrush@gmail.com, linyasia911@ukr.net

Abstract

SOCIAL AND ECONOMIC PRECONDITIONS
FOR FORMING THE POPULATION IDENTITY OF UKRAINIAN CITIES

Pidgrushniy, Grygoriy – Sikorska, Lina

The social and economic conditions in Ukrainian cities during the period of intensive industrial development are analyzed. The special features of the population identity in cities of different Ukrainian regions and its main differences are distinguished.

Keywords: *urban identity, industrialization, Donbas, company town*

Ідентичність населення міст – складне комплексне явище, яке формується на основі колективних та індивідуальних уявлень членів міських спільнот про простір своєї життєдіяльності та усталені способи взаємодії з ним і всередині самого соціуму. При цьому наповнений соціальним змістом простір життєдіяльності мешканців міст несе в собі економічні, етнічні, культурні, політичні, релігійні та інші складові. Відтак, ідентичність населення міст є результатом життєдіяльності їх мешканців в умовах певного економічного ладу та технологічних устроїв, культурних традицій, особливостей національної психології (менталітету), геополітичних реалій тощо. Наслідком цього слід вважати формування в міських соціумах певних життєвих цінностей та орієнтирів, форм поведінки та реакції на життєві ситуації і виклики та інше. Саме ці характеристики ідентифікують населення певних міст, визначають його унікальність та специфічність, роблять тотожним самому собі.

У зв'язку з цим можна виділити низку індикативних параметрів (ознак), що дозволяють охарактеризувати особливості ідентичності міського населення. До числа цих параметрів належать: геополітичні уподобання і політична та громадянська позиція, бачення економічного курсу, національний та місцевий патріотизм, ставлення до історичного минулого та його спадщини, сприйняття та ставлення до простору свого проживання, культурно-побутові відносини, мова та релігійні уподобання тощо.

Складний неоднозначний характер історичного розвитку зумовив значні відмінності в ідентичності населення міст України. Економічна і політична розділеність країни в період її входження до складу Російської та Австро-Угорської імперій, а пізніше – Радянського Союзу, по-різному вплинули на розвиток міст та їх специфіку, чим обумовили формування відповідної ідентичності населення.

Територія Західної та Центральної України була освоєна здавна, тому значна частина міст утворились ще у доіндустріальний період. Розвиток більшості міст, як правило, йшов еволюційним шляхом – від утворення міст і формування їх мережі у ранньослов'янський період до формування системи міст, які мали самоуправління, підтверджене Магдебурзьким правом. На кінець XVIII ст. міське населення цієї території мало доволі строкату етнічну структуру, де поряд з містянами-українцями проживали поляки, німці, євреї, угорці, вірмени, румуни та інші національності. Міщани здебільшого займалися торгівлею та ремеслами, а згодом – мануфактурним виробництвом. Поширення Магдебурзького права, завдяки якому міське населення змогло виокремитись в окремий суспільний стан, сприяло активному розвитку міст на території Західної та Центральної України (Петришин 2011).

Друга половина XVIII ст. ознаменувалась масштабними економічними та геополітичними зрушеннями, а саме – початком першої індустріальної революції та третім поділом Польщі, внаслідок чого західноукраїнські землі увійшли до складу Австро-Угорської імперії, а центральні та східноукраїнські – до складу Російської імперії. З цього часу міський розвиток в Україні набуває різного характеру.

На підконтрольній Австро-Угорщині території України до середини XIX століття виділяють етап стагнації мережі міських поселень із закріпленням Львова великим центром провінції. Друга половина XIX ст. стала етапом значного промислового піднесення, який супроводжувався зростанням окремих міст, зокрема, тих, які виконували функції адміністративних центрів і стали осередками промислового виробництва, або були важливими транспортними вузлами. Відбувався процес концентрації населення у великих містах, хоча основну масу становили міста й містечка з населенням у межах 2–6 тис. мешканців.

Реформа 1848 року поклала початок значному розвитку ринкових відносин і зростанню товарного виробництва в аграрному секторі. Галичина поступово втрачала свій винятково аграрний характер,

активна механізація праці сприяла розширенню структури промисловості. Однак подальший розвиток промисловості гальмувався – в регіоні все ще переважали дрібні та середні підприємства, посиленню ролі «великої промисловості» стали на заваді виснаженість природних ресурсів, недостатня кваліфікація робочої сили, недостатня інвестиційна забезпеченість виробництва, зумовлена відсутністю податкових пільг для підприємців тощо (Економічна історія, Том 1).

Особливу роль у формуванні ідентичності населення міст західного регіону відігравала висока укоріненість людей на цій території, вагомість релігії, значна увага до культури та традицій своїх предків. Розвиток міст мав поступовий, еволюційний характер, коли індустріалізація не викликала різкі зрушення у повсякденному житті населення. Воно зуміло зберегти підприємливість, гнучкість та господарську самостійність навіть у часи панщини.

Проходження першої індустріальної революції в Російській імперії співпало із розширенням військової присутності у Причорномор'ї та Центральній Європі. Найбільш придатними для швидкої індустріалізації виявились Донецький край, де вже були розвідані поклади кам'яного вугілля, схід та південь України. На основі промислового розвитку на цих територіях активно зростали вже існуючі та виникали нові міста.

Потреби промислового розвитку включали необхідність великої кількості робочої сили, тому нові поселення змогли сформуватись завдяки інтенсивним міграційним потокам до міст, що швидко розвивалися. Значна кількість добровільної та примусової трудової міграції мала місце протягом усіх періодів розвитку промисловості південно-східних регіонів. Одним із найважливіших результатів реформи 1861 року було утворення прошарку людей, які були позбавлені засобів виробництва та існували за рахунок продажу своєї робочої сили. Саме тому мігрантами до міст із промисловою спеціалізацією в основному були селяни як із центральної України, так і з інших регіонів Російської імперії, які з причини безземелля та бідності вирішили перейти працювати на шахти та металургійні підприємства (Економічна історія, Том 1).

З середини XIX ст. в центральній Україні активно розвиваються галузі переробки сільськогосподарської сировини, зокрема цукрова промисловість, де провідну роль відігравали переважно українські підприємці (родини Терещенків, Симиренків, Харитоненко, Ханенко

та ін.) (Водотика 2014). Важка промисловість у містах південного-сходу України (вугільна, металообробна, машинобудівна, залізорудна та ін.) розвивалася переважно на основі іноземного капіталу. Європейські інвестори та компанії почали відігравати помітну роль у розвитку міст. У цей період значного поширення набула така модель поселень як «корпоративні міста» («company towns»). У науковій літературі таке місто характеризується наступними ознаками: використання переважно міграційної робочої сили; наявність одного чи кількох містоутворюючих підприємств; домінування однієї галузі промисловості; виконання муніципальних функцій адміністрацією містоутворюючого підприємства; плановість забудови та географічна сегрегація; володіння компанією житловим фондом міста тощо (Куліков 2017).

Корпоративні міста в Російській імперії мали незрозумілий статус – формально вони не були ні містами, ні селами. Держава не поспішала брати відповідальність за розвиток соціальної інфраструктури міста, тому в цих населених пунктах бракувало державних політичних та соціальних інститутів, а усі питання управління та задоволення потреб жителів поселення покладалися на компанію-власника. Житлово-побутові умови, оплата праці, культурне життя, медичне забезпечення та освіта – все залежало від компанії. Власник підприємства часто вважав себе «батьком» своїх співробітників, обмежуючи їх права і користуючись їхньою працею на своїх умовах. Така постійна і всебічна опіка компанії породила явище патерналізму. Як наслідок, це унеможливлювало формування повноцінного громадянського суспільства. Населення часто мало пасивну життєву позицію і відповідальність за своє життя перекладало на компанію (Куліков 2018).

Подальший соціально-економічний розвиток України в складі СРСР характеризувався стрімкими темпами колективізації сільського господарства та модернізації промисловості на основі планово-регламентованої економіки. Особлива увага керівництва СРСР саме до промислового розвитку сприяли закріпленню певних патернів ідентичності населення міст в різних регіонах України.

У радянську епоху патерналізм, закладений у корпоративних промислових містах ще у XIX ст., досяг безпрецедентних масштабів. Система проникла у всі сфери людського життя. Підпорядковані державі керівники підприємств, так звані «червоні директори», почали відігравати визначальну роль в економічному, культурному та політичному житті промислових міст (особливо монофункціональних).

Заводи та фабрики підтримували соціальну інфраструктуру міста, а той факт, що більшість мешканців працювали на заводах і жили у будинках, що належать промисловим підприємствам, лише сприяв активізації політики патерналізму (Куромія 2002).

Вже починаючи з ХХ ст., у великих промислових центрах, що інтенсивно розвивались (передусім міста Донбасу), частка населення з російським корінням ставала дедалі більшою, що призвело до асиміляції та зросійщення інших етнічних груп, передусім українців, які переселялись з україномовного села в російськомовне місто. Ще більше цей процес посилювався після Голодомору 1932–1933 років (Куромія 2002). Радянські управлінці завдяки численним депортаціям та переселенням намагалися згладити та уніфікувати етнічне різноманіття, тому традиційні культурні цінності різних етнічних груп були замінені штучними – «радянськими». Як результат, великі маси людей, які прибули в індустріальні райони з різних регіонів держави отримали розмиту національну ідентичність, слабку вкоріненість на території та відсутність історично сформованих традицій. На перший план виходили інтереси держави як власника підприємства, вся «робоча сила» мала підпорядковуватись системі, а прояви будь-якої підприємливості та ініціативи були недоречними.

Разом з тим, у містах Центральної України зазначені процеси проявлялись менш інтенсивно: специфікою регіону можна вважати переважання старих поліфункціональних міст і порівняно невелика частка корпоративних міст. Звідси і більша укоріненість населення, збереження національних традицій, що в кінцевому результаті спричинило формування розмитої ідентичності. Міста Центральної України з одного боку зазнали значної індустріалізації, а з іншого ж – залишилися носіями української національної культури.

Порівняно зі східними регіонами, території Західної України, що увійшли до складу Радянського Союзу після 1939 року не набули такого інтенсивного промислового розвитку, і завдяки домінуванню сільського населення, більш однорідній етнічній структурі та високій укоріненості на території, вагомості релігійних цінностей, зуміли зберегти культурну специфіку, що виявилась більш стійкою навіть у часи подальшої колективізації та індустріалізації. Процеси індустріалізації тут були більш органічними і повільними. Із встановленням радянської влади на цих землях темпи промислового розвитку дещо зросли, однак в їх основі все ще лежали традиційні для цього регіону

галузі (лісова, нафтодобувна, харчова). Лише найбільші міста – Львів, Станіславів, Стрий, Тернопіль та інші розширили структуру промисловості – додалися середньо- та високотехнологічні галузі, такі як точне машинобудування, хімічна промисловість, електроенергетика тощо (Економічна історія, Том 2).

Розпад СРСР спричинив крах системи встановлених економічних і соціальних відносин. Сталися дві важливі речі: 1) планово-регламентована економіка змінилася на ринкову економіку; 2) люди перейшли від статуту «гвинтиків системи» до «господарів власного життя». І в цій ситуації мешканці менш індустріалізованих регіонів України опинилися у більш виграшному становищі. Вони не втратили навичок підприємливості, ощадливості, в більшості вони знайшли альтернативне заняття в країні чи за її межами, їм менш притаманна ностальгія за радянським минулим. Разом з тим, у промислових містах південного сходу спостерігається туга за радянським минулим та домінування патерналістичних цінностей. Чисельні сучасні соціологічні опитування описують ситуацію безальтернативності, коли люди не мали вибору іншого заняття, окрім роботи на промисловому підприємстві, і розпад усталеної патерналістичної системи відносин спричинив появу не просто пасивного населення, а населення, неготового сприймати і адаптовуватись під вимоги нового часу (УП, 2018, 2019). Це є характерною рисою особливої індустріальної ідентичності населення, що має місце у великих промислових містах України.

Література

- Водотика Т.С. Підприємництво в Україні [електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Pidpriemnytstvo_Ukr
- Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с.
- Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В.Д. Баран, В.К. Баран та ін.]; НАН України, Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
- Куліков В. О. Корпоративні міста: визначення, характерні риси, історична доля / В. О. Куліков // Український історичний журнал. - 2017. - № 1.
- Куліков В. Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / М. Ільченко та ін.; за ред. В. Кулікова й І. Склокіної. Львів: ФОП Шумилович, 2018. – 244 с.

- Куромія Гіроякі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-і роки / Пер. з англ.: Г. Кьорян, В. Агеєв; Передм. Г. Немирі. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 510 с.
- Петришин Г.П. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ФОРМУВАННЯ ПАНОРАМИ МІСТ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ / Вісник Національного університету "Львівська політехніка», Архітектура. – 2011. – №716. Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12521/1/036_Petrishin_217_225_716.pdf
- Третина українців ще сумує за СРСР – дослідження. Українська правда, 22 лютого 2018 [електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/02/22/7172468/>
- 4 психологічні причини чому «ковбаса була смачніша» в СРСР. Українська правда, 29 липня 2019 [електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/29/7217828/>

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО КАРКАСУ УКРАЇНИ

Поливач К. А.

Інститут географії Національної академії наук України
kateryna.polyvach@gmail.com

Abstract

HISTORICAL AND CULTURAL FRAMEWORK OF UKRAINE:
METHODICAL APPROACHES TO ITS IDENTIFICATION AND RESEARCH

Polyvach, Katerina

The purpose of this research is to develop methodological approaches to the identification of the historical and cultural framework (HCF) of Ukraine, studying its composition and functions. The main purpose and functions of the HCF, the composition and elements of its structure, the information base and the algorithm for its identification are determined in this research. On the basis of the analysis of domestic and foreign experience, a methodical scheme of detection of the HCF of Ukraine has been developed.

Keywords: *cultural heritage, framework approach, historical-cultural framework*

Необхідність активізації зусиль з охорони та збереження світової культурної і природної спадщини задекларована в низці міжнародних документів, зокрема у «Порядку денному в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» це питання виділено в окреме завдання в Цілі 11. «Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів» (the 2030 Agenda for Sustainable Development 2015). Вагомим внеском у реалізацію «Порядку денного», його адаптацію до місцевих умов має стати «Нова програма розвитку міст», прийнята на Конференції ООН із житла та сталого міського розвитку (Хабітат-III). Програмою відзначається необхідність надання підтримки ефективному використанню культурної спадщини (КС) в інтересах сталого міського розвитку, зокрема включення цих питань як однієї з пріоритетних складових планів і стратегій розвитку міст, у процес впровадження інструментів планування і їх захист від можливих руйнівних наслідків міського розвитку тощо (New Urban Agenda 2016).

Територіальні аспекти охорони, збереження та використання (КС) в процесі просторового планування, порушувалися і в багатьох раніше ухвалених міжнародних документах, зокрема у Міжнародній хартії про охорону історичних міст (Вашингтонська хартія 1987), «Керівних принципах сталого просторового розвитку Європи», за-

тверджених на 12-й Сесії Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (CEMAT) (Guiding Principles 2000) тощо.

Важливу роль у виконанні цілей та завдань, визначених міжнародною спільнотою, має відігравати географія, оскільки аналіз просторової організації об'єктів КС, дослідження їх розміщення на території та встановлення взаємозв'язків між ними займає особливе місце серед методологічних підходів, якими вона оперує.

Одним з очікуваних результатів такого розгляду має стати виявлення історико-культурного каркасу (ІКК) території різного ієрархічного рівня (каркас, від франц. carcasse, від італ. carcassa – кістяк, основа), під яким розуміється система (сукупність) найбільш важливих або цінних елементів КС (центрів, вузлів, ареалів), що знаходиться у взаємозв'язку й взаємозумовленості з компонентами природного та опорного каркасів та забезпечує збереження значних об'єктів і явищ людської історії й культури.

В Україні питання збереження КС набувають значної гостроти в умовах потужного зростання будівельної індустрії в містах, що призвело до руйнування як окремих об'єктів КС, так і історико-архітектурного та ландшафтного міського середовища більшості історичних поселень країни, стан яких оцінюється як близький до критичного.

На основі проведеного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду (Поливач 2019) нами було розроблено таку методичну схему виявлення ІКК України, яка складається з кількох етапів:

1. *Формулювання визначення, цілей та завдань виявлення ІКК.*
2. *Встановлення елементів функціонально-компонентної структури ІКК та формування відповідної геоінформаційної системи бази даних.*
3. *Алгоритм виявлення ІКК.*
4. *Значення та напрямки практичного застосування результатів виявлення ІКК України.*

Етап 1. Формулювання визначення, цілей та завдань виявлення історико-культурного каркасу

1.1 Визначення історико-культурного каркасу – генералізоване просторове поєднання ареалів, центрів і ліній із компонентів культурної спадщини всесвітнього, національного та місцевого значення, в основу якого покладено мережі історико-культурних територій, які утворюють просторово єдину систему, що адекватно відображає гео-

графічні особливості країни та окремих регіонів у контексті їхньої історико-культурної цінності, своєрідності, значення та рівня концентрації історико-культурного потенціалу, перебуває у взаємозв'язку й взаємозумовленості з компонентами природного та опорного каркасів та забезпечує збереження значних об'єктів і явищ людської історії й культури (Поливач 2012, с. 35).

1.2 Завдання виявлення історико-культурного каркасу:

- виконати комплексний просторовий аналіз розподілу КС на території країни, визначити ієрархію та місце кожного населеного міста з цінною КС і найцінніші території її концентрації;
- сформулювати цілісну оцінку КС країни з урахуванням розподілу та оцінки історико-культурного потенціалу населених місць;
- встановити закономірності формування КС, виявити існуючі проблеми та обґрунтувати шляхи ефективної охорони, збереження та оптимального використання історико-культурного потенціалу території;
- сприяти впровадженню концепції ІКК як однієї з дієвих засад стратегічного та просторового планування.

Етап 2. Встановлення елементів функціонально-компонентної структури історико-культурного каркасу та формування відповідної геоінформаційної системи бази даних

2.1 У якості складових елементів функціонально-компонентної структури історико-культурного каркасу ми виділяємо: нерухомі об'єкти КС; історичні населені місця; історико-культурні заповідники, музеї-заповідники; релігійні центри (місця паломництва); центри та місця побутування народного мистецтва, художніх ремесел і промислів; етнографічні об'єкти; пам'ятки садово-паркового мистецтва та дендрологічні парки; музеї тощо.

2.2 Формування геоінформаційної бази даних об'єктів культурної спадщини

В Україні з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності запроваджено Державний реєстр нерухомих пам'яток України (2000), Державний реєстр національного культурного надбання (1992) та інші. Наповнення та ведення цих державних інформаційних систем виконується або вкрай повільно або не здійснюється взагалі. Як наслідок – відсутність повної інформаційної картини щодо обсягів та стану КС країни загалом та її регіонів, що доповнюється відсут-

ністю візуалізації топографічного розташування об'єктів КС. Це не тільки не сприяє розробленню та реалізації державної стратегії в цій сфері та прийняттю відповідних ефективних управлінських рішень на різних рівнях, але стає перешкодою на шляху застосовування сучасних наукових підходів та технологій для їх розроблення.

Тільки у 2017 році Міністерству культури України вдалося відновити наповнення Державного реєстру нерухомих пам'яток. У 2019 р. був започаткований пілотний проект – Електронний облік об'єктів культурної спадщини "Державний реєстр нерухомих пам'яток України". Реалізація проекту здійснюється на базі Вінницької області відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 р. № 374-р «Про реалізацію пілотного проекту впровадження електронного обліку об'єктів культурної спадщини» з метою практичного напрацювання необхідних та важливих аспектів наповнення та функціонування електронної платформи з наступним впровадженням його на загальнонаціональному рівні.

В Інституті географії НАНУ в рамках розроблення тематичного атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина» формується геоінформаційна база даних, в якій складові елементи ІКК представлені відповідними тематичними шарами (Руденко–Поливач 2018). Створення такої бази даних і застосування відповідного апарату геоінформаційних технологій забезпечить можливість систематизувати великий обсяг інформації й оперативно виконати просторовий аналіз об'єктів та територій КС на різних ієрархічних рівнях.

Етап 3. Алгоритм виявлення історико-культурного каркасу

3.1 Оцінювання історико-культурного потенціалу населених пунктів країни

Методика оцінювання розглянута в попередніх дослідженнях та реалізується шляхом таких наступних послідовних кроків:

- формулювання критеріїв та визначення показників оцінювання згідно з метою дослідження; оцінювання за кількісними показниками просторового аналізу розміщення об'єктів КС з урахуванням їх значимості;
- оцінювання за показниками різноманітності та атрактивності об'єктів КС;
- отримання інтегральних оцінок і розрахунок рейтингу населених пунктів за визначеними групами показників;

- порівняння населених місць шляхом ранжування (розподілу за місцями або рейтингом) та виявлення найбільш значущих з огляду на історико-культурний потенціал спадщини (Поливач 2012, с. 63).

При виявленні ІКК країни передбачається розгляд здебільшого об'єктів КС всесвітнього та національного значення як таких, що зумовлюють переважний вплив на історичний та просторовий розвиток всієї території. При виявленні ІКК окремих регіонів до розгляду необхідно долучати об'єкти КС місцевого значення.

3.2. Виявлення елементів територіальної структури

У дослідженні запропоновано таку класифікацію елементів територіальної структури ІКК:

історико-культурні центри – населені пункти з високою концентрацією об'єктів КС, які розрізняються за видами КС, їх кількістю, значимістю, різноманітністю та атрактивністю, за поєднанням цих складових поділяються на центри національного, регіонального та місцевого значення;

історико-культурні ареали – території дисперсного розміщення великої кількості окремих видів КС та їх поєднань

лінійні компоненти ІКК (зв'язки) – автомобільні дороги загального користування державного значення (міжнародні, національні та регіональні), залізниці та водні шляхи, що з'єднують центри ІКК. Лінійні компоненти поділяються за рангом, який визначається за кількістю центрів, що з'єднуються одним зв'язком, та історико-культурною значимістю цих центрів.

Етап 4. Значення та напрямки практичного застосування результатів виявлення історико-культурного каркасу України

Результатом виявлення ІКК країни має бути його картографічна фіксація у складі атласу «Населення України та його природна і культурна спадщина», як це і передбачено попередніми дослідженнями Інституту географії (Руденко–Поливач 2011).

Широке практичне значення запропонованого підходу полягає в тому, що його застосування сприятиме:

- підвищенню ефективності використання КС території за рахунок інтегральної оцінки її потенціалу;
- децентралізації туристської діяльності в Україні – при збереженні домінування традиційних історико-культурних цен-

- трів більш повніше та ефективніше використання історико-культурного потенціалу інших населених пунктів та районів;
- відбору пріоритетних регіонів, адміністративних районів, міст та сіл для забезпечення умов їхнього прискореного розвитку як територій спеціалізації на використанні культурної спадщини;
 - обґрунтуванню управлінських рішень щодо удосконалення територіальної організації туристської, екскурсійної, музейної діяльності на території країни, плануванню туристських та екскурсійних маршрутів, визначенню потреб в об'єктах туристської, соціально-культурної, транспортної інфраструктури тощо;
 - розвитку системного картографування для наочного моніторингу територіального розподілу, диспропорцій розміщення об'єктів КС та інтегрального оцінювання її потенціалу з використанням каркасного підходу на регіональному рівні.

Висновки та напрями подальших досліджень

Історико-культурний каркас є важливою характеристикою території, а його конструкція відіграє визначальну роль в ефективному використанні існуючого історико-культурного потенціалу, тому виявлення такого каркасу та розроблення за його результатами положень щодо збереження та використання КС може розглядатися як важливий інструмент стратегічного та просторового планування та невід'ємна складова відповідних стратегій та схем планування.

Виявлення та використання ІКК території як одного з перспективних методів суспільно-географічного дослідження, засобу наукового аналізу та обґрунтування просторово-планувальних, господарських та пам'яткоохоронних управлінських рішень вкрай важливе для географії на сучасному етапі розвитку її конструктивної та прикладної функції.

Представлений методичний підхід до виявлення ІКК України потребує практичного впровадження, що на сьогодні стримується відсутністю в повному обсязі геоінформаційної бази даних КС.

Перспективні напрями подальшого опрацювання та вдосконалення каркасного підходу для цілей охорони, збереження та використання КС, на нашу думку, полягають у наступному:

- практичному застосуванню розробленого методичного підходу до загальнодержавних та регіональних досліджень і проектних розробок під час оцінювання КС регіонів України, окремих областей, адміністративних районів та міст;

- розробленні та впровадженні практичних рекомендацій з на-
рощування та розвитку елементів ІКК шляхом включення
до Списку історичних населених місць нових міст, селищ та
сіл зі значним історико-культурним потенціалом, створенні
нових історико-культурних заповідників національного та
місцевого значення, реалізації законодавчих та нормативно-
правових положень про охоронювані археологічні території
та заповідні території тощо.

Індикатором сталого розвитку ІКК може бути показник збіль-
шення частки історико-культурних територій у загальній площі тери-
торії країни, який, на думку провідних міжнародних фахівців, у пер-
спективі повинен становити не менше ніж 3%.

Література

- Поливач К.А. 2012: Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. – Київ: Інститут географії НАНУ, 208 с.
- Поливач К.А. 2019: Історико-культурний каркас України: методичні підходи до його виявлення та дослідження та її вплив на розвиток регіонів України. // Укр. геогр. журн., № 2. - с. 32–40.
- Про реалізацію пілотного проекту впровадження електронного обліку об'єктів куль-
турної спадщини: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.05.2019
р. № 374-р – доступ 2019-чер-21, <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-realizaciyu-pilotnogo-proektu-vprovadzhennya-elektronnogo-obliku-obyektiv-kulturnoyi-spadshchini>
- Руденко Л.Г. – Поливач К.А. 2011: Перспективні напрями атласного тематичного картографування України // Вісник геодезії та картографії. № 4. – с. 10–15.
- Руденко Л.Г. – Поливач К.А. 2018: Збереження і використання культурної спадщини в Україні: проблеми та конструктивні пропозиції // Укр. геогр. журн., № 2. - с. 51–61.
- Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987). URL: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf
- Guiding Principles for the Sustainable Spatial Development of the European Continent, adopted at the 12th session of the European Conference of Ministers responsible for regional planning. Hanover, 7-8 September 2000 / Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/168070018e>
- New Urban Agenda. Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2016 A/RES/71/256 – URL: <https://undocs.org/A/RES/71/256>
- Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 A/RES/70/1. URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/70/1>

ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Пугач С. О. – Мезенцев К. В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
puhachserhiy@gmail.com, mez@univ.kiev.ua

Abstract

SPATIAL FEATURES OF THE DISTRIBUTION
OF SOCIAL NETWORK SERVICES IN THE ZAKARPATTYA REGION

Puhach, Serhii – Mezentsev, Kostyantyn

The distribution of social network services Facebook and Instagram in the Zakarpattya region is in line with the hierarchical expansion form of spatial diffusion. It was confirmed that higher users concentration is typical for the biggest cities. The highest SNS penetration rate is observed in large cities (first of all in Uzhhorod and Mukachevo), central and eastern districts, and the lowest penetration – in the north-western districts.

Keywords: social network service (SNS), Facebook, Instagram, Zakarpattya region

Актуальність теми дослідження. Соціальні Інтернет-мережі, лідерами серед яких є Facebook та Instagram – це феномен сьогодення у сфері людських відносин, який реалізується на базі всесвітньої мережі Інтернет та мобільної телефонії. Людину охоплює комунікаційне поле, яке з появою та широким розповсюдженням соціальних Інтернет-мереж значно розширилося. Соціальні комунікації вийшли на якісно новий рівень та охопили увесь світ, відкривши небачені раніше можливості. Проте, наразі, просторові аспекти дослідження соціальних Інтернет-мереж в Україні не отримали достатньої уваги, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. У вітчизняній науковій літературі дослідженнями соціальних мереж займаються переважно соціологи, аналізуючи сам феномен соціальної Інтернет-мережі, аспекти їх впливу на суспільство, окремі його вікові категорії (насамперед дітей та підлітків), можливості використання сервісів у політтехнологіях, освітній сфері тощо. Натомість у географічних дослідженнях питання поширення соціальних Інтернет-мереж не отримали достатньої уваги. Певною мірою географічний зміст мають дослідження «Огляд соціальних мереж і Твіттера в Україні...» (Яндекс 2014), «Facebook та Instagram в Україні (вересень 2019)» (PlusOne 2019). Цікавими є дослідження просторових особливостей використання соцмереж в умовах

війни на сході України (Dobysht 2019), поширення соціальних мереж у Волинській області (Пугач 2018) та в Україні (Пугач 2017). Особливості функціонування соціальних Інтернет-мереж у Закарпатській області представлені у роботах Д. Афанасьєва (Афанасьєв 2017).

Мета і завдання дослідження. Метою нашого дослідження є виявлення особливостей просторової диференціації соціальних Інтернет-мереж у Закарпатській області. Головне завдання роботи – проаналізувати просторовий розподіл кількості користувачів соціальних Інтернет-мереж Facebook та Instagram у розрізі адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Закарпатської області.

Методи та методика дослідження. Існують певні труднощі із збором первинної статистичної інформації стосовно користувачів соціальних Інтернет-мереж (Пугач 2018). Можна говорити лише про приблизну кількість користувачів соціальної мережі. Для визначення кількості користувачів Facebook та Instagram ми використовували функцію таргетингу – рекламного механізму, завдяки якому можна виділяти з інтернет-аудиторії тільки ту частину відвідувачів або цільову аудиторію, яка підходить за певними критеріями (Facebook 2019). Критерієм ми обирали охоплення території.

Виклад основного матеріалу. Закарпатська область – це унікальна територія із особливими природними умовами та ресурсами, суспільно-географічним положенням, соціально-економічною ситуацією. Вона єдина з областей України межує з чотирма державами (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією), що зумовлює унікальність культурної та історичної спадщини, її геополітичного положення. Відповідно й поширення соціальних Інтернет-мереж має специфічні риси та особливості.

Facebook – соціальний сервіс, спочатку розроблений як засіб для спілкування між студентами Гарвардського університету, отримав величезну популярність і нині є найбільшою соціальною Інтернет-мережею світу. Згідно з офіційною статистикою, більше 2,45 млрд. осіб вже зареєстрували там свої акаунти (Zephoria 2019). Практично кожна велика компанія або фірма, особливо з тих, які виходять на міжнародний ринок, вважає своїм обов'язком завести представництво в Facebook.

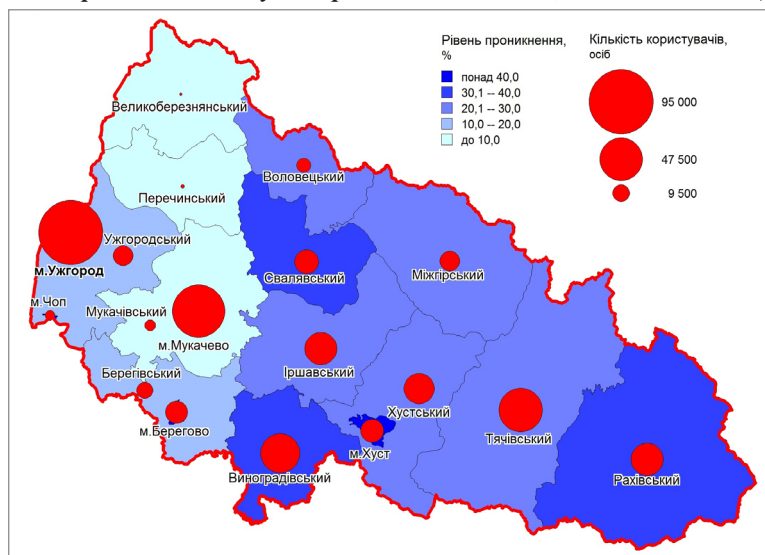
Facebook є однією із найпопулярніших соціальних Інтернет-мереж в Україні. Середня місячна аудиторія мережі в Україні становить 13,0 млн. користувачів (Facebook 2019), що становить 31,0% населення країни (станом на кінець 2019 р.). У Закарпатській області на-

раховується 425,2 тис. користувачів, що становить 33,9% населення області та 3,3% усіх українських користувачів мережі (частка області у населенні країни становить 2,99%). Тобто, рівень проникнення мережі Facebook у Закарпатській області є вищим, ніж у середньому по Україні, що свідчить про значну соціальну активність населення.

Аналізуючи просторовий розподіл користувачів Facebook в розрізі адміністративно-територіальних одиниць Закарпатської області, можна простежити тенденцію до концентрації переважаючої кількості акаунтів у найбільших містах, а саме, в Ужгороді (95 тис.), Мукачеві (67 тис.), Хусті (16 тис.), Берегові (15 тис.) (табл. 1, рис. 1). На ці чотири міста обласного підпорядкування припадає 45,4% користувачів із Закарпаття. В обласному центрі – м. Ужгород – сконцентровано 22,3% акаунтів. Такий висновок відповідає результатам інших досліджень, зокрема щодо значного переважання розвитку Інтернету у великих мегаполісах (Warf 2017). Закарпатська область має низький рівень урбанізації (37,1%). У багатьох селах, особливо у гірській місцевості, відсутній не лише Інтернет, а й стійкий сигнал мобільної мережі. Отже, чітко простежується ієрархічна модель просторової дифузії культурних інновацій, коли найбільші міста області є регіональними центрами поширення інновацій.

Рисунок 1

Чисельність користувачів та рівень проникнення соціальної Інтернет-мережі Facebook у Закарпатській області, станом на кінець 2019 р.

Серед адміністративних районів за кількістю користувачів вирізняються густозаселені Тячівський, Виноградівський, Іршавський та Рахівський райони. Найменше користуються Facebook у північних слабозаселених районах: Перечинському та Великоберезнянському.

Таблиця 1

*Основні показники поширення соціальних Інтернет-мереж Facebook та Instagram у Закарпатській області, станом на кінець 2019 р.**

№ з/п	Адміністративно-територіальна одиниця	Населення, осіб (станом на 1.10.19)	Facebook		Instagram	
			Чисельність користувачів, тис. осіб	Рівень проникнення, %	Чисельність користувачів, тис. осіб	Рівень проникнення, %
1	м.Ужгород	115101	95,0	82,5	57,0	49,5
2	м.Берегово (міськрада)	23917	15,0	62,7	4,8	20,1
3	м.Мукачево	85795	67,0	78,1	41,0	47,8
4	м.Хуст (міськрада)	31600	16,0	50,6	11,0	34,8
5	м.Чоп	8851	3,8	42,9	1,6	18,1
	райони					
6	Берегівський	50256	8,0	15,9	2,3	4,6
7	Великоберезнянський	26127	0,4	1,5	0,6	2,3
8	Виноградівський	120882	40,0	33,1	22,0	18,2
9	Воловецький	23767	6,5	27,3	3,8	16,0
10	Іршавський	100342	28,0	27,9	22,0	21,9
11	Міжгірський	47458	12,0	25,3	7,9	16,6
12	Мукачівський	99649	3,0	3,0	4,0	4,0
13	Перечинський	31725	0,5	1,6	1,2	3,8
14	Рахівський	92602	28,0	30,2	19,0	20,5
15	Свалявський	54253	17,0	31,3	12,0	22,1
16	Тячівський	175076	48,0	27,4	42,0	24,0
17	Ужгородський	71583	12,0	16,8	7,8	10,9
18	Хустський	95316	25,0	26,2	17,0	17,8
	Закарпатська область	1254300	425,2	33,9	277,0	22,1

* складено авторами на основі: (Facebook 2019; Головне... 2019)

Важливим показником, що характеризує поширення сервісу, є рівень проникнення соціальної мережі, який обчислюється як відношен-

ня кількості користувачів на певній території до чисельності населення, яке на ній проживає. Найвищий цей показник у містах обласного підпорядкування (понад 40%), особливо вирізняються м. Ужгород – 82,5% та м. Мукачево – 78,1% (табл. 1). Такі високі показники досягаються як за рахунок кількості населення міста, зареєстрованого у соцмережі, так і за рахунок акаунтів різноманітних фірм та магазинів.

В адміністративних районах цей показник значно менший і не перевищує 34%. Відносно висока частка користувачів мережі (понад 25%) прослідковується у центральних та східних районах області, а саме – Виноградівському, Свалявському, Рахівському, Іршавському, Тячівському, Воловецькому, Хустському, Міжгірському районах.

Найнижча частка користувачів (менше 20%) зафіксована у західних районах області. Це Ужгородський, Берегівський, Мукачівський райони – райони, які прилегли до міст обласного підпорядкування. Для них характерна підвищена частка сільського населення та концентрація соціально-економічного та політичного життя у містах Ужгород, Мукачеве, Берегово, які територіально до них не належать. Міста обласного підпорядкування ніби «витягують» користувачів соціальної мережі із району.

Особливо низький показник проникнення соціальної Інтернет-мережі (менше 5%) у північно-західних Перечинському та Великобerezнянському районах (табл. 1, рис. 1). Це найменш розвинені у межах області території із незначною чисельністю населення, периферійним положенням та переважаючим гірським рельєфом.

У Закарпатській області коефіцієнт проникнення соціальної мережі Facebook для адміністративних районів становить у середньому 20,6%, міст обласного підпорядкування – 63,4%, при середньообласному 33,9%. Це ще раз підтверджує нерівномірний розподіл користувачів у міських поселеннях та сільській місцевості та ролі найбільших міст як центрів інновацій.

Вищий рівень проникнення соціальної мережі Facebook у Закарпатській області у порівнянні із загальноукраїнським пояснюється тісними зв'язками з сусідніми державами – Угорщиною, Словаччиною та Румунією. Значна частина місцевого населення має родинні зв'язки за кордоном (особливо це характерно для Угорщини), а також здійснює трудові закордонні міграції. Транскордонні комунікації за допомогою соціальних Інтернет-мереж є фактично безкоштовними і є альтернативою мобільному зв'язку. Це сприяє збільшенню кількості користувачів на даній території.

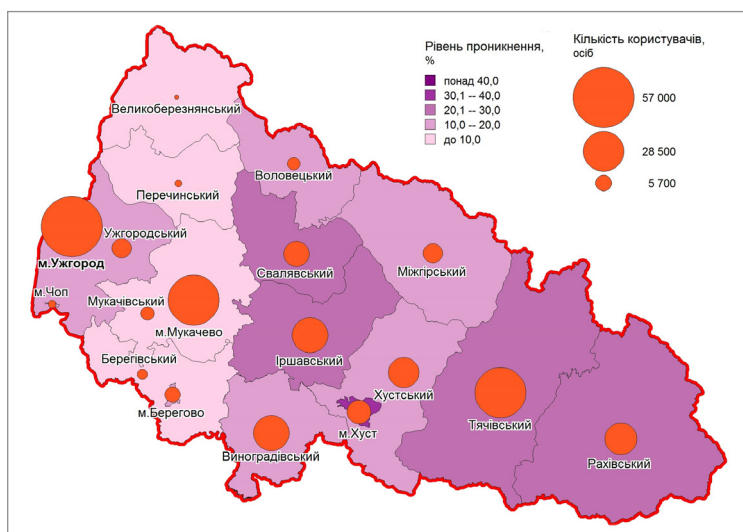
Instagram – це соціальна Інтернет-мережа для обміну фотографіями та відеозаписами, яка дозволяє користувачам робити фото та відео, застосовувати до них фільтри, а також поширювати їх. Загальна кількість користувачів цієї мережі понад 1 млрд. осіб (Statista 2019). В Україні її середньомісячна аудиторія становить 11,0 млн. користувачів (Facebook 2019), що становить 26,2% населення країни (станом на кінець 2019 р.).

Аналізуючи регіональний розподіл користувачів Instagram, варто зазначити, що у Закарпатській області зареєстровано 277 тис. користувачів (Facebook 2019), що становить 22,1% населення області. Частка користувачів із Закарпатської області складає 2,5% усіх українських користувачів мережі.

У просторовому розподілі користувачів Instagram на Закарпатті, можна простежити ті ж тенденції, що й для Facebook (табл. 1, рис. 2), а саме – до концентрації більшості акаунтів у найбільших містах. Так, в Ужгороді зареєстровано 57 тис. користувачів, Мукачеві – 41 тис., Хусті – 11 тис., Берегові – 4,8 тис. користувачів. На найбільші міста припадає 41,4% користувачів, у т.ч. на м. Ужгород – 20,6%. Серед адміністративних районів за кількістю користувачів особливо вирізняється найбільший за населенням Тячівський район (друге місце в області) та інші райони південної та східної частини Закарпатської області (табл. 1).

Рисунок 2

Чисельність користувачів та рівень проникнення соціальної Інтернет-мережі Instagram у Закарпатській області, станом на кінець 2019 р.

За рівнем проникнення мережі лідерські позиції займають міста обласного підпорядкування Ужгород (49,5%), Мукачево (47,8%), Хуст (34,8%). Звертає увагу низький рівень проникнення Instagram у м. Берегово (лише 20,0%). Серед адміністративних районів вирізняються Тячівський, Свалявський, Іршавський, Рахівський райони (понад 20%). Порівняно високі рівні проникнення (понад 10%) також мають Виноградівський, Хустський, Міжгірський, Воловецький, Ужгородський райони. Найнижча частка користувачів (менше 10%) зафіксована у Берегівському, Мукачівському, Перечинському, Великоберезнянському районах (табл. 1, рис. 2).

Для адміністративних районів Закарпатської області коефіцієнт проникнення соціальної мережі Instagram становить у середньому 14,1%, для міст обласного підпорядкування – 34,1%, при середньо-обласному 22,1%.

Отже, соціальна Інтернет-мережа Instagram за рівнем розвитку поступається Facebook, а її основними користувачами є переважно особи молодших вікових груп.

Висновки. На основі вище зазначеного, можна зробити такі висновки щодо загальних закономірностей просторового поширення соціальних мереж Facebook та Instagram у Закарпатській області:

- концентрація користувачів у найбільших містах;
- чисельність користувачів загалом пропорційна чисельності населення у територіальній одиниці;
- у гірських районах рівень проникнення є меншим, ніж у рівнинних;
- нижчий рівень проникнення соціальних мереж у західних районах у порівнянні із східними;
- мала кількість користувачів та низький рівень проникнення в адміністративних районах, прилеглих до міст обласного підпорядкування;
- підвищена концентрація користувачів поблизу кордону в Закарпатській області прослідковується слабо. Це не відповідає попереднім дослідженням, як у світі, коли Е. Транос виявив позитивний ефект на поширення Інтернет-інфраструктури та регіональної зв'язності прикордонних регіонів (Tranos 2013), так і в Україні – у Волинській області (Пугач 2018). Це пояснюється особливостями системи розселення, а також тим, що переважна більшість районів Закарпатської області є прикордонними.

Подальші дослідження просторового поширення Інтернет-мереж доцільно зосередити на аналізі його залежності від особливостей вікової, статевої, етнічної структури та інших соціальних категорій.

Література

- Афанасьєв Д. М. 2017: Формування соціального потенціалу Інтернет-спільнот (на прикладі Закарпатської області): дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. Ужгород. 215 с.
- Головне управління статистики у Закарпатській області 2019: Чисельність населення (за оцінкою) на 1 жовтня 2019 року та середня чисельність у січні-вересні 2019 року. URL: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2019/nasel_0110_2019.pdf. [10.12.2019]
- Пугач С. – Митчик Ю. 2017: Географія поширення соціальних мереж в Україні. In: Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. Луцьк, ПП Іванюк В. П. 99–101.
- Пугач С. – Митчик Ю. 2018: Просторовий аналіз соціальних інтернет-мереж у Волинській області. In: Економічна та соціальна географія. № 79. 14–21. [<https://doi.org/10.17721/2413-7154/2018.79.14-2>]
- Яндекс 2014: Огляд соціальних мереж і Твіттера в Україні за даними Пошуку у блогах Яндекса, 2013–2014 роки. URL: https://cache-man01i.cdn.yandex.net/download.yandex.ru/company/Yandex_on_UkrainianSMM_Summer_2014.pdf. [2.12.2019]
- Dobysh M. 2019: Euromaidan and conflict in Eastern Ukraine in social networking sites: Territorial differences of pro-Russian subscriptions in Ukraine. In: Hungarian Geographical Bulletin. № 68(1). 51–64. [<https://doi.org/10.15201/hungeobull.68.1.4>]
- Facebook 2019: URL: <https://www.facebook.com>. [15.12.2019]
- PlusOne 2019: Facebook та Instagram в Україні (вересень 2019). URL: [https://plusone.com.ua/research/Facebook%20та%20Instagram%20в%20Україні%20\(вересень%202019\).pdf](https://plusone.com.ua/research/Facebook%20та%20Instagram%20в%20Україні%20(вересень%202019).pdf). [28.11.2019]
- Statista 2019: Most popular social networks worldwide as of October 2019, ranked by number of active users (in millions). URL: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users>. [10.12.2019]
- Tranos E. 2013: The Geography of the Internet. Cities, Regions and Internet Infrastructure in Europe. Cheltenham, Edward Elgar.
- Warf B. 2017: Alternative Geographies of Cyberspace. In: U. Kohl (ed.) The Net and the Nation State. Multidisciplinary Perspectives on Internet Governance. Cambridge, University Press. 147–164.
- Zephoria 2019: The Top 20 Valuable Facebook Statistics – Updated November 2019. URL: <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics>. [16.12.2019]

A VÁROSI OTTHON-ATTITÚD VIZSGÁLATA

Rigóczki Csaba

*Eszterházy Károly Egyetem
csaba.rigocski@nemzetigeografia.hu*

Abstract

EXAMINATION OF MUNICIPAL HOME-ATTITUDE

Rigóczki, Csaba

I am recently investigating what 13-14-year-old children think about the city or town, where their school is located. I am using an attitude questionnaire for my research. Furthermore, I am trying to identify the differences between the capital city, the suburbs, the countryside, and the trans-border cities.

Keywords: *environmental awareness, environmental education, attitude research, urban identity*

Kutatásomban 13-14 éves gyermekek városi-otthontudatát vizsgáltam kérdőíves attitűdkutatással. Jelen publikációban ennek részleteit mutatom be a terjedelmi keretek függvényében.

Az attitűdkutatásnak megnyugtatóan gazdag az irodalma. László János Magyar Tudományban megjelent összefoglalója szerint az 1960–70-es évek fordulóján „A behaviorizmus különböző válfajait képviselő tanuláselméleteket és a keretükben kialakított kísérleti módszereket, mondhatni, viharos gyorsasággal söpörte el az akkor már mintegy évtizede érlelődő »kognitív forradalom«. (...) Az attitűddinamikai kutatások az idő tájt minden kétséget kizáróan a szociálpszichológia tematikus súlypontját képviselték.” (László 1986, p. 790). Varga Károly a Valóságban így fogalmaz: „L. L. Thurstone több évtizedes forradalmi megállapítása óta »az attitűd mérhető«, matematikusok, pszichológusok, közvélemény-kutatók és a szociológiai módszertan szakértői a legkülönbözőbb módszereket és technikákat dolgozták ki, hogy a kérdések szövegezésétől, sorrendjüktől és esetleges egyéb tényezőktől függetlenül hozzáférközhessenek a vizsgált társadalmi csoport attitűdjének igazi tartalmához és intenzitásához. [...] alig van olyan fogalom, amelybe a »terepmunkások« a metodológusok irányításával annyi empirikus munkát öltök volna, mint az »attitűdbe» (Varga 1964, p. 81). Hunyadi György a Magyar Pszichológiai Szemlében a szociális attitűd pszichológiai kutatásait foglalja össze, az „értékelő beállítódások” és „értékelő viszonyulás” kifejezéseket emlegetve (Hunyadi 1968). Csepeli György (1981): „Az attitűd az egyéni tudatnak olyan folyamata, amely a társadalmi életben az egyén tényleges vagy lehetséges cselekvéseit meghatározza” (Csepeli 1981). Ferenczi Gyula a Korunk lapjain írt definíciója szerint az attitűd tapasztalat révén szerveződött mentális és

idegi készenléti állapot, mely irányító vagy dinamikus – késztető, mozgósító hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik (Ferenczi 1986, p. 199). Halász László (1977) a Valóságban úgy véli, „az attitűd többé-kevésbé állandó reagálási mód azokra a helyzetekre, amelyekbe kerülünk. Lelki és idegrendszeri készenlét, ami közvetve vagy közvetlenül meghatározza az egyén megnyilatkozásait. Beállít a cselekvésre” (p. 62). Lakatos Gyula a Szociológiában ugyanezt úgy fogalmazza, hogy „az ember az élete során különböző tárgyakkal, helyzetekkel találkozik, ezekhez kialakul a viszonylag állandó érzelmi viszonya, a tárgyakkal történő találkozásai során többnyire azonos érzelmeket él át. Ugyanígy a tárgyakkal – egyéb feltételek jelenléte mellett – azonos módon is cselekszik. Arról van szó tehát, hogy a személyiség reakciótípusaiban kialakultak és megszilárdultak a jellemző beállítódásai (...), a személyiség aktivitásának egyik alapvető forrása az attitűdök [...] relatív összhangjának megteremtésére irányuló törekvés. [...] a konatív, kognitív és emocionális disszonancia a személyiség fejlődésének talán az egyik legfontosabb tényezője” (Lakatos 1982, p. 5 és p. 9). A környezethez való viszonyulás három dimenzióban érvényesül: kognitív, affektív és konatív reakció útján. Ha a három dimenzió ellentmondásba kerül, akkor – a konzisztencia teorémája szerint – az történik, hogy az ugyanarra a tevékenységre vonatkozó ellentmondó beállítódások között a személyiség arra törekszik, hogy ezeket összhangba hozza.

A neveléstudományban az 1990-es évek második felében nyert teret az attitűdkutatás (Csapó 2000, Takács 2001, Hardi 2004).

A kutatás

Kérdőíves attitűdkutatásomban a gyermekek városi-otthontudatát vizsgáltam hagyományos kérdőíves felméréssel. A cikkemben bemutatott kutatás kérdőívében megjelenik ez a három dimenzió; a város kognitív képzetéről összetett, az affektív viszonyulásról egyszerű Likert-skálán, a konatív tényezőkről pedig egyedi kérdésekkel kérdeztem a gyerekeket. És a három dimenzióban kapott válaszok közel sincsenek összhangban, főképp a határon túli iskolásoknál. Feltételeztem, hogy objektív (kognitív) kérdésekben (például kicsi, természetközeli) a különböző részpopulációk különféleképp értékelik városukat, de az otthontudat, érdeklődés, a hely szeretete, a cselekvési hajlandóság (affektív és konatív) viszonylatában hasonlóság van

közöttük. Feltételeztem azt is, hogy létezik egy „felsőbbrendű” attitűd, amely nem az objektív városra, hanem az észlelt otthon-városra irányul. Mert nem az objektív helynek van mentális töltete, hanem vetületének, a kognitív térképen.

Tételszerűen tehát a hipotézisem a következő:

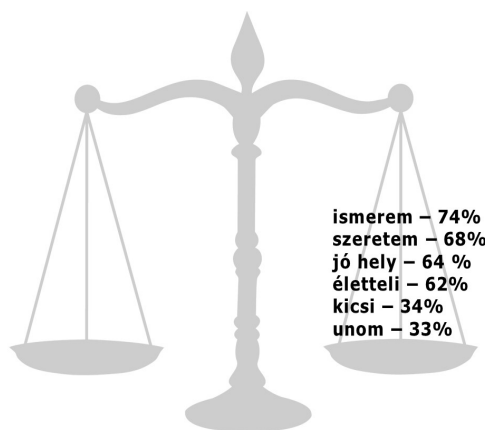
1. a 7–8. osztályos gyermekek városi-otthontudata egy meghatározóan pozitív attitűd;
2. az attitűd jól kimutathatóan eltér az egyes várostípusok között;
3. az attitűd jól kimutathatóan eltér az egyes részpopulációk között is.

Tizenöt városban (vagy fővárosi kerületben) huszonkét iskola 620 diákja töltötte ki a kérdőívet. A vizsgálat alapsokaságát a 13–14 éves általános iskolás városlakó gyermekek képezik. A városok közé bevettük három román közigazgatási határon túli település azonos korú diákjait (így összesen $N=620$ fő). A részpopulációk vizsgálatakor arra ügyeltünk, amit „általános szabályként szoktak elfogadni, hogy minden csoportba (cellába) legalább 20-20 személy kerüljön” (Falus 2011, p. 15). Kontrollcsoportként 6 községi iskolában is megkérdeztük a gyermekeket, így a teljes mintavétel 91%-a városlakó, 9%-a a kontrollcsoport községeiben tanul. Megállapíthatjuk, hogy a mintavétel horizontálisan is (földrajzi értelemben) és vertikálisan is igen differenciált, és bár reprezentatívnak nem nevezhető, kimondhatjuk, hogy a pedagógiai kutatások gyakorlatában ez a mintavétel széles körűnek mondható (vö. Csíkos 2004).

Globális elemzés

1. ábra

A válaszok átlaga teljes mintán a középértékhez viszonyítva

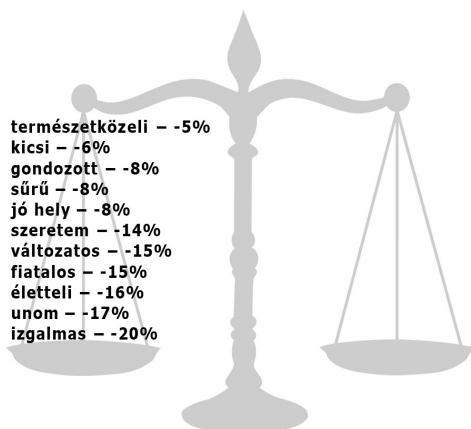
Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy a távoli ponton élő gyermekeknek a vélekedése a teljes mintán mely kérdésekben hasonlóan optimista/pesszimista, és mely kérdésekben differenciált. A város lakó gyermekek válaszai optimista világképről tanúskodnak. A 14 változóból 7 kívül esik a 41–60%-os középtérben, és mindegyik pozitív képzet. A négy affektív változóból mind a négy átlépi a +10%-os határértéket. A „jól ismerem” kérdésre adott válaszok átlaga 70% fölé emelkedik, a „szeretem” is megközelíti ezt az értéket. Az átlagok átlaga (a negatív tulajdonságok inverzként számolva) 3,97, az affektív változók esetében 4,34 a hatos skálán. Első számú hipotézisünket már ez az egy számítás igazolja: településtípustól függetlenül a gyerekek szeretik a helyet, úgy érzik, jól ismerik azt. Nem unják, mert az életteli, jó hely. (1. ábra)

Részpapulációk véleménykülönbségei

A feltételezés az volt, hogy a jó, jeles tanulóknak magasabb a városi-otthon tudatuk, mint a közepes vagy rosszabb tanulóknak, több sikerélményük van, a környezetükhöz (az élethez) való viszonyulásuk teljesebb, és az eredmény ezt markánsan bizonyította. Az egymáshoz viszonyított átlag az ábrán látható, kivétel nélkül minden kérdésben igaz, hogy a jó vagy jeles tanulók pozitívabb attitűddel bírnak, mint a közepes vagy rosszabb tanulók. Hét esetben 10%-ot is meghaladó mértékben pesszimistábbak. (2. ábra)

2. ábra

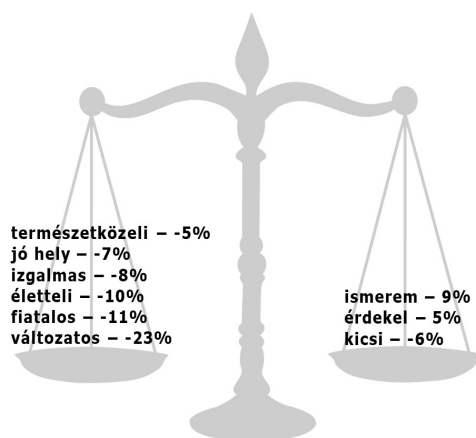
A közepes vagy rosszabb tanulók értékítélete (jó/jeles tanulók átlaga=100)

Feltételeztem, hogy az iskola kompetenciamérési eredményei és a városi-otthontudat között találunk összefüggést. Miként a jó tanuló gyerekek városi-otthontudata differenciáltabb a gyengébb tanulókénál, úgy a jó eredményeket produkáló iskolák gyermekei is magasabb otthontudatról tesznek bizonyosságot – gondoltam. Az eredmény ezt a feltételezést egyáltalán nem erősítette meg. A korreláció a városi-otthonérzet és az iskolai kompetenciaértékek átlaga között $r=0,49$.

3. ábra

A határon túli gyermekek értékítélete (magyarországi iskolák átlaga=100)

A határon túli válaszolók száma 10% (69 fő). Ez a mintavétel semmiképp nem lehet alkalmas, még iránymutatóként sem arra, hogy a határon túli magyar gyermekek városi-otthontudatára megállapításokat tegyünk. arra viszont iránymutató lehet, hogy vajon találunk-e szignifikáns különbséget a magyarországi és a határon túli gyermekek között. Az egymáshoz viszonyított értékek az ábrán láthatók, és az eredmény elég meglepő. A határon túli gyerekek sokkal kritikusabbak városukkal kapcsolatban. Csak kérdőmondat erejéig írhatjuk le: lehet, hogy Marosvásárhelyt, Kolozsvárt és Kézdivásárhelyt kevésbé érzik lakhatónak a gyerekek, mint a magyarországi városokat? (3. ábra)

Menni vagy maradni?

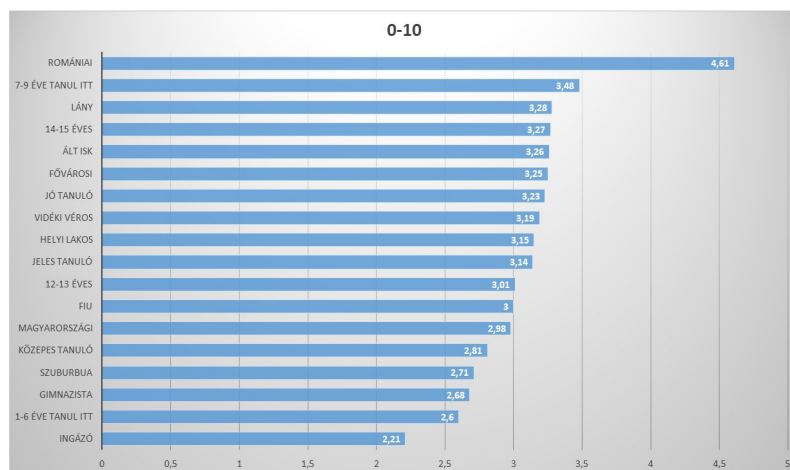
A helyben maradási hajlandóságot firtató kérdésre kapott válaszok meglepően pesszimisták. Nem várhatjuk, hogy a gyermekek a jövőbeli változásokkal kalkuláljanak. Kis túlzással mondhatjuk, hogy időben

olyan messzire kérdeztünk, mint amennyit eddig éltek. Tehát ez nem kognitív, sokkal inkább affektív kérdés: „Mennyire valószínű, hogy itt vállalsz munkát, ha felnőtt leszel? Mi a legfőbb oka, hogy ezt a pontszámot adtad?”

Az Office365 forms szoftveren keresztül 0–10 pont között lehetett pontozni (terjedelem 11). A globális átlag 3,1%! Még egyszer: az ország távoli pontjain megkérdezett 620 fő, 13–14 éves gyermekek 29% esélyt adnak arra, hogy ott akarnak élni felnőttként, ahol gyermekkorukban. A válaszok módusza nulla (0). A gyerekek 25%-a zéró esélyt ad annak, hogy azon a helyen maradjon, ahol most van. A gyermekek hatoda (107 fő) adott 6-ost vagy jobb osztályzatot, és másik hatoda (101 fő) közepes, ötös értéket (ez utóbbiak a szóbeli indoklásnál is jellemzően azt válaszolták, hogy azért adnak közepest, mert nem tudják, mit hoz a jövőjük). (4. ábra)

4. ábra

Mennyire valószínű, hogy itt vállalsz munkát, ha felnőtt leszel?

A részpopulációk között a pár éve az iskolába járók, gimnazisták, ingázók (ez a három részpopuláció jelentős részben átfedi egymást), továbbá a közepes vagy rosszabb tanulók és az agglomeráció lakói szerepelnek az utolsó negyedben. Ez utóbbi meglepő, mert a szuburbia az a hely, amelyvagyott cél a felnőtt társadalom számára, ráadásul több kérdésben épp ők, az elővárosiak voltak a legoptimistábbak. (Logikailag igaz, hogy helyben lakva is dolgozhat a fővárosban, ahogy ezt az elővárosok nagy népessége

teszi, de a szóbeli indoklások között senki sem volt, aki az ingázásra utalt volna.) A gimnazisták elvagyódása ugyancsak figyelmet érdemel, mert a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok tanulói válogatott közösség. Külön érvelés nélkül is elfogadhatjuk, hogy a legjobbak kerülnek ezekbe a gimnáziumokba, és ki lehet mondani, ők egyfajta elit. Ezek a gyerekek nagyobb valószínűséggel kerülnek jobb társadalmi pozícióba, lesznek képzettebb, a munkaerőpiacon értékesebb munkavállalók.

Az első negyed is tanulságos. A lányok inkább kötődnek az otthonhoz, a fiúk inkább költöznének. Ez nem tűnik váratlanak/meglepőnek, ám itt csak 13–14 évesekről beszélünk. A legváratlanabb a romániai fiatalok válasza. 4,61-es középértékkel vezetik a sort, az átlagot 40%-kal felülmúlva. (Ám ez még mindig nem éri el a maximális értéket.) Korábban bemutattam, hogy ők mindenben látványosan rosszabb attitűddel rendelkeznek, ebben a kérdésben viszont a legnagyobb mértékben tanúskodnak a helyben maradásról mint jövőképről.

A második kérdésre, hogy miért adta ezt az osztályzatot, ugyancsak tanulságosak a válaszok. A leggyakoribb érvek a következők:

✦ A „legsúlyosabb” érv az, hogy „külföldön képzelem a jövőmet”. A gyermekek minimum 14%-ának kimondott célja elköltözni az országból. Megismételve, a vizsgált 620 fő, 13–14 éves gyermek 14%-a el akar költözni Magyarországról! Több gyermek úgy fogalmazott, hogy „nem Magyarországon akarok dolgozni”, értsd: nem egy másik hely vonzza, hanem ez a hely taszítja őket.

✦ A válaszadók nagy csoportja egyszerű választ adott: „nem itt képzelem a jövőmet”. Ez a válasz nem jelenti azt, hogy az ország elhagyására gondolnak, de nem is zárja ki. Lehet, hogy vannak köztük, akik csak a fogalmazás vagy az óvatosság miatt adtak enyhébb választ.

✦ Sokan a munkalehetőségre hivatkoztak: „mert itt nincs munkahely”. Ezt a részt abba az irányba gondolhatjuk tovább, hogy 13–14 évesen a gyerekek valóban tisztában vannak a munka világával? Ez a kérdésekre adott válaszokból nem derül ki, privát elméletem csupán, hogy a gyerekek jó részénél nem a munkahely, hanem a pénzkereset szerepel az életcélok között, és a munka világáról annyit tud, hogy látható környezetében az emberek nem keresnek annyi pénzt, mint amennyit ők szeretne. Továbbmenve, azt látja környezetében, hogy a felnőttek nem szeretik a munkát, amelyet végezniük kell, és „köszönik, ők ebből nem kérnek”.

Helyi aktivitás?

5. ábra

Jó volna egy játékos, vetélkedős séta a környéken?

Úgy gondolom, a városi-otthonérzéshez hozzátartozik, hogy a gyermek szívesen vesz részt egy helyismereti játékban: „Jó volna egy játékos, vetélkedős séta a környéken?”

A kérdés kicsit sugalmazó, másfelől viszont nem szerepel benne, hogy tanórai sétáról volna szó. Nem érezheti a válaszadó, hogy „kiváltja” a tantermi tanulási környezetet, inkább asszociálhat szabadidős tevékenységre. Ötfokozatú skálán kellett értékelniük, a cybervilágban legelterjedtebb csillagok odaítélésével (☆☆☆☆). A feltételezés pozitív, négyes körüli eredmény volt. A válaszadók országos mintán 3,99-es osztályzatot adtak, és ez megfelel a várakozásnak, figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy a gyermekek egy része hármast vagy rosszabb osztályzatot adott. Földrajzi vetületben figyelemre méltó, hogy az utolsó helyen a szuburbia iskolái láthatók, míg a fővárosiak az első negyedben vannak, a sort pedig a határon túli iskolák vezetik. Mindez azért meglepő, mert más kérdésekben az agglomerációsok vezetnek a sort, a határon túliaknak pedig épp fordítva, negatív az attitűdjük. „A konatív kérdésekre adott válaszok – „érdekel a városom”, „nem költözöm el”, „jó volna a helyi aktivitás” – differenciálják a városi-otthontudatukra vonatkozó képet. (5. ábra)

Az attitűdvizsgálat eredményei összefoglalva

A kérdőíves attitűdvizsgálat öt hipotézist kutatott, a kérdésekből pedig számos részhipotézis adódott. Ezek mindegyikét bemutatni itt nem lehet, a leg-

lényegesebb elemeket emeltem ki. Összességében a részeredmények megerősítik a fő hipotézist, azzal kiegészítve, hogy a különbségek nem annyira az objektív környezetből, mint inkább a település viszonylagos helyzetéből adódnak (észlelt környezet). Az agglomeráció települései a fővároshoz képest, a vidéki városok pedig a főváros távolsága, illetve a rurális környezethez visszanyúlva jelennek meg. A határon túli települések válaszai okoztak meglepetéseket. Bár kognitív és affektív kérdésekben is az ő véleményük a leghangolóbb, a konatív kérdésekben (érdeklődés, séta, helyben maradás) kimagaslóan pozitívabbak a magyarországi város lakóknál.

Mindezek eredőjeként megállapíthatjuk, hogy az említett hipotézisek közül az első és a harmadik reális volt. A városlakó gyerekek városi-otthontudata pozitív, a kérdésekre közepesnél jobb osztályzatokat adtak. A várostípusok közötti különbségek jól kirajzolódtak.

A második feltételezés csak részben igazolódott. A város valós tulajdonságára vonatkozó kognitív területeken valóban nagyobb a differencia, és a kevésbé konkrét affektív attitűd részekben kisebb, azonban nem várt eredmény, hogy a két konatív kérdésre (helyben maradás és helyi aktivitás) nem voltak annyira pozitívak, mint az affektív kérdésekben. Sőt, a „jövőben itt vállalom munkát (vagy elköltözöm)” kérdésben rendkívül alacsony volt a gyerekek szándéka a helyben maradásra. Csupa „szépet és jót” mondtak a városokról, közben nagy bizonyossággal állítják, hogy nem itt képzelik a jövőjüket.

A negyedik hipotézis jellemzően, de nem minden részletében, beváltotta a feltételezést, a részpopulációk között találunk említésre méltó különbségeket. A rosszabb tanulók véleménye lehangolóbb, ezeknek a gyerekeknek nagyobb szükségük volna a városi-otthontudatukat erősítő aktivitásra, a mintaprojektre.

Az ötödik hipotézis, amely a kontrollcsoport községekre vonatkozott, meglepetést okozott. A községi gyermekek lehangoló, elítélő véleménye erősebb, mint gondoltuk, az eredmény alulmúlja várakozásunkat. A kutatás végére megfogalmazódott, hogy a községi településeknek nagyobb szükségük volna a helyismereti sétákra, mint a városiaknak.

Irodalom

- Csapó B. 2000: A tantárgyakkal kapcsolatos attitűdök összefüggései. Magyar Pedagógia, 2000/3.
- Csikós Cs. 2004: Empirikus pedagógiai vizsgálatok optimális mintanagyságának meghatározása. Magyar Pedagógia, 104. évf. 2. szám

- Csepeli Gy. 1981: A szociálpszichológia vázlata. NPI (Népművelési Propaganda Iroda)
- Falus I. 2011: A pedagógiai kutatás metodológiai kérdései. In Falus Iván, Tóth Istvánné Környei Márta, Bábosik István, Réthy Endréné, Szabolcs Éva, Nahalka István, Csapó Benő, Mayer Miklósné, Nádasi Mária (2011): Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Ferenczi Gy. 1986: A tudomány- és oktatásügyi kongresszus szellemében. A pedagógiai ráhatás struktúrája. Korunk, 1986/3.
- Halász L. 1977: A helyzet hatalma. Valóság, 20. évf., 1977/1.
- Hardi J. 2004: Általános iskolás tanulók attitűdje és motivációja az angol mint idegen nyelv tanulására. Magyar Pedagógia, 2004/2.
- Hunyadi Gy. 1968: A szociális attitűd és a társadalomszemlélet pszichológiai kutatása. Magyar Pszichológiai Szemle, 1968/3.
- Lakatos Gy. 1982: A motivációs konfliktusok és a személyiség harmóniájának értelmezéséhez. Szociológia, 1982/1.
- László J. 1986: Az attitűdöktől a társas-társadalmi viselkedés megismeréséig. Magyar Tudomány, 1986. 31. kötet
- Takács V. 2001: Tantárgyi attitűdök struktúrája, Magyar Pedagógia, 2001/3.
- Varga K. 1964: Értékvizsgálatok a szociológiában. Valóság 1964/4.

A KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPAI GAZDASÁGI ALAPÚ KIVÁNDORLÁS MINT ÉLETSTRATÉGIA – A SZUBJEKTÍV JÓL-LÉT SZINTJEI KÜLFÖLDÖN

Siskáné Szilasi Beáta – Halász Levente

*Miskolci Egyetem
ecobea@uni-miskolc.hu, halaszlevente@hotmail.com*

Abstract

**EASTERN- AND CENTRAL EUROPEAN ECONOMIC EMIGRATION
AS LIFE STRATEGY – LEVELS OF THE SUBJECTIVE WELL-BEING ABROAD**

Siskáné Szilasi, Beáta – Halász, Levente

According to estimates by the OECD and the International Monetary Fund, over the last quarter century, approximately 20 million people, or 5.5% of the population, have left the CEE macro-economic area for temporary migration or permanent settlement. For the European Union this process is mostly positive, but it is clearly slowing the convergence of countries in the area to east of the former Iron Curtain to Western Europe. The article discusses the characteristics of the Baltic States, Romania, Bulgaria, Poland, Slovakia and the Czech Republic compared to the Hungarian processes. In the second part of the article we present the results of the research carried out among Hungarians living abroad.

Keywords: *Central-Eastern Europe; migration, well-being*

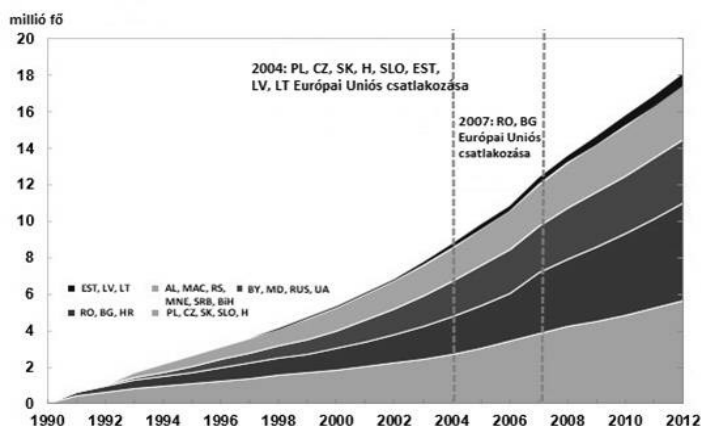
Bevezetés

Az OECD és a Nemzetközi Valutaalap becslései alapján az elmúlt negyed évszázad folyamán nagyjából 20 millió fő, tehát a népesség 5,5%-a hagyta el a kelet- és közép-európai makrotérseget gazdasági okokból, ideiglenes elvándorlás vagy állandó letelepedés céljából. A legdrasztikusabb népességszám-csökkenést a délkelet-európai államok szenvedték el, amelyek az 1990-es lakosságszám 15–16%-át elveszítették (1. ábra).

A térség egyéb országaiban a tendencia szintén jelentős, átlagosan évente fél–egy százaléka vándorol el a lakosságnak. A kelet- és közép-európaiak elsősorban jobb munkalehetőségeket, vonzóbb egzisztenciát, megbízható karrierutakat és magasabb fizetést óhajtanak. A gazdasági migránsok többsége közepes vagy magas társadalmi státuszú, képzett (például orvos, építész, mérnök, tanár vagy professzionális szakmunkás), és jóval fiatalabb a hazai átlagéletkornál. A statisztikai adatbázisok felhasználásán túl (IMF, World Bank, EUROSTAT, ENSZ, KSH stb.) a kutatás során elvégzett empirikus vizsgálatok is ezt támasztják alá (online kérdőíves vizsgálat a külföldön élő magyarok körében; n=245).

1. ábra

A kelet- és közép-európai térség régióinak kumulált emigrációs volumene (1990–2012; millió fő)

Forrás: Atoyan, R. et al. (2016): *Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe*. p. 9. alapján saját szerkesztés

Az Európai Unió egészét tekintve ez a folyamat többnyire pozitív hozadékkal jár, ezzel szemben az egykori vasfüggönytől keletre levő térség országainak Nyugat-Európához történő felzárkózását egyértelműen lassítja. Az IMF elemzése szerint 25 év alatt a nyugat- és észak-európai irányú kivándorlás a poszt szocialista térségbeli országok esetében 7 százalékponttal alacsonyabb reál-GDP-növekedést okozott, mint amelyet migráció nélkül termelhettek volna (Atoyan et al. 2016). Az emigráció következtében a lakosság előregedésének üteme felgyorsul, így nagyobb nyugdíjkiadásokkal és szociális terhekkel szükséges számolni. A gazdasági növekedés mérséklődése pedig adó- és járulékemeléseket von(hat) maga után. Ez az alulfoglalkoztatottságot még inkább erősítheti, súlyosbodhat a munkaerőhiány, az emigráció mértéke pedig növekszik.

A kelet- és közép-európai emigráció jellemzői

A BNE Intellinews¹ 2017-es számításai szerint 2030-ig a legnagyobb népességszökkenés (10,4%-os) Lettorszában prognosztizálható, ezt követi Bulgária (9,2%), majd Románia (6%) népességszám-csökkenése. 2050-es demográfiai állapotokat tekintve a helyzet még vészjóslóbb: Bulgária népessége 23,4, Lettországa 22,2, Románia, Lengyelország és Litvánia lakosság száma

¹ <https://www.intellinews.com/reports/poland-country-report-jul17-july-2017-36287/>

is 15 százalékponttal csökkenhet. Amint az 1. táblázat mutatja, 2100-ra annak ellenére, hogy a világ népessége 11,1 milliárd főre növekszik, a kelet- és közép-európai makrorégióban több állam is legalább 40 százalékpontos népességvesztésért könyvelhet el. Bulgária, Lengyelország és Lettország lesz a legrosszabb helyzetben, mivel ezekben az államokban az elvándorlás mellett az alacsony születési arányszámok is nagyon komoly problémákat fognak okozni. Fontos megjegyezni, hogy a felsorolásból kimaradtak a leg-súlyosabb demográfiai apály által jellemezhető térségbeli országok, közülük Moldova, Albánia, Macedónia, Koszovó és Ukrajna helyzete látszik legkritikusabbnak 50 százalékpontos (vagy magasabb) csökkenéssel.

1. táblázat

A kelet- és közép-európai országok migrációs jellemzői

Ország	Népesség hány százaléka él külföl- dön 2015;%	Fő célor- szágok	A migráció miatti népesség- szám- változás 90/16;%	Munka- nélküli- ségi ráta 2016; %	A GDP-növeke- dés üteme 2016 harmadik és negyedik negyedévében (%)	A migráció miatti népesség- szám-változás 2100-ra %
Litvánia	18,9	UK	-14,2	8,2	0,8	-37%
Lettország	17,1	RUS	-3,8	9,6	0,1	-40%
Románia	17,5	I	-16,3	6,4	1,6	-38%
Bulgária	16,5	TR	-15	7,1	0,7	-48%
Észtország	15,1	RUS	+0,3	6,8	1,7	-32%
Lengyelország	11,5	D	-9,9	6,3	-0,1	-43%
Csehország	8,8	D	-5	4,1	0,4	-17%
Szlovákia	6,3	CZ	-3	10,2	0,7	-20%
Magyarország	6	D	-1,5	5,6	-0,8	-34%

Adatok forrása: ENSZ népesedési statisztikák (2015), Eurostat munkanélküliségi statisztikák (2016), Nemzeti statisztikai hivatalok szolgáltatatta GDP-adatok (2016), BNE Intellinews becslés, <http://metrocosm.com/mapping-eu-immigration/>

Lengyelország vezeti az egykori vasfüggönytől keletre fekvő térség emigrációs rangsorát. Az országból a 19. század óta nem vándoroltak el annyian, mint az uniós csatlakozást követően. A jelenlegi emigráció fő cél-országai az Egyesült Királyság, Németország, Franciaország és Írország. A Süddeutsche Zeitung becslése szerint² 2004 óta 2,2–2,7 millió lengyel hagyta el rövidebb-hosszabb időtávra (vagy örökre) a hazáját, ez a lengyel népesség 7,5%-a (Kaczmarczyk 2013). 2010-ben és 2011-ben, valamint 2014 óta az emigráció fokozódása tapasztalható, évente megközelítőleg

²<http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/mindestlohn-studie-millionen-bekommen-zu-wenig-1.3843810>

300 000-en távoznak az országból. A Lengyel Statisztikai Hivatal³ adatai szerint 1 000 lengyelből 52–54 fő élt vagy él külföldön.⁴

Csehországból⁵ legnagyobb számban Németországba költöznek, ezen kívül az Egyesült Királyság és Írország kedvelt célpont. A cseh emigráció kivétel a posztoszocialista térség más országaival szemben, ugyanis üteme szinte semmit sem változott az elmúlt másfél-két évtizedben. Ennek háttérében egyrészt a csehek kelet- és közép-európai átlaghoz viszonyítva magasabb életszínvonala, a folyamatos gazdasági növekedés, az EU törzsterületéhez való földrajzi (és kulturális) közelség áll, másrészt Beke (2017) szerint az euroszeptizmus, és az euró bevezetése ellen is látványosan tiltakoznak.

Szlovákiában⁶ is küzdenek az erőteljes kivándorlással. Jelenleg nagyjából 340 000–370 000 szlovák, tehát a lakosság 6,3%-a él külföldön, nagy részük 2004 óta hagyta el otthonát. Legtöbbjük Csehországban, Németországban, Magyarországon és Ausztriában telepedett le.

Románia és Bulgária 2007-es EU-integrációját követően egyrészt a 2004-ben csatlakozott új tagországok (Málta és Magyarország kivételével), másrészt Finnország és Svédország azonnal megnyitotta munkaerőpiacát a két államból érkezettek előtt. Őket 2009-ben Magyarország, Dánia, Portugália és Görögország követte, majd 2012-ben Írország és Olaszország. A többi tagország kívárta a 2013. december 31-i időpontot, ameddig differenciált fokozatú szigorral korlátozhatták saját nemzeti munkapiacaik kapuinak kitérését (Daborowski 2014). Ennek köszönhetően eltérő célország-preferencia jellemezte a hullámokban meginduló román és bolgár lakosok emigrációját. Jelenleg Olaszország és Spanyolország mellett egyre nagyobb népszerűsége tesz szert az Egyesült Királyság (ahová 2012 és 2015 között megkétszereződött a letelepedők aránya: 210 000 főről több mint 450 000 főre növekedett – tudatja a *The Guardian*),⁷ ezt Németország és Franciaország követi.

Litvánia népességszáma 1990 óta 3,6 millióról 3 millióra, Lettországé 2,6 millió főről 2 millióra, az észak-európai jóléti államok fejlődési útját követő Észtország pedig 1,5 milliós lakosszáma 1,3 millióra csökkent (litván,

³ <http://stat.gov.pl/en/>

⁴ Obádovics (2017) komparatív becslése értelmében, abban az esetben, ha a magyarok kivándorlási üteme hasonlítana a lengyelekéhez, jelenleg 9,8 millió fő helyett 9,2 millióan élnének Hazánkban

⁵ <https://www.czso.cz/csu/czso/home> (Cseh Statisztikai Hivatal)

⁶ <http://www.statistics.sk/> (Szlovák Statisztikai Hivatal)

⁷ <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/oct/11/number-of-romanians-and-bulgarians-in-uk-rises-413000>

lett és észti statisztikai hivatalok adatai⁸). Az Eurostat és a BNE Intellinews⁹ 2017-es előrejelzései szerint 2030-ig Lettország a 2010-es népességszám 10%-át, Litvánia a 8,6%-át, Észtország a 4,5%-át veszíti el (1. táblázat).

A gazdaságilag legerőtlenebb Litvániából 1990 óta 680 000 ember emigrált. A helyzet kifejezetten kritikussá 2009-ben és 2010-ben vált, ekkor két év során 83 000 ember hagyta el az országot, azonban egy évvel később 40 000 visszatért (Stankuniene 2013).

A világválság kezdetén évente 40 000 fő hagyta el Lettországot. Habár az említett dinamizmus lanyhult, máig megállíthatatlan az emigráció, évente 15 000–17 000 fő vándorol el a Lett Statisztikai Hivatal adatai szerint¹⁰.

Az észti gazdaságot és társadalmat is megrendítette a folyamatos kivándorlás, bár kisebb mértékben, mint a tőle délre lévő balti országokat. Ennek legfőbb oka egyrészt a konszolidált gazdaság: a térség legmagasabb átlagbérei (2017-ben a Swedbank számításai szerint)¹¹. Az Eurostat számításai értelmében Észtország foglalkoztatottjainak 3,2%-a ingázik napi, heti rendszerességgel a szomszédos országokba. Az emigránsok 58%-a Finnországot választja letelepedés céljából, második helyezett pedig az Egyesült Királyság (9%).

A magyarok kivándorlásának időbeli hullámozása

A magyarok munkavállalási és tanulási célú elvándorlásának időbeli alakulása eltér a kelet- és közép-európai térség társadalmát érintő, dinamikus erősödő emigrációtól. Hazánkat a 2004-es EU-csatlakozást megelőző évtizedben csekély ütemű elvándorlás jellemezte, köszönhetően a fokozatosan javuló munkaerőpiaci stabilizációnak, a 2000-es évtized első felének 6% körüli, kifejezetten alacsony munkanélküliségnek, ezzel párhuzamosan a javuló foglalkoztatásnak és az évi 3–5%-os GDP-növekedésnek.

Ez a tendencia a 2008-ban kezdődő globális gazdasági válság időszakáig sem mutatott döntő növekedést, sőt a primer statisztikákban az tükröződik, hogy változást igazán csak 2011-et követően látunk. A 2007–2011 közötti időszakban mégis egyértelműen felsejlik az a nagyságrendi változás, amikor a kivándorlók száma évi 5 000 főről 15 000 főre nőtt. Az igazán dinamikus emelkedés az ezt követő időszakra jellemző, amely során 2015-re a kivándorlók száma csaknem elérte az évekénti 45 000-et.

⁸ <https://worldview.stratfor.com/article/baltics-emigration-and-demographic-decline>

⁹ <http://www.intellinews.com/moldova-bulgaria-poland-albania-and-latvia-to-lose-more-than-40-of-their-populations-by-2100-124034/?source=bulgaria>

¹⁰ <http://www.csb.gov.lv/en> (Lett Statisztikai Hivatal)

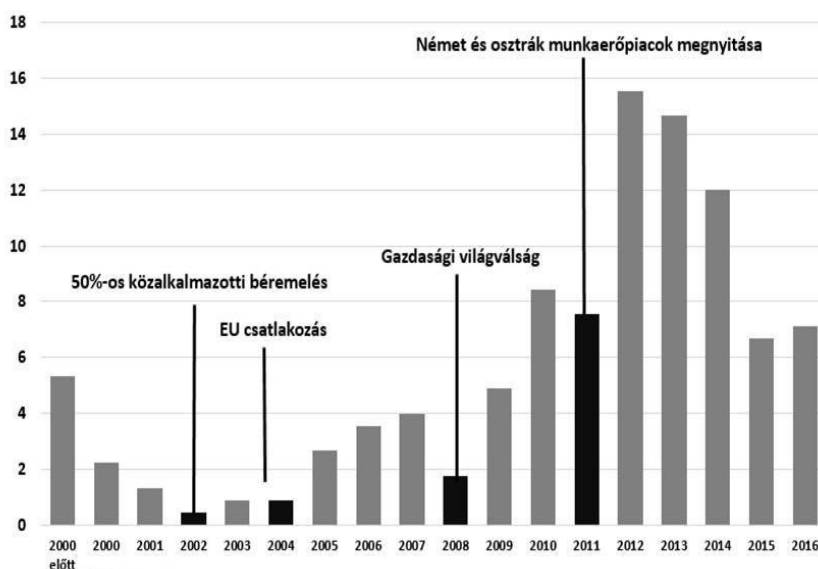
¹¹ <http://www.adaur.ee/swedbank-flash-comment-estonia-rapid-wage-growth-continues/>

A kint élő magyarok által megadott adatok is alátámasztják a kivándorlás váltakozó ütemét, emellett azt is, hogy az utóbbi években mennyivel nagyobb mértékű volt ez a folyamat (2. ábra).

A konszolidálódott gazdaság (elő)feltétele a reálbérek alakulása, amely a magyar gazdaságtörténet leggrandiózusabb egyszeri béremelése, a 2002-ben bevezetett és 800 000 munkavállalót érintő 50%-os közalkalmazotti béremeléseknek és a minimálbér adómentessé tételének eredményeképp érzékelhetően javult. A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott posztszocialista országokból az integrációt megelőzően már megindult az intenzív emigráció főként Európa fejlett gazdaságú térségeibe, ennek ellenére a magyar munkapiac kevésbé reagált a kínálkozó lehetőségekre (2. ábra). A 2008-tól kialakult gazdasági és hitelválság, Románia és Bulgária kivételével, térségi szinten lefékezte az emigráció ütemét, viszont a lassulás csak átmenetileg jelentkezett, ugyanis 2010 után az EU munkapiacának bővülése jelentős változást, munkapiaci sokkhatást eredményezett (Hárs 2012, Hárs 2016). Ezt követően az egykori keleti blokk államaiban ismét határozottan növekedni kezdett a kivándorlás mértéke, amelyet erősített a 10% feletti szinten stagnáló munkanélküliség és az alacsony foglalkoztatottság.

2. ábra

A magyarok kivándorlásának volumene (2000–2016; %)

Adatok forrása: Online kérdőív a külföldön élő magyarok körében (n=245)

Az ENSZ 2015-ben kiadott statisztikai összefoglalója értelmében 2010-ben 551 000 magyar élt külföldön, és ez a szám 2015-re csaknem 596 000-re nőtt.

Kivándorlás mint életstratégia – a szubjektív jól-lét szintjei külföldön

A külföldi letelepedés kitaposott ösvényeinek, automatizmusainak köszönhetően mára a magyar emigránsok 60%-a azonnal talál munkát, sőt gyakran már fix munkára érkezik, ötödüknek pedig csekély időre (1–3 hét) van szüksége az ideiglenes vagy állandó elhelyezkedéshez. Csupán a kint élők elhanyagolható része (8%) küzd a külhoni munkaerőpiaci elhelyezkedéssel. Hangsúlyozandó, hogy a munkavállalók 60%-a nem végzettségének megfelelő munkát kap, elsősorban a kevésbé versenyképes felsőfokú végzettséggel rendelkező és az idegennyelv-tudás terén elmaradással küzdő magyarok között. A karrierépítést segítheti a sokrétű külföldi kapcsolati háló, ennek kapcsán azonban gyakran találkozni negatív tapasztalatokkal. Az általunk megkérdezettek 54%-a élt panasszal a külföldi lakóhelyén elégtelen magyarok közötti kapcsolati tőke, az összefogás, a munkavállalás kezdetét gördülékenyebbé tevő segítség hiánya miatt.

A válaszadók közül főként kvalifikált kivándorlók és nagyvárosokban letelepedettek számoltak be kedvező és biztos előrelépési lehetőségekről, valamint a társadalmi státuszuk fokozatos, de kiszámítható emelkedéséről. A megkérdezettek nagy része azonban semmiféle jövőbeli előrelépésről nem számolt be, rezignált attitűdöt mutatnak munkalehetőségeik minőségi javulása kapcsán, kinti létük inkább kényszerű túlélési stratégia, mint tudatos karrierépítés, amely következtében a napi megélhetésen, a hazautalások biztosításán és a minimális felhalmozáson kívül másra nem számítanak.

A World Happiness Report¹² komplex makromodellje a szubjektív jól-létet hat tényezővel magyarázza: egy főre jutó GDP, az egészségben eltöltött várható élettartam, azok aránya, akik baj esetén számíthatnak valaki támogatására, a korrupció elterjedtségéről alkotott vélemény, a nagylelkűség jelenléte a társadalomban (ezt az adományozás gyakoriságával mérik) és a döntési szabadság önértékelés alapján észlelt szintje. A magyarok megelégedettsége, boldogságérzete az egykori vasfüggönytől keletre lévő országok lakosainak átlagánál is lényegesen rosszabb. Idén a 10-es skálán 5,32-es átlagával a Föld 155 országából 75. helyezést ért el Magyarország (Jordánia és Jamaica között), míg a térségbeli államok egytől

¹² <http://worldhappiness.report/ed/2017/>

egyig előnyösebb pozícióval szerepeltek: Csehország 23., Szlovákia 40., Lengyelország 46., Románia 57., Szerbia 73. A külföldön élő magyarok átlagos szubjektív jól-lét szintje még az itthoniak pesszimista attitűdjét is alulmúlja 4,82-es értékével. Így nem meglepő, hogy a válaszadók az ország elhagyása mellett döntöttek, és mind objektív gazdasági, mind szubjektív egyéni elégedettségi tényezők szempontjából kedvezőbb országokban telepedtek le (Észak-Európa, Ausztria, Németország, Egyesült Királyság, USA).

A kiköltözők zöme már Magyarországról elintézte lakhatását, megszerezte indulótőkéjét, sőt vagy a kint élő magyarok, vagy az itthon maradtak segítségével a költözés nehézségeit is gyorsan megoldotta. Főként a stabil indulótőke megszerzése és a költözködés jelent viszonylagos nehézséget. Ezzel szöges ellentétben állnak a lelki természetű biztonsági tényezők, ezek kivétel nélkül súlyos pszichikai terhet jelentettek a kiköltözők számára. Hangsúlyozandó, hogy a migráció sikeres megvalósulása függ a minél gördülékenyebb külföldi integráció érdekében mozgósított kapcsolatoktól, a migráció érdekében tett erőfeszítésektől, valamint a felmerülő, előre nem látható problémák kezelésének rugalmasságától és a nyelvtudás szintjétől is.

Összegzés

A kivándorlás, a külföldi tanulás/munkavállalás közkeletű életstratégiává válik nemtől, kortól, társadalmi osztálytól, iskolai végzettségtől, származástól, lakhelytől, szocializációs háttértől, egyéni kulturális jellemzőktől függetlenül (Siskáné Sz. B. et al. 2017). A magyarok emigrációs hajlandósága 2010-ig elmaradt a posztszocialista átmeneti országok társadalmát már a 2000-es évek eleje óta sújtó felfokozott kivándorlástól. Az Európai Unió munkaerőpiacának megnyitása, kiegészülve a családok ezreinek eladósodását okozó világgazdasági recesszióval, 1989 óta nem látott mértékben növelte a külföldre költöző magyar állampolgárok számát. Az Európán belüli mobilitási folyamatok vizsgálatai nemzetközi téren a társadalomtudományi kutatások homlokterébe kerültek, az egyre növekvő érdeklődés kifejezetten magas igényeket támaszt az objektív és szubjektív adatok iránt, valamint a migrációt magyarázó társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális mechanizmusok bemutatására. A demográfiai válsággal küzdő, sikeres és kevésbé sikeres gazdasági rendszerváltásokon átesett kelet- és közép-európai országok kivétel nélkül egyre jelentékenyebb szerepet töltenek be a nemzetközi migrációban.

Köszönetnyilvánítás

„A cikkben/előadásban/tanulmányban ismertetett kutatómunka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

Irodalom

- Atoyan, R. et al. 2016: Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. IMF Staff Discussion Note, 16 (04), pp. 1–94
- Beke K. 2017: Nem csak Magyarország tragédiája a kivándorlás – A szomszédban szinte könnyörognek, hogy térjenek haza. Portfolio – a gazdasági hírforrás. 2017. október 25.
- Daborowski, T. 2014: Citizens of Bulgaria and Romania receive full rights on the EU labour market. Osrodek Studiow Wschodnich, 2014. január 8.
- Hárs Á. 2012: A munkaerő migrációja Magyarországon a kilencvenes és a kétezres években. Bevándorlás és elvándorlás a Munkaerő-felmérés adatai alapján. Összegző tanulmány
- Hárs Á. 2016: Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) Társadalmi riport 2016. Budapest: TÁRKI, pp. 243–262.
- Kaczmarczyk, P. 2013: Matching the skills of return migrants to labour market needs in Poland. In: Coping with Emigration in Baltic and East European Countries. OECD Publishing, pp. 111–127
- Obádovics Cs. 2017: Hogyan alakult volna Magyarország népességszáma, ha a migrációs folyamatok a lengyel mintát követték volna? Korfa – Népesedési Hírlevél, 17 (2), pp. 1–4.
- Siskáné Sz. B. et al. 2017: Az emigráns magyarok életkörülményei és -stratégiái a legfontosabb európai migrációs célszörzágokban. In: Tér és Társadalom, 31. kötet, 4. szám, Budapest, pp. 148–163.
- Stankuniene, V. 2013: The social and economic impact of emigration on Lithuania. In: Coping with Emigration in Baltic and East European Countries. OECD Publishing, pp. 45–65

Internetes hivatkozások

- <https://www.intellinews.com/reports/poland-country-report-jul17-july-2017-36287/>
- <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/mindestlohn-studie-millionen-bekommen-zu-wenig-1.3843810>
- <http://stat.gov.pl/en/>
- <https://www.czso.cz/csu/czso/home> (Cseh Statisztikai Hivatal)
- <http://www.statistics.sk/> (Szlovák Statisztikai Hivatal)
- <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/oct/11/number-of-romanians-and-bulgarians-in-uk-rises-413000>

<https://worldview.stratfor.com/article/baltics-emigration-and-demographic-decline>
<http://www.intellinews.com/moldova-bulgaria-poland-albania-and-latvia-to-lose-more-than-40-of-their-populations-by-2100-124034/?source=bulgaria>
<http://www.csb.gov.lv/en> (Lett Statisztikai Hivatal)
<http://www.adaur.ee/swedbank-flash-comment-estonia-rapid-wage-growth-continues/>
<http://worldhappiness.report/ed/2017/>

KELET-KÖZÉP-EURÓPAI FŐVÁROSOK VÍZPARTI MEGÚJULÁSA BUDAPEST, BELGRÁD ÉS KIJEV PÉLDÁJÁN

Tolnai Gábor

Eötvös Loránd Tudományegyetem
gntolnai@caesar.elte.hu

Abstract

WATERFRONT RENEWAL IN CEE CAPITALS
– THE CASE OF BUDAPEST, BELGRADE AND KYIV

Tolnai, Gábor

I start the paper with a brief explanation of 'waterfront' and its relation to 'post-socialist city'. Then I turn to three CEE capitals to describe some typical features. Budapest is an example of multiple fails of large-scale event-oriented regeneration, due to political and financial reasons. In Belgrade a transnational investor is over-supported by the nation-state. The riversides of Kyiv are captured by the political and economic elite, via hidden expansion.

Keywords: waterfront, post-socialist city, megaprojects, state intervention, expansion of elite

Bevezetés

A legtöbb városnak van valamilyen kapcsolata a vízzel, a part hasznosítása az esetek jelentős részében a településsel egykorú. Míg az ipari forradalom előtt a város és vízpartja sok szálon fonódott össze, az ipar-indusztriális városok létrejöttével ez a kapcsolat gyengült, a kikötői ipar létesítményei kiszorították a korábbi sokszínűséget. A posztindusztriális város létrejöttével, a vízparti megújulással a kötelék ismét erősödni látszik (Dijk–Pinheiro 2003).

A kikötők és vízparti ipari zónák hanyatlása az 1960–70-es években kezdődött az észak-atlanti térségben. Ehhez a hagyományos ipari termelés kiszorulása mellett az is hozzájárult, hogy a hatékonyabb konténeres szállítás érdekében új kikötőket építettek a városokon kívül (Hoyle et al. 1988). A hátramaradó, városközpontokhoz közelebbi vízpartok újrakezeltetése először Észak-Amerika egyes városaiban jelent meg. Az 1980-as évekre Európában és más angolszász országokban is felbukkant, majd fokozatosan áttért a centrumtérsegek kisebb városaira is, az ezredfordulótól pedig a félperifériák, perifériák országaiban is megjelent (Hoyle 2000, Schubert 2011). Jellemzően azonban továbbra is a globális városversenyben kedvező pozícióban levő nagyvárosok a folyamat nyertesei. A szocialista és gyarmati múltú területeken sok esetben még mindig a centrumtérsegek évtizedekkel ezelőtti fejlesztési gyakorlatainak másolása zajlik, ami az ottani városi vízpartokat kedvezőtlen irányba viheti.

A szocialista örökség hatásai

A posztszocialista városok vízpartjain zajló folyamatok megértéséhez szükséges a kapitalista urbanizációtól lényegesen eltérő szocialista város önálló térbeli jellemzőkkel bíró szerkezetét (Harloe 1996) kialakító tényezőkről is röviden szót ejteni. A kollektív lét építészeti kereteinek megalkotásához, a társadalmi alapfunkciók elhelyezéséhez piaci logikát kikerülő területhasználat terjedt el (Smith 1996). A telekárverseny kiiktatása alacsonyabb beépítési sűrűséget eredményezett (Szelényi 1996), a gazdaságosabb területhasználati formák nem tudták kiszorítani a kevésbé gazdaságosakat (Kostinskiy 2001). Bár a szocialista városokban igyekeztek az ipart és a lakófunkciót térben elkülöníteni, az anyagi források korlátozottsága visszafoghatta ezeket a törekvéseket. Így a történeti múlttal rendelkező városok esetében az ipari termelés korábban kialakult helyszínei maradványként rögzültek értékesebb, belső városrészekben is. Tipikusan ilyenek voltak a vízparti területek.

A rendszerváltásokat követően, a piacgazdaságra való áttérés és a külföldi tőke nagyarányú beáramlása során a belvároshoz közeli negyedekből egyre inkább kiszorulnak a korábban állami ösztönzéssel jelen levő vagy csak megtűrt tevékenységek. Helyüket a központi elhelyezkedést sokkal magasabb áron megfizetni tudó funkciók veszik át. A termelés terei helyett a fogyasztás posztmodern terei válnak hangsúlyossá. Azonban – főleg a kezdeti időkben – a befektetők gazdasági érdekei szinte teljesen felülírták a közösségi és környezeti érdekeket, a szabályozás alig igyekezett a negatív hatásokat csökkenteni; „vadkeleti” viszonyok uralkodtak (Stanilov 2007). A problémák kezelését nehezítette az átmenet időszakának gazdasági instabilitása és az, hogy az új politikai, irányítási kultúra is csak formálódóban volt. Napjainkra a helyzet némileg konszolidálódott, de még mindig nem forrottak ki a konszenzusos városfejlesztés demokratikus gyakorlatai. A posztszocialista városokra jellemző útkeresésnek az egyik leglátványosabb helyszíne a vízpart.

A vízpartok újrafelfedezésének posztszocialista sajátosságai

A posztszocialista városokkal foglalkozó irodalom bővülése során a barnamezők problémaköre már korábban figyelmet kapott, de a vízparti barnamezőkre fókuszáló tanulmányok jellemzően csak a legutóbbi években bukkantak fel nemzetközi szinten. Ez arra is visszavezethető, hogy a kelet- és közép-európai nagyvárosok korábban kevésbé integrálták folyópartjukat a városszövetbe, ez a fajta törekvés a közelmúlt várostervezési

dokumentumaiban bukkant fel, és terjedt el. A posztszocialista városok és vízpartjaik közelítenek a nyugati társaikhoz, de helyesebb külön kezelni őket, és újonnan neoliberális elvek alapján kormányzott városokról beszélni (Scharenberg–Bader 2009), ahol a kapitalista körülményekhez való gyors igazodás mentén zajlik a dezindusztrializáció (Machala 2014).

Tipikus, hogy az előző rendszerben kialakított szabályozási normák és gyakorlatok nem szűntek meg, de az új politikai, gazdasági környezetben már nem bizonyultak hatékonnak (Tsenkova 2014), így ezek a városok gyenge szabályozással rendelkező településeként kapcsolódnak be a városversenybe (Arandelović 2017). A hosszú távú, koherens tervezés hiánya okozta városfejlesztési bizonytalanság eltántorítólag is hathat a külföldi befektetőkre, ezért az egy-egy projekt sikeressége iránti vágy odáig vezethet, hogy erős helyi (vagy állami) kormányzati hátszelet biztosítanak a fejlesztésnek. Tehát nemcsak a piaci verseny okozza, hogy a helyi vállalkozók esélyei csekélyek, hanem a transznacionális ingatlanpiaci szereplők és a politikai elit közti informális hálózatok működése is (Grubbauer–Čamprag 2019).

A befektetők általában a tudás globális cirkulációjára építenek, azaz más térségekben alkalmazott fejlesztési sémákat és termékeket (luxusingatlanokat, irodákat) kínálnak a posztszocialista városok vízpartjain is. A helyi kontextus figyelmen kívül hagyása vezethet oda, hogy a nyugati tervezők által megálmodott létesítmények túlméretezettek, az eredeti városszövetbe és városképbe nem illeszkednek (Gonçalves et al. 2016).

Budapesti, belgrádi és kijevi példák

Elmondható, hogy a vízpartok ma a posztszocialista városokban is a különböző léptéken fellépő és különböző erejű szereplők ütközőterületévé válnak (Machala 2014). Az alábbiakban három folyóparti nagyváros – Budapest, Belgrád és Kijev – helyzetét hasonlítom össze; az utóbbi két város esetében alapvetően néhány angol nyelven fellelhető forrásra (Cybriwsky 2016, Arandelović et al. 2017, Grubbauer–Čamprag 2019) tudtam támaszkodni.

Budapesten a Duna-partok hossza – ha figyelembe vesszük a mellékágakat, szigeteket, öblöket is – meghaladja a 122 km-t. Ez az igen jelentősnek tekinthető vízpart azonban alatta marad a Belgrád esetében mérhető mintegy 155 km-nek és Kijev 187 km-nyi folyópartjának. Szerbia fővárosa esetében a jelentős hossz annak köszönhető, hogy két folyó – a Duna és a Száva – partvonalai adódnak össze, Ukrajna fővárosában pedig a Dnyeper fonatos jellege miatt sokkal több mellékág és sziget körvonala növeli a

folyópartok hosszát.¹ Jól érzékelhető különbség, hogy míg Budapesten a Duna kettészeli a belvárost, addig Kijev és Belgrád esetében a folyó csak határolja a történeti városmagot, a túlparton már a XX. századi modernizmus jegyében épült új negyedeket találunk. Mivel a folyók és közvetlen parti zónájuk szélessége különböző a vizsgált városokban, a városképben betöltött szerepük is más. A Duna szélessége Budapesten még a külső városrészekben sem haladja meg az 500 métert, így vizuális elválasztó ereje csekélyebb. Ugyanez a helyzet Belgrád esetében a 300 méternél nem szélesebb Szávával. Azonban ugyanitt a Duna és a parti erdősáv bő egy kilométeres, Kijev esetében pedig a Dnyeper és mellékágainak akár 2 kilométert is meghaladó szélessége már elválasztóan hat, szinte másik várossá teszi a túlpartot. Összehasonlítható a folyók partjának beépítettsége is. Rekreációs zöldterületeket ugyan mindhárom város vízpartján találunk (például Margit-sziget, Ada Ciganlija, Hidropark), a magyar fővárosban a legkevesbé zöldek a partok (jellemzően a külvárosi részeken természetközeli), a legtöbb erdős, ligetes terület, homokos plázs pedig a Dnyeper partján található, még a város középső részein is.

1. ábra

Budapest, Belgrád és Kijev vízpartjai, a tanulmányban említett helyszínekkel

Forrás: Open Street Map alapján saját szerkesztés

Budapest vízpartjai kapcsán időről időre felbukkan az óriásrendezvény helyszíneként való városmegújítás vágya. Az eredetileg 1995-re tervezett, majd 1996-ra halasztott Világkiállítás előkészítéseként szabadították fel a lágymányosi és középső-ferencvárosi partszakaszokat. Annak

¹ A folyók fő sodorvonalának a vizsgált városok területére eső hossza viszont nagyságrendileg nem különbözik. Budapesten 32 km a Duna főágának hossza, Belgrádban ugyanez a folyóé 28 km, a Száváé bő 16 km, Kijevben hozzávetőleg 35 km hosszan kanyarog a Dnyeper. Így relevánsnak tekinthetjük a fenti adatok összevetését is.

ellenére, hogy az EXPO végül megghiúsult, a kiürített zónában a belvárosias funkciók terjeszkedni tudtak. A Millenniumi Városcsúcs létrejötté már egy szisztematikus vízparti fejlődés kezdetét jelenti (Bodnár–Veres 2013). A 2012-es és 2024-es olimpiai játékok megrendezésére való pályázás kapcsán több lehetséges Duna-parti eseményhelyszínt is kijelöltek, ám végül a pályázástól való visszalépések miatt tényleges terepi munkálatok egyik alkalommal sem indultak. A központi helyszínnek szánt Csepel-Szigetcsúcs jövőjének kérdése mai is politikai viták tárgya (például atlétikai stadion, Déli Városkapu projekt stb.) Az egyetlen ilyen jellegű megvalósult létesítmény a 2017-es úszó-világbajnokságnak otthont adó Duna Aréna lett a Vízafogó városrészben. Budapest esete tehát jól példázza a realitásokon túlmutató, eseményvezérelt vízparti megaprojektek okozta kerülőutakat. Az elképzelések körül zajló politikai viták, valamint az EXPO-tervek kapcsán a rendszerváltást követő gazdasági válság okozta nehézségek, illetve az átalakuló viszonyok között a szervezői kultúra hiányosságai, a szocializmus időszakából örökölt berögződések (Takács 2005) mind posztszocialista jellemzőknek tekinthetők. A magánszféra jelentős haszna realizálódott, amikor a későbbi Millenniumi Városcsúcs területét áron alul adta el az állam egy befektetőnek. A Duna Aréna építése során is a kivitelezéssel megbízott vállalkozásoknak kedvezett, hogy a tervezettet végül jóval meghaladták a valós költségek.

Belgrádban a Száva-parti barnamezős zóna a vízparti megújulás elsődleges helyszíne. A városrész funkcióváltása nem újkeletű terv, városrészbe illesztése többször felmerült a XX. század során, legutóbb az 1990-es években, amelyből azonban a délszláv háború miatt semmi sem lett. A 2010-es években újraéledő Belgrade Waterfront projekt narratívája Kelet-Közép-Európa vezető városává tenni a szerb fővárost (Arandelović et al. 2017). Az alapkő letétele 2015-ben történt meg, az építkezések jelenleg is zajlanak. A projektnek és a város fejlesztési elképzeléseinek is zászlóshajója a tervek szerint 168 méter magas Kula Beograd (Belgrád Torony). A befektető, az egyesült arab emírségekbeli Eagle Hills már többször visszalépett volna, ám a szerb kormánytól garanciát kapott a megtérülésre, ezt nevezi a Grubbauer–Čamprag szerzőpáros (2019) a neoliberalis „aidez-faire”² gyakorlatának. A nyilvánosság tájékoztatá-

² Nemcsak hagyja a folyamatokat piaci alapon haladni (laissez-faire), hanem proaktív módon elősegíti azokat.

sa nélkül a befektető érdekei szerint módosították a rendezési terveket, külön törvényt hoztak a kisajátítások és engedélykiadások könnyítésére. A projekt legitimálásához kiemelt nemzetgazdasági fejlesztési zónává nyilvánították a területet. Az Eagle Hills mindezt arra használja, hogy hídfőállást építsen ki a térségbeli terjeszkedéséhez. Különösen visszas ez, hiszen igazi kockázatot sem kell vállalnia. Azonban a társadalom szélesebb köreiből az egész „fejlesztés” kezdetektől vitatott, sőt a többség ellenzi az átláthatóság hiánya miatt. 2016-ban már utcai tiltakozásokat rendeztek, de az eltérő érdekelttségű aktivisták és szervezetek nem jutottak közös álláspontra, így nem tudtak nyomást gyakorolni a kormányra és a befektetőre.

Kijev esetében a szovjet várostervezők kifejezetten nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a város iparának és lakótelepeinek intenzív fejlesztésével párhuzamosan minél nagyobb, rekreációs célokat kielégítő, mindenki számára elérhető zöldterületek maradjanak a folyópartokon. A zöldterületek és strandok ma is a vízpartok bő 85%-át adják, és viszonylag csekély a vízparti barnamezők aránya (jelenleg két nagyobb ilyen zóna található: a Ribalszkij-félszigeten és Holoszijiv városrészben). A nagyobb kiterjedésű zöldsáv rovására készültek el olyan ingatlanpiaci beruházások, amelyek léptéküknél fogva egy-egy városrész vízpartját alakították át teljes mértékben (például Obolony városrész), vagy olyan kiemelt helyen valósultak meg, hogy a városképet is befolyásolják (például a Diamond Hill luxus apartman-komplexum a történelmi műemlékeket koncentráló Pecszerszka városrészben). Cybriwsky (2016) azonban nemcsak ezekre hívja fel a figyelmet, hanem egy sokkal több helyen jelentkező átalakulási folyamatra, melyet ő „kisléptékű, rejtett dzsentrifikációnak” nevez. Az – elvileg köztulajdonban levő – partszakaszokat lezárják az átlag városlakók előtt, parti vagy állóhajón kialakított éttermek, szórakozóhelyek, zárt klubok, jachtkikötők, magánrezidenciák jönnek létre a helyükön anélkül, hogy kompenzálnák a tágabb közösséget a zöldterületek elvesztéséért. Sok esetben a vízpartok „stratégiai elhanyagolása” zajlik, hogy aztán bármi új – akár a területnek a szűk politikai és gazdasági elit számára történő átjátszása is – jobbnak tűnjön, mint a lepusztulás. Ugyanez zajlik a zöldövezeti nyaralótelepeken (például az oszokorki dácsatelepen), sőt a hatalmat birtokló személyek akár jelentősebb partszakaszokat is kiszakítanak maguknak. Kijevben az általános vízparti megújulás helyett tehát a természetközeli partszakaszok elbirtoklásának különböző léptékeken jelentkező típusaival találkozhatunk.

2. ábra

Duna Aréna (Budapest); Belgrade Waterfront; Riviera Riverside jachtkikötő (Kijev)

Forrás: saját felvételek

Természetesen számos közös jegy is felismerhető a három város esetében. Vannak meg nem valósult „álmoprojektek”. Ilyenek Budapesten az Óbudai-szigetre tervezett „Álomsziget” és a Soroksári-Duna-ág mellé elképzelt „DunaCity”, Belgrádban a Savamala városrészt érintő „Varoš na vodi” és „Europolis” projektek, Kijevben a „Kyiv City” a Ribalszkij-félszigeten és a „Kyiv Disneyland” a Hidropark helyén. Bár a Belgrade Waterfront projekthez hasonló léptékű beruházások Budapesten a 2008-as gazdasági válság miatt megghiúsultak, némileg kisebb léptékben és kevésbé szemet szűrő állami támogatással kibontakozhatnak hasonlóak (például a „BudaPart”). A lakóparkszerű vízparti beépítés ugyanúgy jelen van Budapesten a Marina Parton, mint Kijev Obolony városrészében. Fogyasztásra serkentő, ennek érdekében a vízparti tartalmakat mesterségesen is fokozó terek a budapesti Kopaszi-gát és a Bálna kereskedelmi és kulturális központ, Kijevben a Folyami Kikötő megújított környezete Pogyl városrészben, Belgrádban a teherkikötőből átalakított Beton Hala vagy a Száva-parti étterem- és klubhajók.

3. ábra

*A fogyasztás új terei (egykori) kikötői környezetben:
Bálna (Budapest), Beton Hala (Belgrád), Folyami Kikötő (Kijev)*

Forrás: saját felvételek

Összefoglalás, következtetések

A közös jegyek nem önmagukban a posztszocialista városok vízpartjainak sajátosságai, más térségekben is találkozhatunk hasonló példákkal. A megvalósulás – vagy meg nem valósulás – okai, módjai teszik azzá őket. A három város vízparti átalakulásának ízelítő szintjén történő felvillantása azt a célt szolgálta, hogy rajtuk keresztül egy-egy tipikus posztszocialista jellemvonást ismerhessünk meg: a közös akarat hiányában elbukó, költségeit tekintve is vitatható megaprojektoktól, a külföldi befektető érdekeit mindenek fölé helyező politikákon át, az elit különböző módokon történő vízpart-kisajátításáig. E folyamatok nem kizárólagosak a bemutatott városokban, de jól illusztrálnak egy-egy problémakört.

A kelet-közép- és kelet-európai városokban nagyszabású, a város szerkezetét és képét is befolyásoló vízparti projekteket csak akkor szabadna elkezdni, ha már sikerült megtalálni a területhasználati módok közti egyensúlyt és a gyakorlat szintjére emelni a nyugati városfejlesztési ideákat (partnerség, inklúzió, fenntarthatóság). Sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az olyan kisléptékű, helyi közösségek igényeihez igazodó projektekre, amelyek, ha térben el is különülnek, mégis közös irányba mutatnak.

Irodalom

- Arandelovic, B. et. al. 2017: Belgrade: Imaging the future and creating a European metropolis. In: *Cities* 63. pp. 1–19
- Bodnár, J. – Veres, J. 2013: The petty politics of a megaproject in Budapest. In: *A Worldwide View Research in Urban Sociology*, 13. pp. 83–106
- Cybrirsky, R. A. 2016: Whose city? Kyiv and its river after socialism. In: *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 98/4. pp. 367–379
- Dijk, H. – Pinheiro, M. A. 2003: The Changing Face of European Ports as a Result of Their Evolving Use Since the Nineteenth Century. In: *Portuguese Journal of Social Science*, 2/2. pp. 89–103
- Gonçalves, J. et. al. 2016: The Riverfront as a Mirror: The Case of the Transformations in Post-Soviet Cities. In: *New Water Policy and Practice* 2/2. pp. 21–35
- Grubbauer, M. – Čamprag, N. 2019: Urban megaprojects, nation-state politics and regulatory capitalism in Central and Eastern Europe: The Belgrade Waterfront project. In: *Urban Studies*. 56/4. pp. 649–671
- Harloe, M. 1996: Cities in the Transition. In: Andrusz, G. et al. (eds.): *Cities after Socialism*. Oxford UK – Cambridge, MA, Blackwell. pp. 1–29
- Hoyle, B. S. et. al. 1988: *Revitalising the Waterfront: International Dimensions of Docklands Development*. London, Belhaven Press. 265 p.
- Hoyle, B. S. 2000: Global and local change on the port-city waterfront. In: *The Geographical Review* 90/3. pp. 395–417

- Kostinskiy, G. 2001: Post-Socialist Cities in Flux. In: Paddison, R. (ed.): Handbook of Urban Studies. Thousand Oaks–London–New Delhi, SAGE. pp. 451–466
- Machala, B. 2014: The uneven struggle for bluefields: transformation in post-socialist Bratislava. In: Hungarian Geographical Bulletin 63/3. pp. 335–352
- Scharenberg, A. – Bader, I. 2009: Berlin's waterfront site struggle. In: City 13/2. pp. 325–335
- Schubert, D. 2011: Waterfront Revitalizations: From a Local to a Regional Perspective in London, Barcelona, Rotterdam, and Hamburg. In: Desfor, G. et al. (eds.): Transforming Urban Waterfronts: Fixity and Flow. New York, Routledge. pp. 74–97
- Smith, D. M. 1996: The Socialist City. In: Andrusz, G. et al. (eds.): Cities after Socialism. Oxford UK – Cambridge, MA, Blackwell. pp. 70–99
- Stanilov, K. 2007: The restructuring of non-residential uses in the post-socialist metropolis. In: Stanilov, Kiril (ed.): The Post Socialist City. Dordrecht, Springer. pp. 73–99
- Szelényi, I. 1996: Cities under Socialism - and after. In: Andrusz, G. et al. (eds.): Cities after Socialism. Oxford UK – Cambridge, MA, Blackwell. pp. 286–317
- Takács Á. 2005: Álomfejtés... a budapesti Expo története. In: Juharos R. (ed.): Hogyan épüljön Budapest? Budapest, Vertigo. pp. 203–223
- Tsenkova, S. 2014: Planning trajectories in post-socialist cities: Patterns of divergence and change. In: Urban Research & Practice. 7/3. pp. 278–301

BELSŐ-ERZSÉBETVÁROS TÁRSADALMI KONFLIKTUSAI

Tuza Benedek

Eötvös Loránd Tudományegyetem
tuza.benedek.5@gmail.com

Abstract

THE SOCIAL CONFLICTS OF BELSŐ-ERZSÉBETVÁROS

Tuza, Benedek

Nowadays, the famous ruin bars in the heart of Budapest are contributing a lot to the tourism of the capital city, but also carry many problems for the locals. The noise load, the crowded streets, the increased crime rate and mostly the deteriorating public purity and security are the worst things in Belső-Erzsébetváros, the so called 'party quarter' of Budapest. Despite these facts, examples from other capital cities show us that these things can be handled very well and there are many ways to decrease or even eliminate the bad effects occurring in the examined area. The goal of my research is to map all of the different interests and stakeholders, because firstly we have to understand the source of the problem to solve it the proper way

Keywords: Budapest, party quarter, ruin bars, tourism, night mayor

Bevezetés

Budapestet, a Kárpát-medence legjelentősebb városát régóta európai jelentőségű turisztikai célpontként tartják számon. Történelmi örökségei, a nyugati (főképp brit, amerikai és francia) turisták számára kedvező ár-színvonala, remek kirándulóhelyei, népszerű fürdői, a belváros esztétikus városképe mind erre predesztinálják. A legutóbbi évtizedben azonban a pesti oldal belső kerületei (több európai városhoz hasonlóan) szembesültek a *túlturistasodás* jelenségével, és ez leginkább Belső-Erzsébetvárost érintette. Közismert nevén a budapesti *bulinegyed* európai hírű éjszakai élettel büszkélkedhet, amely az előzőekben felsorolt vonzó tényezők mellett a romkocsmák megjelenésének és gyors elterjedésének köszönhető. A romkocsmák világszinten is egyedülálló formái a vendéglátásnak, s bár több városban kísérleteztek hasonló környezet kialakításával, az ilyen helyek csak Budapesten működnek sikeresen – ennek miértjét nem tudjuk. Az elmúlt évtizedben hatalmasra növekedett szórakoztatóipari kapacitásnak azonban a negatív oldalai is megjelentek: a kora estétől kora reggelig tartó zajterhelés, a hatalmas mennyiségű hulladék a közterületeken, a 6–7 ezer lakosra egy hétvégén rázúduló 200 ezer ember mind-mind olyan körülmények, amelyek ellehetetlenítik a nyugodt életet a terület ezen részében. A helyiek szinte tehetetlenek, bár a területben élénk a civil jelenlét a bulinegyed mellett és ellen is. Alig egy évtized leforgása alatt a szokványos belvárosi lakóhelytől az európai buliturizmus megkerülhetetlen helyszíné-

vé vált Belső-Erzsébetváros, amely egyfelől pozitív, hiszen emeli Budapest színvonalát, és rengeteg bevételt jelent a fővárosnak – mégis elfogadhatatlan, hogy a helyiek jogait figyelmen kívül hagyva az éjszakai élet korlátozás nélkül növekedhessen.

Kutatásom célja az volt, hogy bemutassam a helyi lakosok és a negyedbe rendszeresen szórakozni járók véleményét a bulinegyedről és a körülményekről. Ehhez kérdőíves felmérést alkalmaztam. Élő, terepi lekérdezésre 2019. augusztus 15. és 2019. október 18. között került sor, ez időszak alatt internetes formában is terjesztettem a kérdőívet. Céлом volt, hogy helyzetképet adjak a negyed jelenlegi állapotáról, azonban a terjedelmi korlátok miatt ehhez csupán röviden ismertetem a szereplőket, az érdekeket; kitekintek külföldi megoldási mintákra, megemlítem a kérdőívekben javasolt hasznos ötleteket is, és a kutatás végeredményét, összegzését közlöm.

A romkocsmák megjelenése és elterjedése Belső-Erzsébetvárosban

A belvárosi kulturális kezdeményezések történetét az ezredfordulóra datáljuk: 2001-ben nyílt meg a *Szimpla Café*, melynek 2002-ben nyitott kültéri része rakta le az alapkövét a romkocsmajelenségnek. A *Szimpla Kert* egy elhagyatott, romos bérház udvarán nyílt meg: ez volt az első, klasszikus értelemben vett romkocsmá a fővárosban. 2003-ban nyitott a *Gozsdu* és a *Szóda Udvar*, hasonló emeletes házak udvaraiban. Az ez idő tájt nyíló kocsmák egytől egyig bontásra ítélt önkormányzati épületekben üzemeltek, rövid távú szerződésekkel, gyakran alacsony, jelképes összegű bérleti díjért. 2004-ben számos további hellyel bővült a belváros: megnyílt a Mumus, a Tetthely, a Kuplung és a West Balkán, de már nem mindegyik a VII. kerületben. A terület a város „kreatív csomópontjává” vált, ahol a romkocsmák mellett számos étterem, bár, design üzlet, galéria, színház és kiállítóterem kapott helyet (Smith et al. 2017).

A romkocsmák második hullámát 2005-től számítjuk: az önkormányzatok megelégtették az alacsony bérleti díjakkal üzemelő és emiatt egyre szaporodó helyeket; kilakoltatták és elkezdték lebontani a Szimpla Kazinczy utcai és a Szóda Holló utcai épületét, vagy felmondták/nem kötötték újra a bérleti szerződéseket. Később az épületeket a korábbihoz képest sokkal magasabb díjért lehetett bérelni, így a romkocsmák addigi bérleti részből adódó előnye elveszett (Kupó 2016). A meglévő vendéglátóhelyek ekkor tudatosan próbálták magukat kulturális tevékenységet végző jelenlétekként pozicionálni: a Szimpla és a Kuplung kiállítások és koncertek szervezésével, előbbi egy art mozi működtetésével próbálta megakadá-

lyozni a bezárást (Lugosi et al. 2010). Egyetlen túlélő maradt: a Szimpla Kert, amelynek profilbővítése a fennmaradáshoz szükséges racionális döntés volt. Jövője azonban bizonytalan maradt, a hatóságok bezárással fenyegettek (Munkácsy 2005). Ezután újabb hullám következett, és az új helyeknél a hangsúly inkább a művészetben volt, így az önkormányzat is jobban preferálta működésüket (Csizmady–Olt 2014).

A harmadik hullámot a kereskedelmi törvény 2010-es módosítása hozta: a korábbi előzetes engedélyeztetés helyett utólagos vizsgálatokkal szabályozták a vendéglátóhelyek nyitását. Sok vállalkozás profilváltáson ment keresztül: pékség, fodrász, kárpitos vált kocsmává (Csizmady–Olt 2014). Ezen helyek státusza nagyon diverz volt: a drágább, tehetősebb vendégeket vonzó helyektől az olcsó alkoholon kívül mást nem kínáló kiskocsmákig mindenféle hely nyílt. Ezzel együtt a kulturális szálát már a legtöbben elhagyták, mindenki a beindult szórakozónegyed-jelleg miatt költözött ide. Harmadik generációként foghatók fel azok a szórakozóhelyek (például Doboz), melyek a „romkocsmás romantikát” magasabb szintre emelték – például az enteriőrt már nem használt bútorok adják, meghatározó a belsőépítészeti dizájn. (Csizmady–Olt 2014).

A bulinegyed szereplői

Két jelentős civil szervezet működik a kerületben: az *Élhető Erzsébetváros Egyesület* (továbbiakban: EE) tömöríti a lakosok egy részét, a *Night Embassy of Budapest* (továbbiakban: NEO) pedig a vendéglátókat igyekszik összefogni. Az EE szóvivője, *Garai Dóra*, a NEO egyik vezetője, *Német G. Dániel* és *Olt Gergely* városszociológus is készséggel adott interjút.

Ahhoz, hogy a civilek közelebb kerüljenek a megoldáshoz, mindenképpen kompromisszum és közeledés szükséges, aminek készsége az EE részéről talán kevésbé érezhető, de persze a másik oldalon is hallhatóak radikális vélemények. Sajnos számtalan olyan kisebb hely van, amely nem kíván együttműködni a NEO kezdeményezésével. Ezek jellemzően a kisebb, olcsó alkoholt kínáló helyek – ezért is szeretné disztingválni a helyeket, és az alacsony presztízsű, kulturális pluszt nem nyújtó „itatókat” bezáratni a NEO. A két szervezet célja itt találkozik, hiszen mindkettő tiszta, csendes kerületet, kulturált turizmust és biztonságos éjszakai életet szeretne. Német G. Dániel szerint a jelenlegi problémákért nagyrészt a fővárosi szintű tervezés teljes hiánya okolható.¹ Hiszen ahogy a turisztikai vonzerő eléri a

¹ A december 18-án készített interjú során hangzott el.

nemzetközi élmezőnyt (ahová mára Budapest belvárosa is felzárkózott), a tervezés hiánya olyan feszültségekhez vezethet, amelyek idén nyáron Erzsébetvárosban is a felszínre kerültek. A pesti belső kerületek a megnövekedett látogatószámra nem *proaktív* terveket dolgoztak ki, hanem *reaktívan* gondolkodva zárórakat vezettek be, és egyedül Belső-Erzsébetváros maradt az utolsó szabad négyzetkilométer, ahol éjfél után is lehet szórakozni. Az utólagos szabályozás eddig sehol sem vált be, és drasztikusan leépíti a városok éjszakai életét, így a kérdésben inkább a fokozatosság elvét érdemes követni.²

Helyzetértékelés és lehetséges megoldások

Olt Gergely szerint a szabályozás elkészült, ma már ezt nem lehet rendeletekkel korlátozni. Mindazonáltal, ha abban gondolkodunk, mint az ÉE, akkor az már komoly beleszólás volna az ország kereskedelmébe és piaci viszonyaiba. A két kulcsdokumentum a 2009-es kereskedelmi törvény és a 2013-as önkormányzati rendelet volt, amely utólagos szabályozáshoz kötötte a vendéglátóhelyek nyitását. Egy 2009-es ombudsmani állásfoglalás szerint ez a törvény a vállalkozók érdekeit jobban szem előtt tartja, mint a lakosokét, és a 2013-as törvénymódosítás erre csak ráerősített. Olt Gergely és Német G. Dániel azzal kapcsolatban egy véleményen vannak, hogy a bulinegyed semmilyen módon nem volt tervezve, abszolút spontán folyamatok vezérelték. Garai Dóra hangsúlyozza, hogy a szükséges vizsgálatok után a szabályosan működő helyek, akik képesek az együttműködésre, megkapnák az engedélyt az éjfél utáni nyitva tartásra az ő terveik szerint, de ez legalább biztosítana nekik pár nyugodt éjszakát, utána pedig el lehetne kezdeni a közös munkát a kerületért és a kulturális szórakozási arculat kialakításáért.³ *„Ha nem kapcsolod fel a világítást és kényszerítesz arra mindenkit, hogy hagyják el a klubokat egy meghatározott időpontban, akkor a szórakozó tömegek nem egyszerre kerülnek utcára: van, aki éjjel háromkor indul haza, és van, aki csak reggel hatkor fog, ezzel az éjszaka természetesebben ér véget. Ez megfelelőbb a környezetnek a zajterhelés szempontjából, a kluboknak pedig az üzlet szempontjából. Hosszú távú célunk, hogy Budapest egy fenntarthatóan működő, 24 órás város legyen. Ez le van bontva több célkitűzésre, amelyek a következők: éjszakai gazdaság,*

² <http://nightmayorbud.hu/2018/04/01/lehet-e-mindenkinek-jo-az-erzsebetvarosi-soho-budapest-ejszakainak-jovoje-mulik-azon-hogy-tanulunk-e-mas-vilagvarosoktol/> (Letöltés: 2018. 11. 19.)

³ Az október 24-én készített interjú során hangzott el.

éjszakai kultúra, prevenció, edukáció és nevelés, illetve infrastrukturális követelmények.” – vélekedik Német G. Dániel a záróra kérdéséről.⁴

Megoldásokban és a jelenség kezelésében leginkább Amszterdam és Berlin városa jár élen, nem véletlenül kívánt az első időkben a magyar szervezet is az amszterdami mintára építeni. A holland fővárosban nagyon jól működik az éjszakai polgármester intézménye: folyamatosan kapcsolatban áll a hatóságokkal, és bejárása van a képviselőtestületi ülésekre, egyfajta mediátorként tevékenykedik a gazdasági és civil szervezetek, valamint az önkormányzat között. *Mirik Milan* után (2014–2018) *Shamiro van der Geld* tölti be ezt a posztot jelenleg (2018–2022), akinek a csapata az alábbi követelmények, ismérvek szerint irányítja és szabályozza az éjszakát:

- kulturális sokszínűség, társadalmi és etnikai elfogadás és befogadás
- kikapcsolódás: ezzel különül el a nappal funkciójától és értékétől
- a város éjszakai életének összehangolása a városvezetés érdekeivel
- bátorság az innovációra a kudartól való félelem nélkül
- a problémák nevének nevezése és kísérletek a megoldásra
- együttműködés az éjszaka képviselői és a városvezetés közt
- stratégia kidolgozása, mely meghatározza a városvezetés politikáját
- a minőség és a kulturális érték vezérelte helyek preferálása
- a top-down és bottom-up kapcsolatok fenntartása

Az éjszaka egy egyén szempontjából legfőképpen „arra való”, hogy kimozduljon, kibeszélje a napok, hetek történeteit egy társaságban, levelezze a feszültségeit, és egy kis időre kiszakadjon az unalmas hétköznapiokból. Azonban egy nagyobb léptéken vizsgálva a dolgot: mit jelenthet az éjszaka egy közösségnek? Ahol nagy számú ember ugyanolyan céllal, koncentráltan veszi igénybe az éjszaka adta lehetőségeket, ott törvényszerű, hogy az egyének nemcsak saját maguknak profitálnak belőle, de a város társadalma is, ha az egyének egyfajta „kölcsonhatásba lépnek” egymással: ezt definiáljuk *kulturális tőkeként*. Ebből a szempontból vizsgálva egy 21. századi nagyvárosnak elengedhetetlen működtetni egy olyan szórakoztató központot, ahol ezek a kölcsönhatások megvalósulhatnak. *Mirik Milan* a következőképpen fogalmaz: „*Az éjszaka értéket és humántőkét teremt. Rengeteg tehetséges ember megfordul az éjszakában, gondolhatunk csak a '80-as évekből New York klubéletére. Rengeteg filmrendező, divattervező, fotográfus és kreatív szakember emelkedett ki ebből a közegből.*”⁵

⁴ A december 18-án készített interjú során hangzott el.

⁵ <https://www.curbed.com/2016/9/6/12814920/club-nightlife-dance-music-night-mayor-club-commission> (Letöltés: 2018. 11. 19.)

Természetesen ez egy utópisztikus kép – ha az éjszaka csupán erről szólna, nem merülnének fel az aktuális problémák. Nem szabad tehát elfelejteni a negatív vonzatait, melyeket ellenőrzött mederbe kell terelni – ezért kell a nevén nevezni a problémákat, nem a szőnyeg alá söpörni és nem tagadni, és ezért kell kompromisszumokra törekedni a helyiek, a civil szervezetek és a vendéglátósok közt.

Áttérve a német fővárosra: Berlin népszerűségében meghatározó szerepet játszott a város éjszakai élete, és már a kétezres évek eleje óta keresik a megoldásokat. A 2001 óta működő *Club Commission* mára már közel 200 kocsmát, klubot, diszkót tömörít. A csoport úgy hirdeti magát, mint Berlin legfőbb kulturális értékének, elektronikus zenei szcénájának, éjszakai gazdaságának koordináló szervezete. Munkájuk révén megalapozták a klubkultúra megőrzését és fejlesztését, kapcsolatot tartanak a tartalomszolgáltatókkal, a hatóságokkal és a sajtóval, emellett várostervezési és gazdasági konferenciákon képviselik ezt a szektort.⁶ Ennek a szervezetnek a vezetője *Lutz Leischenring*. „*Ez nemcsak arról szól, hogy pár fiatal drogozik és szemetel*” – mondja Leischenring. „*Az éjszakai élet befolyásolja a város kultúráját. 2001-ben hoztuk létre a csoportot, mikor még sokan úgy gondolták, az éjszaka csak ivásról és sztriptízbarókról szól. Ma ez Berlin egyik fő vonzereje, amely a külföldieket és a helyi kreatív osztályt egyaránt csábítja.*” A csoport az edukációra, a kommunikációra és a tudatosságra összpontosít, hiteles és független hangot kínálva, együttműködve a város tisztségviselőivel. Ahogy már korábban is említettem, a nyugat-európai és tengerentúli városokban gyakran használják a *kulturális tőke* fogalmát. Hogy ezt pontosabban meg lehessen határozni és lehessen mérni, Leischenring ötlete a kulturális tőke meghatározására a *kreatív lábnyom*. Az ökológiai lábnyomhoz hasonlóan ez a koncepció azt mérné, hogy az egyes klubok mennyit tesznek hozzá a városok kreatív tőkéjéhez. Fontos, hogy a helyeket ne csak az alapján osztályozzák, hogy hány férőhely van, és mennyi adót fizetnek. A kreatív helyek valóban mágnesként vonzzák a turistákat: London és Párizs mögött Berlin a harmadik legnépszerűbb város Európában a maga évi 30 millió eltöltött vendégszakaijával. „*A pezsgő éjszakai élet egy létfontosságú elem, amely egy nagyvárost igazán nagy várossá tud emelni. Nemcsak arról van szó, hogy az emberek szórakoznak: az éjszakában kapcsolatok születnek, új*

⁶ http://www.clubcommission.de/dokumente/about_us.html (Letöltés: 2018. 12. 28.)

zenei, design irányzatok születhetnek, ezzel gazdagítva a város életét és kultúráját” – mondja Mirik Milan.⁷ Készítettek egy probléma-bejelentő felületet (ahogyan a NEO is tette), amelyen keresztül a lakók egy gombnyomással küldhetnek panaszt a biztonsági szolgálatnak a rendőrség bevonása nélkül – ez ott egy olajozottan működő megoldás.

A Belső-Erzsébetvárosban zajló folyamatok egyre gyakrabban kerülnek be a médiába. Számos riport készült már „az utca emberével”, hogy ők hogyan látják, milyen intézkedéseket képzelnek el a problémára. Köztük nyilván kevesen tudnak valóban működő megoldásokat javasolni – de ez a jogi szabályozások át nem látásával magyarázható –, vannak azonban jó ötletek is. Mindkét oldalról gyakori észrevétel volt, hogy a takarítást a hajnali órákra lehetne tenni, hogy reggelre a hátrahagyott szemét már el legyen takarítva. A lakosok javasolták, hogy a lakástulajdonosoknál határozzák meg az egy szálláshelyre maximum befogadható vendégeket, illetve fokozottan ellenőrizzék a hostelek és Airbnb-szállások működését. Szintén a helyiek részéről említették többen, hogy az éjszakai polgármesternek nagyobb hatáskört kellene adni (innen látszik, hogy a NEO a lakosok részéről is élvez valamennyi támogatást!). Gyakori felvetés volt a helyek számának csökkentése (ez is egybevág a NEO elképzeléseivel), nyilvános illemhelyek létesítése és több szemetes kihelyezése (ez már részben meg is valósult). Mindkét oldalon felmerült, hogy zsilipes bejáratokat kellene alkalmazni, hogy az ajtók nyitása közben se szűrődjön ki a zaj, hogy erélyesebb rendőri fellépés kell, és a bírságok egy fejlesztési alapba kerülhetnének, ahonnan lehet finanszírozni az infrastrukturális fejlesztéseket. Jó ötletnek tartom ezenkívül, hogy további utcákat kellene sétálóutcává tenni (mint a Király utca), így korlátozni a forgalmat. Többen indítványozták, hogy csökkentés a sebességkorlátot, erősítsék meg, illetve világítsák ki a bicikliutakat, valamint a gyalogátkelőhelyeket.

Véleményem szerint a bulinegyednek teljes körű arculatot, imázst kell kialakítani. A korszerű látogatómenedzsment a város presztízsét emelné, és végre talán nem az olcsó alkohol vonzaná a tömegeket, hanem a minőségi turizmus. Olyan jelzéseket, figyelmeztető táblákat kellene kihelyezni az utcákon, amelyek már a területre belépés pillanatában felhívnák a figyelmet, hogy ez egy speciális környék, amelyre speciális szabályok vonatkoznak – ennek központjában pedig a kiemelten fontos utcai etikett áll. Ami a civil

⁷ <https://www.citylab.com/solutions/2017/09/america-discovers-the-night-mayor/539505/> (Letöltés: 2018. 11. 19.)

szervezetek álláspontját illeti, az ÉE negatív hangot üt meg az ügyben, és visszafelé indulna azon az úton, amin 2013 óta elindult a terület. A NEO ezzel szemben a külföldön bevált megoldások vizsgálatával és szemléltetésével a jövőbe tekint, és pozitívan vélekedik: mivel napjainkban már több ország nagyvárosaiban zászlóshajóvá vált az éjszakai gazdaság és kultúra, a magyar fővárost is ebbe az irányba vinné el. Ez teljes szembenállásnak tűnhet, de azért vágtam bele a kutatásba, hogy felfedjem, ez nem így van. A bulinegyedre szükség van, de jelenlegi formájában tarthatatlan.

Konklúzió

A bulinegyed kérdése soktényezős probléma, amelyet képtelenség egy legyintéssel elintézni. Már csak azért sem, mert sorsa meghatározó lehet Budapest városfejlődésében. Ha megfelelő eszközökkel kezeljük a helyzetet, a magyar főváros éjszakai életéből profitálhat nemcsak a gazdaság és a turizmus, de a kultúra és a város presztízse, megítélése is. A legfontosabb tézis, hogy össze kell hangolni a lakói és vállalkozói érdekeket, illetve felhívni a figyelmet arra, hogy számos ponton egyeznek; csupán más irányból közelítik őket. Alapvető kommunikációra és kompromisszumokra van szükség. A problémákat nevükön kell nevezni, nem a szőnyeg alá söpörni őket. Mindkét oldalon vannak radikális vélemények és kompromisszumképes hangok – és figyelembe kell venni, hogy a szélsőséges nézetek mindig hangosabbak. A két legfontosabb probléma a köztisztaság és a közbiztonság; a legtöbb baj a csoportosan vonuló tömegekkel és az alacsony presztízssű itatóhelyekkel van. Úgy gondolom, ez a két dolog nagyban összefügg, hiszen a kocsmatúrák leginkább ezeket a helyeket keresik fel, így az ezekkel szembeni fellépés két legyet üthetne egy csapásra. A magas presztízssű, nagy befogadóképességű helyek akarnak és tudnak is időt fordítani, forrásokat elkülöníteni arra, hogy a bulinegyedet jobb helyé tegyék, azonban árszínvonaluk leginkább a külföldi turistákra van berendezkedve, nem a magyar fiatalokra. Az ÉE konzervatíván, a NEO Budapest engedékenyebben közelíti meg a problémát. Lévé, hogy igen komplex jelenségről van szó, talán egyszerű megoldás nem is létezhet, amennyiben az a cél, hogy a lehető legkevesebb veszteséggel oldjuk meg a problémát. A bulinegyed teljes bezárásával pedig kétségkívül elveszítenénk Budapest egyik vonzótényezőjét.

Irodalom

- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Olt, G. 2010: Recent Trends In Urban Renewal in Budapest. Urbani izziv, Vol. 21 No.1
- Csizmady A. – Olt G. 2014: Kreatív miliő egy átalakuló negyedben: a romkocsmák belső-erzsébetvárosi világa. Kultúra és Közösség V. évf. 2014/II. pp. 27–42.
- Florida, R. 2005: Cities and The Creative Class. Routledge. New York–London (pp. 1–26, 30–36, 38–48, p. 56, p. 82)
- Kupó A. 2017: A budapesti romkocsmák vizsgálata és vendégkörük bemutatása. Diplomamunka. _Geográfus MSc, Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest
- Lugosi, P. – Bell, D. – Lugosi, K. 2010: Hospitality, Culture and Regeneration: Urban Decay, Entrepreneurship and the 'Ruin' Bars of Budapest. Urban Studies, 47 (14), pp. 3079–3101.
- Munkácsy M. 2005: Érdekvédelem a romkocsmákért, Magyar Hírlap, 2005. május 12.
- Smith, M. K. – Egedy, T. – Csizmady, A. – Jancsik, A. – Olt, G. – Michalkó, G. 2017: Non-planning and Tourism Consumption in Budapest's Inner City. Tourism Geographies 02, Nov.

Internetes hivatkozások

- <http://nightmayorbud.hu/2018/04/01/lehet-e-mindenkinek-jo-az-erzsebetvarosi-soho-budapest-ejszakainak-jovoje-mulik-azon-hogy-tanulunk-e-mas-vilagvarosoktol/>
- <https://www.curbed.com/2016/9/6/12814920/club-nightlife-dance-music-night-mayor-club-commission>
- http://www.clubcommission.de/dokumente/about_us.html
- <https://www.citylab.com/solutions/2017/09/america-discovers-the-night-mayor/539505/>

A LEADER HELYI AKCIÓCSOPORTOK MŰKÖDÉSÉNEK VIZSGÁLATA TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGI INDEXEK SEGÍTSÉGÉVEL

Veselicz Adél

*Debreceni Egyetem
veseliczadel1994@gmail.com*

Abstract

ANALYSING THE LEADER LOCAL ACTION GROUPS
WITH TERRITORIAL INEQUALITY INDEX

Veselicz, Adél

In the last 29 years the LEADER program was an emphasized part of the rural development in the European Union. The program has been operating in Hungary since 2004. In this article I explored the pertain of the money distribution in the LAGs with Lorenz curve and Gini coefficient. The article is based on literature and some basic statistics related to LEADER local action groups.

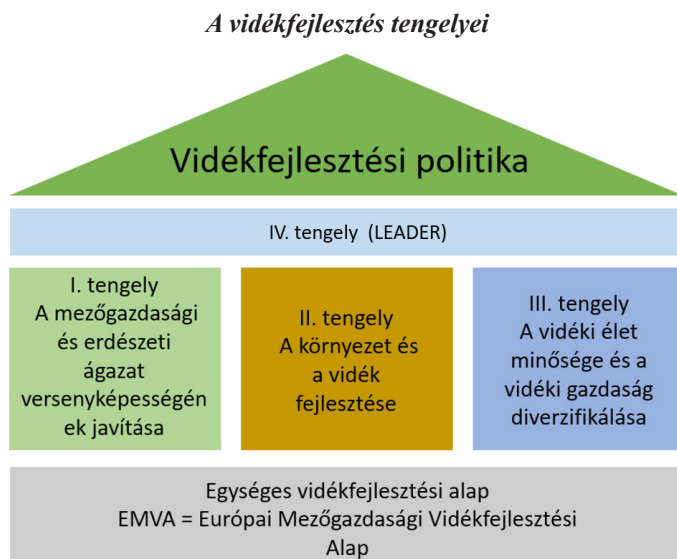
Keywords: *rural development, LEADER program, action groups, territorial inequality*

Bevezetés, problémafelvetés

A 20. század közepén a magyar felnőtt lakosság közel fele a mezőgazdaságban dolgozott mint földdel rendelkező paraszt, bér munkás vagy azok családjának tagja, 2001-ben viszont a mezőgazdaságban teljes munkaidőben foglalkoztatottak aránya az alkalmazásban állók teljes létszámának mindössze 7,2 százaléka volt. A lakosság jelentős tömegei sok szállal kötődnek a mezőgazdasági termelés részidős változataihoz, azonban az előbbi adat szerint a történelmi parasztság, amely hosszú ideig a magyar társadalom demográfiai értelemben domináns társadalmi alakulata volt, nem létezik többé (Kovách 2003). A mai vidéki Magyarországon jelen van a munkanélküliség, de egyes területeken, illetve szakmákban a munkaerőhiány is igen jelentős mértékben jelentkező társadalmi probléma. A vidéki, helyi közösségek elveszítették szolgáltató egységeiket, a közösség megtartására képes intézményeiket, az iskoláikat, a közösségi közlekedés lehetőségeit, egészségügyi intézményeiket, hivatalaikat, postáikat, gazdálkodóképességüket, a környezethez alkalmazkodó gazdálkodási lehetőségeiket és képességeiket, sokszor beleértve az élelmiszer-termelést is. Rendkívül fontosnak tartom, hogy Magyarországon az oly nagy hagyományokkal rendelkező vidéki térségeink újra önmagukra találjanak, és ehhez megkapják a megfelelő támogatást akár EU-s forrásból, akár hazai támogatásokból. Meglátásom szerint az együttműködések, a partnerségek kialakítása megfelelő megoldás.

dást nyújthat a vidéki térségek újbóli felvirágoztatására, vonzóvá tételére, a közszolgáltatások helyreállítására, az oktatás és szakképzés lehetőségeinek bővítésére. A LEADER-program hosszú távon alkalmas eszköz lehet arra, hogy újból feléledjenek általa a vidéki közösségek, hogy közösen haladjanak az általuk kijelölt úton.

1. ábra

Forrás: saját szerkesztés az enrd.ec.europa.eu alapján

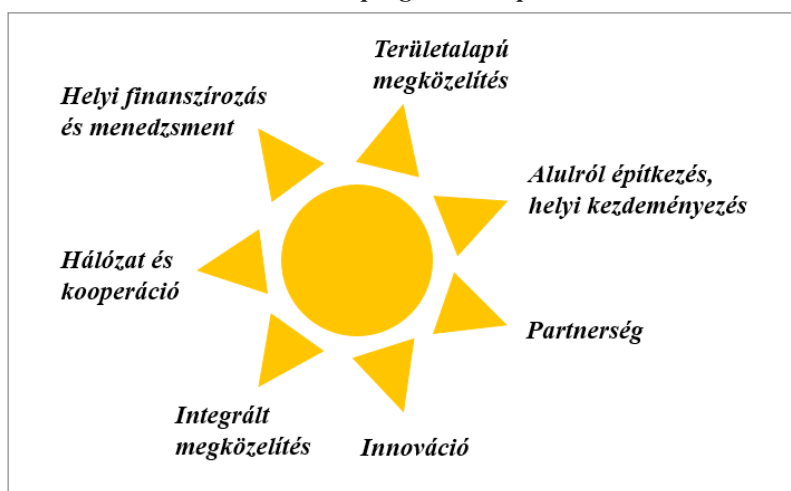
Jelen írás a 2007–2013 között zajló tervezési időszak Magyarországon megvalósított LEADER-programjára koncentrál, az akciócsoportokra, valamint az általuk allokált fejlesztési forrásokra. Véleményem szerint azáltal, hogy a LEADER-forrásból támogatott projektek végső kedvezményezettjei helyi szinten dőlnek el, kevésbé elvárható dolog a HACS munkaszervezetétől és vezetőitől, hogy részrehajlás nélkül „összák el” a helyi pályázók között az arra rendelkezésre álló forrásokat.

A LEADER-program rövid bemutatása a vizsgált országban

A LEADER egy francia kifejezésből kialakult mozaikszó, mely eredetileg a következőképpen hangzik: Liaison Entre Actions de Développement de l' Economie Rurale, amely magyarul annyit jelent, hogy akciók a vidéki gazdaság fejlesztéséért (Patkós 2013). Az 1991-ben létrehozott program az egyike az EU által megteremtett közösségi kezdeményezéseknek, ma

már az ötödik generációját éli¹. 1999 és 2002 között Magyarországon zajlottak Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Kistérségi Programok 190 kistérségben, nemzeti finanszírozásból, csoportonként 25 ezer euró költségvetéssel (Patkós 2016). A 2004-es európai uniós csatlakozás előtt 2001-ben elindult egy kísérleti program, melyet hazai forrásból finanszíroztak, de az európai uniós LEADER-alapelveknek megfelelően működött. A program a 2004–2006-ig tartó, második magyarországi szakaszban már az AVOP² részeként működött, s annak céljai mentén realizálódott. A 2007–2013 közötti időszakban már önálló tengelyként, az ÚMVP³ három intézkedéscsoportjának megvalósítási módszereként szolgált (1. ábra) (Varga 2010). A program célja a vidéki szereplők motiválása és támogatása a fenntartható, integrált és innovatív fejlesztési stratégiák megvalósításában. Olyan területeket hivatott támogatni, melyeket nem fednek le a tagállamok fejlesztési terveiben, viszont a fejlesztése az EU érdekében áll. Az akciócsoportok számára meghatározott keretösszeget helyi pályázatás útján kell a végső kedvezményezettek számára biztosítani, a HACCS-ok által finanszírozott projekteknek illeszkedniük kell a térség helyi fejlesztési stratégiájához.

2. ábra

A LEADER-program 7 alapelve

Forrás: saját szerkesztés FVM hírlevél 1. száma alapján

¹ LEADER korszakai: LEADER I 1991–1994, LEADER II 1995–1999, LEADER+ 2000–2006, LEADER IV 2007–2013, LEADER 2014–2020

² Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program

³ Új Magyarországi Vidékfejlesztési Program

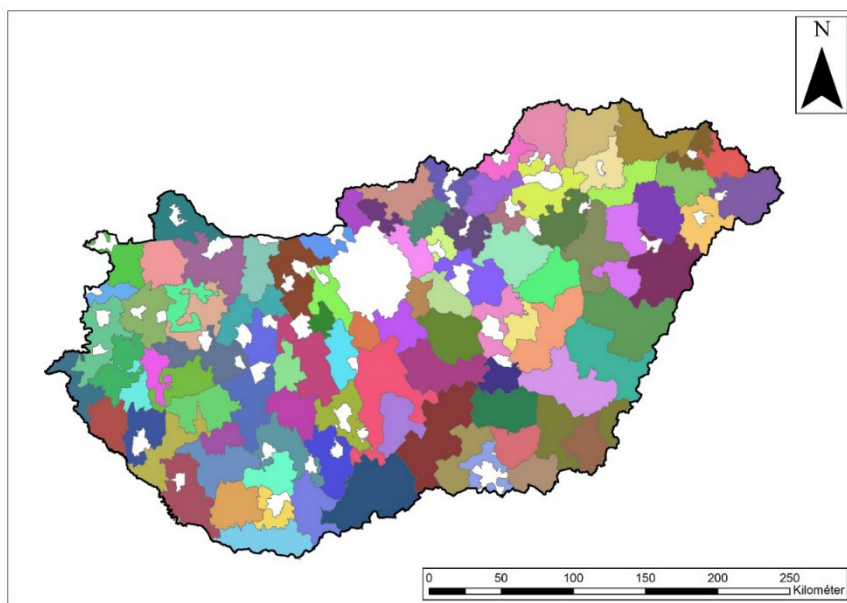
A helyi pályáztatás lebonyolításáért a HACS a felelős, ő értékeli és választja ki a támogatható fejlesztéseket. A program inkább a megvalósítás módját, mintsem a megvalósítandó konkrét célt határozza meg a térségeknek. Az egységes szemléletbe 7 alapelvvel foglalható össze (2. ábra), ezek az alapelvek kiegészítik és hatnak egymásra.

A LEADER-program egyik sajátossága, hogy alulról építkező helyi fejlesztésekkel kellene a vidéki területeken eljutni a megvalósítani kívánt cél felé, ez volna a módszer lényege, ugyanakkor az ÚMVP LEADER kezdeményezéssel éppen az volt az egyik legnagyobb gond, hogy ugyan elveiben – ideálisan – ez egy alulról építkező program, de a hazai gyakorlatban a LEADER-t felülről lefele irányuló, hierarchikus logika mentén hajtották végre (Kovács et al. 2011).

A 2007–2013-ig tartó programozási időszakban 96 helyi közösség (HACS) jött létre Magyarországon (3. ábra), amelyek a köz-, civil- és üzleti szféra képviselőit tömörítik. Az ország településeinek 96 százaléka, népességének pedig 44 százaléka – 4,5 millió fő – volt érintett a LEADER-ben a vizsgált időszakban.

3. ábra

Magyarország LEADER helyi akciócsoportjai 2007–2013 között

Forrás: saját szerkesztés

Az ÚMVP IV. intézkedéscsoportja a LEADER-program, mely hozzájárul mind a I., II., de különösen a III. intézkedéscsoport (a vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása) célkitűzéseéhez a helyi akciócsoportok által lefedett területeken, a LEADER elvei alapján (3. ábra). Az ÚMVP arra ösztönözte az akciócsoportokat, hogy az előző tervezési időszakhoz képest nagyobb HACs-okat hozzanak létre. A tárcaközi egyeztetések feladatlehatárolása szerint az EMVA III. és IV. intézkedéscsoportjának forrásai a mezőgazdasági, illetve a mezőgazdasághoz kötődő fejlesztéseket részesítik előnyben.

Célkitűzés

A kutatás célkitűzése, hogy feltárja, hogy a helyi akciócsoportok a tagtelepülései között milyen egyenlőséggel vagy éppen egyenlőtlenséggel osztoztak a IV. tengely LEADER-forrásait 2007 és 2013 között Magyarországon. A legkisebb és a legnagyobb egyenlőtlenségek földrajzilag az ország mely területein helyezkednek el? Vajon a kisebb településszámú akciócsoportoknál egyenletesebbnek mutatkozik a LEADER-forrás elosztása a települések között, mint a nagyobb településszámúaknál?

Felhasznált módszerek és eredmények

Az összeállított adatbázisból a szükséges adatok felhasználásával, Lorenz-görbe segítségével ábrázolásra került a vizsgált LEADER helyi akciócsoportok 2007–2013-as tervezési időszakában továbbpályáztatás útján szétosztott LEADER-források koncentrációja. A Lorenz-görbe kiválóan alkalmas az egyenlőtlenségek vizuális megjelenítésére, mely egy egységoldalú négyzetben elhelyezett sajátos ábra, amely két volumenadat (esetünkben a vizsgált települések lakosság száma és a vizsgált települések által elnyert LEADER-források) kumulált megoszlási viszonyait hasonlítja össze. A görbe a megfigyelt egységek számával egyenértékű pontokból álló tördelt vonal. Amennyiben a Lorenz-görbe egybeesik a négyzet átlójával, abban az esetben a koncentráció teljes hiánya mutatkozik. Ha a görbe a négyzet oldalával esik egybe, akkor szélsőséges koncentráció állapítható meg a vizsgált területegységek között, tehát az egyik vizsgált területegység a mennyiségi ismérvek teljes egészével rendelkezik. A Gini-együttható a Lorenz-görbe és a négyzet átlója által közrezárt terület nagyságát méri, s a koncentráció relatív nagyságát mutatja. 0 és 1 közötti értéket vehet fel. A 0 értéket akkor veszi fel, ha a négyzet átlója éppen egybeesik a Lorenz-görbével, vagyis a vizsgált mennyiségi ismerv területi eloszlása egyenletes. A maximum értékét, tehát az 1-et akkor veszi fel, ha a vizsgált mennyiségi ismerv egyetlen területegységen koncentrálódik, ebben az esetben a Lorenz-görbe vonala egybeesik a koordi-

nátatengely vonalával (Nemes Nagy 2005). A Gini-együttható kalkulációja alapján kapott eredmények térképi ábrázolás a 4. ábrán látható. 0,5 alatti értéket 7 db akciócsoport tudott produkálni, a 0,51–0,55 közé eső kategóriába 34 db akciócsoport került Gini-együtthatója alapján. A következő kategóriát a 0,56 és a 0,6 közé besorolt akciócsoportok alkotják, akik 31-en vannak, 0,61 és 0,65 közé eső értékekkel rendelkező HACSBól 18 db-ot találhatunk, a legmagasabb kategóriába, a 0,65 és annál magasabb Gini-együttható-értékeket mutató akciócsoportok darabszáma pedig 6 (1. táblázat).

1. táblázat

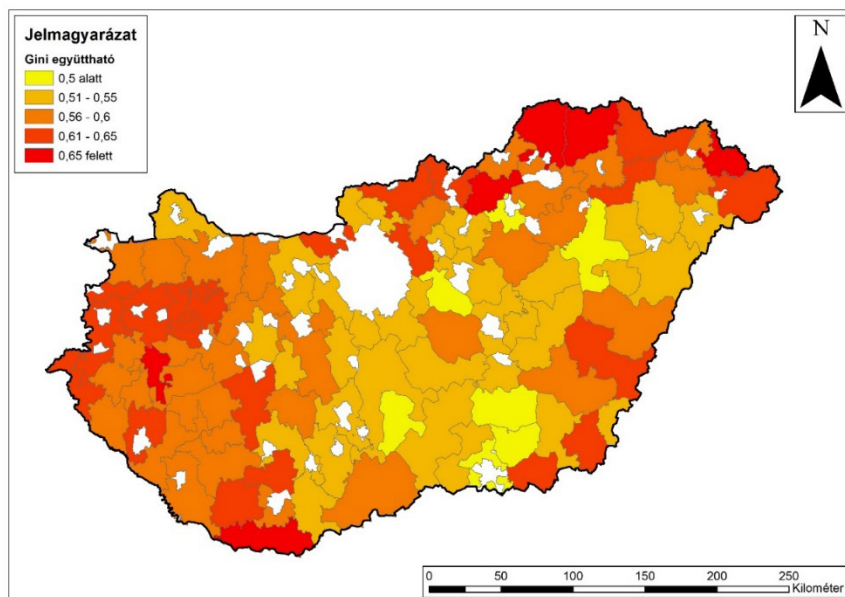
Az akciócsoportok darabszámai a kalkulált Gini-együttható-értékek kategóriáiban

Kategória	Helyi akciócsoport
0,5 alatt	7 db
0,51–0,55	34 db
0,56–0,6	31 db
0,61–0,65	18 db
0,65 felett	6 db

Forrás: saját szerkesztés

4. ábra

*A magyarországi LEADER helyi akciócsoportok
Gini-együttható-értékei (2007–2013 között)*

Forrás: saját szerkesztés

A legalacsonyabb Gini-együtthatóval rendelkező akciócsoportok (7 db) a Dél-Alföld, az Észak-Alföld és az Észak-Magyarország régiókban találhatóak, ezekre az akciócsoportokra mind igaz, hogy az előzőekben bemutatott egy főre jutó LEADER-források alapján kialakított kategóriában mind a „hatan” a legmagasabb, azaz a 20 000 Ft/fő feletti osztályban szerepelnek.

A 0,65 feletti Gini-együttható csoportjába sorolt akciócsoportok (6 db) szinte kivétel nélkül határ menti területeken helyezkednek el, 3 HACS található az Észak-Magyarország régióban, 1-1 HACS az Észak-Alföld, a Dél-Dunántúl és a Nyugat-Dunántúl régiókban. A térképre rápillantva az is erősen szembetűnő, hogy a harmadik kategóriába, a 0,56 és 0,6 közé sorolt HACS-ok többsége a dunántúli régiókban, az ország nyugati részén helyezkednek el. Az 5. ábrán látható térkép azt ábrázolja, hogy a LEADER helyi akciócsoportokban mekkora mértékű volt a 2007–2013-as időszakban az 1 főre jutó LEADER-forrásból nyújtott támogatások mértéke. A térképről leolvasható, hogy a legtöbb, illetve a legkevesebb egy főre jutó forrás földrajzilag az ország, mely területén helyezkedik el. A legmagasabb kategóriába, a 20 000 forint vagy azt meghaladó egy főre jutó forrás kategóriájába összesen 21 akciócsoport sorolható. A legkisebb kategóriába, az 5 000 forint alatti egy főre jutó forrás csoportjába 6 akciócsoport került (2. táblázat).

2. táblázat

Az akciócsoportok darabszámai az egy főre jutó LEADER-források kategóriáiban

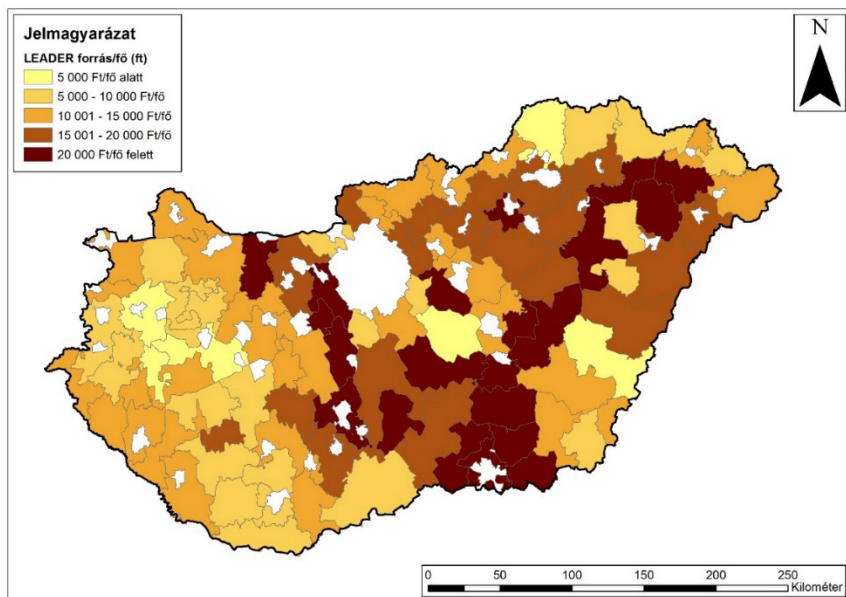
Kategória	Helyi akciócsoport
5 000 Ft/fő alatt	6 db
5 001–10 000 Ft/fő	21 db
10 001–15 000 Ft/fő	29 db
15 001–20 000 Ft/fő	19 db
20 000 Ft/fő felett	21 db

Forrás: saját szerkesztés

A legkevesebb (6 db) egy főre jutó LEADER-forrásokat juttató akciócsoportok közül 3 HACS a Nyugat-Dunántúl és a Közép-Dunántúl régiókban, további 1-1 HACS pedig a Dél-Alföld, Észak-Magyarország, valamint a Közép-Magyarország régiókban található.

5. ábra

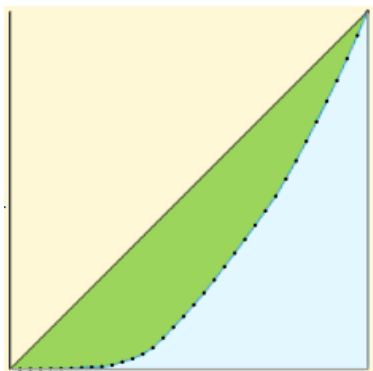
A magyarországi LEADER helyi akciócsoportok egy főre jutó kiosztott forrásai (2007–2013 között)

Forrás: saját szerkesztés

6. ábra

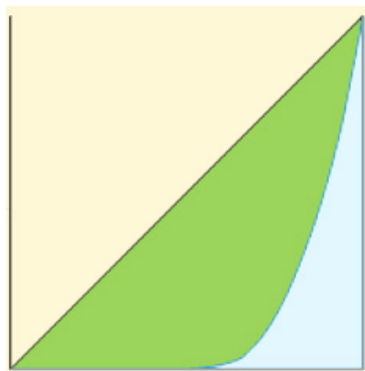
Alsó-Tisza Vidék Fejlesztéséért Egyesület Lorenz-görbéje

Forrás: saját szerkesztés

7. ábra

Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesülete Lorenz-görbéje

Forrás: saját szerkesztés

A legmagasabb egy főre jutó LEADER-forrást kiosztó akciócsoportok többsége az Észak-Alföld és a Dél-Alföld régiókban helyezkednek el, de találunk ebbe a kategóriába sorolt akciócsoportokat Észak-Magyaror-

szág régiójában, valamint dunántúli régiókban is, úgymint a Közép-Dunántúl és a Dél-Dunántúl régiókban. A 6. és a 7. ábrán láthatjuk a legkisebb és a legnagyobb Gini-együttható-értékkel rendelkező akciócsoportok elkészített Lorenz-görbéjét. A fent leírtak alapján láthatjuk, hogy az Alsó-Tisza Vidék Fejlesztéséért Egyesület sokkal kevesebb tagtelepüléssel rendelkezik, hiszen sokkal kevesebb „ponttal” rendelkezik. A 6. ábrán látható görbe sokkal jobban közelít az átlóhoz, ezáltal egyenletesebb forráseloszlást mutat, mint a Dél-Baranya Határmenti Települések Egyesületének görbéje, mely a négyzet oldalához közelít.

Konklúziók

A Gini-együttható-értékek és a HACS-ok településszámai között található összefüggések azt mutatják, hogy a LEADER-források eloszlása egyenletesebben alakult azoknál a HACS-oknál, ahol kevesebb a települések darabszáma, azoknál az egyesületeknél szinte minden településre tudtak pénzt juttatni. Azoknál a HACS-oknál, ahol nagyon magas egyenlőtlenség mutatkozott (0,65 feletti Gini-együttható-értékek), a települések darabszáma akciócsoportonként 31 és 81 között volt. A 0,5 alatti Gini-együttható-értékkel rendelkező HACS-ok településszáma pedig 4 és 14 közötti volt. Láthatjuk, hogy micsoda óriási településszámbeli különbségek vannak e között a két kategória között, hogyan is lehetne 81 települést ellátni akár pénzügyileg, akár adminisztrációs tekintetben egy 2-3 fős munkaszervezetnek, hiszen itt nemcsak a 81 fő települési polgármestert kellene egy közös cél érdekében, közös fejlesztési irányba terelni, mozgósítani, de ott vannak még a HACS tagságában a vállalkozások, a magánszemélyek és a civil szervezetek.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 azonosító számú „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt keretében valósult meg.

Irodalom

- Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium 2004: LEADER-hírlevél, 1. szám, 16 p.
- Kovács I. 2003: A magyar társadalom „parasztalanítása” – európai összehasonlításban. Politikatudományi Szemle, 2003/3. szám, pp. 41–65.
- Kovács D. – Póla P. – Finta I. 2011: A Leader program és az alulról építkező vidékfejlesztés néhány tapasztalata Magyarországon. Gazdaság és Társadalom, 3–4., pp. 81–108.

- Nemes Nagy J. (szerk.) 2005: Regionális elemzési módszerek. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest, 313 p.
- Patkós Cs. 2013: Térség- és településmenedzsment elektronikus tananyag 3.0 verzió, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 164 p.
- Patkós Cs. 2016: Homeopátiás vidékfejlesztés: LEADER akciócsoportok Kelet-Közép-Európában. In: Berghauer S. et al. (szerk.): Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában, Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Beregszász, Ukrajna, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, pp. 388–393.
- Varga E. 2010: A LEADER Program hazai gyakorlatáról. In: Gazdálkodás, 54. évf., 6. szám, pp. 609–619.

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ДЕПУТАТСЬКИХ КОРПУСІВ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ БЕРЕГІВСЬКОГО РАЙОНУ

Вірван О. О.

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
virvanolga@gmail.com

Abstract

GENDER ANALYSIS OF THE DEPUTY CORPS
OF THE LOCAL MUNICIPALITIES OF BEREHOVE DISTRICT

Virvan, Olga

The aim of the study is to analyze the representation of women in the local municipal committee. The study examined the gender relations in the local municipalities of Berehove district. The results obtained were compared with the level of representation of women in district and county councils. An attempt was made to identify the causes of gender imbalance in public participation of women and men.

Keywords: gender, equality, local municipal body, locally elected representative

Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки (Основи теорії гендеру 2004).

Гендер – це соціальний статус, який визначає індивідуальні можливості у сфері освіти, професійної діяльності, можливості доступу до влади, сімейну роль. На відміну від терміну «стать», що характеризує біологічну ідентифкацію чоловічого і жіночого, поняття «гендер» відображає відмінності в соціальних ролях, поведінці, ментальних характеристиках між жінками і чоловіками (Мезенцева 2013).

Гендерна рівність означає наявність рівних умов для жінок і чоловіків у реалізації всіх прав людини та можливостей участі в політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, а також рівного користування його результатами (Словник гендерних термінів 2019).

Гендерні дослідження аналізують соціальні відмінності та відносини між чоловіками і жінками, які з часом здатні до змін та є відмінними у різних суспільствах. Вивчення гендерних відношень чоловіків та жінок, а не фокусування на проблемах жінок є основним завданням гендерних досліджень. В Україні гендерна рівність гарантована Конституцією України, Кодексом законів про працю в Україні, Законом

України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005) та іншими законодавчими актами.

Згідно з даними Фінального звіту за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні, представленість жінок у владних структурах по Україні на сьогодні є такою: народні депутати ВР України – чоловіків 88%, жінок 12%; кількість жінок-депутатів в обласних радах – 15%; у міських радах – 29%; у районних радах – 24%; у селищних – 46%; у сільських – 56% (cву.gov.ua).

Як бачимо, частка жінок у радах місцевого значення в середньому по Україні є досить високою. Розглянемо ж гендерні співвідношення в органах місцевого самоврядування Берегівського району Закарпатської області.

Берегівський район знаходиться у південно-західній частині Закарпатської області. Район поділяється на 1 селищну раду та 30 сільських рад, які об'єднують 43 населені пункти та підпорядковані Берегівській районній раді. Адміністративний центр – місто Берегове, яке не входить до складу району. Населення району становить 50 654 особи, з них 24 175 – чоловіків та 26 479 – жінок (ГУСЗ 2019). 47,7%, – частка чоловіків, 52,3% – частка жінок. За переписом населення 2001 р. 76,1% населення району – угорці (Molnár–Molnár D 2005).

Депутатський склад Берегівської районної ради (VII скликання) був обраний у жовтні 2015 року. Це були перші вибори до місцевих рад в Україні, які проходили за існування гендерної квоти у виборчому законодавстві, що передбачало щонайменше третину жінок у виборчих списках. Квоти були введені як тимчасові підтримувальні дії задля збільшення жінок у політиці.

Всього депутатів Берегівської районної ради 34. З них 27 чоловіків (79,4%) та 7 жінок (20,6%) (beregvidek.gov.ua 2019). Голова районної ради – чоловік, його заступник теж чоловік. Як бачимо, представленість жінок у депутатському складі районної ради не досягла очікуваних 30%, але ненабагато відстає від середньостатистичного показника по Україні (24 %).

У Берегівському районі 1 селищна рада – це Батівська. Голова Батівської селищної ради – чоловік. Депутатський склад ради наступний: всього депутатів – 14, серед них 11 чоловіків (78,6%) і 3 жінки (21,4%). В середньому по Україні представленість жінок у селищних радах становить 46 %.

У Берегівському районі 30 сільських рад (Табл. 1).

Таблиця 1

Дані депутатського складу сільських рад

№ п/п	Назва сільської ради	Голова с/р. (стать)	Депутатів всього	Депутати-чоловіки	%	Депутати-жінки	%
1.	Астейська	жін.	16	5	31,3	11	68,8
2.	Бадалівська	чол.	16	14	87,5	2	12,5
3.	Батрадівська	чол.	14	9	64,3	5	35,7
4.	Бенянська	чол.	14	12	85,7	2	14,3
5.	Берегуйфалівська	чол.	14	11	78,6	3	21,4
6.	Боржавська	чол.	16	10	42,8	6	37,5
7.	Варівська	чол.	22	15	68,2	7	31,8
8.	Великобактянська	чол.	16	6	37,5	10	62,5
9.	Великоберезька	чол.	14	7	50,0	7	50,0
10.	Великобийганська	чол.	20	18	90,0	2	10,0
11.	Галаборська	чол.	14	9	64,3	5	35,7
12.	Гатянська	чол.	14	10	71,4	4	28,6
13.	Гечанська	чол.	12	8	66,7	4	33,3
14.	Гутівська	в/о (ж.)	12	8	66,7	4	33,3
15.	Дийдянська	чол.	16	10	62,5	6	37,5
16.	Запсонська	чол.	14	6	42,8	8	57,1
17.	Квасівська	чол.	16	5	31,2	11	68,8
18.	Кідьошська	чол.	16	13	81,2	3	18,8
19.	Косоньська	чол.	18	11	61,1	7	38,9
20.	Мочолянська	чол.	11	6	54,5	5	45,5
21.	Мужіївська	чол.	14	6	42,8	8	57,1
22.	Нижньореметівська	чол.	14	7	50,0	7	50,0
23.	Оросіївська	чол.	12	10	83,3	2	16,7
24.	Попівська	чол.	14	12	85,7	2	14,3
25.	Рафайнівська	чол.	12	8	66,7	4	33,3
26.	Свободянська	чол.	20	11	55,0	9	45,0
27.	Четфалвівська	чол.	12	7	58,3	5	41,7
28.	Чомська	жін.	11	6	54,5	5	45,5
29.	Шомівська	чол.	14	8	57,1	6	42,9
30.	Яношівська	чол.	14	7	50,0	7	50,0

Джерело: beregvidek.gov.ua 2019

Сільськими головами жінки обрані в двох сільських радах з тридцяти, що становить 6,7%. Це Астейська сільська рада, якій підпорядкований населений пункт с. Астей, та Чомська, якій підпорядковане село Чома. У селі Гут в/о сільського голови – жінка, але перемогу на виборах одержав чоловік, тому цю раду тут не враховано. В середньому по Україні жінок обрано сільськими головами у 32,1% рад (cvi.gov.ua).

Загальна кількість депутатів сільських рад Берегівського району – 442, з них 275 чоловіків (62,2%) та 167 жінок (37,8%).

Найбільший рівень представництва жінок (50% та вище) у 8 (26,7%) сільських радах: Астейська (68,8%), Великобактянська (62,5%), Квасівська (68,8%), Запсонська (57,1%), Мужіївська (57,1%), Великоберезька (50%), Нижньореметівська (50%), Яношівська (50%). До речі, найбільше жінок у депутатському корпусі Астейської сільради, де головує жінка. 30% та вище представленість жінок в 22 (73,3%) сільських радах Берегівського району (Табл. 1). Серед них і Чомська, яка є другою сільською радою з сільським головою жінкою. Всього депутатів у двох радах, де сільськими головами є жінки, – 27, з них жінок – 16 (59,3%) (Табл. 1).

Нижча за 30% представленість жінок у Батівській селищній раді та 8 сільських радах району (Табл. 1). Найнижче представництво жінок у Великобийганській сільській раді (10%). Тут з 20 депутатів тільки 2 жінки. Сільській раді підпорядковані села Велика та Мала Бийгань. Це одна з найбільших сільських рад за чисельністю населення (більше 3 000 чол.). До великих (з населенням більше 2 000 чол.) ще можна віднести 9 сільських рад: Бадалівська, Варіївська, Великоберезька, Гатянська, Дийдянська, Косонська, Мужіївська, Свободянська, Яношівська. З них тільки у Бадалівській жінки недопредставлені: 2 жінки (12,5%) з 14 депутатів. В середньому у цих 10 найбільших за населенням сільських радах представленість жінок наступна: 59 депутаток із 168 народних обранців, що у відсотковому відношенні становить 35,1%.

Якщо розглянути таблицю за етномовним складом населених пунктів, підпорядкованим сільрадам, то виділяються 4 сільські ради з більшістю україномовного населення: Великобактянська (с. Велика Бакта), Квасівська (с. Квасово), Нижньореметівська (с. Нижні Ремети та Верхні Ремети), Свободянська (с. Свобода, с. Бадів, с. Бакош, с. Данилівка). Представленість жінок у депутатському корпусі кожної ради 45% та вище (Табл. 1). Всього в цих радах 66 депутатів, з них жінок – 37 (56,1%).

Таким чином, дослідження показали, що 20,6% представленість жінок у депутатському складі районної ради не досягла очікуваних 30%, але ненабагато відстає від показників в середньому по Україні (24 %). Частка жінок серед голів сільрад є дуже низькою. Відсотковий показник депутаток у єдиній селищній раді району набагато нижчий від показників по Україні. Середньостатистичний показник представництва жінок у депутатських корпусах сільських рад по Берегівському

району становить 38,5%. При цьому виявлено, що у сільських радах, де сільськими головами є жінки, частка жінок є значною. Високим представництвом депутатів-жінок ще виділились сільські ради з більшістю українського населення.

Отже, найбільш гендерно-паритетними в Берегівському районі виявились сільські ради. На інших рівнях: чим вищий орган управління – тим менше жінок. Представництво жінок у складі Закарпатської обласної ради складає 10,3%. (cvu.gov.ua). В чому причина? Це потребує подальшого дослідження.

Література

- Дослідження. Центр Разумкова. 2016: Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Вид. «Заповіт». 244 с.
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 2005.
- Закарпаття у демографічному вимірі. 2019: Статистичний збірник 2018 р. Головного управління статистики у Закарпатській області (ГУСЗ).
- Конституція України від 28 червня 1996 р.
- Марценюк Т. 2015: Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень. 36 с.
- Марценюк Т. 2017: Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи. 256 с.
- Мезенцева Н, Кривець О. 2013: Гендер і географія в Україні. Монографія. К.: Ніка-Центр. 194 с.
- Навчальний посібник. 2004: Основи теорії гендеру. Київ. «К.І.С.». 536 с.
- Скорик М. М. 2014: Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь. Аналітичний звіт– К.: ТОВ «ІТЕМ ЛТД». 64 с.
- Molnár J. – Molnár D. I. 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Ungvár, PoliPrint. 115 p.
- <http://beregvidek.gov.ua/> (дата звернення: 28-11-2019): Місцеві ради.
- <http://cvu.org.ua> (дата звернення: 02-12-2015): Фінальний звіт за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 року в Україні.
- <http://a-z-gender.net/ua> (дата звернення: 28-11-2019): Словник гендерних термінів.
- <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 28-11-2019): Кодекс законів про працю в Україні.

RÉGIÓK ÉS HATÁROK
РЕГИОНИ ТА КОРДОНИ
REGIONS AND BORDERS

EXTERNAL DEBT ACCUMULATION IN KYRGYZSTAN

Bodó, Pál Bence

*Corvinus University of Budapest
palbence.bodo@studio.unibo.it*

Abstract

This paper aims at exploring the accumulation of external debt in Kyrgyzstan. Since the fall of the Soviet Union, the level of indebtedness has witnessed a severe deterioration further exacerbating the nation's fragile and vulnerable economy, which is now among the most exposed to foreign lendings. The study suggests Kyrgyzstan boosts productivity, increases savings and fixes capital formation to get on a sustainable growth track that makes the country competitive in the global economic arena.

Keywords: *Central Asia, Kyrgyzstan, external debt, indebtedness*

Introduction

Following the end of World War II, the use of foreign loans and grants to promote economic growth and development gained momentum and then became quickly ubiquitous with the implementation of the Marshall Plan. Developing and emerging nations, or countries that spend more than they earn and save, have been relying on these unconventional sources of income, either to bolster their economy or to prevent further decline, for several decades now.

External debt might not inherently have adverse effects on economic growth (Ali and Mustafa 2012; Ejigayehu 2013; Abdullahi, Bakar and Hassan 2015; Mohamed Mahmoud 2015; Siddique, Selvanathan and Selvanathan 2015; Al Kharusi and Ada 2018). Sovereigns that use foreign credits to invest in productive sectors and finance infrastructural projects to remove obstacles to export are able to generate additional revenues higher than the interest paid on loans. Issues arise when loans are taken out to subsidise inefficient institutions, to meet the budget and balance of trade deficits or to pay off the interest and debt repayments. In such cases, an unwinding debt cycle constrains the borrower country to request additional loans. When a large proportion of government expenditures has to be allocated for debt and interest services with a high opportunity cost, it compromises the living standards of future generations (Festus and Saibu 2019). Pattillo, Poirson and Ricci (2002) have proved the hypothesis of an inverted-U shape relationship between indebtedness and economic growth. Loans initially stimulate growth to a debt threshold where the marginal utility of debt accumulation reaches its maximum. Beyond this point, the cumulating debt

burden hurdles growth, then its contribution to the annual per capita GDP growth turns negative and makes nations worse off than in case of no over-indebtedness. The study found that indebtedness affects growth negatively when debt stands at 35–40% of GDP or 160–170% of exports.

Methodology

This study builds upon a quantitative approach and explores the external debt accumulation by looking at secondary data obtained from the World Bank's International Debt Statistics database. The analysis covers a period of 25 years ranging from 1994 to 2018.

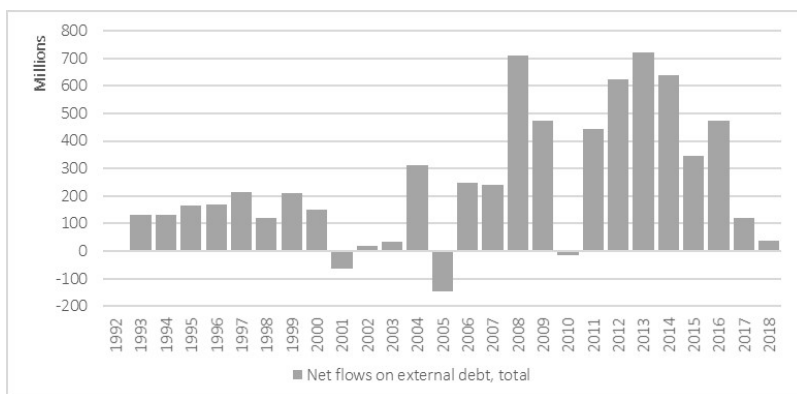
Results

External debt landscape

In Kyrgyzstan, total net debt flows turned negative three times in the period between 1993 and 2018 (Figure 1). It demonstrates that principal repayments on long-term debt outpaced disbursements, and it could elicit a contraction in the total external debt outstanding. On the whole, net debt flows were at their highest volume between 2008 and 2016, except for 2010.

Figure 1

*Total net debt flows
(in millions current \$US, NFL, 1992–2018)*

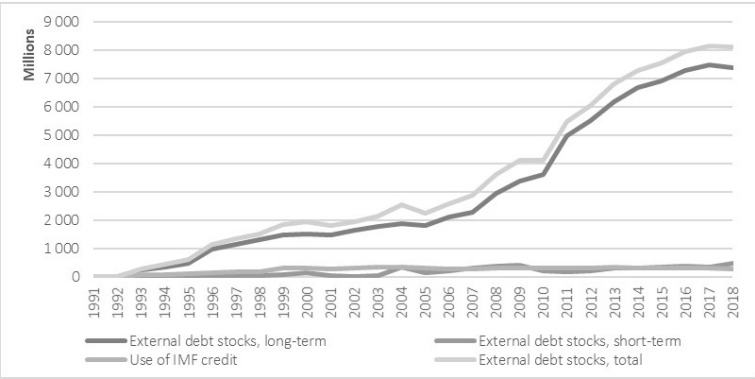
Source: World Bank, World Development Indicators Database

External debt stocks show an ever-growing trend during the investigation period, with three slight setbacks in 2000, 2005 and 2010 (Figure 2). External debt piled up faster in the first five years after Kyrgyzstan gained independence. Nevertheless, debts increased at a gradually decreasing

pace, given the low base year values. In the first six years of sovereignty, between 1991 and 1996, the annual average growth rate reached 324.5%, then it dropped to 14.3% (1996–2000), 8.7% (2000–2009); and 7.8% (2009–2018). In 2018, external debt stocks shrunk by 0.6%, which may anticipate a potential consolidation period in light of the favourable progress in the evolution of external debt stock. The noticeable downward trend in the growth of long-term external debt and IMF credits makes it seem more likely that Kyrgyzstan will repay its debts to the creditors.

Figure 2

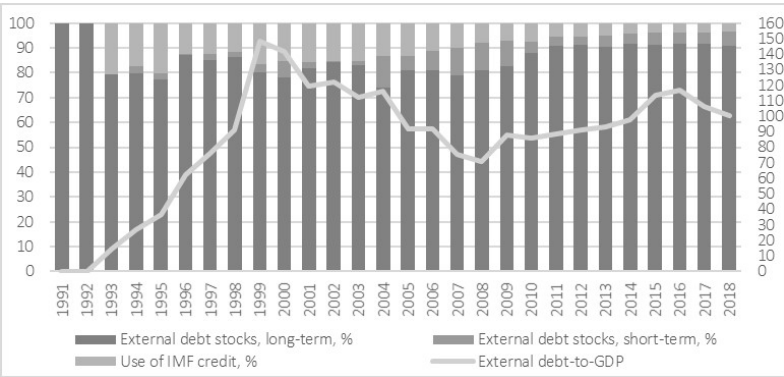
*Total external debt stock and its components
(in millions current \$US, DOD, 1991–2018)*

Source: World Bank, World Development Indicators Database

Figure 3

*Composition of the external debt stock and the external debt-to-GDP
(in per cent, 1991–2018)*

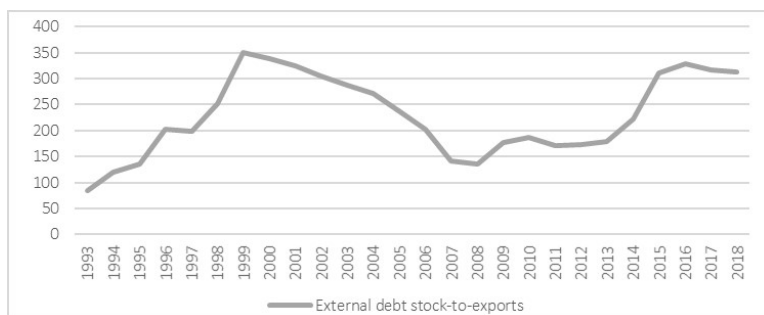
Source: World Bank, World Development Indicators Database

Long-term external debt is the main driver of net external debt stock, and its share oscillates between 74% to 100%. The contribution of short-term external debts and IMF credits is rather marginal. Credits attributed by the IMF were relatively important between 1993 and 2006, while short-term debts had a more sizeable contribution between 2006 and 2009 (Figure 3).

The external debt-to-GDP is the most widely used indicator for measuring indebtedness. In seven years, between 1992 and 1999, the ratio soared from 14.4% to a record high of 148.3% at a rocketing pace. It was followed by a massive consolidation period, although, in 2009, the risk of debt overhang gathered steam again. Indebtedness increased by 6.5% per annum until 2016 and reached a ratio of 116.7%. Since then, indebtedness has been declining to 100.3% of the domestic output. This progress can be considered as a breakthrough; however, it has not yet returned to the level it was in 2008.

Figure 4

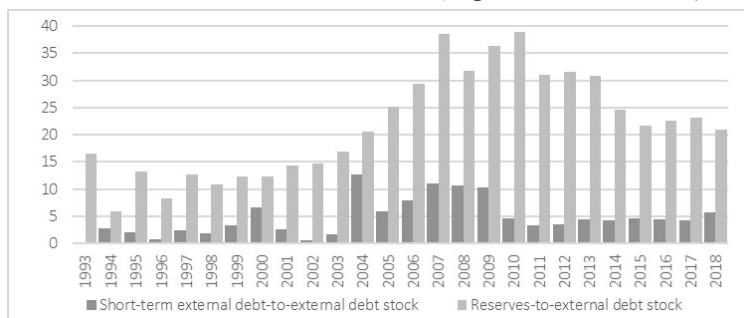
External debt stock-to-exports ratio (in per cent, 1993–2018)

Source: World Bank, World Development Indicators Database

Figure 5

Short-term external debt-to-external debt stock and reserves-to-external debt stock (in per cent, 1993–2018)

Source: World Bank, World Development Indicators Database

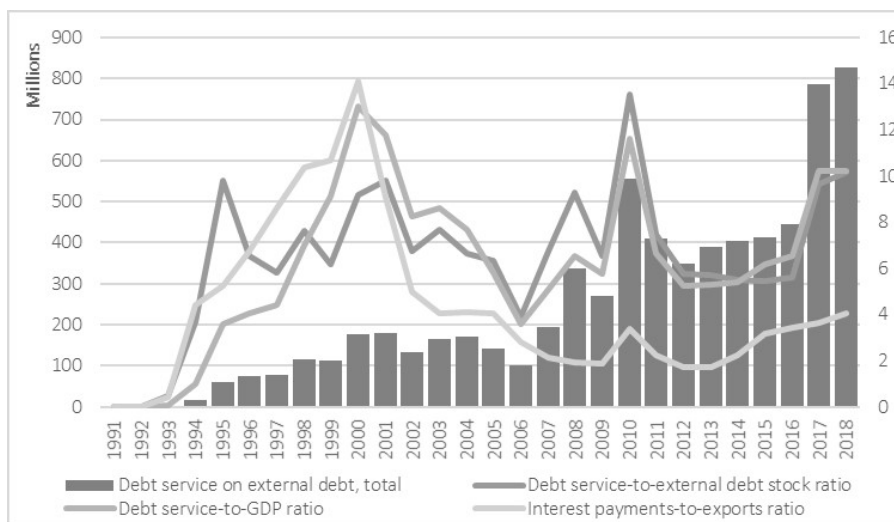
The external debt-to-export ratio represents an even more alarming debt position. Given the anaemic export volumes and its unbalanced structure, the ratio discussed below can be two or six times higher than the external debt stock-to-GDP ratio. Even compared to the average ratio of low and middle-income countries, 100.7% in 2018, Kyrgyzstan has a ratio amounted to 312.2% in the same year. Since the export of goods and services is ideally the primary source of income to pay off debt outstandings, it is imperative to enhance exportation for avoiding an eventual debt trap and debt overhang that may lead bankruptcy. The external debt stock-to-exports ratio has a shape similar to that of the external debt-to-GDP ratio (Figure 4); however, the slope of growth was less steep in the latter case between 2008 and 2016.

Kyrgyzstan has a tolerably mild external liquidity position as revealed, on the one hand, by the short-term external debt-to-external debt stock ratio and on the other hand, by the reserves-to-external debt stock ratio stemming from the low amount of short-term external debt outstandings (Figure 5). Total reserves, including holdings of gold and foreign exchange, special drawing rights, and reserves of IMF members held by the IMF, stood relatively high in percentage of external debt stock. Between 2010 and 2018, it markedly fell from 38.9% to 20.9%, but it is unlikely to menace liquidity.

Total debt service embraces all principal repayments and interests paid by the borrower to its lenders. In Kyrgyzstan, debt service has been on the rise and grew mostly in parallel to the buildup of external debt stocks (Figure 6). The debt service-to-external debt stock ratio shows a rather dynamic evolution. It fluctuated around 8% of external debt outstandings between 1995 and 2010 and dropped to 6%. The debt service-to-GDP ratio in recent years has outweighed the latter as well as between 1999 and 2004. Regarding interest rates, the ten-year average interest on new external debt commitments was equal to 1.4%, moderately lower than in preceding periods. Looking at the interest payment-to-exports ratio gives evidence on the pressure on external debt servicing. The indicator has excessively high values compared to the world and regional averages; however, it has been on a falling trajectory in the past decade. The ratio stands at an average level of 2–4%, indicating a moderately heated pressure on external debt servicing.

Figure 6

Total debt service on external debt, debt service-to-external debt stock, debt service-to-GDP, and interest payment-to-exports ratios (in millions current \$US, TDS, in per cent, 1991–2018)

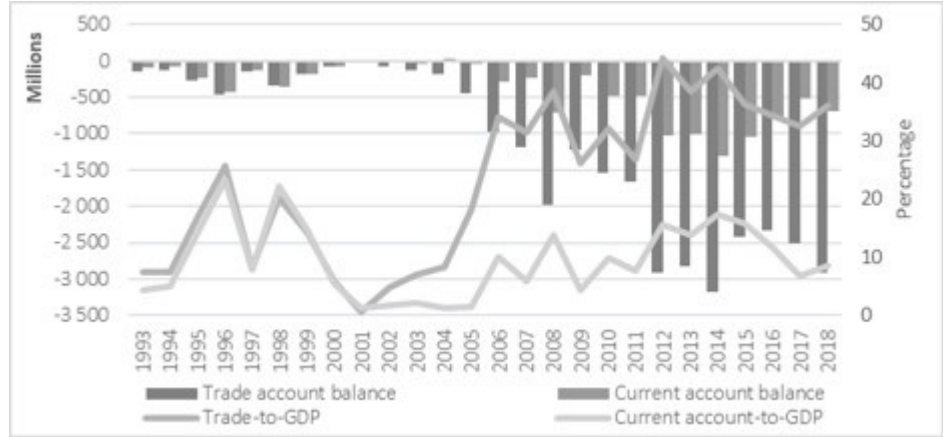
Source: World Bank, World Development Indicators Database

Scientific researches aiming to investigate external debt-related topics should consider the lack of data. Horn et al. (2019) have recently published a report insisting that Chinese credits are underestimated. It claims that 50% of China's official overseas loans are hidden and not registered by any international institutions. Beijing's opaque lending practice has a significant implication on analysing the external debt stocks in Kyrgyzstan. In 2017, almost 50% of the debt was owed to China, ranking Kyrgyzstan the 5th most important destination for Chinese loans. The Ex-Im Bank of China is only Chinese creditor, and it makes Kyrgyzstan even more exposed to credit risks. Allowing for the warnings of Horn et al. (2019), any findings should be considered with caution and supposedly with a significant impact on the economy.

Reasons for borrowing

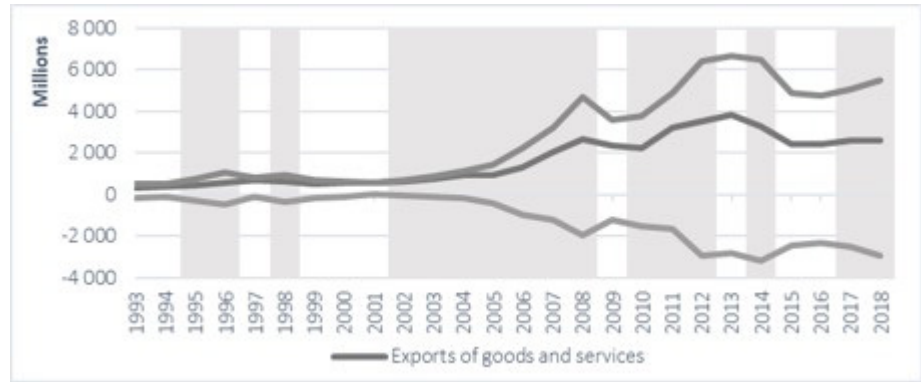
In general, there are four domestic causes for indebtedness: (1) current account deficit, (2) trade account deficit, (3) budget deficit and inefficient institutions, and (4) lack of infrastructure. Below, we consider the first two drivers triggering foreign borrowings.

Figure 7
Current and trade account balance and the share in gross domestic product (in millions current \$US and per cent of GDP at current prices, 1993–2018)

Source: World Bank, World Development Indicators Database

Figure 8
The export and import of goods and services, and the balance of trade (in millions current \$US, 1993–2018)

Source: World Bank, World Development Indicators Database

The current account includes net income and transfer payments along measuring the value of exports and imports. If the current account turns into a deficit, it might foresee an insufficient level of national savings relative to investments (Atish and Uma 2017). Kyrgyzstan has been struggling with both the chronic trade deficit and current account deficit for the past decades. The country became a net importer; thus, it has to shore up the difference between the national savings and investments from foreign capital, although

remittances are crucial to improving the current account (Figure 7). These income transfers help reducing credit risk and interest rates, improving solvency, and raising the households' living standards (Jenish 2019).

Although international trade experienced temporary setbacks following the financial crises of the global and regional markets in 1998, 2008 and 2014, both the import and export of goods and services grew steadily between 1993 and 2018 (Figure 8). Throughout this period, imports have always exceeded exports, and given the less vigorous increase of the latter, the higher growth rate of imports, 8.4% and 10.1% per year, respectively, resulted in perpetuating an ever-deteriorating trade deficit.

The net trade account, or the difference between the total value of exports and imports, has decreased at an annual average rate of 12.6%. Its share in the country's gross domestic product peaked at 44.2% in 2012 and has since slightly moderated. Trade deficit improved only in times of recession in foreign markets, for instance, in Russia, implying that exports were less exposed to the financial meltdown and devaluation of the rouble than imports.

The balance of trade is driven by factor endowments, productivity, trade policy, exchange rates, foreign currency reserves, inflation, and demand. Kyrgyzstan runs a massive trade deficit, that is it buys more goods and services from other countries than it sells to them (Mankiw 2017). In this case, domestic production is insufficient to meet the local demand, forcing the country to borrow from foreign lenders to pay for its imports. However, a negative balance of trade is favourable in the short-term as it might assume the economy is growing and increased competition restrains inflation, while investments are lucrative enough to cut import dependency. Also, increasing imports might not hamper growth if foreign inputs are used to produce high value-added products for export. Though, in the long-term, the country becomes a net consumer with a growing risk of excessive debt accumulation. As a result, debt reimbursement discourages new investments, intensify capital outflows and unemployment, depreciate the local currency, and makes the country less resilient to economic downturns.

Discussion

This work investigated the external debt accumulation in Kyrgyzstan between 1994 and 2018. It was motivated by the severe indebtedness that has been worsening since the independence of the country. The study explained that long-term debt is the engine of debt accumulation.

Kyrgyzstan has plunged into an unsustainable external debt situation that has culminated in a vicious cycle. The economy is at the peak apex of the debt Laffer curve, and debts have exceeded the country's repayment capacities. The main reasons for borrowing money are the negative current and trade accounts resulted from the outstanding import intensity ratio in comparison to the country's poor export performance. It might be inferred that the demolition of trade barriers might lead to a potential intensification towards neighbouring countries. The per capita external debt shows shocking figures. In eleven years, between 2008 and 2018, it has doubled and reached \$US 1 286 in 2018. Therefore, it is evident that Kyrgyzstan failed to effectively and efficiently use debt to generate additional revenue from investments in productive sectors and infrastructure. The country did not succeed to meet at least the interest rate imposed on loans and was forced to take out loans successively. Now, the dependence on foreign loans is severely jeopardising growth prospect in the country even though loans were needed to develop the economic base of the country.

The study suggests that Kyrgyzstan diversified its economic structure and decreased its reliance on gold production. For a thriving economy, it is vital to make agriculture modernised and introduce legally binding European-like quality standards. Overall, the Kyrgyz government should primarily boost productivity, increase savings and fixed capital formation to get on a sustainable growth track that makes the country competitive in the global economic arena.

References

- Abdullahi, M. M. – Bakar, N. A. B. A. – Hassan, S. B. 2015: 'Determining the Macroeconomic Factors of External Debt Accumulation in Nigeria: An ARDL Bound Test Approach', *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 211, pp. 745–752. doi: 10.1016/j.sbspro.2015.11.098.
- Ali, R. – Mustafa, U. 2012: 'External Debt Accumulation and its Impact on Economic Growth in Pakistan', *Pakistan Development Review*, 4(51), pp. 79–95. doi: 10.30541/v51i4iipp.79–96.
- Atish, G. – Uma, R. 2017: 'Current Account Deficits: Is There a Problem?', in *Back to Basics: Economic Concepts Explained*. International Monetary Fund. doi: <https://doi.org/10.5089/9781484320921.073>.
- Ejigayehu, D. A. 2013: *The Effect of External Debt On Economic Growth*. Södertörn University. Available at: <http://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:664110/FULLTEXT01.pdf>.
- Festus, G. E. – Saibu, M. O. 2019: 'Effect of External Debt on the Nigerian Economy: Further Evidences', MPRA Paper No. 92704, (92704).

- Horn, S. et al. 2019: 'China's Overseas Lending'. Available at: www.sfm.econ.uni-muenchen.de/www.ifw-kiel.de.
- Jenish, N. 2019: 'Macroeconomic Policy Frameworks and Technological Development: Case studies of Kyrgyzstan, Tajikistan and Afghanistan'.
- Al Kharusi, S. – Ada, M. S. 2018: 'External Debt and Economic Growth: The Case of Emerging Economy', *Journal of Economic Integration*, 33(1), pp. 1141–1157. doi: 10.11130/jei.2018.33.1.1141.
- Mankiw, N. G. 2017: *Principles of Macroeconomics*. 8th edn. Cengage Learning.
- Mohamed Mahmoud, L. O. 2015: 'The Role of External Debt on Economic Growth: Evidence from Mauritania', *International Journal of Economics and Management Sciences*, 04(04). doi: 10.4172/2162-6359.1000240.
- Pattillo, C. – Poirson, H. – Ricci, L. 2002: 'External Debt and Growth', *Finance & Policy*, 39(1).
- Siddique, A. – Selvanathan, E. A. – Selvanathan, S. 2015: 'The Impact of External Debt on Economic Growth: Empirical Evidence from Highly Indebted Poor Countries', *The University of Western Australia*, 15(10).

HOL A HATÁR, AVAGY MEDDIG TART EGY NYELVTERÜLET? EGY DIALEKTUSKONTINUUM ÖNÁLLÓ NYELVEKRE OSZTÁSÁNAK PROBLÉMÁI

Csernicskó István

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Pannon Egyetem
csernicsko.istvan@kmf.uz.ua*

Abstract

WHERE IS THE BORDER, OR HOW LONG DOES A LANGUAGE AREA LAST?
PROBLEMS OF DIVIDING A DIALECT CONTINUUM INTO INDEPENDENT LANGUAGES

Csernicskó, István

Elements of the dialect continuum used in a specific area can be categorized into a single language, or even two or more languages. In areas where the Ausbau languages are spoken, there may be a debate about where one language ends and where the other begins. The study shows the political interests of the categorization of elements of the North and South Slavic dialect continuum.

Keywords: *dialect continuum, language and politics, Ausbau languages*

1. Nyelvek és nyelvváltozatok, Abstand és Ausbau nyelvek, a dialektuskontinuum

Az egyes nyelvek elterjedésének területét ábrázoló térképek rendszerint meglehetősen határozottan vannak határokat a különböző nyelvek, illetve az egyes nyelveket beszélő csoportok által benépesített régiók közé. Ha nem is olyan élesek a térképeken a nyelvek között meghúzott határvonalak, mint az államhatárok, azért – a kisebb-nagyobb átmeneti zónákat nem tekintve – a geográfusok térképeiken eléggé markánsan elkülönítik egymástól a nyelveket. A nyelvészet sokkal óvatosabb e téren, mint a földrajztudomány. A nyelvészek jól tudják ugyanis, hogy nyelv és nyelvjárás elkülönítése nem könnyű feladat, nincsenek ugyanis objektív nyelvtudományi szempontok ehhez (Bárczi 1956, 393. p.). Az ugyanis, amit (nyelvészeti) laikusként homogénnek érzékelünk és nyelvnek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek bonyolult összessége. „Az adminisztratív határokkal ellentétben a tényleges nyelvi határok nem élesek, inkább kiterjedt és meghatározhatatlan területek, ahol a változatok közötti átmenetek fokozatosak és finomak, és ahol a nyelvi jellemzők izoglosszái nem feltétlenül egyeznek meg az államhatárokkal.

Következésképpen a nyelv és a dialektus határa homályos, és a gyakorlatban gyakran politikai és adminisztratív határokon, nem pedig nyelvi különbségeken vagy kölcsönös érthetlenségen alapul” (Palander–Riionheimo–Koivisto 2018, 8. p.).

1. ábra

Dialektuskontinuumok Európában

Forrás: Chambers–Trudgill 1998, 6. p.

A nyelvészek megkülönböztetik az Abstand (különálló) és az Ausbau (beépült) nyelveket (Trudgill 2001). Az Abstand nyelvek nyelvi státusa vitathatatlan, mert a nyelvi távolság mértéke az ilyen nyelvek és más nyelvek között olyannyira jelentős, hogy nem lehet őket „összekeverni” más nyelvekkel. A magyar például ilyen Abstand nyelv: területi nyelvjárásai egymáshoz hasonlóak, ugyanakkor hangtani, nyelvtani és

szókészletteni szempontból sem a szomszédos nyelvekhez, sem a magyar legközelebbi rokon nyelveihez nem állnak közel. Ha valaki csak magyarul tud, egyetlen más nyelvet sem ért meg, illetve aki nem beszél magyarul, az – bármilyen legyen is az anyanyelve – nem érti meg a magyar beszélt vagy írott nyelvet. Az Ausbau nyelveket ettől eltérően nem nyelvi (vagyis nem hangtani, nyelvtani és szókészletteni) tulajdonságaik, hanem sokkal inkább történeti, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. Például a bizonyos fokig kölcsönösen érthető dán és norvégot, vagy épp svédet és dán nem azért tartják számon önálló nyelvekként, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól, hanem mert független államokhoz kapcsolódnak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv (Trudgill 2003, 11–12. p.).

A világ számos táján azért nehéz pontos határvonalat húzni az Ausbau nyelvek közé, mert a szomszédos nyelvváltozatok dialektuskontinuumot alkotnak. A dialektuskontinuum területileg szomszédos nyelvváltozatok (dialektusok) láncolata: „Az areális nyelvészet szempontjából a dialektusok dialektuskontinuumokat alkotnak, amelyekben a dialektusok fokozatosan változnak faluról falura, várostól városig, egyik régiótól a másikig. A szomszédos vidékek dialektusai kölcsönösen érthetőek, ám minél inkább eltávolodunk a saját falunktól, annál nehezebb lesz a távoli településeken használt dialektusok beszélőinek megértése” (Kamusella 2009, 34. p.). A dialektuskontinuumon belül lehetetlen pontosan eldönteni, hol ér véget az egyik, s hol kezdődik a másik nyelv, másik nyelv kezdődik-e egyáltalán egy bizonyos ponton.

Az Ausbau nyelvek esetében a nyelvek elhatárolása során a valamilyen szinten közös tulajdonságokkal jellemezhető nyelvváltozatok azon halmazát tekintik önálló nyelvnek, amely az épp releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól (Sándor 2001, 38. p.). Az *épp releváns szinten elkülönül* kitétel különösen fontos, mert jelzi: politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Politikai vagy egyéb célok és érdekek alapján vagy az egyezéseket és hasonlóságokat tartják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válnak hangsúlyossá. Az alábbiakban azt mutatom be két példa – az északi és a déli szláv dialektuskontinuum – alapján, hogy miként befolyásolják a politikai tényezők azt, hogy egy adott földrajzi területen hány külön nyelvet tartunk számon egy adott történelmi korszakban.

2. Az északi szláv dialektuskontinuum

Az északi szláv dialektuskontinuum azt a hatalmas kiterjedésű területet fedi le, melyen a hagyományosan keleti és nyugati szláv nyelveknek nevezett nyelvek beszélői élnek. Ma az északi szláv dialektuskontinuumot a következő tíz, nyelvnek nevezett változathalmazra osztják: orosz, belarusz, ukrán, ruszin, lengyel, kasub, szorb (vend), szilézi(i), szlovák és cseh (Kamusella 2015). A 19. század derekán azonban az északi szláv dialektuskontinuumot mindössze négy önálló nyelvre tagolták. Ekkor még az orosz nyelvjárásaiként kezelték a belarusz, ukrán és ruszin változatokat; a lengyel nyelvhez tartozónak tekintették a kasub, a szorb (vend) és a szilézi(i) dialektusokat; önálló nyelvként tartották számon a szlovák és a cseh nyelvet. Ekkoriban ennek a nyelvterületnek a legnagyobb részén csupán két birodalom: Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia osztozott (Csernicskó 2018).

A két világháború közötti időszak legnagyobb részében már öt nyelv között osztották fel a kontinuumot. Külön nyelvként tartották ekkor számon az orosz, az ukrán, a belarusz és a lengyel nyelvet; a Monarchia széthullása után létrejött (első) Csehszlovák Köztársaság hivatalos nyelveként a csehszlovák nyelvet határozták meg, egy nyelv kategóriája alá vonva azt a szakaszt, melyet nem sokkal korábban még a külön kezelt cseh és szlovák nyelv fedett le. A terület legnagyobb része fölött ebben az időszakban a következő államok rendelkeznek: Szovjetunió, Lengyelország és Csehszlovákia. Amikor azonban 1938–1939-ben a mai Kárpátalja területe ismét Magyarország része lett, Magyarország az ukrántól és orosztól egyaránt különálló nyelvként tartotta számon a korszak hivatalos dokumentumaiban „magyar-orosz”-nak nevezett ruszin nyelvet (Csernicskó 2018, 175–192. p.).

A második világháború után a régió szinte teljes egészében a szovjet érdekszférába vont keleti blokk részévé vált, és a Szovjetunió mellett az immár a szocializmust építő Lengyelországhoz és Csehszlovákiához tartozott. A nyelvi helyzet is megváltozott. Az önállóként kezelt nyelvek száma ekkor épp hat volt: orosz, ukrán, belarusz, lengyel, cseh és szlovák. A szocialista Csehszlovákia ugyanis ekkor már nem ragaszkodott a csehszlovák nyelv konstrukciójához, hanem külön nyelvként tekintett a csehre és a szlovákra, a ruszin önállósága pedig szóba sem kerülhetett (Csernicskó–Fedinec 2019).

Ma, 2020-ban a nyelvterület legnagyobb része hat állam között oszlik meg: Oroszország, Belarusz, Ukrajna, Lengyelország, Szlovákia és Csehország. Ezek mindegyike rendelkezik saját, önállóan tekintett államnyelv-

vel, melyek nyelvi státuszát senki sem vitatja. Lengyelország azonban továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy a kasub, a szorb (vend) és a sziléz(iai) a lengyel nyelvjárásai, azaz nem önálló nyelvek. S hiába ismeri el a térségben önálló nyelvként a ruszint Szlovákia, Lengyelország, Magyarország és Románia is, a hivatalos Ukrajna álláspontja szerint ruszin nyelv nincs, ezek a változatok az ukrán nyelv sajátos dialektusai (Csernicskó 2018).

Ha tehát azon a területen akarjuk térképen ábrázolni az egyes nyelvek elterjedésének határait, egyáltalán nem mindegy, melyik történelmi korszakról van szó. Hogy lássuk, milyen módon játszanak szerepet a politikai célok nyelvek közötti határvonalak megvonása során, vizsgáljuk meg közelebbről az északi szláv dialektuskontinuumnak azt a szakaszát, melyet ma a cseh és a szlovák nyelv területeként ábrázolnánk egy Európa nyelveit bemutató térképen.

Az Osztrák–Magyar Monarchián belül külön nyelvként kezelték a császársághoz tartozó területeken beszélt cseh, illetve a magyar korona fennhatósága alatt álló vidékeken használatos szlovák nyelvet. Amikor aztán az első világháború során esély mutatkozott a csehek és szlovákok saját nemzetállamának megalakítására, megindult ennek a politikai előkészítése. Mivel a történelmi fejlődés egy pontján a modern európai nemzetállamok egyik legfontosabb kelléke a kodifikált sztenderd nyelvváltozat (az úgynevezett irodalmi nyelv) lett, az új államnak is szüksége volt saját nemzeti nyelvre. Az újonnan létrejött Csehszlovák Köztársaság azonban „multietnikus nemzetállam” volt, ahol a legnagyobb etnikum, a csehek aránya semmivel sem volt magasabb, mint a Monarchia szétzilálása előtt az államszervező magyarok hányada a világháború előtti Magyarországon (Szarka 2016). A frissen létrehozott állam etnolingvisztikai sokszínűségét a csehek és szlovákok, illetve a cseh és a szlovák nyelv egységét hirdető csehszlovakizmus ideológiája hidalta át, melynek értelmében az 1920. február 29-ei 122. sz. nyelvtörvény 1. §-a kimondta, hogy az új köztársaság államnyelve és hivatalos nyelve a „csehszlovák nyelv”. Nem a cseh és a szlovák, hanem a csehszlovák nyelv.

A csehszlovák állam első elnöke, Masaryk (1972, 138–139. p.) a csehek és a szlovákok közötti szoros kulturális kapcsolatról indult ki az új állam létrejöttének megideologizálásakor, majd később a csehek és szlovákok etnikai és nyelvi egységre hivatkozott: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. (...) A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel” – fogalmazott (Masaryk 1925, 13. p.).

A két nyelv egységét a csehszlovák államiség másik megalapozója, Beneš (1916, 5. p.) a következőképpen magyarázta: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hét milliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a három milliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. (...) Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől”.

A történelmi és nemzetközi jogi szempontból egyaránt előzmények nélküli csehszlovák állam megalapításának ideológiai hátterét tehát az egységes csehszlovák politikai nemzet elmélete, a nemzeti állameszmeként megfogalmazott csehszlovakizmus jelentette, amelynek alapja (az „*egy állam – egy nemzet – egy nyelv*” nemzetállami ideológiának megfelelően) a változatosságában is „egységes” csehszlovák nyelv volt. A csehszlovák nyelv alkotmányos konstrukciójának szükségességét az indokolta, hogy Csehszlovákiát mint olyan, etnolingvisztikailag homogén nemzetállamot mutassák be a világ előtt, amely jogosult a nemzeti önrendelkezésre, a saját állam megszervezésére (Kamusella 2009, 928. p.). Ekkoriban politikailag az bizonyult hasznosnak, ha eltekintenek az adott dialektuskontinuum egyes pontjai közötti eltérésektől, s inkább az egyezéseket és hasonlóságokat hangsúlyozzák, olyannyira kiemelve ez utóbbiakat, hogy egységes csehszlovák nyelvről beszéljenek. Amikor azonban a második világháború után az etnolingvisztikai alapon szerveződő, a saját területén belül kvázi nemzetállami mozaikból álló Szovjetunió érdekszférájába került a nyelvterület, és a szocialista csehszlovákiai szuverenitását Moszkva és a Varsói Szerződés garantálta, már nem volt szükség a csehszlovák nyelv elméletére, így hamarosan visszatértek az önálló cseh és szlovák nyelv gondolatához. Felvetődik azonban a kérdés, hogyan döntötték el, hol végződnek a cseh dialektusok és hol kezdődnek a szlovák nyelvjárások, ha mindegyikük része a folyamatos északi szláv dialektuskontinuumnak? „Nyilvánvaló, hogy ez politikai döntés volt, amelyet általában az államszervezés folyamata határozott meg. (...) ... [Ezen] döntések szokásos okai a politikai törekvések, nem pedig a nyelvi valóság” – adja meg a választ Kamusella (2009, 34. p.). Az 1992-es szétválás óta senkinek sem jut komolyan eszébe megkérdőjelezni a cseh és a szlovák nyelv önállóságát.

3. A délszláv dialektuskontinuum

A terjedelmi korlátok miatt a délszláv kontinuum nyelvei esetében nem megyünk vissza egészen a 19. századig, csupán a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság felbomlásának idejére, vagyis az 1990-es évekre. Sán-

dor Klára összefoglalója szerint „A volt Jugoszlávia [legnagyobb] nyelvét szerbhorvátnak hívták, az ország felbomlása óta azonban nemcsak a szerbet határolják el a tőle alig-alig különböző horvattól, hanem a mindkettőhöz nagyon közel álló, muszlim területeken beszélt bosnyákokot, sőt már a montenegróit is. Ez utóbbi például 2007-ben született, az új montenegrói alkotmány elfogadásakor, azóta nevezik így Montenegro hivatalos nyelvét (helyesírása pedig csak 2009 óta van). Egy politikai esemény következtében tehát négy nyelv »keletkezett« egyetlen nyelv helyén, a szó legszorosabb értelmében egyik napról a másikra. Az egykori Jugoszláviában a valóban csekély eltéréseket nyelvjárási különbségeknek tekintették, mert a közös nyelv egyben a közös állam szimbóluma volt. Az ország részekre szakadása után ugyanezek a nyelvi eltérések elégségesek voltak ahhoz, hogy az utódállamok önálló nyelvként azonosítsák korábbi nyelvjárásaikat, ezzel is függetlenségüket hangsúlyozva” (Sándor 2011, 75. p.). Miközben tehát a délszláv dialektuskontinuum egy jelentős szakaszát néhány évtizeddel ezelőtt még a változatosságában is egységesként kezelt szerbhorvát nyelv fedte le, ugyanazt a sávot ma már az egymástól különböző szerb, horvát, bosnyák és montenegrói nyelvre osztjuk fel.

Azt, hogy a dialektuskontinuum szakaszainak elhatárolása mennyire politikai kérdés, jelzik az 1995 novemberében az USA daytoni légibázisán történt események. Itt rendezték meg az 1992–1995 közötti véres boszniai háborút lezáró béketárgyalásokat, és itt kötötték meg a daytoni egyezmény néven ismertté vált békeszerződést, amit aztán 1995. december 14-én Párizsban írtak alá. A beszámolók szerint a szerbek, a horvátok és a bosnyákok közötti tárgyalások során a felek ragaszkodtak ahhoz, hogy mindannyian anyanyelvükön kommunikáljanak, de szinkrontolmacsok segítségével; az amerikaiak biztosították is ezt a lehetőséget a küldöttségek számára. A kiosztott tolmácsgépeken három csatorna volt feltüntetve: az egyikén szerb, a másikon horvát, a harmadikon bosnyák nyelvre fordítottak. Csakhogy mindhárom csatornán egyetlen tolmács hangja volt hallható, aki – bármi hangzott is el – természetesen mindent ugyanarra a nyelvre fordított: arra, mit néhány évvel ezelőtt még úgy neveztek, szerbhorvát nyelv (Macdonald 2013, 199. p.; Davies–Dubinsky 2018, 60. p.).

A Daytonban tárgyalók természetesen jól értették egymást tolmács-gép nélkül is, de az elv, vagyis a jelzés, hogy ők mindhárman a nemzetüket képviselik, és ennek megfelelően saját nemzetük nyelvét beszélik, fontosabb volt mindennél. Maga a nyelv (annak hangtani és nyelvtani rendszere) nem sokat változott az 1990-es évek eleje óta, ma mégis több önálló nyelvnek tekintjük ezeket a nyelvváltozatokat. Lanstyák István pozsonyi

nyelvész egyik interjújában mondta: „Attól, hogy Vukovárt porig rombolták vagy Bosznia-Hercegovinában csaknem százezer embert lemészároltak, sok minden megváltozott, de nem az emberek beszédmódja” (Kusala–Lanstyák 2019). A nyelvekhez kapcsolódó, politikai eszmékkel átítatott szimbolikus ideológiák azonban jelentősen átalakultak.

4. Összefoglalás

A szláv nyelvek tipikus Ausbau nyelvek (Moser 2011, 111. p.). Mivel az egymással Ausbau viszonyban lévő nyelvek státusza politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági és történeti faktoroktól függ (Trudgill 2001), nyilvánvaló, hogy az északi és déli szláv dialektuskontinuumot társadalmi, történelmi, kulturális és politikai tényezők kombinációja alapján tagolják önálló „nyelvek”-re (Kamusella 2009). A fent bemutatott példák alapján láthatjuk, hogy bár a nyelvek, nyelvterületek kiterjedését ábrázoló térképek hasznosak, a nyelvek egymástól való elkülönítése korántsem egyszerű feladat. Mégpedig azért nem, mert „Az állam Közép-Kelet-Európában fontos szerepet játszott a nyelvek alkotásában és megszüntetésében az etnolingvisztikai nacionalizmus ideológiájának betartása mellett (ez a következő »egyenlettel« foglалható össze: nyelv = nemzet = állam), amiről a csehszlovák csehre és szlovákra, meg a szerbhórvát szerbre, horvátra, bosnyákra és montenegróira való szakadása tanúskodik az államhatárokat érintő változások következtében. Ezeket a különbözőképpen újraértelmezett, etnolingvisztikailag meghatározott nemzeti közösségeket olyan mechanizmusokkal intézményesítik, mint az államilag ellenőrzött kötelező oktatás és a kodifikált sztenderd nyelvek, valamint a »népszámlálás, térkép és múzeum« (...), továbbá a férfiak kötelező katonai szolgálata” (Kamusella–Nomachi–Gibson 2016, 2–3. p.).

A fentiekből látható, hogy nyelv (és a nyelvváltozat) nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti fogalom is egyben, és hogy a *nyelv versus nyelvjárás* témakörben a (nyelv)politika megkerülhetetlen. A politika, ha épp szükséges, nyelveket kreál vagy tüntet el, érdekeinek megfelelően.

Irodalom

- Bárcki G. 1956: Nyelvjárás és nyelv. In: Magyar Nyelv LII/4. pp. 393–401.
 Beneš, E. 1916: Détruisez l’Autriche-Hongrie: La Martyre des Tchecoslovaques a travers histoire. Librairie Delagrave. Paris, Librairie Delagrave. 80 p.
 Chambers, J. – Trudgill, P. 1998: Dialectology. (2nd Edition) Cambridge, Cambridge University Press. 201 p.

- Csernicskó I. 2018: Nyelv és/vagy nyelvjárás: nyelvészeti kérdés ez? Gondolatok az északi szláv dialektuskontinuum kárpátaljai szakasza kapcsán. In: Együtt az úton ruszinok és magyarok. Magyar–ruszin kulturális kapcsolatok. Nyíregyháza: Országos Ruszin Önkormányzat. pp. 67–90.
- Csernicskó I. – Fedinec Cs. 2019: Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok. In: „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népismereti olvasókönyv. Budapest, Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó. pp. 117–137.
- Davies, W. – Dubinsky, S. 2018: Language Conflict and Language Rights: Ethnolinguistic Perspectives on Human Conflict. Cambridge, Cambridge University Press. 424 p.
- Kamusella, T. 2009: The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 1140 p.
- Kamusella, T. 2015: Creating Languages in Central Europe During the Last Millennium. New York, Palgrave Macmillan. 153 p.
- Kamusella, T. – Nomachi, M. – Gibson, C. 2016: Introduction. In: The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders. Basingstoke, Palgrave Macmillan UK. pp. 1–7.
- Kusala O. – Lanstyák I. 2019: A nyelvek csak ideológiaként léteznek az emberek agyában. Dunszt Kultmag 2019. július 17. <https://dunszt.sk/2019/07/17/a-nyelvek-csak-ideologiakent-leteznek-az-emberek-agyaban/>
- Macdonald, D.B. 2013: Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia (New Approaches to Conflict Analysis). Manchester, Manchester University Press. 308 p.
- Masaryk, T.G. 1925: Světová revoluce: Za války a ve válce, 1914–1918. Orbis, Prague. 650 p.
- Masaryk, T.G. 1972: The New Europe: The Slav Standpoint. Lewisburg, Bucknell University Press. 74 p.
- Moser, M. 2011: Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In: Україна. Процеси націотворення. Київ, K.I.C. pp. 111–123.
- Palander, M. – Riionheimo, H. – Koivisto, V. 2018: Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In: On the Border of Language and Dialect. Helsinki, Finnish Literature Society – SKS. pp. 7–15.
- Sándor K. 2001: Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Szeged, JGYF Kiadó. pp. 7–48.
- Sándor K. 2011: Nyelvrokonság és hunhagyomány. Budapest, Typotex. 467 p.
- Szarka L. 2016: A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992. Pozsony, Kalligram. 374 p.
- Trudgill, P. 2001: The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In: Minorities and language policy. St. Augustin, Asgard Verlag. pp. 37–44.
- Trudgill, P. 2003: Glossary of Sociolinguistics. Edinburgh, Univeristy Press. 144 p.

A HABSBURG BIRODALOM TÉRSZERVEZÉSI KÍSÉRLETEI DÉLKELET-ERDÉLYBEN

Elekes Tibor – Szilágyi Ferenc

*Miskolci Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem
ecoeti@uni-miskolc.hu, szilfester@gmail.com*

Abstract

SPATIAL ORGANISATION EXPERIMENTS OF HABSBURG EMPIRE IN SOUTHERN TRANSYLVANIA

Elekes, Tibor – Szilágyi, Ferenc

The first radical transformation of the traditional county-seat-region system took place between 1784–1790. The area of Transylvania was divided into 10 counties, including 1–7 earlier administrative units between 1784–1786, then in to 11 new heterogeneous counties divided into 3 districts between 1786–1790. Between 1850–1856 there were 5 „ethnically based” military districts, then between 1856–1860 there were 10 districts. After both reorganizations, the traditional spatial organisation was restored until 1876. Counties and districts of similar size to those created in the Habsburg era, were established during the post World War II administrative reorganisation.

Keywords: *Habsburg Empire, spatial structure, Transylvania*

Bevezetés

A vármegye-szék-vidék rendszer megszervezése elkezdődött a 11. században, és térkeretet biztosított a társadalmi, gazdasági, politikai élet számára a Magyar Királyságban, majd az Erdélyi Fejedelemség idején. Az erdélyi vármegyék a 11. században, a székely és szász székek, vidékek a 13–14. századra már működő területegységek (Köpeczi 1993, Bereznay 2011).

Ezzel párhuzamosan zajlott a római katolikus egyház térszervezése az érsekség-püspökség-főesperesség-esperesség-plébánia szintjén. A reformáció idején ezzel párhuzamosan alakították ki a protestáns egyházak területegységeit. A 17–18. századra az erdélyi római katolikus, evangélikus, református, unitárius, ortodox és görögkatolikus egyházak jól lehatárolt, egymást akár többszörösen is átfedő téregységekkel működtek és működnek napjainkig (Köpeczi 1993, Egyed 2016).

Erdély keleti és déli peremén határőrvidéket szerveztek 1764–1766 között. Kialakítása a Habsburg Birodalom török elleni katonai védelmének megerősítését szolgálta. Megszervezése megtorlásba torkolló ellenállást váltott ki a Székelyföldön (madéfalvi veszedelem: „Siculicidium” 1764. január 7.) (Egyed 2016). Az 1764-ben létrehozott székely és az 1766-ban

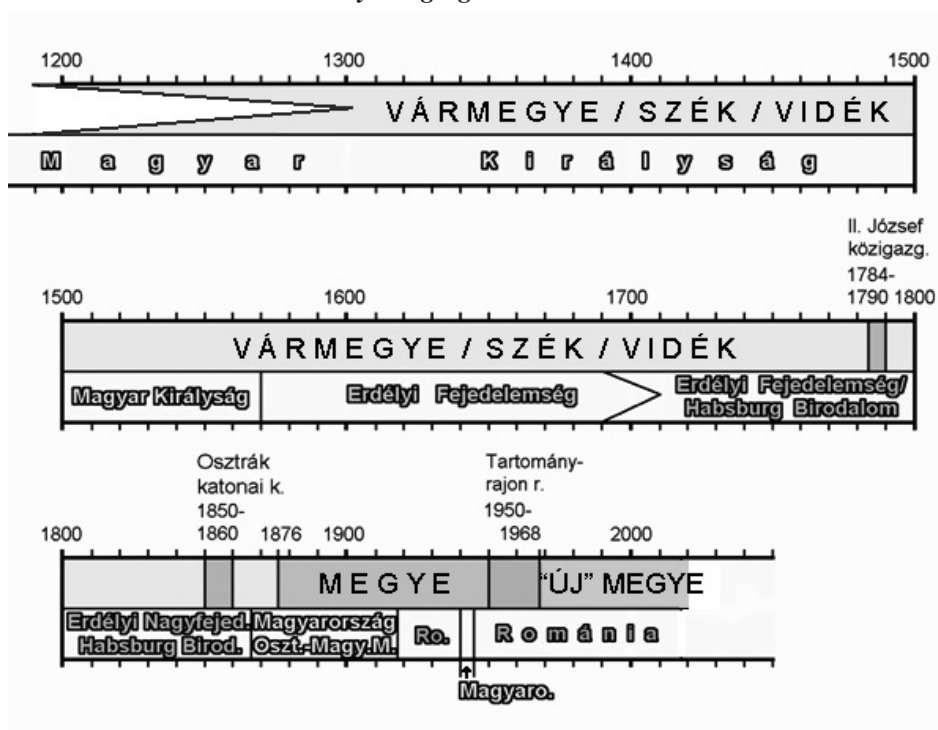
kialakított román határőrvidéket katonai, politikai jelentőségük leértékelődése után, az 1800-as évek második felében fokozatosan felszámolták (Köpeczi 1993, Szabó 2003).

Két átszervezési kísérlet a Habsburg Birodalom idején

A Habsburg időkben felértékelődött a „világi” közigazgatás szerepe (Gyenzse és mtsai 2011). A több évszázadon át működő térszerveződés első átalakítási kísérletére 1784–1790, a másodikra 1850–1860 között került sor (Vistai, Elekes 2011, Hermann 2016) (1. ábra).

1. ábra

Erdély közigazgatási rendszerei

1784-ben az „ésszerűsítés jegyében” kialakított 10 új erdélyi terület-egység 1–7 korábbi közigazgatási egységet (vármegye, szék, vidék) foglalt magába. Gazdasági, társadalmi, etnikai, felekezeti, történelmi és sokszor természetföldrajzi szempontból „heterogén”, az „oszd meg és uralkodj” elv alkalmazására alkalmas közigazgatási egységek kialakításánál „sajátos kompromisszumot” alkalmaztak (Bereznay 2011, Elekes 2011).

Az evangélikus szászok és ortodox románok által lakott Barcasági-medence központjához, az akkor túlnyomórészt evangélikus németek által lakott Brassóhoz sorolták a református, római katolikus és kisebb részt unitárius székelyek által lakott Háromszéket, a hagyományosan Csíkszékhez kötődő Kászonszéket, az Udvarhelyszékhez kapcsolódó Bardóc-(fiú)széket, valamint a történelmi Háromszék és Brassó vidéke közé ékelődő Felső-Fehér megyei területeket. A Keleti-Kárpátok vonulatai által lehatárolt Barcasági-, Alsó- és Felső-Háromszéki, Kászoni- és Baróti-hegyközi medencéket magába foglaló területegység neve, „a kompromisszum jegyében” Háromszék lett.

Fogaras központhoz sorolták a történelmi Fogaras vidékét, a Szász-föld székeinek egy részét és a Felső-Fehér megyei területeket. A Fogarasi-hegylábi medencét és az Erdélyi-medencei dombsági területeket magába foglaló Fogaras megye lakói ortodox és görögkatolikus románok, evangélikus szászok és protestáns magyarok.

Dombsági területeket, de a több évszázados, eltérő történelmi, társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként kialakult székelyföldi Marosszéket, a történelmi Küküllő vármegyét és Segesvár szász széket sorolták a túlnyomórészt református magyarok által lakott Marosvásárhely központú Küküllő területegységhez. Lakói protestáns, kisebb részt római katolikus magyarok, görögkatolikus és ortodox románok, valamint evangélikus szászok.

Csík és Gyergyó történelmük során először kerültek Udvarhelyszékkel azonos közigazgatási egységbe. A hegységközi-medencék és a hegyvidék adottságaihoz alkalmazkodó csíki és gyergyói római katolikus székelyek kerültek a nagyobbbrészt dombvidéki gazdasági életet folytató, többnyire protestáns, kisebb részt római katolikus Udvarhelyszékhez. Két évtizeddel a madéfalvi veszedelem után az új Udvarhely megye székhelye az „oszd meg és uralkodj” jegyében az erős protestáns vonásokat őrző Székelyudvarhely lett.

A többi erdélyi területegység kialakításánál is történelmi vármegyék, szász és székely székek, vidékek összevonására, felszámolására került sor.

Történelmi közigazgatási központok (Segesvár, Medgyes, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kőhalom stb.) lettek az új székhelyek alárendeltjei.

1786-ban a korábbi 10 megyét 11 megyébe átszervezve az erőteljesebb központosítás érdekében 3 nagy területbe osztották. A kerületi bizottsági székhelyek kiválasztásánál (Kolozsvár, Nagyszeben, Fogaras) valószínű Erdély hármaskörének etnikai szerkezetét is figyelembe vették. II. József halála után, 1790-től visszaállt a hagyományos, vármegyék, székek, vidékek közigazgatási rendszere (Elekes 2011, Bajtalan 2013).

A második osztrák közigazgatási átszervezésre az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után került sor (Bielz 1857, Csizmadia 1976). Az 1850-ben Erdélyben kialakított 5 „etnikai” alapú (2 magyar, 2 román, 1 német többségű) katonai kerület, a katonai körzetekkel és alkörzetekkel a felügyelet és a megtorlás eszközeként működött. Aranyosszék kivételével a történeti Székelyföldet magába foglaló Udvarhelyi, valamint a Kolozsvári kerület magyar, a Beszterce és Szászrégen térségét is magába foglaló történeti Szászföld (Királyföld) a német többségű Nagyszebeni katonai kerületként működött. Északkelet- és Délnyugat-Erdély a Rettegi, illetve a Gyulafehérvári román többségű katonai kerülethez tartozott (Wagner 1977).

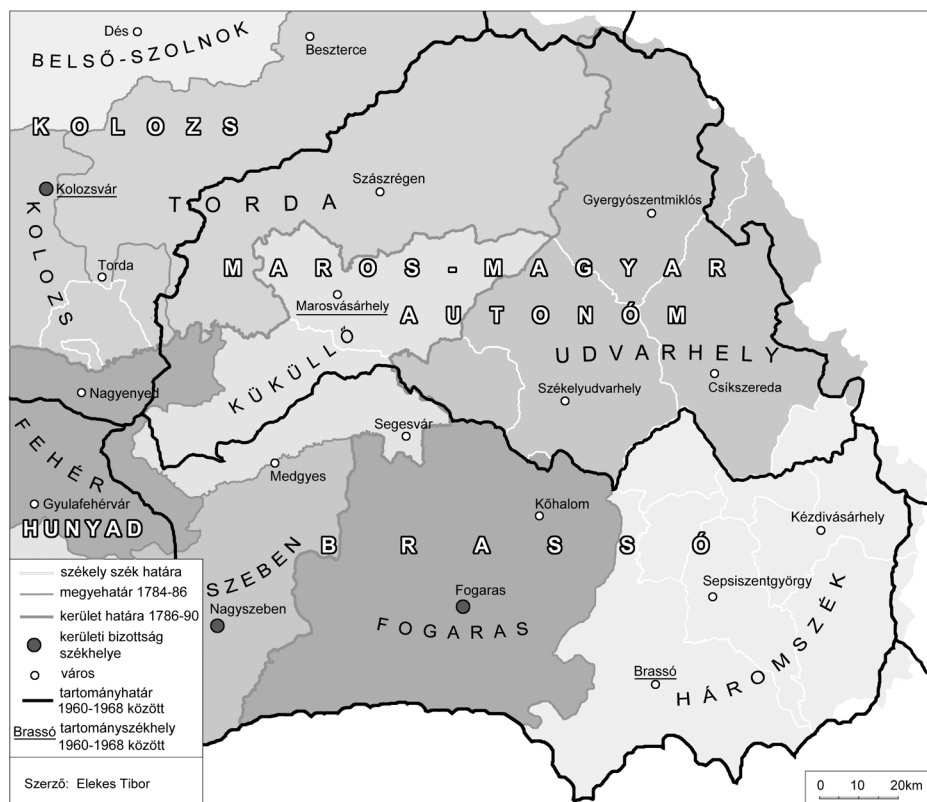
1856–1860 között a korábbi 5 helyett 10 kerületet alakítottak ki Erdélyben (Hajdú 2001). Ez az átszervezés térbeli hasonlóságot mutat az 1784-es felosztással, de itt gyakoribb a történeti vármegyék, székek területének felosztása a szomszédos, új katonai kerületek között. Ismét Brassó igazgatása alá került Háromszék túlnyomó része, az Udvarhelyi kerülethez tartozott Csík, Gyergyó, Kászon, de ide sorolták Miklósvárszéket is. Ismét Marosvásárhelyhez osztották be a történeti Küküllő vármegye túlnyomó részét. A dél-erdélyi Szászföld nyugati része a Nagyszeben központú területegységhez tartozott.

1860-tól, a politikai enyhülés jegyében visszaállították a hagyományos rendszert, és ezt működtették a kiegyezés után 1876-ig, a modern polgári közigazgatás bevezetéséig (Umlauf 1886, Hajdú 2001).

Térbeli hasonlóságok az osztrák és a II. világháború után alkalmazott közigazgatási rendszerek között

Jelentős hasonlóságot, „határátfedéseket” azonosíthatunk a Habsburg időkben lehatárolt terület egységek térképeit összevetve a II. világháború utáni térfelosztásokkal.

2. ábra

Délkelet-Erdély térfelosztása 1784–1790 és 1960–1968 között

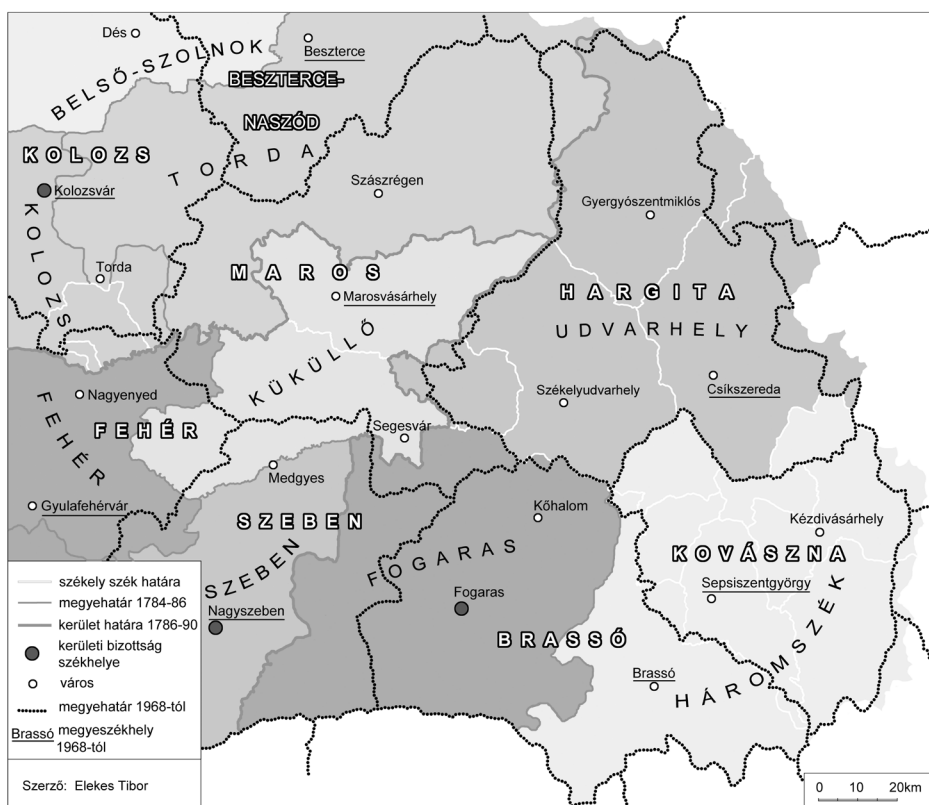
Az 1960-ban létrehozott Brassó tartomány déli határa teljes egészében azonos az 1784–1790 közötti Háromszék és Fogaras hegygerincen húzódó korábbi ország-, illetve vármegye és székhatárokkal. Az északi tartományhatár részben azonos a II. József idejében kialakított Háromszék és Fogaras, illetve Udvarhely megye közti közigazgatási választóvonallal. Az I. világháború után Brassó város nyolc évszázados határközeli helyzete országközponti helyzetre cserélődött, gazdasági, stratégiai, közigazgatási szerepe felértékelődött Romániában (Benedek 2006, Bucur 2012). Az 1950–1968 közötti felosztásban folyamatosan tartományközpont, az osztrák átszervezések idején jelentősebb szerephez jutott Nagyszebennel és Fogarassal ellentétben (2. ábra). A tartomány keleti határa is hegygerincekhez igazodik, de a történelmi Csík és

Háromszék peremétől nyugatabbra tolódott már az 1950-es első tartományrajon átszervezése során, és nagyjából ez maradt a keleti határ az 1968-as megyebeosztásnál is.

Az 1784–1790 közti időszak és az 1968-tól napjainkig érvényben levő térfelosztás legszembevetőbb „hasonlósága” Udvarhely és Hargita megye. A térség történelme során először II. József idejében fogalmazódott meg Udvarhely-, Csík- és Gyergyószék egy területegységbe történő beosztása. Ugyancsak első alkalommal került Segesvár Marosvásárhely központú közigazgatási egységbe (3. ábra).

3. ábra

Délkelet-Erdély térfelosztása 1784–1790 között, valamint 1968-tól napjainkig

Az 1854–1860 és az 1968-tól napjainkig alkalmazott térfelosztásnál „részleges a hasonlóság” az Udvarhelyi kerület és a mai Hargita megye, valamint a Nagyszebeni kerület és a mai Szeben megye között (4. ábra).

4. ábra

Délkelet-Erdély térfelosztása 1854–1860 között, valamint 1968-tól napjainkig

Összefoglalás

A több évszázadon át működő térszerveződés első átalakítási kísérletére 1784–1790, a másodikra 1850–1860 között került sor (Elekes 2011, Szilágyi 2013, Elekes 2016).

Jelen tanulmány a korábban elkészített és megjelent térképek segítségével összeállított 1. ábrán összegzi az Erdélyben alkalmazott közigazgatási rendszereket a legrégibb időktől napjainkig.

A Habsburg időkben kialakított két rövid életű átszervezési kísérlet térfelosztási változásait összegeztük történelmi területek, tájegységek viszonylatában. Gazdasági, társadalmi, etnikai, felekezeti, történelmi és sokszor természetföldrajzi szempontból „heterogén”, az „oszd meg és urald” elv alkalmazására alkalmas közigazgatási egységek kialakításánál „sajátos kompromisszumot” alkalmaztak a területegység neve és központja

viszonylatában. Mindkét átszervezés a több évszázados, önrendelkezésen alapuló székely és szász területek ideiglenes felszámolását eredményezte. Ezen sajátosságok feltárásában, az „átszervezési logika” megértésében nyújt segítséget tanulmányunk.

Ugyancsak új eredmény az osztrák időkben kialakított területegységek és a II. világháború után létrehozott tartomány-, illetve megyerendszert kartográfiai módszerrel bizonyított területi hasonlóságai. Az 1960–1968 közötti Brassó tartomány déli és részben északi és keleti határa megegyezik az 1784–1790 közti Fogaras és Háromszék déli és északi, valamint Udvarhely megye déli határával. Az 1784–1790 közti időszak és az 1968-tól napjainkig érvényben levő térfelosztásnál hasonló kiterjedésű a korábbi Udvarhely és a mai Hargita megye. Az 1854–1860 és az 1968-tól napjainkig alkalmazott térfelosztásnál területi hasonlóságra utal a korábbi Udvarhelyi kerület és a mai Hargita megye, illetve a korábbi Nagyszebeni kerület és a mai Szeben megye.

A tanulmányozott terület legrégebbi, napjainkig fennmaradt megyenevei a XI. században már használt Kolozs és Fehér. Későbbi eredetűek a mai is használatos Brassó, Szeben és Maros nevek. A székelyföldi tömbmagyarság történelmi szék- és megyenevei helyett 1968-tól a Hargita és Kovászna neveket használjuk.

Köszönetnyilvánítás

„A cikkben/előadásban/tanulmányban ismertetett kutató munka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

Irodalom

- Bajtalan H. 2013: A regionalizáció folyamata Romániában: 1859–2013. Erdélyi Társadalom. 11 évfolyam 2. szám. pp. 67–84.
- Benedek J. 2006: Területfejlesztés és regionális fejlődés. Presa Universitară Clujeană. Cluj-Napoca. 299p.
- Bereznay A. 2011: Erdély történetének atlasza Méry Ratio Kiadó, Somorja. 223p.
- Bielz, E. A. 1857: Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens, eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes. Hermannstadt.

- Bucur C. 2012: Organizarea administrativ-teritorială a României între tradiție istorică, dictat politic, sincronism european, decizie administrativă și analiză științifică. Urbanism serie nouă 2012/11. București. pp.50–56,
- Csizmadia A. 1976: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó, Budapest. 560p.
- Egyed Á. (főszerk.) 2016: Székelyföld története I-II-III. MTA BTK–EME–HRM Székelyudvarhely. 582p, 735p, 859p.
- Elekes T. 2011: Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig Földrajzi Közlemények, 135. 4, pp. 415–429.
- Elekes T. 2016: Székelyföld földrajza és közigazgatása. In: Egyed, Á. (főszerk.) 2016: Székelyföld története I. MTA BTK–EME–HRM Székelyudvarhely. pp.55–71.
- Gyenezse P.–Lovász Gy.–Tóth J. 2011: A magyar településrendszer PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. 192p.
- Hajdú Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs. 334p.
- Hermann G. M. 2016: Udvarhelyszék a Habsburg uralom berendezkedése és konszolidációja idején. In: Hermann G.M.–Zepeczaner J.–Elekes T.: Udvarhelyszék – a közigazgatás és a közelet története. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, pp. 121–136.
- Köpeczi B. (szerk.) 1993: Erdély rövid története Akadémiai Kiadó, Budapest. 684p.
- Szabó M. A. 2003: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára. I-II. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Szilágyi F. 2013: Közigazgatás a Partiumban. Partium Kiadó, Nagyvárad. 288p.
- Vistai A. (interneten közzétéve hely és időpont nélkül): Erdélyi helynévkönyv I–III. Tekintő. 1211p. <https://docplayer.hu/6019346-Tekinti-erdelyi-helynevkonyv-adattari-tallozasbol-osszehozta-vistai-andras-janos.html>
- Wagner, E. 1977: Historisch-statistisches Ortsnamenbuch für Siebenbürgen. Böhlau Verlag Köln-Wien.
- Umlauf, F. 1886: Geographisches namenbuch von Österreich-Ungarn. Eine erklärang von Länder- Völker- Gau- Berg- Flus und Ortsnamen. Wien.

TÉRKÖZÖSSÉGI, ÉRDEKKÖZÖSSÉGI, „SORSKÖZÖSSÉGI” ÁLLAMCSOPORTOK FORMÁLÓDÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ KELETI TÉRSÉGÉBEN

Hajdú Zoltán

Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
hajdu.zoltan@krtk.mta.hu

Abstract

FORMATION OF COMMON SPACE, COMMON INTEREST AND “COMMON DESTINY”
STATE GROUPINGS AT THE EASTERN TERRITORIES OF THE EUROPEAN UNION

Hajdú, Zoltán

The EU member states – partially due to external challenges and opportunities (China) and partially due to the increasingly evident internal interest fragmentation of the EU – parallelly consider their individual position, their grouping options and their ambitions to enforce interests. Hungary was the first to define its new position by publishing its “Carpathian Basin Concept”. The “Friends of Cohesion”, the Visegrad Four, the “New Central-Europe”, etc groups bear different emphases and open different action arenas. However, the new “homogenous territorial grouping” has not yet evolved, but this opportunity may also open up in the future.

Keywords: European Union, formations of different unities, eastern territories of the EU

Bevezetés

A kétpólusú világ, a megosztott Európa összeomlása, a Szovjetunió és az európai szocialista föderációk (Csehszlovákia, Jugoszlávia) szétesése minden tekintetben új helyzetet teremtett egész Európában, de különösen Közép- és Kelet-Európában.¹ Új államok születtek, új hatalmi, gazdasági, politikai törekvések jelentek meg.

Magyarország esetében 1988-tól a Kárpát-medence fogalom újjá-születéséről beszélhetünk, majd nemzetpolitikai tekintetben is tartalommal töltődött meg a térfogalom. Korántsem minden szomszédos ország számára vált elfogadottá a térfogalom.

¹ Európa „égtáji regionális tagolása” is problematikus (Probáld–Szabó 2005). A „köztes térség” bonyolult és ellentmondásos térfogalmi megértésének nehézségeit tekintve elég, ha csak arra utalok, hogy az orosz-szovjet kartográfiában, térszemléletben, sőt a korabeli földrajztudomány egy részében is „Nyugat-Európa” volt minden terület, mely a Szovjetunió nyugati határaitól nyugatra helyezkedett el. Ezt a felfogást „rögzítette” a folyamatosan kiadott szovjet világatlasz kontinens kötete a „Zapadnaja Evropa”. A tanulmány térfogalom-használata „tudomásul veszi”, hogy mely országok, milyen név alatt „léptek be” területi szerveződésekbe, hova tartozónak, vagy hova tartozónak is tekintik magukat, hiszen egyszerre több kategóriában is jelen lehettek. Koszovó helyzetének ábrázolása több esetben problémás a részleges elismerés miatt.

Közép- és Kelet-Európa dezintegrációs folyamataival egy időben Nyugat-Európában az integrációs folyamatok erősödtek fel. Az 1992-ben elfogadott maastrichti szerződés bázisán új államok léptek be az európai integrációs folyamatba. (A mi szempontunkból kiemelkedő jelentőségű lépés volt Ausztria csatlakozása 1995-ben.)

Új folyamatok indultak meg az éppen átalakuló Európai Unió keleti határain. A „volt szocialista országok” NATO-csatlakozása (amely 1999-ben kezdődött Csehországgal, Lengyelországgal és Magyarországgal, majd több lépésben folytatódott, de a Balkán-félszigeten különböző okoknál fogva nem fejeződött még be), illetve az európai uniós tagságok (2004-ben volt a nagy bővítés, majd Horvátország csatlakozott eddig a legutolsóként 2013-ban). A bővítési folyamat 2019 végén a Balkán-félsziget országait illetően „befagyni látszik”.

A bővítési folyamat és az EU-integráció mélyítése a politikai kinyilatkozások szintjén elvileg egybekapcsolódott, a valóságban a magterület egyes politikai tényezői és szavazópolgárai bizalmatlanul szemlélték a folyamatokat. A holland és a francia választók 2005-ben elutasították a kidolgozott közös „Alkotmányt”, így a magterület egy részének „lázadása és ellenállása” már a csatlakozások időszakában megjelent. (Korántsem véletlen, hogy éppen e két ország ellenzi a leginkább egyértelműen az EU további balkáni bővítését.)

Az EU belső érdektagoltsága mind az egész szervezetben, mind pedig a nyugati, illetve a keleti területeken megjelent. A nyugati térségben Nagy-Britannia hosszabb idő alatt formálódó ellenállása a Brexitben jutott a csúcspontjára 2019-ben, majd 2020-ban a kiválásról szóló döntés is megszületett.

A különböző területi országcsoportok rövid bemutatásakor a „területi kör”, a „vállalt térség” bemutatására koncentrálunk amellet, hogy a funkcionális tartalom alakulására is kitérünk.

1. Szétesés, majd újrarendeződés a kétpólusú világ összeomlása után

A szovjet politikai, gazdasági, katonai érdekszférában élő kis szocialista országok belső társadalmi, gazdasági, politikai rendszerváltását a Szovjetunió világhatalmi és belső pozícióinak megrendülése tette lehetővé. Jugoszlávia kívülről támogatott, de alapvetően belső szétesése (1991 nyara), majd a Szovjetunió összeomlása (1991 karácsonya), s végül Csehszlovákia „bársonyos szétválása” (1993. I. 1.) új államosodási folyamatot jelentett. Közép- és Kelet-Európa jelentős része „balkanizálódott” (1. ábra).

1. ábra

A szocialista föderációk felbomlása és államosodási következményeik, 1991–1993*Forrás: saját szerkesztés*

Az államközi két- és sokoldalú folyamatok alakulásában a nyugati államok érdemi szerepet játszottak. Az NDK beolvasztása közben Németország jelentős részben időszakosan „befelé fordult”, így Olaszország jutott szerephez Közép-Európa volt szocialista országai irányában a „csoportképzésben”.

Az új Oroszország a Független Államok Közösségének (FÁK) megszervezésével próbálta kezelni a volt Szovjetunió államutódlási kérdéseit, Kelet-Európa újjászervezésének kísérlete nem volt sikeres, csak korlátozott eredményeket ért el e tekintetben.

A korábban homogénnek tűnő (valójában sohasem volt az) „szocialista tábor” három országa (Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország), a belső politikai, társadalmi, gazdasági rendszerváltásokkal egy időben 1989-től fokozatosan felismerték az egymásra utaltságukat. A rendszerváltások szerves következményévé vált az új európai rendbe való beilleszkedésük. Mindegyik kinyilvánította, hogy az euró-atlanti szövetségi rendszerhez kíván tartozni. A NATO-tagság (1999), majd az EU-tagság (2004) megtörténté azt jelentette, hogy ezek az országok „visszatértek Európába”.

2. Politikai együttműködési terek „épülése” Közép-Európában

Az újrendeződés egyik nagy kérdőjele az volt, hogy lehetséges-e a folyamatban „Közép-Európa újjászervezése”, s ha igen, akkor mely államok önkéntes és tudatos részvételével. Az olasz törekvésekre 1989-ben létrejött „Quadragonale” szövetségi rendszereken átívelő konzultációs-együttműködési fórum volt, melyben Ausztria, Jugoszlávia és Magyarország vett részt a kezdeményező mellett. A formáció szinte „képtelenséget” képviselt, egy NATO-tag (Olaszország), egy semleges (Ausztria), egy el nem kötelezett (Jugoszlávia) és egy Varsói Szerződés-tag (Magyarország) vállalkozott feszültségenyhítésre, bizalomépítésre, s egyben útkeresésre. A közlekedési infrastruktúra fejlesztése tekintetében óvatos kezdeményezések születtek.

A „Pentagonale fokozat” létrejötte a Csehszlovákiával való bővítést jelentette 1990-ben. A körülmények és feltételek nem lettek egyszerűbbek, sőt a külső és az egyes országokon belüli átalakulások miatt bonyolultabbá váltak. Jugoszlávia belső dezintegrációját nem sikerült a csoportosulás kezei között sem megakadályozni.

A Lengyelország belépésével létrejött „Hexagonale” azt jelentette, hogy a Balti-tengertől az Adriáig, egy hatalmas észak-dél tengelyen közös gondolkodás indult, mely sajátos módon új tartalommal tölthette volna meg a korszakban sokat emlegetett „köztes tér” szinte egészét. Ez nem sikerült, részben Jugoszlávia 1991. évi véres szétesése miatt (igaz, hogy 1992-ben Horvátország és Szlovénia önálló államként csatlakozott a kezdeményezéshez). Csehszlovákia 1993. I. 1-i bársonyos szétválása növelte a tagok számát, majd a kelet-európai rendszerváltó országok nagyobb része csatlakozott az egyre formálisabbá váló szervezethez. Az országok NATO és EU csatlakozási folyamatai révén a szervezet sokat veszített jelentőségéből. Megváltozott a funkcionális tartalma is a 18 országot (2. ábra) felölelő szervezetnek. (Az egyik korábbi mozgató Ausztria 2018 nyarán bejelentette kilépését, de még így is 17 résztvevő maradt.)

2. ábra

A Közép-európai Kezdeményezés tagállamai, 2018. I. 1.*Forrás: saját szerkesztés*

A KeK 17 tagja hatalmas területet ölel fel (<https://www.ceinet.org>), de a formális területi egység valójában hihetetlenül nagy belső tagoltságot „rejt el” mind politikai, társadalmi, mind pedig gazdasági tekintetben. A szervezet kulturális, információcsere és politikai fórum jellege nem vált érdektelenné, sőt a gyorsan változó európai feltételek között növekszik (<https://www.cei.int/presidency>).

3. A Balkán-félsziget biztonságpolitikai helyzetének feloldási kísérlete

Jugoszlávia véres szétesésének folyamatai 1991–1995 között (sőt bizonyos értelemben 1998-ig) játszódtak le, s mély nyomokat hagytak nemcsak a volt ország utódállamaiban, hanem az európai és a globális politikában is. Szlovénia kiválása viszonylag békésen, Horvátországé véresen, Bosznia és Hercegovina kilépése óriási véráldozatokkal járt, globális és európai beavatkozásokat indukált.

A balkáni véres folyamatok lezárásának időszakában, a boszniai békeszerződés kikényszerítése után amerikai kezdeményezésre jött létre 1996-ban a Délkelet-európai Együttműködési Kezdeményezés (SECI). Nem minden „felkért ország” csatlakozott örömmel a szerveződéshez, mert nem tekintették magukat „balkáni országnak”. (Magyarország számára dilemmát jelentett a részvétel.)

A szervezet a bonyolult térségen belüli folyamatok és feltételek ellenére alapvetően teljesítette funkcióját, betölti vállalását, ugyanakkor önmagában véve nem vált a „balkáni gordiuszi csomó” kibogozásának intézményévé. A térség szempontjából a véres folyamatok után már az is eredménynek számít, hogy tárgyalnak.

4. Gazdasági szerveződés (CEFTA)

A Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás funkcionális (megalakulásakor is átmenetinek tekintették az egyes országok, az EU-csatlakozáskor automatikusan megszűnik a tagság) szervezetként jött létre 1992 decemberében Krakkóban. Az alapító tagok (Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország) számára betöltötte a gazdasági, kereskedelmi együttműködés „tanuló szobájának” szerepét, majd a később csatlakozók (Szlovénia 1996, Románia 1997, Bulgária 1999, Horvátország) számára is „csak” az EU-tagságig tartott a tagság.

A későbbiekben Macedónia (2006), Bosznia és Hercegovina (2007), Moldova (2007), Szerbia (2007), Montenegró (2007), Albánia (2007), Koszovó (2007) szinte újraalapításra került. „Közép-Európa” sajátos tagi államcsoportot képez a továbbiakban.

5. Együttműködés történeti legitimációval – Visegrád (Kiscsoportos együttműködés változó szervezeti és térbeli keretek között)

A demokratikus választások hasonló politikai formációk létrejöttével jártak 1990-ben Csehszlovákiában, Lengyelországon és Magyarországon. 1991. február 15-én – magyar kezdeményezésre a történelmi helyszínen, Visegrádon formalizálódott az együttműködés. Az együttműködés koncepcióját Antall József magyar miniszterelnök vetette fel Közép-Európa ilyen keretű megfogalmazásával. A Visegrádi Hármak (majd „Négyek”) Lengyelország vezetésével képzelték el az új formáció megerősítését. (Területileg Szlovákia képezi az összekötő kapcsot, hiszen egyedül csak ez az ország határos közvetlenül a másik hárommal.)

A belpolitikai változások hatással voltak az együttműködés tartalmi alakulására. A közös EU-csatlakozás új helyzetet, részben mozgásteret teremtett. 2015-től kezdve az illegális európai migrációs folyamatok alakulása az EU-n belüli közös fellépés, közös politika kialakítása irányába tolta és mélyítette el az együttműködést. Sajátos módon leginkább Lengyelország és Magyarország között formálódott a leginkább a tér, érdekközösségen túl a „sorsközösség” felvállalása.

6. Új csoportosulási körök az Európai Unión belül

Az EU keretein belül többféle és nagyon eltérő jelentőségű területi csoportosulás formálódott: a leginkább egyértelmű a régi és új tagok csoportbontása, de a különböző EU-n belüli formalizált alrendszerek (euróövezet, schengeni övezet stb.) is csoportképzőként jelentek meg. Nem egyszerűen arról van szó, hogy hány sebességes, hány fokozatú az integráció fejlődése, hanem érdekek és tagállami megfontolások állnak minden csoportosulás mögött.

6.1 Egyéni és tagállamcsoport-érdek a kohéziós politika és finanszírozás fenntartása

A „Kohézió Barátai” csoportosulás azért érdemel kiemelés, mert a kohéziós politika, illetve a kohéziós pénzek „megvédésének igénye” vált országcsoport-képzővé már 2012-ben. Az új pénzügyi időszakra készülve a kedvezményezett országok tudatos érdekérvényesítésre szerveződtek. 2018-ban 16 tagállam ismét kinyilvánította azt az akaratát, hogy fenn kell tartani a kohéziós politikát és annak finanszírozását a következő pénzügyi időszakra is.

6.2 Egy új magyar kezdeményezés

Orbán Viktor magyar kormányfő 2019 decemberében Temesváron a romániai forradalom 30. évfordulóján felvetette az „Új Közép-Európa” koncepciót (Visegrádiak és Magyarország szomszédjai). A magyar kormányfő úgy vélte, hogy az „Új Közép-Európa” az EU új növekedési zónájává válhat.

Az elképzelés Románia részéről azonnal elutasításra került. A román köztársasági elnök nyilatkozatban fogalmazta meg, hogy Románia nem csatlakozik semmilyen új, EU-n belüli csoportosuláshoz, mert Romániának nem érdeke a törésvonalak szaporítása.

A kezdeményezés fogadtatásának alakulása feltehetően más szomszédos országok részéről is saját helyzetmegítélésük, érdektörekvéseinek bázisán kerülnek majd megítélésre. A „Visegrádiak” számára feltehetően elfogadottá válik.

7. A nagy kínai kihívás és lehetőség?

A globalizált világ (világgazdaság, világkereskedelem) a 2000-es évek elejének válsága időszakában és a kibontakozás éveiben sok szereplő szempontjából újraértékelődött (különösen az USA viszonya változott meg a globalizációval kapcsolatban). Sajátos módon Kína vált a globális gazdaság és kereskedelem egyik fontos támogatójává.

Kína a „Kína központú világ” újrafogalmazása mentén előre haladt a globális gazdasági, pénzügyi hatalommá válás útján, s „elérte” az Európai Unió keleti határterületeit is. Az „Új Selyemút” koncepció megvalósulása 2012-től egyre tudatosabban érinti az EU keleti tagállamait is. Közép- és Kelet-Európa 16 országának (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Csehország, Észak-Macedónia, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szlovákia, Szlovénia, Szerbia) és Kínának az együttműködése (16+1 formáció) alapvetően gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi jellegű. Az egyes részt vevő országok földrajzi pozíciója és gazdasági potenciálja eltérő lehetőségeket kínál Kína számára. Ennek ellenére az ország óriási gazdasági és pénzügyi kapcsolatépítése egyre sajátosabb véleményeket generál az EU tagállamain belül.

A 16 ország természetesen nem kerül kínai hatalmi befolyás alá, de a gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi kapcsolatok nagyságrendjének épülése és mélyülése hatással van és lesz Kína megítélésére. Az érintett országok egyszerre látják és élik meg a kapcsolatfejlesztési lehetőségeit, valamint látják kockázatait.

Összegzés

A nagyon rövid „panoráma-bemutató” nem hordozhat mély elemzést, így természetesen nem tarthat igényt az EU keleti térségében lejátszódó, de a belső keleti területeit is érintő területi csoportosulások mindenre kiterjedő bemutatására. Egy dolog viszont nyilvánvalóvá vált, nevezetesen, hogy az „EU belépési mámorok” elmúltak, az országok, illetve országcsoportok saját érdekeik fokozott érvényesítésére törekednek. Ezzel párhuzamosan a konfliktusok lehetősége fokozatosan nő.

A „Visegrádiak” esetében megjelenő, részben közös értékválasztásokon nyugvó politikák és érdekérvényesítési törekvések hatással vannak az EU belső folyamatainak jelentős részére, ugyanakkor nem minden tekintetben azonos a keleti szomszédságról való felfogásuk. Oroszországgal,

Ukrajnával kapcsolatban szinte négyféle viszonyulás jelenik meg, a legnagyobb különbségek e tekintetben a magyar és a lengyel álláspontok és gyakorlat között figyelhető meg.

Irodalom

- Hajdú Z. 2013: Az európai soknemzetiségű szocialista föderációk összeomlása és politikai földrajzi következményei, 1991–1995 – Történeti Földrajzi Közlemények, 1. 1–2 pp. 146–160.
- Hajdú Z. 2018: The rebirth of the concept of the Carpathian Basin in Hungarian political language after 1988. In: Laine, J. – Liikanen, I. – Scott, J. (szerk.) Post-Cold war borders: Reframing Political Space in Eastern Europe. Abingdon, Routledge Taylor and Francis pp. 207–227.
- Hajdú Z. – Illés I. – Raffay Z. (szerk.) 2007: Southeast-Europe: State borders, Cross-Border Relations, Spatial Structures. Pécs, RKK.
- Hanák P. 1990: Reálpolitika és utópia Közép-Európában. – Európai Utas, I. pp. 19–23.
- Hardi T. 2015: Változó Közép-Európa kép a 21. században. In: Karlovitz J. T. (szerk.): Fejlődő jogrendszer és gazdasági környezet a változó társadalomban. Komárno, International Research Institute, pp. 71–78.
- Probáld F. – Szabó P. 2005: Európa térszerkezetének modelljei. In: Dövényi Z. – Schweitzer F. (szerk.) A földrajz dimenziói. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, pp. 159–170.
- Sáringer J. 2015: Antall József külpolitikai gondolkodásának genezise és főbb jellemzői. Budapest, Veritas évkönyvek 1. sz. pp. 317–338.

COMPOSITE SUSTAINABLE DEVELOPMENT INDICATORS IN CASE OF 28 EUROPEAN UNION MEMBER STATES

Kozma, Dorottya Edina

University of Pannonia
kozma.dorottya.edina@gtk.uni-pannon.hu

Abstract

The 2030 Agenda framework strategy uses indicators that are difficult to interpret because of their size and their progress. Within the strategy 244 indicators have been created covering the three aspects of sustainable development. The aim of my study is to develop composite indicators from the 2030 Agenda's sustainable development indicators. With this method I can reduce the size of the database and at the same time, drawing conclusions becomes easier and faster. My assumption is that this composite indicator system can be created and further utilized in future researches.

Keywords: SDGs, composite indicators, European Union, sustainable development

Introduction

Over the past 20 years, it has become increasingly known that the current development model is unsustainable because we can see the increasing burdens of our lifestyles that we depend on such as the consequences of climate change or the loss of biodiversity (Mantcheva et. al. 2012). Sustainability refers to the ability of a society, an ecosystem to function in an indefinite future without exhausting or overburdening resources. In general, the concept of sustainable development is simple and important but difficult to translate into concrete standard or criteria that is why it is often subjective and open to abuse (Chatziefstathiou et al. 2005). Sustainable development is a vision for immediate and longer-term integration of progress. It goes beyond the borders of a country and is based on the responsibility of future generations in a global context. The approach includes the medium- and long-term goals, progress in integrating local and global activities and economic, social and environmental issues (Oberer–Erkollar 2011). Since 1987 we have been talking about the concept of sustainable development. It was developed by the Brundtland Commission: „*development which meets the needs of current generations without compromising the ability of future generations to meet their own needs*” (WCED 1987). Sustainable development is a key element of sustainable economic development (Chatziefstathiou et al. 2005).

Research questions and hypotheses

My research is based on the new framework strategy for sustainable development which was adopted in Paris 2015 (Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development). In particular, I deal with the objectives of the strategy and the related indicator system. The 2030 Agenda has 17 goals and 169 objectives with 244 global indicators. In this study, I work with the sustainable development indicators used by the European Union. My goal is to create composite indicators from the 2030 Agenda indicators linked to the three dimensions of sustainable development. These composite indicators will help to reduce the size of the database and at the same time make drawing conclusions simpler and faster. With the help of complex, composite indicators I combine the indicators of the three pillars of sustainability (economy, society, environment) into one indicator. My related research questions are:

Q1.: Can composite indicators of the three dimensions of sustainable development be created from the 2030 Agenda's complex indicator system by Member States?

Q2.: Is it possible to create a composite indicator for the same framework strategy that investigates the three dimensions together? The hypotheses of the study are:

H1.: The 2030 Agenda's complex indicator system can be used to develop composite indicators for the three dimensions of sustainable development per Member State.

H2.: The 2030 Agenda's complex indicator system can be used to develop a single composite indicator for sustainable development. The basis for proving the hypotheses are the sustainable development indicators used by the European Union. To construct composite indicators, I use scale coordinate transformation as the applied method.

Literature review

Since the man lives on Earth, he has been constantly polluting his environment and trying to make the most of it. Unsustainable processes in the world have necessitated the implementation of global sustainable development strategies and agendas. Most sustainable development strategies are built on the economic approach to sustainability and they use the Brundtland Commission definition as a basis (Baják 2013). As a result of various international conventions and strategies, thinking about sustainable development was constantly evolving and step by step, UN Member States began to work in a more sustainable way. Currently, the framework strategy of the 2030 Agenda for Sustainable Development adopted in 2015 is in

place to keep the world on a sustainable growth path without endangering the survival of present and future people.

Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development

Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development was adopted in September 2015 by 192 UN Member States and covers 15 years. It focuses on the Sustainable Development Goals (SDGs) which seek to develop an even more holistic view of sustainable development and at the same time give new impetus to global efforts to achieve sustainable development (Eurostat 2018). It also sets out how to distribute aid among poor countries, the role the developed countries should play and the extent of their ownership. In March 2016, the United Nations Statistical Commission adopted the indicators that best measures sustainability goals (Griggs et al. 2014). The 2030 Agenda has set a total of 17 goals that best reflect the pursuit of sustainable development and has been complemented by 169 sub-goals (objectives) that are even more capable of expressing what they want to achieve by 2030 (de Vries 2015). The framework can also be described as 5P (planet, people, prosperity, peace, partnership) which are determined intentions for these five areas. Traceable indicators are at the heart of the 2030 Agenda. As part of the strategy 244 indicators have been developed worldwide (Griggs et al. 2014).

Methodology

The period covered by this study is the year of 2015. This year's survey was carried out because the indicators were collected by Eurostat from this period. In terms of the number of data points there are a total of 5,208 data's that cover all the three dimensions of sustainable development. The 2030 Agenda has 244 sustainable development indicators worldwide of which 154 are relevant to the European Union. In 8 of the 154 indicators for the 28 Member States no conclusion can be drawn because these indicators are average data or in some cases contain no data at all. These indicators are not included in the study due to their inadequacy. In most cases, the 146 indicators can be split into sub-areas, so that the total number of the analysed indicators are 223. As a result, sub-areas were included in the analysis. We also need to keep in mind when creating composite indicators that at the three-dimensional resolution certain indicators appear several times and are included only once. According to this, composite indicators are formed from 186 data points which I examine with Microsoft Excel.

The multitude of scientific and non-scientific interpretations of the concept of sustainable development make the evaluation work of the indica-

tors very difficult. In addition to the diversity of interpretations of sustainable development it is also difficult for sustainable processes to evolve over time and space. The possibility of interpreting indices and indicators can cause similar problems as the relationship between them is often not clear. It can also be a problem that positive or negative effects can be counteracted by adverse effects in other areas (Valkó et al. 2018). In order to eliminate this, in my study I use scale coordinate transformation to create composite indicators. With the help of composite indicators, it is possible to examine a larger number of indicators together. A further advantage of this method is that it provides complex information to the data users. This makes it easier to discover and prove a phenomenon both in space and time. The disadvantage of this method is that we may not forget that by aggregating the indicators we can even draw inaccurate conclusions or conceal information that may be relevant to the research. In the remainder of my study, I deal with the method created by the scale coordinate transformation.

Results

Among the multivariate methods, I have developed composite indicators of sustainable development for the analysis of the development of the 28 Member States of the European Union to make further analysis. In developing the three pillar indicators the 2030 Agenda's sustainable development indicators have been selected according to the three dimensions of sustainable development.

Composite indicators of sustainable development

Composite indexes as a ranking tool are gaining popularity as they provide a more comprehensive view of a phenomenon that cannot be captured by many indexes at once (Hudrliková 2013). The central question in this study is how to construct these composite indicators using scale coordinate transformation. This is needed because the 2030 Agenda's sustainable development indicators are too diverse and difficult to interpret.

When examining multi-variable cases, the first step is to standardize the size unit of variables using a scale coordinate transformation, using the following formula:

$$CSDGI = \frac{x_i - x_{\min}}{T_x} \quad (1)$$

in which: CSDGI = composite sustainable development indicator; $x_{\min}$ = minimum value for a given x sdg variable; x_i = is the value of x sdg variable; T_x = size of given sdg indicator (difference between maximum and

minimum value) (Molnár 2018). By executing this process, all indexes included in the composite indicator will have the same value ranging from 0 to 1. With the transformation between 0 and 1 the difference between the indicators remain. When the SDG indicators were divided into the three aspects, this meant the conversion of 48 indicators for the economic pillar, 29 for the environment and 109 to the social pillar. Outlining on of these, I present an example of long-term unemployment rate (Table 1).

Table 1

Scale coordinate transformation of long-term unemployment rate indicator

	Countries	Long-term unemployment rate (sdg_08_40)	Scale coordinate transformation
1	Austria	1,5	0,006
2	Belgium	4,3	0,160
3	Bulgaria	6,9	0,304
4	Croatia	10,1	0,481
5	Cyprus	7,7	0,348
6	Czech Republic	2,7	0,072
7	Denmark	1,7	0,017
8	Estonia	3,3	0,105
9	Finland	1,9	0,028
10	France	4,5	0,171
11	Germany	2,2	0,044
12	Greece	19,5	1,000
13	Hungary	3,7	0,127
14	Ireland	6,7	0,293
15	Italy	7,7	0,348
16	Latvia	4,6	0,177
17	Lithuania	4,8	0,188
18	Luxembourg	1,6	0,011
19	Malta	2,7	0,072
20	Netherlands	2,9	0,083
21	Poland	3,8	0,133
22	Portugal	8,4	0,387
23	Romania	2,8	0,077
24	Slovakia	9,3	0,436
25	Slovenia	5,3	0,215
26	Spain	12,9	0,635
27	Sweden	1,4	0,000
28	United Kingdom	2,2	0,044
	minimum	1,4	
	maximum	19,5	
	size of given sdg ind.	18,1	

Source: By author

Before summarizing up in the sustainability pillar, indicators need to be decided whether they have positive or negative impact on the particular aspect. The significance of this is that distorting effects can be neutralized in the final summary. The long-term unemployment rate and the proportion of young people neither in education nor in employment have a negative impact on the economic pillar. On the other hand, real GDP per capita, the EU funding provided to developing countries have a positive effect. After each transformation of the sustainable development pillar indicators the value of the indicators, depending on whether they have a positive or negative impact on a particular aspect of sustainable development should be added together to provide aggregate data for each pillar (Table 2). Aggregate data can already be used to draw conclusions on the dimensions of sustainability if they are ranked by size. Indeed, this information illustrates the position of the 28 Member States of the European Union in terms of economic, environmental and social pillars.

Table 2

The result of scale coordinate transformation of the pillars of sustainability

Countries	CSDGIec ¹	CSDGIen ²	CSDGIso ³	Countries	CSDGIec	CSDGIen	CSDGIso
Austria	11,104	-1,431	-5,145	Italy	7,302	0,207	-14,401
Belgium	10,117	-0,851	-10,999	Latvia	4,808	-3,440	-13,077
Bulgaria	0,061	0,355	-20,855	Lithuan.	3,914	0,420	-12,381
Croatia	4,225	2,212	-11,750	Luxemb.	9,482	-0,915	-7,464
Cyprus	2,196	1,940	-16,305	Malta	4,874	0,150	-13,269
Czech Repub.	6,334	1,604	-10,231	Netherl.	16,560	1,225	-6,146
Denmark	13,686	-0,175	-0,395	Poland	2,894	-0,871	-13,514
Estonia	2,173	2,033	-9,371	Portugal	5,663	2,399	-10,597
Finland	10,275	2,501	-6,460	Romania	1,985	0,509	-21,498
France	9,994	2,820	-9,545	Slovakia	3,336	2,164	-13,8562
Germany	12,196	2,065	-9,069	Slovenia	7,030	0,283	-3,622
Greece	2,184	2,284	-19,460	Spain	5,861	3,899	-8,853
Hungary	4,496	-1,160	-14,111	Sweden	13,148	4,987	-1,783
Ireland	7,196	3,289	-9,871	UK	9,842	1,010	-11,733

Source: By author

¹ CSDGIec – composite SDG indicator (economic dimension)

² CSDGIen – composite SDG indicator (environmental dimension)

³ CSDGIso – composite SDG indicator (social dimension)

This dimensional resolution as well as the complex SDG indicator serves to prove the assumptions of the study. This concludes the quantification of the sustainable development aspiration of the 28 Member States of the European Union in reverse order. This means that in case of the analysed year (2015) the country with the lowest value is listed at the top of the list. The composite sustainable development indicator (CSDGI) developed under the 2030 Agenda for Sustainable Development incorporates all the three pillars of sustainability and draws the necessary conclusions for the European Union from year to year.

Conclusions

The research questions and hypotheses of my study were related to: *“can composite indicators of the three dimensions of sustainable development be created from the 2030 Agenda’s complex indicator system by Member States?”* and *“is it possible to create a composite indicator for the same framework strategy that investigates the same dimensions together?”* As a result, I created the CSDGI_{ec}, CSDGI_{en} and CSDGI_{so} indicators per pillar using scale coordinate transformation while the CSDGI composite sustainable development goal indicator for aggregated SDG purposes. Based on these, my research questions were answered because composite indicators of sustainable development can be created in both cases. In this sense, the hypotheses proved to be true. Developed indicators can be used to measure progression in sustainable development goals. It became visible from the data of the year of 2015 that the countries that were in the “lead” for sustainability were those who had developed their own sustainable development strategies from the beginning. It can also be said that they have been the most committed to sustainable development since the 1992 Rio Conference. The rankings created during the scale coordinate transformation most notably the CSDGI composite indicator places Sweden at the top of the rankings. **Sweden** has appointed a special committee/delegation for the implementation of the 2030 Agenda which will focus mainly on environmental objectives. This can also be seen in the pillar ranking namely Sweden achieving the best environmental score (4.987). The country’s overall goal is to pass on to the future generations a society in which the current environmental risks are resolved and do not cause further problems in other areas (OECD 2016). **Denmark** is committed to realizing its vision through dedicated development cooperation that will ensure that everyone reaches its sustainable development goal by 2030 (OECD 2016). With regard to

the goals of sustainable development, the Dutch policy contains many interesting and relevant aspects. *The Netherlands* was the first country to conduct a baseline survey of national efforts on SDGs. The implementation of SDGs can build on existing national policy programmes, integrate new and improved objectives into existing or planned policies (Lucas et al. 2016). Ranked European Union Member States have excelled in introducing and implementing 2030 Agenda for Sustainable Development. Since the introduction of the concept of sustainable development, these countries have taken significant steps to implement change, so their ranking results are parallel to their performance.

Summary

Sustainability and sustainable development are something we face every day whether at work, in our family life or even in our free time. Since the formation of the concept and its definition, economics and other disciplines have interpreted it in different ways. The challenges facing our environment, economy and society were constantly being improved trying to make them better or less. In my study, I examined the indicator system and indicators of the 2030 Agenda framework for sustainable development which is still valid today. I examined whether it is possible to create a complex indicator that can be used to examine both the three dimensions separately and the SDGs together. With the scale coordinate transformation, I have come to the conclusion that these composite indicators can be created and thus easier to characterize and examine the 2030 Agenda's sustainable development indicators. Overall, I have been able to prove my statements and further research will be possible using this method in the future. The CSDGI dimensional and aggregate composite indicator provides a good indication of the ranking of countries in the examined indicators.

References

- Baják I. 2013: A helyi fenntartható fejlődési stratégiák helyzete Magyarországon. In: Acta Carolus Robertus, Vol. III, No. 2, pp. 9–22.
- Chatziefstathiou M. – Spilanis J. – Charalambous A. 2005: Sustainable Development of Island Regions and the role of Aquaculture. In: 1st International Conference for Environmental Management, Policy and Technology 28–30 June.
- de Vries M. 2015: The Role of National Sustainable Development Councils in Europe in Implementing the UN's Sustainable Development Goals. Berlin–London, EEAC.
- Eurostat 2018: Sustainable Development in the European Union. Monitoring Report on Progress towards the SDGs in an European Context. Luxembourg, Publications Office of the European Union.

- Griggs D. – Stafford Smith M. – Rockström J. – Öhman M. C. – Gaffney O. – Glaser G. – Kanie N. – Noble J. – Steffen W. – Shyamsundar P. 2014: An integrated framework for sustainable development goals. In: *Ecology and society*, Vol. XIV, No. 4, art. 49.
- Hudrliková L. 2013: Composite indicators as a useful tool for international comparison: the Europe 2020 example. In: *Prague Economic Papers*, Vol. IX, pp. 459–473.
- Lucas P. – Ludwig K. – Kok M. – Kruitwagen S. 2016: Sustainable Development Goals in the Netherlands. Building blocks for environmental policy for 2030. Hague, PBL Netherlands Environmental Assessment Agency.
- Mantcheva D. – Karaboev S. – Stefanov R. 2012: Green Growth and Sustainable Development for Bulgaria: Setting the Priorities. Sofia, Friedrich Ebert Foundation Office Bulgaria.
- Molnár T. 2018: Társadalmi, gazdasági struktúrák regionális jellemzői. A Nyugat-Dunántúlon. Globe Edit.
- Oberer B. J. – Erkollar A. 2011: Monitoring of Sustainable Development: on the way to a sustainable Austria. Proceedings of the 3rd International Conference on Governance, Fraud, Ethics & Social Responsibility.
- OECD 2016: Better Policies for Sustainable Development 2016. A New Framework for Policy Coherence. Paris, OECD Publishing.
- Valkó G. – Kovács I. – Farkasné Fekete M. 2018: A fenntartható mezőgazdaság kompozit indikátora. In: *Statisztikai Szemle*, Vol. XCVI, No. 8–9, pp. 862–891.
- WCED 1987: Our Common Future. London, Oxford University Press.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФЕНОМЕН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Кравцова І. В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
irinakravzova@gmail.com

Abstract

THE GEOGRAPHICAL PHENOMENON OF CENTRAL EUROPE

Kravtsova, Iryna

The geographical phenomenon of Central Europe was introduced in the article. The natural and geographical features of this region were revealed. Various interpretations of Central Europe were analyzed by Ukrainian and foreign scientists as a geographical phenomenon, buffer zone, sphere of eastern and western influences, confrontations. Modern geographical and geopolitical features of Central Europe were investigated in the article.

Keywords: Central Europe; natural geographic region; social geographic region; the European Union

Геополітичне розташування та природні умови Центральної Європи обумовили її особливу актуальність у географічному та історичному контекстах. Це регіон контактів і взаємодії різних природних структур, культур та цивілізацій. Це так звана погранична територія, буферна зона, а з точки зору сучасного ландшафтознавства – природний і антропогенний геоекотон, і, водночас, широка смуга поширення й переплетення західних і східних впливів, які пов'язані із найрізноманітнішими сферами життя та діяльності людини. Варто зауважити, що у природному відношенні – це чітко визначена територія з відповідними рисами та особливостями природних умов і ресурсів.

Сьогодні Центральна Європа знову набуває своєї географічної та геополітичної актуальності у зв'язку з подіями, що відбуваються на території України. Вона знаходиться на перехресті процесів європейської та євразійської інтеграції. У ХХІ столітті світовий центр сили Північної півкулі поступово зміщується до Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Зважаючи на це, Центральна Європа змінює своє геополітичне положення і стає з'єднувальною ланкою між такими потужними геополітичними полюсами, як Європейський Союз, Євразійський Союз та Азіатсько-Тихоокеанська зона економічної інтеграції. Як зазначає І. С. Піляєв, «... сьогодні практично всі динамічні економічні потуги Азійсько-Тихоокеанського регіону (крім Китаю) і регіону Європейського Союзу – це розвинуті структурні демократії» (Піляєв 2013). Зазначений феномен викликає потребу переосмислення регіо-

налізації, місця та ролі Центральної Європи в цих процесах, розуміння Євразії як трансконтинентальної взаємодії головних центрів світової динаміки XXI століття. Тому дослідження Центральної Європи є актуальною науковою проблемою.

Мета статті: дослідити географічний феномен Центральної Європи.

Центральна Європа є об'єктом детального вивчення зарубіжних і вітчизняних вчених різних періодів. Цьому регіону присвячені праці таких науковців, а саме: М. М. Баранова, А. Г. Донської, Ю. О. Каганова, Є. Б. Кіш, В. Остапчука, І. С. Піляєва, І. В. Смаля, О. М. Харченко; К. Денні (*Karen Denni*), Дж. Деланті (*Gerard Delanty*), Джона Х. Маккіндера (*John Halford Mackinder*), Р. Окі (*Robin Okey*), Й. вон Путткамера (*Joachim von Puttkamer*) та інших.

Розпад блоків холодної війни, різноманітні темпи змін у посткомуністичному світі, зростання впливу Європейського Союзу – все це визначає парадокс на сучасній політичній карті світу: все те, що було більш-менш визначеним і простим у минулому, змінилося й стало значно складним. Це стосується і Центральної Європи як географічного регіону.

У 80–90-ті роки XX століття був Захід і Схід, а також частина земель у середині Європи (*«in the middle of Europe»*), жителі якої говорили, що вони східні, знаходяться на орбіті Радянського Союзу, хоча більшість з них хотіли б бути західними і вільними. Деякі з них називали себе центральними європейцями. Багато зарубіжних учених наголошують на тому, що поняття «Центральна Європа» не має чіткого визначення та трактування. У наукових публікаціях зустрічаємо, що «...поняття Центральної Європи характеризує одну з найбільш нестійких та нерівномірних частин Європи. Не маючи чіткого географічного позначення, Центральна Європа може розглядатися як відповідь на світові політичні виклики» (Донська 2014).

Значною мірою Центральна Європа є станом розуму, що був розділений захопленими народами між Балтійським і Адріатичним морями (Denni 2009, Delanty 2012, Okey 1992, Puttkamer 2018, The Economist 2000). Жителі цієї території вірили, що було або дуже багато російських людей (поки не впав комунізм), або дуже багато німців (особливо в період Другої світової війни). Згодом у політичному просторі з'явилося формулювання «Центральна і Східна Європа»/«*Central and Eastern Europe*». Власне таке словосполучення підкреслювало особливу важливість країн колишнього Радянського Союзу та їх сателітів.

Після розпаду СРСР тема Центральної Європи продовжувала активно підніматися як політиками, так і науковцями. Основною метою заяв більшості з них було позбавитися статусу «Сходу» в очах Заходу, нівелювати свою «буферну роль» у стосунках з країнами СНД, а особливо з Росією, довести західне спрямування історії, політики, культури. Вступ до Європейського Союзу Угорщини, Литви, Латвії, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії, Естонії (2004), Болгарії, Румунії (2007) легітимізував статус цих країн як центральноєвропейських. Так відбулося чітке розмежування країн Центральної Європи (нових членів ЄС) та Східної Європи (не членів ЄС). Тепер багато вчених вказують на те, що концепт «Центральна Європа» позначає країни, які мають відповідний інституційний базис Європейського Союзу, але «ще не достатньо конкурентоспроможні, адже ще не досягли повного і ефективного членства» (Донська 2014).

Джон О'Лафлін (*John O'Loughlin*) у статті «Геополітичні візії Центральної Європи» виокремив сім трактувань поняття Центральна Європа з точки зору геополітики.

1. Серединна Європа (*Mitteleuropa*).
2. *Un occident kidnappé* (з фр. «Викрадений Захід») – відповідно до розуміння Центральної Європи, запропонованого Міланом Кундерою.
3. Зона роздрібненості (*crush zone*) або лімітроф (*shatterbelt*) – місце невизначеного геополітичного статусу, зона зіткнення сил Німеччини та країн на захід від неї з Росією. О'Лафлін поєднує поняття «зона роздрібненості» та лімітроф, введені Джеймсом Фейргрейвом (*James Fairgrieve*) у 1915 році та Солом Кохеном (*Saul Kohen*) у 1963 році. Країни цієї зони самостійно не можуть існувати, а постійно потребують допомоги «великої сили» («*Great Power*»), уособленої у вигляді Росії або Німеччини, чи то Франції для ведення як внутрішньої, так і зовнішньої політики.
4. «Возз'єднання з капіталістичним Заходом»: після занепаду СРСР більша частина країн колишнього соціалістичного табору виявила більше прагнень до відновлення торгівельних стосунків з колишніми західними партнерами, ніж із країнами зі Сходу.
5. «Друга Європа» відповідно до концепції французького історика Безанкона (*Besancon, from Le Figaro, 6 Spt. 1991*) про

три Європи у XVI–XVII століттях: перша – це розвинена і заможна (Великобританія, Франція, Німеччина), друга – менш розвинена, проте теж «європейська» (Польща, Балтійські країни, Україна, Швеція, Угорщина), а також третя – дика і варварська (Московія).

6. Геополітична чорна діра та зона експансії НАТО, що дозволяє США контролювати та впливати на європейські справи шляхом присутності в деяких країнах Центральної Європи.
7. «Хаотична концепція» – наслідуючи Тімоті Гартона Еша, можна зробити припущення, що концепт «Центральна Європа» був швидше за все ситуативним утворенням і необхідність його введення було зумовлено політичною ситуацією (особливо в період «холодної війни»), після розпаду СРСР немає необхідності позначення «своїх», тобто європейських, демократичних і «чужих», тобто радянських (Донська 2014).

Х. Дж. Маккіндер (*John Halford Mackinder*) зазначає, що Європу та європейську історію варто розглядати як явища, які є залежними від Азії та її історії, адже європейська цивілізація, значною мірою, є результатом постійної боротьби проти азійських вторгнень. Історія цієї боротьби тривала не одне століття. Вчений вдало наводить приклад на користь своєї думки. Він зазначає, що за 300–400 років до приходу монголів були турки-сельджуки, які з'явилися з Малої Азії. Вони поширилися на великі простори, які умовно називають регіоном, що розміщений між п'ятьма морями – Каспійським, Чорним, Середземним, Червоним морями та Перською затокою. Турки-сельджуки утвердилися в Кермані, Хамадані, Малій Азії, повалили панування сарацин у Багдаді та Дамаску. Тож сформувалася необхідність покарати турків-сельджуків за їхнє ставлення до паломників, які йшли в Єрусалим. Це стало причиною об'єднання християнського світу і формування такого явища, як хрестові походи (Mackinder 1951). Х. Дж. Маккіндер наводить цей історичний факт як підтвердження своєї ідеї щодо розуміння Центральної Європи не як природно-географічного регіону, а саме як певного ментального, духовного утворення. Це яскравий приклад можливості руху Європи, що був стимульований необхідністю реакції у відповідь на той тиск, що був учинений із центру Азії.

Карен Денні (*Karen Denni*) у статті «*Central Europe as a transition zone between west and east*» зазначає, що власне географія (геолого-геоморфологічна будова, гідро-кліматичні особливості, ґрунтово-рос-

линний покрив та тваринний світ) сама по собі не є важливою детермінантою у розумінні регіону, все залежить від того, наскільки цей простір є соціально та політично побудований чи обумовлений (Dennі 2009).

Щодо розуміння Центральної Європи як природно-географічного регіону – то це територія, яка включає центральні ділянки Європи, що виокремлюються за геолого-геоморфологічною будовою та займають проміжне гіпсометричне положення між високогір'ям Західної та Південної Європи, середньогір'ям Північної і низькогір'ям Східної Європи, чітко обмежуючись «лесовою формацією» простягання. Центральну Європу формують Середньоевропейська рівнина, Карпати (включаючи Дунайські рівнини) і прилеглі до Середньоевропейської рівнини острови Північного і Балтійського морів (Фрізькі, Датські, Борнхольм, Рюген, Моондзунські тощо).

Протоками Балтійського моря (Скагеррак, Каттегат, Ересунн, Хамрарне), Фінською затокою, річками Нева та Свір Центральна Європа відмежовується від Фенноскандії, а водами Північного моря – від Британських островів. На півдні територія обмежується простяганням герцинід, східним передгір'ям Альп і течіями річок Морава, Сава, Дунай та водами Чорного й Азовського морів. Східна межа Центральної Європи проводиться по західних відрігах меридіонально і субширотно розташованого ланцюга височин (Вепсовська, Тихвинська, Валдайська, Середньоросійська, Смоленсько-Московська, Донське пасмо) та річці Дон до впадання її в Таганрозьку затоку. Цей регіон формується на стику Східноєвропейської докембрійської платформи та Середземноморського рухливого поясу (Гудзевич 2005).

З точки зору суспільної географії Центральна Європа – це територія, яка складається з держав з різними рівнями соціально-економічного розвитку і несхожими культурами. Вони заселені народами із відмінним етногенезом та менталітетом (Смаль–Харченко 2013).

Знаходячись між різними геополітичними полюсами Євразії в середині Центральної Європи, сформувалися своєрідні геополітичні субполюси. На одному субполюсі знаходиться Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія – держави, які неоднаково успішно, але здійснили перехід від командно-адміністративної до регульованої ринкової економіки і стали членами Європейського Союзу. На іншому – Білорусь – авторитарна держава в центрі Європи, Молдова – одна з найбільш проблемних європейських держав із проблемним Придністров'ям.

Особливе місце посідає Російська Федерація, яка є сильним геополітичним полюсом не лише Європи, а й Євразії загалом. Ця держава відіграє особливу економічну роль в Європі та світі і має «величезний «букет» проблем соціально-економічного, національного та релігійного характеру» (Смаль–Харченко 2013). Між цими полюсами та субполюсами знаходиться Україна, яка, маючи одні з найкращих стартових умов після розпаду Радянського Союзу, невдало здійснила економічні реформи і перетворилася на бідну кланово-олігархічну державу.

Географічне та геополітичне положення Центральної Європи характеризується такими особливостями:

- межування на заході з високорозвиненими країнами, а на сході та південному сході – з Росією та країнами Південно-Східної Європи;
- проходження через регіон транс'європейських транспортних магістралей меридіонального і широтного напрямків; перші з них зв'язують Скандинавські країни та Фінляндію з країнами Дунайського басейну, Південної Європи і Середземномор'я; а другі забезпечують зв'язок між сходом і заходом материка;
- центральне положення між заходом і сходом держав материка Євразія;
- вихід групи держав до узбережжя морів Атлантичного, Північного Льодовитого океанів (Біле море, Баренцове море, Балтійське море, Чорне море, Азовське море) та до безстічного озера – Каспійського моря (Польща, Румунія, Україна, європейська частина Росії);
- наявність великої кількості держав, які не мають виходу до моря – Білорусь, Словаччина, Угорщина, Чехія та Молдова;
- велика протяжність території регіону з півночі на південь, різноманітність природних умов і ресурсів;
- буферність положення між християнською та мусульманською цивілізаціями;
- буферне положення між Європейським Союзом та Росією;
- наявність «гарячих» точок як у межах регіону, так і на його зовнішніх кордонах: Придністров'я, Донбас, Луганщина, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах (Смаль с. 340–341).

Таким чином, Центральна Європа – це природно-географічний регіон, який сформований територією Середньоевропейської рівнини, гірською системою Карпат із Дунайськими рівнинами та островами Пів-

нічного та Балтійського морів (Фрізькі, Датські, Борнхольм, Рюген, Мо-ондзунські тощо). Географічний феномен Центральної Європи полягає в тому, що як природно-географічна категорія цей регіон є чітко визначеним, але межі, розмір, конфігурація, напрям простягання, природні території тощо – все це може змінюватися в різні історичні періоди: розширюватися і звужуватися, збільшуватися чи зменшуватися. Землі є, але географічне положення Центральної Європи змінюється і сьогодні прослідковується тенденція до зміщення на схід: «*The place still exists, just, but its rough location may be shifting – further east*» (The Economist 2000). Центральна Європа може наступати на схід або відступати на захід, змінюючи свою конфігурацію в залежності від полюсів геополітичної сили; зникати і знову виникати, бути зумовленою кількісними та якісними змінами на політичній карті світу. Вона може бути стисненою у вузьку смугу або в недалекому майбутньому піднятися в структурі Європи і змінювати соціо-історико-культурні лінії сучасного світу. Варто зазначити, що географічний феномен Центральної Європи також полягає саме в тому, що актуальності цьому європейському регіону надає ініціатива, яку проявляє людина, не природа, але власне природа в більшою мірою здійснює регулювання, водночас, формуючи фізичні риси регіону через об'єкти соціо-історико-культурної та геополітичної ідентичності.

Мета подальших наукових досліджень полягає в тому, щоб розкрити особливості формування, структури та функціонування об'єктів, які створюють соціо-історико-культурну та геополітичну ідентичність Центральної Європи з точки зору антропогенного ландшафтознавства.

Література

- Баранов Н. Н. 2009: Срединная Европа Фридриха Наумана: становление концепции. История. 173–181.
- Гудзевич А. В. 2005: Регіональна фізична географія (Європа та Азія): навчальний посібник. Вінниця, Віндрук. 464 с.
- Добрынин Б. Ф. 1948: Физическая география Западной Европы. Москва, Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения. 416 с.
- Донська А. Г. 2014: Політична обумовленість концепту Центральної Європи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 1 (115). 57–61.
- Каганов Ю. О. 2005: Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. XIX. 333–341.
- Кіш Є. Б. 2012: Центральна Європа: теоретико-методологічні засади концепту. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія. 28. 190–194.

- Остапчук В. 2013: Концепт «Центрально-Східна Європа» як геополітична реальність. Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива. Вип. 3. 102–105.
- Піляєв І. С. 2013: Концепція розвитку Центрально-Східної Європи: актуальний погляд. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 116 (1). 34–48.
- Смаль І. В. – Харченко О. М. 2013: Соціально-економічна географія світу. Регіони і країни: Європа: навчальний посібник. Ніжин, НДУ ім. М. Гоголя. 499 с.
- Delanty G. 2012: The Historical Regions of Europe: Civilizational Backgrounds and Multiple Routes to Modernity. *Historicka Sociologie*. № 1–2. 9–24.
- Denni K. 2009: Central Europe as a transition zone between west and east. *Traditions*. 38/2. 59–71.
- Mackinder H. J. 1943: The round world and the winning of the peace. *Foreign affairs*. Vol. 21. № 4. 595–605.
- Mackinder H. J. 1951: The scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot of History. L. 30–44.
- Okey R. 1992: The Cultural and Political Construction of Europe. *Past & Present*. № 137. 102–133.
- Puttkamer J. von: 2018. East Central Europe. *European. History*. Online. URL: <http://ieg-ego.eu/>
- Where is Central Europe. *The Economist*. 2000. Jul. 6th. 1–5.

FOGYASZTÁSFÖLDRAJZI DIMENZIÓK A POSZTSZOCIALISTA TÉRSÉGBEN

Szabó Pál

Eötvös Loránd Tudományegyetem
szpkact@caesar.elte.hu

Abstract

DIMENSIONS OF THE GEOGRAPHY OF CONSUMPTION IN THE POST-SOCIALIST AREA

Szabó, Pál

In this study, we attempt to shed light on the characteristics of the post-socialist area in the current dimension of the geography of consumption, with particular reference to the food consumption and retail. The territorial issue of the phenomenon of consumption has become complex in the post-socialist region: on the one hand, despite the 30 years after the change of regime, there are still signs of their isolation, however; the resemblance to the southern peripheries is also present in some dimensions of consumption, on the other hand, while the post-socialist bloc is becoming more diverse in terms of consumption, at the same time, however, global phenomena and technological advances reinforce the standardization of consumption and conditions.

Keywords: *geography of consumption, post socialist countries, food retail*

Bevezetés

A Kelet- és Kelet-Közép-Európában lezajlott rendszerváltozás utáni időszak területi társadalmi, gazdasági folyamatai több szempontból eltértek a kontinens többi térségének jegyeitől. Ez vonatkozik a napjaink egyik kiemelt jelenségére, a fogyasztásra is. E tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy felvillantsuk, hogy az aktuális fogyasztásföldrajzi dimenziókban milyen jellegzetességei vannak a posztszocialista térségnek, különös tekintettel az élelmiszerfogyasztásra és kiskereskedelemre.

Fogyasztásföldrajz

Első lépésben célszerű pozicionálni a fogyasztásföldrajz (geography of consumption) helyét a tudományban. A fogyasztás nem valamilyen egyedülálló és absztrakt jelenség, amelyet pillanatnyi igények vezérelnek, hanem olyan komplex mechanizmus, amely kölcsönhatásban van a társadalmi és térbeli környezetével (Kozák 2010). A fogyasztás jelenségét tudományos oldalról, mindenkori aktuális paradigmái között, a mikroökonómia, a szociológia, a pszichológia, a marketing, a regionális gazdaságtan, a geográfia és a történelemtudomány is vizsgálja. E széles körű érdeklődés fókuszában a jelenség számos dimenziója áll.

A fogyasztó első körben egyetlen személynek tekinthető, akinek a háztartási célú javakkal (termékekkel, szolgáltatásokkal) kapcsolatos viselkedése elemezhető. A fogyasztás pedig egy olyan cselekvés, amely a hi-

ányérzetből származó különböző emberi szükségletek kielégítését célozza (Székely 2011). A közgazdaságtanon belül elsősorban a mikroökonómia vizsgálja ezt, ahol a szükséglet, a jószág, a hasznosság, a telítődés, valamint a jövedelem, az ár, a megtakarítás a meghatározó fogalmak. A fogyasztás azonban nemcsak gazdasági tartalmú jelenség és nemcsak a társadalmi helyzet, jövedelem függvénye, hanem a cselekményre egyaránt hat a fogyasztó értékrendje, szokásai, érzelmi állapota, kulturális közege és egyéb külső befolyásoló tényezők (Hetesi 2004). Emiatt a szociológia és a pszichológia is vizsgálja olyan fogalmakon keresztül, mint hivalkodó fogyasztás, árufetisizmus, szimbolikus érték, jólét-jóllét stb. A fogyasztói kultúrák közötti különbségek jellemzőinek megismerése révén a fogyasztóra való hatás lehetőségeit, a fogyasztás befolyásolását pedig a marketing kezdte el kutatni, és gyakorlati formába önteni a jelenséget a fogyasztási igényt kielégítő gazdasági egységek számára.

A fogyasztás jelensége maga egy földrajzi környezetben zajlik, ahol a fogyasztó és a jószág között fizikai távolság áll fenn, emiatt a fogyasztás regionális gazdaságtani és földrajzi kérdései is elemzések tárgyává váltak, a telephelyválasztástól kezdve a vonzáskörzet, a fogyasztói mobilitás, a szállítási-közlekedési kérdéseken át a területi dimenziókból származó különbségek (fejlett és elmaradott országok, város és falu stb.) feltárásáig. Mindezeket pedig időben visszatekintve is lehet elemezni, történeti fogyasztási kutatások révén (Gyáni 2008). Akár önmagában, akár oly módon, hogy a kortárs fogyasztás tulajdonságai mennyiségileg, minőségileg miben térnek el a korábbi időszakokban előfordulóktól. A jelenségben ezeken túl, átfogóan a szakpolitikai döntéshozatal is érintett, hiszen szabályozókkal képes a piacot befolyásolni, illetve feladata lehet az alapellátáshoz való hozzáférés biztosítása a lakosság számára.

Az elmúlt évtizedekben a fogyasztás mint társadalomtudományi jelenség kutatása jelentősen felértékelődött több új tényező hatására. Ebből három esetben a földrajzi térnek is kitüntetett szerepe van.

A kibontakozó globalizációba illeszkedő transznacionális fogyasztás és kereskedelem révén a fogyasztás földrajzi terei átalakultak és jelentősen kibővültek. A modern, globális fogyasztói gazdaság és a multinacionális vállalatok hatása a helyi rendszerekre mind a keresleti, mind a kínálati oldalon meghatározó vált. Az átalakuló kínálati piac a befogadó országban növelheti a kereskedelem koncentrációját, így számos kis, kevésbé tőkeerős cég megszűnhet, ami a helyi ellátás helyzetét ronthatja (Kartali et al. 2009). A jelenséggel szemben többfelé már fogyasztói, illetve lokális, re-

gionális, akár országos szintű szervezetek válaszreakciói is megjelentek, például a helyi termékek, szolgáltatások preferálása, akár érdekvédelmi szervezetek stb. formájában.

Egy másik, szintén a földrajzi térhez erősen kötődő jelenség, hogy az új digitális lehetőségek, az e-kereskedelem, a webáruházak megreformálták az emberek életmenetét és más fogyasztási közeget teremtettek. Lehetőség van folyamatosan információt keresni, a döntésekhez áösszehasonlító oldalak útmutatását lehet segítségül hívni, a vásárláshoz ki se kell mozdulni otthonról, azaz a vásárlás, a fizetés és a termékhez való hozzájutás kényelmesebbé és egyszerűbbé vált (Fehér 2018). Fontos kiemelni, hogy az internetes lehetőségek a kutatásokban is új lehetőségeket hoztak ezen a téren (kínálati oldal és produktumainak értékelése stb.).

A környezetvédelmi szempontok felerősödtek, s ezzel a fenntartható fogyasztás iránti igény egyre szélesebb körben terjed el. Már 1992-ben, az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia (Rio de Janeiro,) AGENDA 21 dokumentuma önálló fejezetben vázolja fel egy fenntartható fogyasztási modell alapelveit, céljait és eszközeit, benne a környezetkímélő technológiák alkalmazását, illetve a fenntartható termelési és fogyasztási modelleket ösztönzik (Valkó 2003). A fenntartható fogyasztás esetében a helyi termékek fogyasztása, a nagy távolságú kereskedelem visszaszorítása kiemelt fontosságú. Ezek és más tényezők hatására a fogyasztók gondolkodása, magatartási mintája megváltozott, tudatos változtatáshoz vezetett (Töröcsik 2011).

A 20. század végén egyfajta változás történt a földrajzi fogyasztáskutatásban is. Míg kezdetben a gazdasági földrajzból származó megközelítések domináltak, és a látványosabb fogyasztói terekre összpontosítottak, ekkortól már inkább a kulturális és gazdasági megközelítések széles skálája jellemző, amelyek a fogyasztás társadalmi szubjektivitásait és térbeli jegyeit vizsgálják. A kutatók feltárták, hogy a fogyasztási területek hogyan jönnek létre és állnak egymással kapcsolatban a globálistól a lokálisig (Mansvelt 2005).

Mansvelt (2005) szerint a fogyasztásföldrajz kutatási témákban az élelmiszer-árucikkek vizsgálata dominált, majd idővel egyre több árucikk, szolgáltatás bukkant fel, mint például a zene, az egészségügyi szolgáltatások, a tartós fogyasztási cikkek, a drogok és az alkohol, valamint a ruházati cikkek, divat. Változás az is, hogy a fogyasztói gyakorlatokkal kapcsolatos kutatásokba a vásárláson, megszerzésen túl az árucikkek felhasználásának és újrahasználatának kérdése, illetve a használat utáni ártalmatlanítás is be-

került. A kutatók pedig megvizsgáltak olyan fogyasztási helyeket is, mint például az otthonok, a munkahelyek vagy az internet az olyan klasszikus területi kontrasztok, mint a vidék-város, illetve a fejlett-fejlődő világbeli környezet mellett.

Alapvető probléma azonban a téma kutatásánál az adatok elérhetősége. A kínálati oldalon az egyes gazdasági egységek nem hozzák nyilvánosságra nagy részletességgel a fogyasztási adatokat (cégtitok), nem szívesen adják ki kutatási célokra, míg a keresleti oldalon pedig változó, illetve akár alacsony a hajlandóság a személyes szférát érintő témákban való megnyilatkozásra. A közvetett információk gyűjtése egyfajta lehetőség ezek pótlására.

Ebben a közegben mozog a fogyasztás területi kérdéseivel foglalkozó kutató, és próbálja a kereslet és a kínálat ágazati és területi jellemzőit értelmezni, és utóbbi dimenzió mentén elemzéseket írni.

A posztszocialista térség és az élelmiszerfogyasztás

A fogyasztás különbözőségének jelensége nemcsak gazdasági, társadalmi, hanem területi dimenziók szerint is fennáll. A regionális földrajzi sajátosságok, kiegészülve a történelmi múlttal (tér és idő) megkerülhetetlenek egy vizsgálatakor.

Európában a 20. század végi rendszerváltozást követően egy új fogyasztásföldrajzi térség jelent meg: a posztszocialista országok. Felmerül, hogy milyen formában létezik külön fogyasztásföldrajzi kérdéskör rájuk vonatkozóan azáltal, hogy számos társadalmi, gazdasági jellegzetessége volt, illetve van e csoportnak. Az alábbiakban az élelmiszer-kiskereskedelem példáján igyekszünk ezt bemutatni az általános környezet, illetve a kínálat és a kereslet oldaláról. (Fókuszunk itt a posztszovjet államokat elkerüli.)

A kereskedelmi nyitás az áruk, szolgáltatások szabadabb áramlását tette lehetővé, és ebben nagy lépést és komoly változásokat jelentett, hogy több posztszocialista ország idővel tagja lett az Európai Uniónak. A vonatkozó nemzetközi normákon túl egy közös jogi szabályozás lépett életbe (EU-előírások), ami kiterjedt a termékek előállítására és forgalmazására, sőt a kereskedelmi tevékenység állami támogatásának korlátozására is. Az akadálymentes áramlás megvalósulása viszont a vizsgált térségben a külföldi kínálat erőteljes növekedésével járt. (A térség nem EU-tagállamai esetében a lehetőségek és a korlátok ellenben részben mások.)

Fontos változást jelentett az is, hogy ezen országok formálódó piacgazdaságában megjelentek a „nyugati” cégek, és fokozódó jelenlétük figyelhető meg a kínálati oldalon, egyes régi, illetve új, ám gyakran gyen-

gébb, illetve lassan erősödő hazai cégek mellett. Az élelmiszer kiskereskedelmi hálózatok tekintetében ez úgy realizálódott, hogy ha az európai országok helyi tulajdonú élelmiszer-kiskereskedelmi láncainak számát az adott ország 10 legnagyobb lánc vonatkozásában nézzük, akkor e térség országainak java alacsony értékkel bír (1–6 darab között szóródnak az értékek, és a 15 legalacsonyabb értékű ország közül 11 posztoszocialista, „karöltve” alacsony népességszámú nyugati országokkal). Más oldalról nézve, a 30 vezető európai kiskereskedelmi cég közül egy sem posztoszocialista országbeli (<https://www.thebalancesmb.com>). Magyarország esetében például a tíz legnagyobb lánc közül hét külföldi, és súlyuk (boltok száma, forgalom) az elmúlt években fokozatosan nő, részben a három hazai cég rovására (Szabó et al. 2019). Hazai állami védelmük, erősítésük (támogatásuk) ugyanakkor az EU vonatkozó rendeletei alapján nem megengedett.

A fogyasztás markáns eleme az ár. A posztoszocialista országok esetében alacsonyabb bérek és alacsonyabb árak az elterjedt nézet. Utóbbi esetében, ha az élelmiszerekre tekintünk, valóban megfigyelhető még e jellegzetesség (Eurostat): az EU átlagértéke alatt maradnak a posztoszocialista országok kumulált élelmiszerár adatai, 62 és 97% közöttiek. Körükben Portugália, Spanyolország és az Egyesült Királyság jelenik meg mindössze. Az árak mellett a minőség is egy fontos elem: a 2010-es évek közepén több EU-tagállam fogyasztói is panaszkodtak arra, hogy egyes termékeket más minőségben kínálnak nekik odahaza, mint más tagállamokban, holott a márkanév azonos, és a csomagolás is egyforma vagy nagyon hasonló. A fogyasztóknak a termékek összetételével kapcsolatos félrevezetése az illetékes hatóságok egyedi értékelése alapján az EU joga által tiltott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősíthető, egy új szabály ugyanakkor elismeri, hogy a cégek az azonos márkanévű termékeiket jogos és objektív szempontok alapján hozzáigazíthatják az egyes földrajzi területek piacaihoz. A Bizottság Közös Kutatóközpontja által elvégzett 2019-es vizsgálat nem talált arra utaló jelet, hogy a termékek közötti különbségek területi alapon jól követhető mintázatot mutatnának (https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/QANDA_19_3333).

A posztoszocialista jelleg erős befolyást gyakorol magára a kereslet jelenségére is. Fontos, hogy a rendszerváltozás közvetlen összefüggésben volt azzal, hogy a rendszer képtelen volt az állandóan megígért fogyasztási szint elérésére, fenntartására és finanszírozására (Valuch 2008). A rendszerváltozást a hétköznapi emberek leginkább a fogyasztás lehetőségeinek bővülésében látták, „a posztoszocialista országok lakói mindennapi életük

során az elmúlt évtized politikai változásait nem ideológiai frázisokon vagy a közügyekben való részvételen, hanem a fogyasztásban beálló változásokon keresztül élték meg” (Sevcenko 2005, 222 p.).

A vizsgált térség országaiban a háztartások nettó átlagjövedelme Európa szinten alacsony, a 2018. évi országos ranglistán (euró, Eurostat) az EU országai között csak az adatsor második felében vannak jelen (a 11 posztoszocialista tagállam értékei az EU átlagának 19 és 76%-a között szóródnak), a régi tagállamok közül mindössze Portugália és Görögország jelenik meg közöttük. Felmerül az is, hogy vajon a lakossági fogyasztási szokások mutatnak-e egyfajta csoportjelleget. A 2017. évi háztartási kiadások megoszlását (%) tekintve (Eurostat) az étel- és ital fogyasztásának listáján a legmagasabb értékeket itt találjuk (24,7 és 13% közöttiek), csak Olaszország, Portugália és Görögország keveredik közéjük. A többi tételnél csak a rezsi kiadások esetében fedezhető fel még egyfajta összefüggés a posztoszocialista jelleggel, itt a rangsor második felében, az alacsonyabb arányoknál található az országok java, de nem az összes. A ruhák, a közlekedés stb. költségeknél az arányértékek listáján nem jelenik meg külön csoportként a vizsgált országcsoport.

Az étel- és ital fogyasztás esetében további specialitások tárhatók fel. Az egy főre jutó kalória-fogyasztás európai országokbeli aktuális értékeit nézve megállapíthatjuk, hogy nem igazán nagyok a különbségek, valamint az országok rangsora elég vegyes mind gazdasági fejlettség, mind földrajzi makroregionális pozíciót nézve. Ennek a hátterében többek között az egészséges életmód nyugati elterjedése áll, amit tükröz, hogy a lakosság körében napi rendszerességgel zöldséget, gyümölcsöt fogyasztók aránya (Eurostat) esetén a különbségek számottevők, és bár az országok rangsora a fejlettséggel összevetve kissé vegyes (éghajlati adottságok, tradíciók stb.), ám a rangsorok végén sorakozik több, illetve a második felében (alacsony értékek) sűrűsödnek a posztoszocialista országok.

A fenntartható fogyasztás tekintetében viszont már nem rajzolódik ki makrotársadalmi különbség: az Eurobarometer 2009-es felmérésének e jelenséghez kötődő különböző kérdéseire adott, országok szerinti válaszok esetében nem különülnek el a posztoszocialista országok (https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/flash/fl_256_sum_en.pdf).

Ezzel szemben kifejezetten az élelmiszerek vásárlásánál egy 2005-ös Eurobarometer-felmérés adatait feldolgozó tanulmány (Gáti 2009) rámutatott, hogy az európaiak fogyasztási döntéseinek két legbefolyásosabb tényezője a minőség és az ár, ám míg a régi EU-tagállamok esetében az

előző, addig az új tagoknál az utóbbi a fontosabb, valamint utóbbiaknál a minőséget megelőzte még a külső megjelenés is. A két országcsoporthoz összevetésénél megemlíthető még, hogy az új tagállamok esetében a választást meghatározó tényezőknél az ízt nagyobb, az egészséget pedig kisebb arányban jelölték meg a válaszadók a régi tagállamokhoz viszonyítva.

Másfajta területi dimenziót jelent az országokon belüli területi különbségek feltárása. Erre itt részletesen nem tudunk kitérni, csak felvillantjuk, hogy fontos területi jegy a posztszocialista országokban (is) a város és vidék kettőse, ám sok szempontból még eltérő „Kelet” és „Nyugat”. Például markáns jegy, hogy a posztszocialista országok társadalmában a három generáció közül az idősek fogyasztási szokásai még kötődhetnek az előző politikai-gazdasági időszakhoz (benne például a hiánygazdasághoz) (Sevcenko 2005), miközben egyre nő az aránya azon generációnak, amelynek a fogyasztói magatartása már a „modern”, a fejlett világ országaiéhoz idomul. (A középgeneráció pedig egyfajta átmenetben él, mivel a múltat is ismeri és a jelent is megéli.) Alapvető különbség az is, hogy az idősebbek a posztszocialista országokban inkább az alacsonyabb jövedelmi réteghez tartoznak, szemben „Nyugattal”. Emiatt a vidéki településeken, a falvakban, ahol nagyobb arányban élnek az átlagnál, e tényezők érdemben rányomják a bélyegüket a fogyasztás jellemzőire. Ugyanakkor például a változások megjelennek abban, hogy visszaszorulóban van keleten is a vidéki lakosok saját termelésű fogyasztása és ezzel egyidejűleg gyors ütemben emelkedik a bolti értékesítés, például Magyarországon (Kartali et al. 2009).

Szintén csak felvillantani tudjuk azt az izgalmas, további kutatásra váró kérdéskört is, hogy míg a településtípusok (főváros, megyeszékhely, város, község) mentén részben feltárhatók a fogyasztás egyes különbségei, addig a regionális szintek egyégei tekintetében a fogyasztás és a regionalitás között érdemi és magyarázható különbségek nem jellemzők. Ilyen összefüggést Magyarország esetében például Kozák (2010) csak a fővárosi agglomeráció specialitásánál, illetve az alföldi régiók agrárkarakterénél mutatott ki. Ha megnézzük az élelmiszerfogyasztás aktuális (2018) területi adatait Magyarországra (KSH), kiderül, hogy valóban nehéz értelmezni a (NUTS 2) régiók közötti kisebb-nagyobb különbségeket (cereáliák, húsfélék stb. fogyasztása), ugyanakkor települési dimenzióban már feltűnik egyfajta „települési lejtő”: a fővárostól a nagyobb, majd kisebb városokon át a községekig nő a cereáliák és a húsfélék, zsiradékok fogyasztása, míg csökken a gyümölcsé, ami tükrözi a tudatos és egészséges táplálkozás térhódítását a posztszocialista városokban is.

Zárszó

Tanulmányunk rámutatott arra, hogy a fogyasztás jelenségének területi kérdésköre a poszt szocialista térségben egyfajta sajátos karaktert mutat, valamint arra is, hogy ez összetetté vált. Egyrészt bár a rendszerváltozás közel 30 éve lezajlott, de ennyi idő sem volt elég ahhoz, hogy az érintett országcsoporthoz teljesen „feloldódjon” az európai térben, továbbra is megfigyelhetők jellemzők, amelyek különállásukat mutatják, a múlt hagyatéka és számos következménye még él, ami a fogyasztás földrajzi dimenziókban is lekövethető. Ugyanakkor a folyamatok egyik oldalról egy új európai makrotérrel területi formáció felé vezetnek, amelyben már keleti és déli perifériákról beszélünk, és ami egyes itt vizsgált, fogyasztáshoz kapcsolódó adatok esetén is visszaköszön. Másrészt kezd a poszt szocialista tömb is sokszínűvé válni, egyedi utak alakulnak ki, országok, régiók, települések keresik helyüket a 21. században, amit szintén tükröznek egyes fogyasztáshoz kapcsolódó adatok. Azonban a különböző folyamatokra egyre erősebben rányomják bélyegüket a globális jelenségek és a technológiai fejlődés, amely ebben az esetben viszont pont a fogyasztás és körülményeinek uniformizálódását erősíti. A téma kutatása így egyre izgalmasabbá válik, és az pedig egyértelmű, hogy mindennapjaink meghatározó jelensége itt, Kelet-Közép-Európában is.

Irodalom

- Fehér A. 2018: A digitális élelmiszer-fogyasztó jellemzői. Közép-Európai Közlemények, XI. évf. (3), pp. 93–104.
- Gáti A. 2009: Tudatos fogyasztás. Az élelmiszervásárlás és a fogyasztói szokások változása. TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés, Budapest.
- Gyáni G. 2008: A fogyasztás forradalmától a fogyasztói társadalomig. Historiográfiai vázlat. Múltunk, 2008 (3.) pp. 4–16.
- Hetesi E. 2004: A fogyasztás szociológiája. In: Czagány L.-Garai L. (szerk.): A szociális identitás, az információ és a piac. JATEPress, Szeged. pp. 267–281.
- Kartali J. et al. 2009: A hazai élelmiszer-kiskereskedelem struktúrája, különös tekintettel a kistermelők értékesítési lehetőségeire. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Kozák Á. 2010: A településtípus és a regionalitás összefüggései a fogyasztással és fogyasztói életstílussal. Tér és Társadalom, XXIV. évf. (4) pp. 143–219.
- Mansvelt, J. 2005: Geographies of Consumption. SAGE Publications Ltd.
- Sevcenko, O. 2005: „Tűzvész esetén” Fogyasztás, biztonság és a tartós fogyasztási cikkek jelentése egy átalakuló társadalomban. REGIO, XXIII. évf. (2), pp. 212–241.
- Szabó P. – Kabai G. – Fekete K. 2019: A magyarországi kiskereskedelmi élelmiszerellátás főbb jellemzői és az aprófalvak ellátási problémái, lehetőségei a 21. században. Tér-Gazdaság-Ember, VII. évf. (2-3.) pp. 205–229.

- Székely M. 2011: A fogyasztói magatartás alapjai. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/469/1/Szekely_ff2011.pdf
- Töröcsik M. 2011: Fogyasztói magatartás. Insight, trendek, vásárlók. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Valkó L. 2003: Fenntartható/környezetbarát fogyasztás és a magyar lakosság környezeti tudata. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézet, Budapest.
- Valuch T. 2008: Csepel bicikli, Caesar konyak, Symphonia, Trapper farmer. A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista korszakban. Múltunk, 2008 (3.) pp. 40–59.

ЕЛЕКТОРАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ У ПРИКОРДОННИХ ЕТНІЧНО НЕОДНОРІДНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ

Склярська О. І.

Львівський національний університет імені Івана Франка
Sklyarska@bigmir.net

Abstract

ELECTORAL-GEOGRAPHICAL PROCESSES
IN ETHNICALLY HETEROGENEOUS BORDER REGIONS OF UKRAINE

Skliarska, Oksana

The main tendencies of electoral-geographical processes in border regions of Ukraine with ethnically heterogeneous population are analyzed in the article. It was revealed that in the context of the 2014 and 2019 presidential elections, there was a marked increase in support for political forces with a pro-European position among the Hungarian, Romanian and Moldovan population. The 2014–2019 elections also showed a decrease in the ethno-geographical differentiation of Ukraine's electoral space.

Keywords: electoral behavior, ethnic minorities, border region

Електорально-географічні відмінності та їхні передумови в Україні активно вивчають науковці різних напрямків, особливо у контексті і за підсумками виборчих кампаній. При цьому, здебільшого аналізують прояви історико-географічних, соціальних відмінностей у результатах голосування, а також диференціацію електорального простору у розрізі україномовне-російськомовне населення. Малодослідженою залишається тематика електоральної поведінки невеликих етнонаціональних груп. Більш деталізований підхід до обґрунтування етнонаціонального чинника електоральних процесів передбачає вивчення політичної активності, мотивів голосування та політичних настроїв кожної етнонаціональної меншини, оскільки їхня електоральна поведінка часто є індикатором інтегрованості у загальнодержавне суспільно-політичне середовище, задоволення етнічних потреб чи впливу зовнішніх політичних чинників.

Є певні методичні труднощі у вивченні електоральних симпатій малих меншин, адже голосування здійснюється таємно і фактично немає виборчих дільниць, де 100% виборців представляли б одну етнічну спільноту. Метою нашого дослідження є виявлення тенденцій електорально-географічних процесів у районах компактного розселення етнонаціональних меншин у контексті сучасних суспільно-політичних подій у державі шляхом аналізу результатів голосування в районах і поселеннях з їх абсолютним переважанням.

Райони компактного розселення етнонаціональних меншин в Україні переважно зосереджені у прикордонні. У прикордонній смузі чотирьох адміністративних районів Закарпатської області проживає понад 90% усіх угорців України. Румуни компактно розселені у 48 населених пунктах Чернівецької області, а також у прикордонних селах Тячівського і Рахівського районів Закарпаття. У Новоселицькому районі Чернівецької та Ренінському районі Одеської області є чисельне молдавське населення. Крім того, саме в прикордонних районах півдня Одещини проживає понад 70% усіх болгар України (Дністрянський 2006). У Криму проживає понад 240 тис. кримських татар і, хоча в жодному адміністративному районі АРК вони не становлять більшості, проте абсолютно переважають у деяких селах та селищах Первомайського, Красногвардійського, Бахчисарайського районів. Досить компактно розселені також німці, словаки, греки, татари, поляки і гагаузи, однак з цього переліку тільки дві останні меншини формують етнічну основу низки поселень. Попри те, що росіяни – найбільша етнонаціональна меншина України, розселені вони досить дисперсно і переважають в п'яти адміністративних районах Криму, а також Путивльському районі Сумської, Станично-Луганському і Краснодонському районах Луганської областей. Дисперсно розселені в Україні білоруси і євреї, які не становлять більшості населення жодного району.

Електоральна поведінка етнонаціональних меншин формується під впливом багатьох чинників, серед яких: особливості розселення та соціальна структура, зовнішні впливи, політична активність і позиція лідерів їхніх громадських організацій, регіон проживання, рівень володіння українською мовою та загалом інтегрованості в український суспільно-політичний контекст, а також нормативно-законодавчі засади участі етнічних меншин у політичному житті держави. В Україні є тільки дві етнічні політичні партії, які представлені лише у місцевих органах влади – КМКС «Партія угорців України» та Демократична партія угорців України, тому національні меншини переважно голосують за ті політичні сили, які гарантують наявність представників їхньої спільноти у Верховній Раді. Крім того, в середовищі більшості компактно розселених етнічних меншин упродовж 1990-х – на початку 2000-х рр. залишалися популярними політичні сили, які виступають за геополітичне зближення з Росією, адже позиція з мовного та національного питання у них збігається саме з проросійськими партіями

(Склярська 2011). Тільки деякі етнонаціональні спільноти – поляки, словаки, кримські татари, які схильні до мовно-культурної асиміляції в українське середовище, упродовж виборчих кампаній віддавали свої голоси за національно-демократичні партії.

За результатами парламентських виборів 2012 року, національні меншини у багатьох регіонах знову сформували потужну електоральну базу для перемоги політичних сил, які не толерують євроінтеграції, зокрема Партії регіонів та КПУ. Рекордсменом став Болградський район Одеської області. Партія регіонів зі значним відсотком перемогла також у Берегівському та Ужгородському районах (ЦВК: Вибори до Верховної Ради 2012). Значно зросла підтримка провладної політичної сили і в середовищі німців та словаків. Хоча у поселеннях, де абсолютно переважає кримськотатарське населення, перемогу здобула ВО «Батьківщина», а рівень підтримки комуністів був найнижчим в регіоні. Так, у с. Сари-Баш Первомайського району (частка татар 78%) за цю політичну силу проголосувало 64% голосів виборців. Подібний розподіл симпатій виборців і в селах Трактове, Новомикільське, Видне та інших, де компактно проживають кримські татари.

У 2012 р. виборчі округи формувалися без урахування особливостей компактного проживання національних меншин. Таким чином, ареали їхнього розселення були розділені між кількома округами, що значно зменшило можливості бути обраним до Верховної Ради представником від етнонаціональних громад. Ситуація повторилася і у 2014 та 2019 роках.

Президентські і парламентські вибори 2014 року проходили після анексії Криму Росією та початку військових дій на Донбасі. З огляду на загальнодержавну підтримку П. Порошенка, вплив історико-географічних та етномовних відмінностей на електоральну диференціацію був значно меншим: розрахований показник кореляції між підтримкою П. Порошенка та часткою етнічних українців за регіонами становить 0,66 (Склярська 2014). Високою виявилась підтримка П. Порошенка серед угорців та румунів. Електоральну поведінку угорців значно мірою визначила позиція впливової в угорському середовищі КМКС «Партії угорців України», яка виступила на підтримку П. Порошенка. Особливістю угорських районів стала також невисока явка – 40–44%. У румунських селах Тячівського і Рахівського районів підтримка П. Порошенка становила від 60% у с. Середнє Водяне до 77% у с. Нижній Апші. При цьому, в поселеннях цієї прикордонної смуги

зафіксована найнижча електоральна активність в Україні (8–30%). Високий рівень абсентеїзму пов'язаний із зовнішньою трудовою міграцією, однак також є індикатором байдужості або несприйняття демократичних перетворень, що відбулись в Україні на початку 2014 року.

У поселеннях з переважанням етнічних румун Чернівецької області результати голосування виявились більш диференційованими при значно нижчій підтримці П. Порошенка (середній показник – 57%), ніж у румунських селах Закарпаття. Тут слід згадати популярну концепцію «місця» як інтегрального чинника електоральної поведінки, запропоновану Дж. Егню, згідно з якою політичний вибір людини визначає інтегральний фактор місця її проживання, що включає накладання розселенських, етнічних, соціально-економічних умов, а також впливу конкретних проблем регіону, авторитету персоналій, «ефекту сусідства» і т.д. Так, у молдовських селах Новоселицького району лідував П. Порошенко, а в молдовських поселеннях Ренінського району (селах Долинське, Лиманське, Орлівка та ін.) перемогу здобув С. Тігіпко.

З-поміж усіх компактно розселених малих меншин України найбільшу підтримку П. Порошенку, а також Ю. Тимошенко висловили поляки, німці і словаки, а явка на дільницях у поселеннях їхнього компактного проживання становила більше 70%.

Міжрегіональні та етногеографічні відмінності більшою мірою проявились під час парламентських виборів 2014 року. Так, кореляційний аналіз засвідчив пряму залежність підтримки «Опозиційного блоку» від частки росіян: коефіцієнт кореляції дорівнює 0,95 (Склярська 2014). У районах компактного проживання молдован, болгар і гагаузів Одеської області також впевнено перемогли політичні сили проросійської орієнтації.

Президентські і парламентські вибори 2019 року в Україні відбулися після 5 років війни на Донбасі, в умовах складної соціально-економічної ситуації в державі. Розчарування політикою П. Порошенка та його команди, а також запит на нові альтернативні політичні сили стали причиною абсолютної перемоги В. Зеленського на президентських виборах. У першому турі П. Порошенко набрав лише 16% голосів виборців, тоді як В. Зеленський 30,2%. В. Зеленський переміг у 19 областях та місті Київ. У Закарпатській та Чернівецькій областях прихильність до чинного Президента була вищою, ніж в середньому по Україні (38,4% та 31,1%). При цьому, в середовищі компактно роз-

селених етнонаціональних меншин його підтримка була максимальною. Так, у 73-му окрузі з чисельним угорським населенням – 44,6%, у 203-му окрузі, що включає поселення молдован і румунів, – 34%.

Особливістю електоральної поведінки компактно розселених меншин Одеської області на президентських виборах 2019 року є найменша в області популярність кандидатури В. Зеленського, попри те, що загалом Одещина увійшла у трійку регіонів з максимальною підтримкою чинного президента – 41,3% (ЦВК: Вибори Президента України 2019). У 142-му та 143-му виборчих округах, які включають поліетнічні ареали прикордонної смуги регіону за, В. Зеленського проголосувало 34% та 34,6% виборців, а переможцем 1-го туру став Ю. Бойко, відтак у середовищі молдован, гагаузів та болгар Одещини і надалі панівними залишаються проросійські настрої.

Парламентські вибори 2019 р. відбулися усього через декілька місяців після президентських, однак засвідчили дещо інші тенденції електоральної поведінки населення, зокрема й етнонаціональних меншин. Явка виборців виявилась мінімальною: лише 49,8% виборців взяли участь у голосуванні. Найбільш активним було населення Чернігівської, Тернопільської, Львівської областей, тоді як найнижча явка зафіксована в Закарпатській (41,2%) та Чернівецькій (42,0%). При цьому, у 73-му окрузі, який включає більшість поселень етнічних угорців явка загалом дещо вища, ніж в середньому по регіону (44,8%).

Переможцем парламентських виборів стала президентська партія «Слуга народу», яка випередила конкурентів зі значним відривом (43,2%), «Опозиційна платформа – За життя» одержала 13,1% голосів, ВО «Батьківщина» – 8,2%, «Європейська солідарність» – 8,1%, «Голос» – 5,8%. «Слуга народу» перемогла у всіх регіонах за винятком Львівської, Донецької і Луганської, де посіла друге місце. У Закарпатській області «Слуга народу» набрала 49,9% голосів, «Батьківщина» – 10%, «Опозиційна платформа – За життя» – 8%, «Опозиційний блок» – 5,1%. Цього разу електоральна поведінка угорців відповідає регіональному типу поведінки Закарпаття, про що свідчить розподіл симпатій виборців по 73-му округу. Щодо поселень етнічних румун Рахівського і Тячівського районів, то тут і надалі фіксується найвищий рівень абсентеїзму, а їхні електоральні симпатії суттєво відрізняються в розрізі поселень. Стійкою тенденцією залишається вираження значної підтримки проросійських партій. Так, у с. Глибокий Потік за «Опозиційну платформу – За життя» проголосувало 20% виборців,

Середньому Водяному – 27%, в Нижній Апші – більше 40%, а «Опозиційний блок» одержав другий результат після «Слуги народу» у Білій Церкві з результатом 17% (ЦВК: Позачергові вибори народних депутатів 2019).

У Чернівецькій області пропрезидентська партія одержала максимальний результат серед областей західного регіону – понад 50,6%, «Батьківщина» – 10,3%, «Опозиційна платформа – За життя» – 8,9%, «Європейська солідарність» – 6,7%. У 203 окрузі з чисельним етнічно румунським і молдовським населенням підтримка «Слуги народу» ще більша – 52,1%. Прихильними є етнічні румуни і до «Опозиційної платформи – За життя» (14,6%), а підтримка «Європейської солідарності» в їх середовищі виявилась мінімальною.

У 143-му ТВО, який максимально включає райони компактного розселення болгар, гагаузів і молдован Одеської області, перемогу на виборах здобула «Опозиційна платформа – За життя» (40,8%) на відміну від решти виборчих округів Одещини, де перемогла президентська партія. У багатьох селах з абсолютним переважанням болгар, гагаузів Болградського (села Василівка, Колчева, Дмитрівка, Олександрівка, Виноградівка та ін.) та молдован Ренійського району (Лиманське, Новосільське, Плавні, Орлівка та ін.) за найбільш популярну проросійську партію проголосувало більше половини виборців, а в молдовських селах 5% бар'єр подолав і «Опозиційний блок».

За списками партії «Європейська солідарність» до парламенту потрапили лідер кримськотатарського народу Мустафа Джемільєв та заступник голови Меджлісу Ахтем Чийгоз. Від мажоритарного округу обраний президент Асоціації болгар Антон Кіссе. Представників від румунської та угорської меншин у Раді IX скликання немає.

За аналізом електоральної поведінки компактно розселених етнонаціональних меншини в Україні виявлено, що: 1) вплив етнонаціональних і етномовних відмінностей на електоральну диференціацію України значно зменшився у контексті президентських і парламентських виборів 2014–2019 рр.; 2) етнічні меншини не беруть активної участі у виборах і їхню електоральну пасивність слід розглядати як ознаку певної байдужості до суспільно-політичної ситуації в країні або недовіри до влади; 3) політичні партії проросійської орієнтації і надалі залишаються популярними у середовищі більшості компактно розселених етнонаціональних спільнот; 4) зберігаються відмінності

електоральних симпатій у середовищі однієї етнонаціональної групи залежно від регіону проживання. Виявлені тенденції електорально-географічних процесів у середовищі етнонаціональних меншин є досить умовними і потребують постійного моніторингу.

Література

- Вибори до Верховної Ради 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>.
- Вибори Президента України 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp001.html>.
- Дністрянський М. С. 2006: Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Львів, Літопис. 490 с.
- Позачергові вибори народних депутатів України 2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001.html>.
- Склярська О. 2014: Електорально-географічні зміни у районах компактного розселення етнонаціональних меншин в Україні у контексті виборів 2014 року. In: Історія української географії. № 31. 80–85.
- Склярська О. 2011: Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях. Львів, ЛНУ ім. І. Франка. 228 с.

**NEMZETI KISEBBSÉGEK ÁLTAL LAKOTT
TÉRSÉGEK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI POZÍCIÓI
KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPÁBAN**

**СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПОЗИЦІЇ РЕГІОНІВ
ІЗ КОМПАКТНИМ ПРОЖИВАННЯМ НАЦІОНАЛЬНИХ
МЕНШИН У СХІДНІЙ ТА ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ**

**SOCIAL AND ECONOMIC POSITIONS
OF THE REGIONS INHABITED WITH ETHNIC
MINORITIES IN CENTRAL AND EASTERN-EUROPE**

A NÉPI KULTÚRA TÁMOGATÁSPOLITIKÁJÁNAK TERÜLETI ASPEKTUSAI MAGYARORSZÁGON ÉS ROMÁNIÁBAN A CSOÓRI SÁNDOR ALAP FINANSZÍROZÁSAINAK TÜKRÉBEN

Körmöczi Gábor

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
gabor.kormoczi@nski.gov.hu

Abstract

TERRITORIAL ASPECTS OF FOLK CULTURE SUPPORT POLICY IN HUNGARY
AND ROMANIA IN THE LIGHT OF THE CSOÓRI SÁNDOR FUND

Körmöczi, Gábor

In the decades following the regime change, it can be observed that Hungary's support policy in the Carpathian Basin touches on many topics, for example: support for NGOs, churches, cultural organizations, political parties. In the framework of this study, the Hungarian and Romanian winning applicants of the Csoóri Sándor Fund, launched in 2017, will be geographically examined. The aim of this study is to map the similarities, differences and characteristics of the areas.

Keywords: culture, folkdance community, support policy, Csoóri Sándor Fund

Bevezetés

A rendszerváltást követő évtizedekben megfigyelhető, hogy Magyarország támogatáspolitikája a Kárpát-medencében számos témát érint, mint például: civilszervezetek, egyházak, kulturális szervezetek, politikai pártok támogatása. Jelen tanulmány keretében a 2017-ben indult Csoóri Sándor Alap magyarországi és romániai – amatőr néptáncegyüttesek – nyertes pályázóinak földrajzi szempontú vizsgálatára kerül sor. A kutatás a területi hasonlóságok, különbségek és jellegzetességek feltérképezésére vállalkozik.

A választott kutatómódszertan korlátaiból adódóan a tanulmánynak nem célja a Csoóri Sándor Alap támogatásainak kritikai szemléletű véleményezése. A kultúra ápolása, megőrzése és támogatása a társadalom számára kiemelt fontossággal és értékkel bír, ezt jól tükrözi a Csoóri Sándor Alap jelentősége.

A Kárpát-medence egységes földrajzi-természeti és kulturális térként értelmezhető, melynek fontosságára és fejlesztési lehetőségeire a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által megalkotott „Kárpát-Haza Fejlesztési Konceptió” is felhívja a figyelmet (NSKI 2015).

A kutatás során alkalmazott módszer

A tanulmány alapját képezik az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által nyilvánosságra hozott döntési listák. Az Alap 2017-től indult, melynek har-

madik felhívása és támogatási döntések megállapítása 2019. december közepén jelent meg, így jelen tanulmányban az első két év pályázóinak adatai kerültek felhasználásra. A másodelemzés során a területi elhelyezkedés volt a kardinális kérdés, így egyes döntési listák esetében, ahol csak az együttes neve és az adott nagyobb földrajzi egység szerepelt (például megye) további adatgyűjtésre volt szükség. A területi adatok behatóbb elemzéséhez Magyarország esetében a 2018. január 1-jei Központi Statisztikai Hivatal helységnévtára került felhasználásra, míg Románia – azon belül Erdély – települési adatai esetében pedig a 2011-es népszámlálás eredményei lettek figyelembe véve. A romániai népességszám adatokkal kapcsolatban a választás két okkal magyarázható. Egyrészt etnikai adatok gyűjtése a 2011-es népszámlálás során történt, bár a népszámlálás hiányosságai és pontossága ismert (Kapitány 2013). Másrészt ebből kifolyólag a továbbvezetett adatok sem tekinthetők pontosnak, amelyek következtében az etnikai szempontú vizsgálat inkább viszonyításként kerül felhasználásra.

Támogatási környezet

A tanulmány elején említésre került, hogy a rendszerváltást követő évtizedekben a Kárpát-medencei – és tágabb értelmezésben a világ magyarságának – szerepe ismételten a politikai és a közbeszéd tárgyává vált. A támogatáspolitikai, az intézményrendszer célkitűzései és a felhasznált források mennyisége folyamatos változáson ment keresztül (Bárdi 2008; Bárdi–Misovicz 2010).

Napjaink támogatáspolitikájának környezetét jól definiálja a „*Magyar Nemzetpolitika a Nemzetpolitika Stratégia Kerete*” című dokumentum, melyben a külhoni magyarság szempontjából tizenöt cselekvési terület lett meghatározva. A nemzetpolitika célkitűzéseinek, cselekvési terveinek megvalósításában a Bethlen Gábor Alapkezelőt (BGA), illetve jelen téma szempontjából is releváns Emberi Erőforrás Támogatáskezelőt (EMET) szükséges kiemelni, melyek a pályázatok, támogatások technikai hátterét biztosítják (Kántor 2015). Az elmúlt évtizedek távlatában megfigyelhető, hogy a fragmentált támogatási rendszer lényegesen központosult, mely mind az átláthatóság, mind a pályázók számára könnyebbéget jelent.

A támogatások felett diszponáló szervezetek honlapját megtekintve (BGA, EMET) különböző típusú és konstrukciójú pályázatok figyelhetők meg. Az elemzés szempontjából a Csoóri Sándor Alap támogatása ideálisnak tekinthető mivel területileg egységesen kezeli a Kárpát-medence

országait, amelynek következtében egyaránt pályázhatnak magyarországi és szomszédos országokban lévő szervezetek. Másrészt a meghívásos és a nyílt pályázat hatásait is meg lehet figyelni, mivel 2017-ben meghívásos formában indult, melyet 2018-tól nyílt pályázattá változtattak.

A Csoóri Sándor Alap célkitűzése a népi kultúra területén, közösségteremtő műfajokban működő szervezetek (néptánc, népzene), közösségek támogatása. A meghívásos támogatás keret szakmai háttérét a széles hazai és Kárpát-medencei hálózattal rendelkező Hagyományok Háza segítette, amely tovább erősítette azt a célkitűzést, hogy megfelelő kerete legyen a támogatásnak. 2018-ban a nyílt pályázati konstrukcióban összesen hét altéma került meghirdetésre: néptáncegyüttesek szakmai támogatása, táncházak szakmai támogatása, népzenei együttesek, népdalkörök szakmai támogatása, tárgyalgó művészek és közösségek támogatása, népzene-oktatási programok megvalósítása, ernyőszervezetek támogatása és hivatásos együttesek támogatása. Jelen konstrukcióban a közösségfejlesztési szempont kiemelt szerepet kapott.

Ahogy a felsorolás is mutatja, mind területileg, mind a tevékenységek szempontjából széles volt a támogatás lefedése, amelynek következtében a tanulmányban területileg két ország, altémák közül pedig az amatőr táncegyüttesek támogatása került elemzésre. A kutatási terület kiválasztásánál az etnikai szempont – magyarság száma – volt a mérvadó. Az altémák közül azért az amatőr néptáncegyüttesek lettek kiválasztva, mert a helyi közösség meghatározó elemének lehet tekinteni őket. Egyrészt mindenki számára nyitott közösség, másrészt a helyi társadalom tagjai képviseltetik magukat, harmadrészt kulturális szempontból pedig ezek az együttesek őrzik „élve” és „megélve” a saját hagyományaikat.

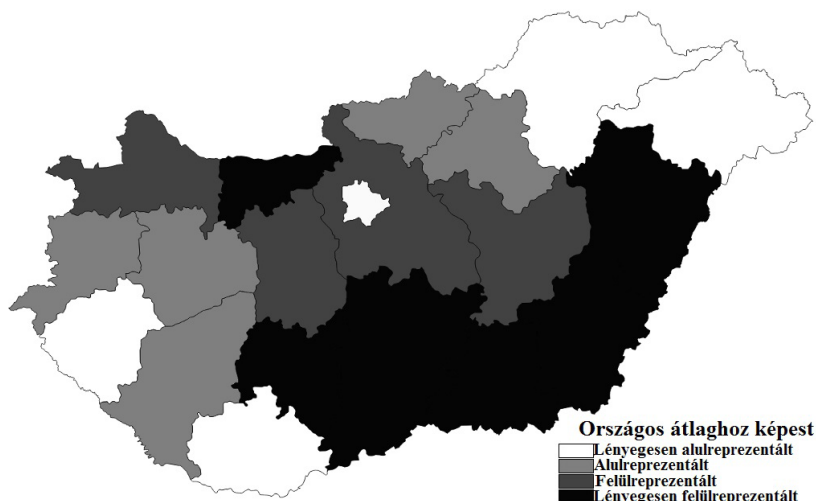
A magyarországi nyertes pályázók főbb területi megállapításai

A vizsgált két évben Magyarországon 2017-ben 385 amatőr táncegyüttes támogatása történt meghívásos formában. 2018-ban számuk 547-re növekedett a nyílt pályázati lehetőség következtében.

2017-ben a 385 táncegyüttes összesen 271 településen oszlott meg, mely Magyarország településállományát tekintve (3 155 település) 8,6% volt. Lakónépesség alapján mintegy 5,3 millió főt – Magyarország lakosságának 54,17%-át – érintett némiképp kisarkítva, de közvetetten, mivel a település életének meghatározó szereplőinek tekinthetők. Falu-város relációban nézve azonban a városi táncegyüttesek mintegy 5 millió főt érintettek.

1. ábra

*Támogatásban érintett települések aránya
az országos átlaghoz képest megyei szinten 2017-ben*

Forrás: EMET (saját szerkesztés)

Az országos települési érintettség arányához képest négy kategóriába sorolhatóak a megyék. Összehasonlításuk során a megyék saját településállományukhoz képest mért arány lett figyelembe véve. Az első kategória a lényegesen felülreprezentáltak csoportja: Tolna 22%, Hajdú-Bihar 20,7%, Komárom-Esztergom 17,1%, Csongrád 16,7%, Békés 16%, Bács-Kiskun 16%. Felülreprezentáltak tekinthetők, melyek az országos átlag felett vannak Fejér 13%, Pest 12,8%, Jász-Nagykun-Szolnok 10,3%, Győr-Moson-Sopron 8,7%. Az országos átlag alatt található megyék, melyek alulreprezentáltak: Somogy 8,5%, Nógrád 7,6%, Vas 6%, Veszprém 6%. Lényegesen alulreprezentáltak, melyek az országos átlag majd felét érik el a következők: Borsod-Abaúj-Zemplén 4,7%, Zala 4,3%, Baranya 4%, Szabolcs-Szatmár-Bereg 3,1% (1. ábra).

A megyék települési szintenkénti kategóriájában párhuzam figyelhető meg az előzőekben leírtakhoz képest, azonban egyes esetekben erős különbségek láthatóak. Példának hozható fel Tolna megye, mely a városainak 70%-a érintett, azonban Fejér megye – mely felülreprezentáltként volt aposztrofálva – a legalacsonyabb 6,7%-kal. Községek esetében lényegesen alacsonyabb értékek állapíthatók meg, melyek között a legkirívóbb Sza-

bolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol a 93 községből, illetve Jász-Nagykun-Szolnok 52 községéből egyetlen egy pályázat sem lett beadva.

Települési szinten két szempont szerint érdemes vizsgálni a pályázókat. Egyrészt adott településen összesen hány pályázó nyert. Ezek alapján 42 településen volt 2 vagy annál több támogatott együttes, melyek összesen 162 együttest tettek ki, ami a 2017-es nyertes pályázók mintegy 41,7%-a volt. Az első 10 helyből 9 megyei jogú város, illetve a főváros, a 10. helyen lévő város pedig Kapuvár volt, amelyek összesen 72 együttesnek voltak a székhelyei. Budapest hegemoniája egyértelmű a maga 26 támogatott együttesével, melyet Nyíregyháza (7), Pécs (6), Békéscsaba, Debrecen, Szeged, Veszprém, Zalaegerszeg (5), Győr és Kapuvár (4) követett.

Másik szempontnak tekinthető, hogy az adott településen egy együttes hány főt érint, érhet el. Itt két nézőpont alapján is értelmezhetőek az adatok. Minél több embert érhet el, annál nagyobb az együttes ismertsége, vagy annak lehetősége, hogy az emberek kapcsolatba kerüljenek a csapattal. Másik szempontból nézve minél kevesebb emberre jut az együttes, – vélhetően – annál nagyobb a településre gyakorolt hatása. Jelen esetben az utóbbi kerül bemutatásra. Ezek tükrében, míg az előzőekben a megyei jogú városok dominanciája volt jellemző, ebben az esetben a községek, főleg az aprófalvak arányába billen a mérleg nyelve. Nem elhanyagolható szempont, hogy ezek a települések méretük és földrajzi elhelyezkedésük révén élő, aktív közösséggel rendelkeznek.

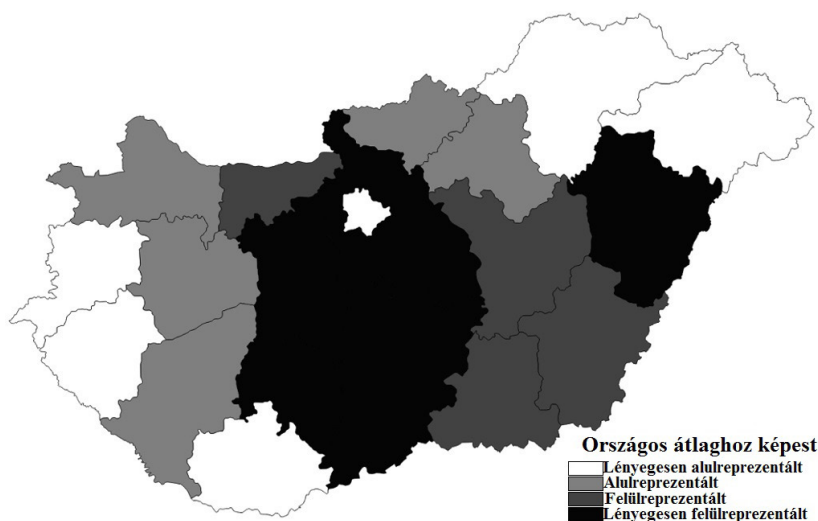
Az első 10 településen mintegy 2 700 főt érintő 12 együttes volt, melyből az első 5 kerül felsorolásra, amelyek közül első helyen a 3 együttesnek otthont adó Veszprém megyei Kiscsősz található. Ennek következtében 31 emberre jut egy együttes. Ezt követi a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Pusztafalu 167 fővel, a Vas megyei Kercaszomor 177 fővel, a Somogy megyei Porrogszentkirály 255 fővel, és nem utolsó sorban a Bács-Kiskun megyei Drágszél 306 fővel.

2018-ban érdekes folyamat következett be, mely szorosan összefügg a pályázati kiírás feltételeivel, miszerint nyílt pályázattá alakult a program. Emiatt a korábbi 385-ről 547-re nőtt a nyertes pályázók száma. Települési szinten azonban a növekedést árnyalja, hogy a 2017-ben meghívott pályázók közül 45 település kikerült, 226 település 2018-ban is érintett maradt, és 147 új település került be az együttesük által. Sajnálatos módon térbeli szempontból megállapítható, hogy azon települések, melyeken volt nyertes pályázó 2017-ben, de nem pályázott 2018-ban, döntő többségében belső vagy külső periferián található. Ezzel szemben

a 2018-ban pályázók települési szinten a nagyobb városok vonzáskörzetéből, illetve a budapesti agglomerációból kerültek ki, mely mintegy diffúziós hatásként értelmezhető.

2. ábra

*Támogatásban érintett települések aránya
az országos átlaghoz képest megyei szinten 2018-ban*

Forrás: EMET (saját szerkesztés)

A 373 érintett település az országos településállomány 11,8%-át tette ki, illetve a lakónépesség már 6 milliós érintettségét jelenti, melyből az előző évi különbség megmaradt (5,67 millióan városban éltek). A 2017-es adatokhoz képest a felülreprézantáltak csoportjába Pest megye került első helyre, azonban ami sajnos szembetűnőbb, hogy az alul- és lényegesen alulreprézantáltak csoportjába eső megyék nem követték a növekedést, vagy stagnáltak az előző évhez képest, illetve csak minimális növekedést mutattak. 2018-ban erős területi átrendeződés következett be a perifériák hátrányára (2. ábra).

A településenként támogatott együttesek száma szerint – hasonlóan az előző évhez – a megyei jogú városok voltak az első 10 helyen. Budapest esetében további 4 új pályázóval 30-ra növekedett a támogatott együttesek száma, Szegeden pedig a korábbi 4. helyről 10 támogatott együttesrel a 2. helyre került.

A községek szintjén az adott együttesre eső lakónépességszám alapján szintén változás következett be. Az első 5 település közül kettő maradt meg, az egyik Kiscsösz, ahol az előző évhez hasonlóan mind a 3 együttes pályázott, a másik pedig Kercaszomor. Ezeket követő települések a legkisebb lakónépességű Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Abod, Baranya megyei Feked és Zala megyei Nemeshetés, ahol táncegyüttes működik.

A magyarországi két év adataiból természetesen messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, illetve a pályázói aktivitást célszerű lenne empirikus kutatásokkal vizsgálni, azonban már az adatokból látszik, hogy bár feltételezhetően a periférikus térségek esetében is léteznek, létezhetnek helyi közösséget formáló táncegyüttesek, ezzel a lehetőséggel nem vagy kevésbé élnek.

A romániai nyertes pályázók főbb területi megállapításai

Romániában 2017-ben 270 együttes került támogatásra, amelyek összesen 199 településre koncentráálódtak. 2018-ban azonban Magyarországhoz képest fordított arányosság figyelhető meg, mivel a nyílt pályázatra összesen 179 nyertes került kihirdetésre 135 település érintettségével. A támogatás Románia 15 megyéjére koncentrálódtott a két év alatt, melyek a történelmi Erdélyt, Partiumot és Csángóföldet képezik. Az első év meghívásos pályázatán látható, hogy a szakmai kutatómunka majdhogynem teljes körűnek tekinthető, mivel az „Erdélystat”, illetve a Romániai Magyar Néptánc Egyesület honlapján fellelhető adatok szerint megközelítőleg ennyi magyar amatőr táncegyüttes található az országban.

2017-ben az érintett települések közül a megközelítőleg 330 ezer főt felölelő 150 falu 61,4%-a volt magyar nemzetiségű, míg az érintett 49 városban 2,3 millió főből 22,8%-a volt magyar. 2018-ban a pályázati aktivitás változásával megfigyelhető az etnikai koncentráció a falvak esetében. A 100 érintett falu lakosság száma 172 ezer főre csökkent, de a magyarság aránya 73%-ra nőtt. Ezzel szemben a városok esetében – 35 település – etnikai arányeltolódás nem következett be. Tágabb értelmezésben azonban 2017-hez képest közvetett érintettség szempontjából csökkenés állapítható meg. Ennek oka, hogy a 2017-ben támogatott együttesek településein megközelítőleg 732 ezer magyar él, míg 2018-ban támogatott együttesek csupán 590 ezer magyarral lehetnek kapcsolatban területi kötődésük következtében. A 2011-es népszámlálási adatok alapján így 60%-ról 48,4%-ra csökkent az arány.

Megyei szinten nézve az előző hasonlóság megállapítható, mivel az etnikai arányok a magyarság javára növekedtek. Ez mind a tömbmagyarság térségeire, mind a szóránymagyarság térségeire egyaránt igaz. Az arányváltozás egyik magyarázata, hogy 2018-ban a kisebb magyar népességgel rendelkező nagy lélekszámú városokból nem pályáztak, viszont a nagyobb magyarsággal rendelkező falvakból igen. Ilyen példának hozható fel Hunyad megye esetében Déva városában található együttes, amely nem adott be pályázatot, míg Csernakeresztúr ezzel szemben igen. Az arány 8,5%-ról 55%-ra növekedett, azonban az érintett magyarság majd 4300 fővel csökkent.

A korábban Magyarországnál említett diffúziós folyamat – 47 új település érintettsége – itt is érezte hatását, viszont a pályázók számának csökkenésével kevésbé látványosan. A főbb terjedési pontok a nagyvárosok térsége, mint Marosvásárhely, Kolozsvár és Szatmárnémeti, illetve Székelyföld esetében a kvázi periférikus településeken lévő együttesek kapcsolódtak be a programba. 2017–2018 között mindkét évben 87 településen maradt meg a pályázói aktivitás a korábban említett térségeken kívül Nagyvárad, Zilah és Nagyenyed vonzáskörzetében.

A nyertes pályázók esetében mind 2017-ben, mind 2018-ban látható, hogy a legaktívabbak a székelyföldi településeken voltak. Kifejezetten Maros és Hargita megye, melyet Bihar és Kovászna megye követett. E három megye a közvetetten érintett magyarság 52%-át tette ki. Települési szinten nézve az első három legtöbb támogatott együttes 2017-ben Sepsiszentgyörgyön (8), Csíkszeredában (6), Kolozsváron (5), míg 2018-ban Csíkszeredában (7), Kolozsváron (6) és Csíkszentdomokoson (4) volt.

A romániai adatok esetében láthatóak a főbb támogatási és pályázói csomópontok. Érdekes kérdést vet fel azonban, hogy mi okozhatott ekkora arányú pályázói csökkenést 2018-ra. Ennek magyarázatára a másodelemzés keretei nem elégségesek. Ezt a kérdést további empirikus kutatásokkal lehetne kellőképpen feltárni.

Összefoglalás

A népi kultúra támogatásának e kicsi szegmense is rámutatott a területi jellegzetességekre. A pályázati mód változása rávilágított a területi és ezzel együtt az aktivitási dinamizmusokra. Érdekes folyamat figyelhető meg, hogy míg Magyarországon pályázói növekedés, addig Románia esetében pályázói csökkenés volt jellemző. A két ország pályázói között leginkább a falusi-városi térségek között állapítható meg jellegzetesség.

Magyarország esetében a városi együttesek száma és a városok érintettsége magasabb, mint a községek, falvak esetében, ezzel fordított arányt mutatott a romániai magyar táncegyüttesek elhelyezkedése. A perifériák „lemorzsolódása” mindkét országban megfigyelhető, ahogy a pályázat diffúz hatása is.

A folyamatokat természetesen nagyban befolyásolja, illetve befolyásolta a kultúra ápolása, felélesztése a városokban, mint például táncházmozgalom (Könczei–Könczei 2004), a folklór változásának folyamata (Vajda 2016), és nem utolsósorban a globalizáció-lokalizáció kérdéskörének felértékelődése (Barna 2011).

Az ezeket befolyásoló tényezőket célszerű további empirikus kutatás alá vonni. A tanulmány folytatásaként érdemes a többi szomszédos ország pályázóinak vizsgálata a témában való komplex kép alkotása érdekében – mint a bevezetésben is felvázolt Kárpát-medencei egységként vizsgálva – ezzel is segítve a támogatáspolitikai minél jobb működését.

Irodalom

- Barna G. 2011: Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás, A népi kultúra szerepe a nemzeti kultúra és a magyar identitás megszerkesztésében. In: Kultúra és Identitás (szerk.) Jankovics József – Nyerges Judit. VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásai. Debrecen, 2006. augusztus 22–26.
- Bárdi N. 2008: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája 1989 után. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. pp. 368–375.
- Bárdi N. – Misovicz T. 2010: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In: Határon átnyúló magyarság a 21. században (szerk.) Bitskey Botond, Köztársasági Elnöki Hivatal. pp. 199–232.
- Kapitány B. 2013: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. In: Demográfiai 56 évf. 1. pp. 25–64.
- Kántor Z. 2015: Nemzetpolitika és állampolgárság. In: Pro Minoritate 2015 4. pp. 36–48.
- Könczei Á. – Könczei Cs. 2004: Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzásköréből. In: Kriza Könyvek 24. Kolozsvár. p. 101.
- NSKI 2015: Kárpát-haza Fejlesztési Koncepció 2030. Kutatási jelentés. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest, 2015. p. 177.
- Vajda A. 2016: Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai, In: Érték és közösség. Kolozsvár. pp. 21–58.

Egyéb források

Bethlen Gábor Alapkezelő (BGA): www.bgazrt.hu

Emberi Erőforrás Támogatáskezelő (EMET): www.emet.gov.hu

Erdélystat: <http://intezmenytar.erdelystat.ro/home>

Központi Statisztikai Hivatal helységevénytár: https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2018.pdf

Magyar Nemzetpolitika – A Nemzetpolitika Stratégiai Kerete: <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/02/Magyar-nemzetpolitika-A-nemzetpolitikai-strategia-kerete.pdf>

Romániai Magyar Néptánc Egyesület (RMNE): www.neptanc.ro

A MAGYAR–UKRÁN HATÁRON ÁTNYÚLÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSEK LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

Linc Annamária

Eötvös Loránd Tudományegyetem
lincannamary@gmail.com

Abstract

POSSIBILITIES AND LIMITATIONS
OF THE HUNGARIAN-UKRAINIAN CROSS-BORDER COOPERATION

Linc, Annamária

The focus of the study is cross-border cooperation on the Hungarian-Ukrainian border as the external border of the European Union. The cross-border cooperation has optional possibilities for the peripheral border area, supported by the European Neighborhood Policy and the Eastern Partnership. In-depth interviews with local professionals and actors highlight the long history of collaborations. However, there are still many difficulties to be resolved in cooperation between these cross-border areas.

Keywords: border, cross-border cooperation, possibilities, barriers, interview

Bevezetés

Az Európa területén kialakuló integráció ellenére a 21. században is fellelhető számos tényező, amely e földrész megosztottságát eredményezi. Ezek között legszembetűnőbb a nyelvi akadályok, a vallási és kulturális különbségek, illetve a határ menti területek elhanyagoltsága. Fontos komponensként jelennek meg a politikai-közigazgatási struktúrák eltérései, illetve a szállítási és kommunikációs infrastruktúrák hiányosságai további logisztikai problémákat jelentenek a Kelet- és Nyugat-Európa közötti kapcsolatok létesítésében. Ugyanakkor a társadalmi-gazdasági eltéréseket is meg kell említeni az Európai Unió (továbbiakban EU) jelenlegi és jövőbeni tagjai között. Mindezen akadályok leküzdését célozzák meg az országok közötti, határon átnyúló együttműködések, amikor a helyi átlagpolgárokat is igyekeznek bevonni és nem csak az üzleti vezetők és politikai döntéshozók, diplomaták vannak jelen.

Jelen tanulmányban a határ és a határon átnyúló együttműködések rendszerét, annak fogalmát, továbbá a vizsgált területen a kooperációkra jellemző intézményi keretrendszerek, illetve a leggyakrabban felmerülő problémák kerülnek bemutatásra a szakirodalmi elemzés és a helyi aktorokkal készített mélyinterjú adatai alapján. Az eddigi kutatásban 17 mélyinterjú készült el a határ mindkét oldalán olyan magyar nemzetiségű aktorokkal, akik munkájuk révén kapcsolódnak a területen végbemenő határon átnyúló együttműködésekhez. Első körben a mélyinterjú adatköz-

lőinek azon magyar szervezeteket kerestem fel a határ mindkét oldalán, amelyek tevékenységük révén határon átnyúló együttműködésekben vesznek részt, illetve ehhez társultak még a Magyar Kormány nemzetpolitikai stratégiájának megvalósítása érdekében létrehozott intézményi munkatársakkal való kapcsolatteremtés.

Az adatközlőkkel való kapcsolatlétesítés legnagyobb problémájaként érzékelttem, hogy számos szervezet – főleg a kárpátaljai működésűek – nem létesít honlapot, nehezen lehet hozzáférni az elérhetőségeikhez, vagy azok már elavultak, illetve ha ezek mégis adóttak, számos esetben bizalmatlanságot tapasztaltam és nem kaptam választ e-mailes megkereséseimre. Ugyanakkor pozitívként hatott, hogy azon interjúalanyok, akik viszont közreműködtek kutatásom empirikus részében, nyitottak voltak kérdéseimre, őszintén megválaszolva azokat negatív és pozitív tapasztalataikkal együttesen.

A határon átnyúló együttműködések és a határ értelmezése

A határon átnyúló együttműködés azon határ menti régiók és benne található aktorok összessége, amelyek az együttműködési tevékenységeket folytatják (Süli-Zakar 1997). A határon átnyúló kooperációk ötlete és gyakorlatban való megvalósítása a II. világháború utáni Nyugat-Európában kezdődött el az 1950-es években, és napjainkra olyan változásokon ment keresztül, hogy mára képes a határt saját fejlődésének pozitív lehetőségévé átalakítani. A határ menti területek közötti együttműködések során lehetőség nyílik arra, hogy a két terület közösen beazonosíthassa a határból fakadó potenciálokat és kihívásokat. Ez kiváltképpen releváns az EU külső határainál elhelyezkedő régiók esetében, így a kutatásban vizsgált magyar–ukrán határ kooperációinak esetében is (Järviö 2011).

Az államhatárok közvetlen közelében elhelyezkedő régiókat határ-régióknak tekintjük, amelynek határmentiségét az államhatárhoz viszonyított pozíciója és az ország központjától való távolsága determinálja (Tägil 2001). E területek történelmileg sokszor harci övezetek voltak, és később mind gazdasági, mind politikai szempontból perifériákká váltak. Ezért a határmenti területekre az elszigeteltség jellemző: távol vannak a gazdasági tevékenység és a politikai döntéshozatal központjaitól (Östhol 2001). Az európai integráció következtében a határok egyre inkább átjárhatóvá válnak és a belső piac a megjelenésével az európai országok és a városi régiók szorosabb kapcsolódását idézte elő, amelyek fejlesztésében a határ menti régiók kulcsszerepet töltenek be. Így mára a minden szempontból egyre inkább integrálódó Európa összekötő régióivá váltak a határ mentén a nemzeti szempontból perifériás területek (Van der Veen–Boot 1995).

A határon átnyúló együttműködések tárgyalásakor alapvető fogalomként jelenik meg a határ, amelyet Schmitt-Egner (2001) akadályként definiál. Az elmúlt századok történelmi eseményeinek következtében az államok katonai, adminisztratív és társadalmi-gazdasági politikái is akadályokként jelenítik meg a határokat. Ezen tényezők hátrányosan érintették a határ menti lakosságot. Ám a határon átnyúló kooperációk révén létrejövő kommunikációk a határok elválasztó szerepének leépítését szolgálják (Association of European Border Regions 2000).

A tanulmány fókuszában álló határszakasz az EU 2004-es keleti bővítését követően az EU külső határaként jelenik meg Ukrajna és Magyarország között. Ám az EU, hogy megakadályozza a 2004-es bővítés után a kelet-európai országok elidegenedését, kidolgozta az európai szomszédságpolitikát (European Neighbourhood Policy – továbbiakban ENP). Az ENP fő célkitűzése, hogy **„megakadályozza az új megosztási, elszeparáló vonalak létrejöttét a kibővített Európai Unió és szomszédjai között”** (European Commission 2004). E politika a szomszédos országok politikai, gazdasági és kulturális együttműködéseire fókuszál. Az ENP Ukrajnáról szóló országjelentése szerint a szomszédságpolitika célja, hogy *„lehetővé tegye az EU külső határának mindkét oldalán lévő partnerek számára a közös kihívások kezelését, például a határ menti térségek gazdasági és társadalmi fejlődését, a környezeti problémák, illegális bevándorlás megoldását, a hatékony határigazgatást és az emberek közötti kapcsolatok élénkítését”* (European Commission 2004). Ehhez társul a 2009-ben létrehozott Keleti Partnerség, amelynek célja az EU és a keleti szomszédjai közötti határon átnyúló együttműködések kiterjesztése (European Commission 2008).

Mindezeket egybevetve, a tanulmány középpontjában álló határszakasz kettőséget, egyszerismind látszólagos ellentmondást is hordoz önmagában. Egyrészt az EU külső határszakaszaként a határáépítés a cél; másrészt a határon átnyúló együttműködések és regionális gazdasági integrációs programok által a határok dekonstrukciója figyelhető meg (Filippova 2016). Így az EU intézményi részvételét nemcsak a regionális fejlődés differenciációjából adódó aggodalmak ösztönzik, hanem további alapvető célként jelenik meg a sok határ menti régió az egyoldalú orientációja a nemzeti központok felé, amely egyértelműen aláássa magának az integrációs folyamatnak a lehetőségét (Eskelinen–Kokkonen 1998). Így tehát a határok hidakká alakítása központi elemévé vált az EU politikájának.

A határon átnyúló együttműködések a magyar–ukrán határszakaszon a helyiekkel készített mélyinterjúk alapján

Az interjú kérdései két nagyobb kérdéscsoportba lettek tagolva. Az elsőben az adott szervezetre, intézményre vonatkozó kérdések kerültek, míg a másodikba a kérdések az együttműködések tulajdonságaira, sajátosságaira fókuszálnak. E rész többek között kitér az együttműködések létrejöttét generáló motivációkra, magára a programokra, projektekre, azok területi lefedettségére, főbb kihívásokra, finanszírozási forrásokra, a határkooperációkra gyakorolt hatásaira, valamint a jövőbeni kilátásokra is.

Jelen tanulmányban terjedelmi korlátok végett nem áll módomban minden adatközlő válaszát teljes mértékben elemezni. E mellett sok esetben az interjúalanyok – egymástól függetlenül – ismételték, megerősítették egymás válaszait. Például arra a kérdésre, hogy felhasználnak-e az együttműködések során ukrán pályázati forrásokat, a kárpátaljai eredetű szervezetektől döntő többségben nemleges választ kaptam. Vagy a jövőbeni változások tekintetében a határ mindkét oldalán lévő szervezetek a határt és az azon való átkelés körülményeinek, szabályozásainak változását emelték ki. E fejezetbe azon kérdések válaszai kerülnek bemutatásra, amelyek a lokális együttműködések intézményi keretét, illetve akadályozó tényezőit és kihívásait érintik. Az adatközlők információinak csoportosítása így vegyesen, ezen kisebb kérdéskörökhöz igazodva történik meg a következőkben.

A magyar–ukrán határ földrajzi fekvéséből adódóan a kelet-európai térben helyezkedik el, amelynek következménye, hogy a határon átnyúló együttműködések folyamata később érkezett meg, és ahol ezen kooperációk alulmaradnak a nyugat-európai térségben létrejövő együttműködésekkel szemben. Továbbá pedig egyik fő jellegzetessége e határszakasznak, hogy az EU külső határa, amely egyben kettősséget hordoz emiatt magában. Ugyanis külső határként a fizikai védelmi funkciók erősítése a cél, ugyanakkor az elidegenedést elkerülve az EU-nak Ukrajna felé fordulása is megfigyelhető több határon átívelő program, folyamat által (Filippova 2016).

A vizsgált határszakaszon létrejövő együttműködések a rendszerváltás időszakával párhuzamosan kezdődtek meg. A kormányközi szerződések aláírása lehetővé tette a két ország területén létrejövő együttműködések, amelyhez az EU támogatásának következtében a határ menti regionális kooperációk is társultak. *„Az 1990 évek elején, a rendszerváltás után pontosan ez volt a tendencia, újonnan megnyílt határok mentén jöttek létre a határon átnyúló együttműködések, mert végre felszabadultak a határok”* (Adatközlő 1). Így jött létre 1993-ban Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéket is érintve a Kárpátok Eurorégió. Ez az Eurorégió Lengyelor-

szág, Szlovákia, Magyarország és Ukrajna részvételével alakult meg, majd 1997-ben csatlakozott Románia. Létrejött egy igen színes etnikai, vallási, kulturális, társadalmi és gazdasági tulajdonságokat birtokló régiót generált, „és a Kárpátok Eurorégióval pont azt akarták, hogy egy minél színesebb, tarkább egységet összefogni; ami egy jó gondolat, mert attól, hogy ilyen színes-tarka attól még működhet, de túlságosan nagy volt az alapterülete, a népességszám meg megint csak meghaladta azokat a kereteket, ami egyáltalán adminisztrálható” (Adatközlő 1). E sokszínűség – a nagy területi és lakossági lefedettség okán – működése nem tekinthető teljes mértékben sikeresnek. „Ez volt a gondja, hogy túl nagy... nem is tudott működni, sem a méretei miatt, sem mert ahhoz valamilyen forrást kell rendelni” (Adatközlő 2). Ehhez társult még, hogy „a közigazgatási kérdésben teljesen más volt ez az öt ország” (Adatközlő 1), és „ez már az 1990-es évek végére nagyjából kiderült, hogy vagy harmonizálni kell ezt az öt országban, vagy pedig ez így nem működhet” (Adatközlő 1). Napjainkban a határ menti régiók ezen intézményesült formája nem működik aktívan: „jelenleg ez nem működik, hanem sokkal inkább magterületek alakultak ki. Arra szerintem jó volt a Kárpátok Eurorégió, hogy ha valahol meg volt a hajlandóság az együttműködésre, akkor azok magterületekként megmaradtak” (Adatközlő 1).

A határ menti területek együttműködését szolgáló másik intézményi keretrendszer e térségben a 2015-ben létrejött Tisza Európai Területi Társulás (Tisza EGTC – European Grouping for Territorial Cooperation), amelynek területi lefedettsége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére és Kárpátalja megyére (oblaszty) terjed ki. Fő céljának a következőket tűzte ki „az Európai Unió technikai és pénzügyi segítségével olyan aktív reformfolyamatok végrehajtása és mintaértékű fejlesztési övezet életre hívása Kárpátalja régióban, amelyeknek hosszabb távon tovagyűrűző hatása lehet, és pozitív változásokat idézhet elő az ukrán társadalom minden szintjén és az ukrán gazdaság egyes ágazataiban” (Adatközlő 3).

Az utóbbi években pedig az egyre gyakoribbá váló projekt alapú kooperációk is megjelennek e határszakaszon. Egyik interjúalany a következőképpen fogalmazta meg ezt: „itt az ideje egy sokkal lokálisabb határon átnyúló szerveződésnek. Ez pedig nem más, mint a projekt alapú határon átnyúló együttműködések” (Adatközlő 1). Bár a határon átnyúló együttműködések ezen formája sem új keletű e határtérségben, hiszen már az előző EU-s pályázati ciklusban is volt lehetőség, hogy csupán csak egy-egy projekt kivitelezésére pályázzanak. „Pl. nyílt kerékpárút létesítésére Vásárosnamény és Beregszász részvételével” (Adatközlő 2).

A válaszok alapján láthatóvá válik, hogy e határszakaszon nem idegen, és nem is új jelenség a határ menti területek határon átnyúló együttműködései. Fontos azonban megemlíteni, hogy az elkészített interjúk során az adatközlők is rávilágítottak arra a tényre (Adatközlő 2, Adatközlő 4, Adatközlő 5), hogy az itt végbemenő kooperációkat bár sokszor nyugat-európai intézményi mintákra próbálják létrehozni és felépíteni, gyakorlati kivitelezésükben és működésükben eltérnek e példaként álló kooperációktól. Ennek magyarázó tényezői lehetnek a helyi sajátosságok. Hiszen az európai térben sok szempontból eltérőek a határ menti régiók, így az együttműködések is különbözőek. Egyik fő meghatározó szempont a határ kialakulásának folyamata. A tanulmányban vizsgált határszakasz a trianoni szerződések okán nem jelöl etnikai határt, így a kárpátaljai oldalon is a határ menti területeken magyar nemzetiségű lakosság él. E tényező fontos szerepet játszik e határszakaszon végbemenő kooperációk során, hiszen erősíti a kulturális összetartozást, amely kapcsolat kialakítást és fenntartást generál a határ két oldalán élő lakosság között. Továbbá a Magyar Kormány felől Ukrajna felé érkező jó szomszédsági viszonyt is felerősíti, és a helyi gazdasági fejlődést is támogatja (Adatközlő 4, Adatközlő 5). Ez utóbbiak gyakorlati, fizikai megjelenése leginkább a kárpátaljai területet érintik.

A kooperációk intézményesült formáinak felmérése után, a mély-interjú következő lépéseként az együttműködések során fellépő legfőbb problémák kerültek fókuszba. A vizsgált határszakasz kettőséget hordoz magában, mert bár az európai területi integritás és az „Európa határok nélkül” koncepció gyakorlati kivitelezése végett a határok lebontása kerül előtérbe az együttműködések révén, de mint az EU külső határának részeként a fizikai határerősítés a fő cél. Ez utóbbi a határokon átnyúló kooperációk terén fontos barrier szerepet játszik: *„itt a határ az nagyon nehéz dolog”* (Adatközlő 2). Sokszor *„az egyszerű kis mindennapi gyakorlati dolgokon buknak ki a határnak a problémái”* (Adatközlő 6).

A fizikai határok és az ellenőrzési rendszerek megléte fennakadásokat eredményez a határátlépés során, amely további problémákat és akadályokat generál az együttműködések folyamatában. Az interjúfelvétel során minden adatközlő megemlítette a határon való átkelés nehézségét, és problémaként determinálta azt. *„Az emberek, előadók áthozatala is nehézség, tehát például az előadókat nagyon leterheli az, hogy 2-3 órát kell állni a határon, és akkor még utána előadást is kell tartani”* (Adatközlő 6). *„Egy teljesen kiszámíthatatlan dolog, hogy a határon mennyi idő alatt lehet átmenni. És bármikor, amikor a kárpátaljai kollegák jöttek, nekik mindig*

nagyon rá kellett számolni a dolgot. Adott esetben egy plusz költséget is jelent, mert nekik már előző nap ide kell jönniük, hogy másnap biztosan itt lehessen velük találkozni” (Adatközlő 7). Tehát e határszakaszon végbemennő kooperációk során legproblémásabb a fizikai határ megléte. Ezen kívül nehézségként jelenik meg az eltérő közigazgatási rendszer (Adatközlő 1), a szakemberhiány (a kárpátaljai adatközlők ezt jobban kihangsúlyozták), a nyelvtudás hiánya (Adatközlő 7, Adatközlő 8) és az infrastrukturális hiányosságok (Adatközlő 2, Adatközlő 10).

Konklúzió

A tanulmány fókuszában álló határszakasz egy izgalmas vizsgálati terület, hiszen két olyan nemzetállam határát jelöli, amelyek napjainkban eltérő pozíciókat töltenek be politikai téren az európai térben. Mindez pedig a határ funkciójában is megjelenik. Hiszen az egyik oldalról ott van Magyarország mint EU-s tagállam, amelynek a keleti tér felé védenie kell a saját és az EU területét is a fizikai határ fenntartásával. A másik oldalról pedig ott van Ukrajna mint posztszovjet állam, aki szuverenitását védelmezve szintén komoly törvénykezéseket konstruál határainak védelmére nézve. Így mindkét oldalon saját területét védelmező állam található. Ugyanakkor mindkét területi egység próbál egymáshoz közeledni a nemzethatáron átívelő együttműködések és programok által.

A vizsgált területen az együttműködések már a rendszerváltás idején elkezdődtek. Az interjúalanyok elmondásai is megerősítették azt a tényt, hogy az 1990-es évekbeli határnyitások megerősítették a lehetőséget a kelet-európai térben is az államhatárokon létrejövő kooperációkra. A helyi emberek e lehetőséggel élve próbáltak közös célokat megvalósítani az Eurorégió mint határon átnyúló együttműködési intézményi keret között. Az idő előrehaladtával, az együttműködések fejlődésével és az EU támogatási rendszerének változásával azonban eljutottak arra a felismerésre, hogy a sikeres kooperációkat kisebb szinteken, akár projektalapokon kell megszervezni. Így napjainkban sokszor az Eurorégiós forma helyett a határ két oldalán lévő civilszervezetek, települések közötti projekt alapú együttműködésekre fókuszálnak.

A kooperációk kereteinek változásai azonban nem hozták meg a sikeres, gördülékeny, problémamentes lebonyolítást. Mind a 17 interjúalany információja alapján a legnagyobb kihívásokat a fizikai határok meglétéből felmerülő problémák jelentik, amelyek tovagyrúzó hatásokkal is járnak. Például többletköltséget eredményeznek. Ugyanakkor nagy gondot okoznak a perifériás területekre jellemző tulajdonságok, mint például a hiányos inf-

rastruktúra, a szakember-elvándorlás és -hiány, amelyek kihívásokat jelentenek az együttműködések megvalósításában. Azonban ezen tényezők nem csupán a sikeres helyi kooperációktól függnek, hanem egy sokkal összetettebb, magasabb (akár állami) szinteken is érdekelt fejlesztési eszközökre lenne szükség ezek javítása érdekében. Ugyanakkor mindezek tekintetében a válaszadók nem látnak, nem remélnek a közeljövőben változást e térségben.

Irodalom

- Association of European Border Regions (AEBR) 2000: Practical Guide to Cross-border Cooperation. Third Edition 2000. European Commission, 405 p. https://www.aebr.eu/files/publications/lace_guide.en.pdf
- Eskelinen, H. – Kokkonen, M. 1998: Getting into Line with the European Regime - Programmes of Transborder Cooperation on the Finnish-Russian Border.
- European Commission 2004: Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy Paper. 35p. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf
- European Commission 2008: Eastern Partnership, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. 30 p. <http://eapereg.org/attachments/article/198/EaP%20Brussels%202008.pdf>
- Filippova, O. 2016: Reconceptualisations of Borders in Post-Soviet Ukraine: Between EU Regulations, the Soviet Legacy and Internal Political Strife. In: Liikanen, I. et al: The EU's Eastern Neighbourhood: Migration, Borders and Regional Stability. Routledge, pp. 65–78.
- Järviö, P. 2011: Implementation of EU external border cooperation after 2013, particularly on borders with the Russian Federation. Ministry of Foreign Affairs of Finland. 40p.
- Östhol, A. 2001: Cross-border Co-operation in the Making of the Öresund Region. In: Persson, H.-Å. – Inge E. (eds.). Border Regions in Comparison. Five lectures from a Conference held 4th of May 2000 at Malmö University. Häften för Europastudier, nr.2. Studentlitteratur, pp. 20–30.
- Schmitt-Egner, P. 2001: Cross-Border co-operation (CBC) among European regions in different perspectives. In: Persson, H.-Å. – Inge E. (eds.). Border Regions in Comparison. Five lectures from a Conference held 4th of May 2000 at Malmö University. Häften för Europastudier, nr.2. Studentlitteratur, pp. 65–85.
- Süli-Zakar, I. 1997: Határon átnyúló kapcsolatok. – In: Buda M.–Kozma T. (Szerk.) Határmenti együttműködés a felsőoktatásban. Acta Paedagogica Debrecina XCVI., Debrecen, pp. 13–65.
- Tägil, S. 2001: Regions in Europe – a historical perspective. In: Persson, H.-Å. – Inge E. (eds.). Border Regions in Comparison. Five lectures from a Conference held 4th of May 2000 at Malmö University. Häften för Europastudier, nr.2. Studentlitteratur, pp. 11–19.
- Van der Veen, A. – Boot, D.J. 1995: Cross-border cooperation and European Regional Policy. In: Eskelinen & Snickars (eds.) Competitive European Peripheries, Springer-Verlag Berlin. pp. 75–94.

ÖSSZENŐ, AMI ÖSSZETARTOZIK. A TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KAPCSOLATOK REKONSTRUKCIÓJA KÉT IPOLY MENTI FALUBAN A FOLYÓ SZEMKÖZTI OLDALÁN

Samu István¹ – Kulcsár László^{1,2}

¹Soproni Egyetem

²Institute of Advanced Studies Kőszeg (iASK)
guttai.samu.istvan@gmail.com, kulcsar.laszlo@uni-sopron.hu

Abstract

THE PROCESS OF RE-JOINING RECONSTRUCTION
OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN TWO HUNGARIAN VILLAGES
ALONG THE IPOLY RIVER AFTER JOINING THE EUROPEAN UNION

Samu, István–Kulcsár, László

After 1920 the Ipoly river has become country border between Hungary and Slovakia. Villages that were organically linked to each other cut off the social and economic connections for almost a hundred years. The study explains how the human, social, and economic relationships were reconstructed on both sides of the Ipoly river between the two villages, Ipolyhídvég and Drégelypalánk after joining the European Union.

Keywords: Border study, cross-border culture, social and economic connections

Bevezetés

Mivel az 1990-es években létrejött „határok nélküli világ” víziója nem sokkal később látványosan összeomlott, a határtérsegi tanulmányok¹ az elmúlt évtizedben erőteljesebben a geopolitika, regionális tudományok, a szociológia és a kulturális antropológia érdeklődésének középpontjába kerültek. Több okra vezethető vissza ez a jelenség. Így például a világban történő geopolitikai változásokra, konfliktusokra, másrészt az Európai Unió keleti bővítése következtében megváltozott határviszonyokra. Ezek között is különösen jelentős tényezők a száz évvel korábban történt, főként a Magyar Királyságot érintő területi változások, köztük a magyar és a szlovák határkérdések. Mindezek a tényezők azt jelzik, ahogyan Kolossov és Scott (2013) megjegyezték, a határok nem állandó intézmények, hanem inkább véget nem érő folyamatok termékei. A következő tanulmányunkban megvizsgáljuk a szociológia és a kulturális antropológia megközelítésével egy, az Ipoly folyó menti magyar–szlovák határmenti kistérség kapcsolatrendszerének alakulását az Európai Unióba belépés előtt és után.

¹ Borderland studies, border studies.

Szakirodalmi háttér

Wilson és Donnan (2012) által szerkesztett kötet a határtérségi tanulmányokról több mint hatszáz oldalon tárgyalja a témakör érdeklődési körébe tartozó jelenségeket. Ez a terjedelem önmagában is jelzi, milyen sokrétű kérdéskörrel van szó, és milyen sokrétű tudományos megközelítés lehet adekvát a határmenti térségek elemzésénél. A határtanulmányok több típusba sorolhatók. Beszélhetünk regionális, határon átnyúló gazdasági kapcsolatokról, együttműködésekéről, amelyeket az Európai Unió az eurorégiók keretében egy időben erőteljesen szorgalmazott, különösen a keleti bővítés után. Szólhatunk az egyenlőtlenségek vizsgálatáról, amely megközelítés a gazdasági, földrajzi nézőpontot kibővítette az etnikai, kulturális dimenziókkal (Szczepański 1998), de beszélhetünk a határ mint konfliktustényező jelentőségéről is. Külön típust jelent a határtanulmányoknak az a csoportja, amely azzal foglalkozik, hogy a többnyire erőszakos módon újrarájzolt határ, amely nemzeteket, népcsoportokat és az általuk képviselt kultúrákat szakított szét, és többnyire a politikai retorikáknak ellentmondóan erőltetett asszimilációra próbálta kényszeríteni az ott élő embereket, milyen folyamatokon ment keresztül. Az erőltetett asszimilációra természetes ellenlépésként az anyaországi segítségekkel, saját intézményépítéssel, a kapcsolataik szorosabbá tételével igyekeztek reagálni. Ebben a helyzetben az identitás veszélyeztetésére adott válaszként a történelmi, kulturális események, személyek szerepének aktivizálódása következett be a közösségekben, a köztudatban (Scott 2012). Láthatjuk ennek reprezentációit, köztük a szimbolikus térfoglalásokat és „ellen térfoglalásokat”, mint például a Štúr-szobor felállítása körüli konfliktust Párkányban. Az elszakított területek elvesztették addigi gazdasági, társadalmi kapcsolataik jelentős részét. Több esetben ennek a gazdasági, kulturális háttérnek elvesztése a perifériára való sodródást is eredményezett. Ez a periférikus vagy félperiférikus helyzet a rendszerváltozás után is komoly hatást gyakorolt a fejlesztési lehetőségekre (Pásztor 2012). Ebben a helyzetben jelent meg új elemként az Európai Unió szabályozása, amely a belső határok megszüntetésére irányult. A nagy várákozásokat tartalmazó eurorégiók többsége mára kiüresedett, főként a keleti bővítés által érintett országokban. Jaschitz (2017) elsősorban az Európai Területi Társulások szerepét ítélte reménykeltőnek az eurorégiók helyett, bár ezen a területen is együttműködési problémákról számolt be. Az azonos nyelv és kultúra előnyt jelent az együttműködések területén Jaschitz szerint, de más kutatási eredmények azonban ellentmondásosak. Knotter (2002–2003) „határparadoxon”-nak nevezte azoknak a tényezőknek az összességét, amelyek hátráltatják a határon átnyúló együtt-

működéseket, mint például az eltérő jogrendszer, életszínvonal, árrendszer, az eltérő nyelv és kultúra, az eltérő módon megítélt és megélt történelem. Mindamellett arra is felhívta a figyelmet, hogy ezek az egyenlőtlenségek bizonyos előnyökkel is járnak az érintettek számára, például a bevásárlásoknál, szolgáltatásoknál, a szociális és kulturális kapcsolatok területén. Frątczak-Müller és Mielczarek-Żejmo (2016) hasonlóan mint Jaschitz, szkeptikusan ítélték meg az eltérő nyelvi közösségek együttműködési hajlandóságát az általuk vizsgált eurorégióban a német–lengyel határtérségben, főként az eltérő kultúra és az eltérő „megélt történelem” következtében. A schengeni övezetbe való tartozás, a határok nyitottsága nem szünteti meg a határokat az emberek tudatában, gondolkodásában. Erre hívta fel a figyelmet az eurorégiók elemzésénél Matusková et al. (2018), mivel ez a tudati változás hosszú időt igényel. Mint láttuk, igen mélyen élnek még az emberekben a kulturális különbségek, az előítéletek, az idegenkedés történelmi gyökerei a határmenti együttműködések vonatkozásában is. *Vajon ugyanilyen mélyen élnek és életképesek lehetnek még az azonos kultúra és identitás összetartó, pozitív elemei is a hosszú mesterséges különválás után?* Ez a kérdés motiválta kutatásunkat, azaz, vajon a történelem jelentős fordulói során – a Nagy Háborútól az EU-tagság által előállott új szituációig – az események sorozata hogyan hatott az emberi, gazdasági, kulturális mindennapi kapcsolatokra, a kapcsolatok fennmaradására, újraéledésére az azonos kulturális, történelmi bázissal rendelkező, de egy mesterségesen létrehozott új határral elválasztott településeken.

A határtérségek viszonyát az együttműködések szemszögéből vizsgálta többek között Martinez (1994). Ismert tipológiáját sok szerző használta, például Ilyés (2003), Wróblewski (2013), Hardi (2017), és többen is kiegészítették az évek során. Martinez a határmenti térségek viszonyát négy típusba sorolta. Az első típusra a (1) a határmenti térségek elidegenedett, alapvetően konfliktusos, elzárkózó viszony jellemző, amely részben az eltérő nyelv, kultúra és történelem következtében és a két állam ellenséges viszonyán alapul. Ebben a típusban gyakran megfigyelhető a határok közötti mozgás ellehetetlenülésére irányuló törekvés. Az együttműködést „támogató” politikai retorika hátterében komoly ellenérdekeltségek, sokszor frusztrációk húzódnak meg. A második típus (2) az egymás mellett lévő határtérségek típusa, amelyek között elsősorban a mindennapi életet könnyítő érzelmi, kulturális kapcsolatok léteznek. A harmadik típust (3) a kölcsönös egymásrautaltság jellemzi. A kulturális és a gazdasági, szociális kapcsolatok kiépültek, s ez különösen fontos a hátrányos helyzetű településeken. A negyedik típus (4) az integrált határtérség, ahol a legfontosabb

jellemző az emberek, szolgáltatások, termékek, tőkék szabad áramlása, a kölcsönös előnyök biztosítása érdekében. Martinez tipológiájának dinamizmusát esetünkben az adja, hogy modellezhetők az egyes típusok átalakulásának folyamatai a történelem során.

A kutatási terep és módszer

Kutatásunk helyszínei az Ipoly folyó mentén található Ipolyhídvég és a vele szemközt elhelyezkedő Drégelypalánk falvak voltak. Ipolyhídvég lakosságának száma 2011-ben 633 fő volt, amelyből 79% magyar nemzetiségű. Drégelypalánk lakosainak száma 2019-ben 1 459 fő, 91% magyar nemzetiségű. A két falu 1920 előtt az *integrált térség* martinezi kategóriájába tartozott, bár határjelleg nélkül. Ez azt jelentette, hogy családi, társadalmi, gazdasági, kulturális kapcsolatai igen intenzívek, komplementer jellegűek voltak már a középkortól kezdve. A két települést komoly forgalmat bonyolító híd kötötte össze, s ennek az átkelőhelynek gazdasági és katonai jelentőségét már a török hadvezetés is felismerte (1. kép)².

1. kép

Ipolyhídvég és Drégelypalánk (Palánka) képe, 1617

² Ipolyhídvég és Drégelypalánk – Houfnagel, 1617. Csáky K. repr.

A képen látható a két települést összekötő híd, amely modern formájában a 2. világháború végéig funkcionált, összekötötte az embereket, kultúrájukat, gazdaságaikat a folyó két oldalán. A 2. képen látható a köhíd a harmincas évekből, amely a háború pusztulásának esett áldozatul. A szociológiai-antropológiai kutatás egy falukutató tábor keretében, két ütemben 2018–2019-ben valósult meg a két faluban.³ Mélyinterjúk (24 db.) készültek és személyes kérdőíves felmérés (252 db.) történt.⁴ Az adatokat IBM SPSS 26. programmal dolgoztuk fel.

Kapcsolatok régen és most

A két falu közös életébe durván beavatkozó politikai folyamatok, köztük az Ipoly országhatárrá válása akár meg is szüntethette volna a két falu organikus egységét. Kilátástalanná tehetné volna a kapcsolatokat, az együttműködés újraéledését. A frusztrációval küzdő többségi nemzet elitcsoportjai hajlamosak az ilyen „megoldásokra”, például a lakosság belső arányait megváltoztató betelepítési politikai akciók révén. Kutatásunk eredményei azonban azt mutatták, hogy a két település között évszázadok alatt kialakult együttműködés, egymásrautaltság szilárd bázist jelentett a komplexebb együttműködés újraéledésére (1.táblázat).

1. táblázat

Emberi kapcsolatok a két falu lakosai között (%)

Rokoni és baráti kapcsolatok létezésének időbeni alakulása	Rokoni kapcsolatok	Baráti kapcsolatok
régen és most is	48,4	52,2
csak régen	10,3	10,0
csak most	2,4	14,7
nincsenek	38,9	23,1
Összesen	100,0	100,0

Forrás: saját kutatás

A megkérdezett emberek fele a másik faluban rokon és a baráti kapcsolatokkal régen is rendelkezett, és ma is rendelkezik. A két falu lakosai tehát nagyon kötődnek egymáshoz. Új rokon kapcsolatok kialakulásához

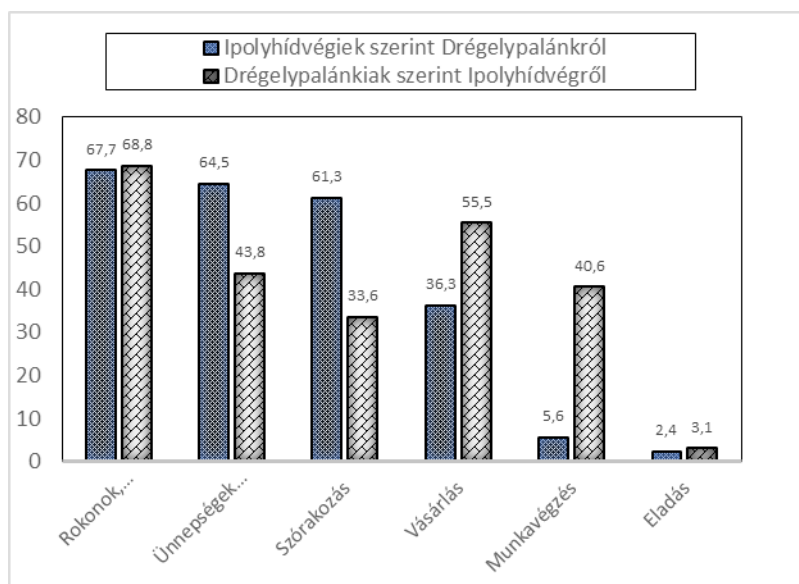
³ A kutatótábor megrendezését és lebonyolítását a Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatta.

⁴ A táborban miskolci, budapesti, soproni és nyitrai egyetemisták vettek részt a szerzők irányításával. Külön köszönet Sipos Éva tanárnőnek.

talán még nem volt elég idő, de mindenképpen figyelemreméltó, hogy az új baráti kapcsolatok kiépülése jelentős mértékben már megkezdődött. Az ipolyhídvégiek havonta átlagosan 2,4 alkalommal mennek át a másik oldalra, a drégelypalánkiaknál ez az átlag havonta 2,0 alkalom. Ezek a számok elég gyakori kapcsolattartást jelentenek. A megkérdezettek 20,5%-a havonta 3 vagy több alkalommal kel át az Ipolyon a szomszéd településre.

1. ábra

Vélemények a látogatás motívumairól (%)

Forrás: saját kutatás

Az 1. ábra (forrás: saját kutatás) mutatja, hogy az ipolyhídvégiek szerint a másik faluból elsősorban a kapcsolatok, az együttlétek miatt járnak át hozzájuk. A drégelypalánkiak az említettek mellett a vásárlás és a munkavégzés motívumait említették. A másik oldalról vizsgálva az átjárás motívumait, ugyanazt a sorrendet kaptuk. Az ipolyhídvégiek saját látogatási motívumaiként is ugyanolyan mértékben sorolták fel indokaikat, mint ahogyan őket a drégelypalánkiak jellemezték. A helyzet fordítva is hasonló volt, tehát a másik falu róluk szóló jellemzése szinte ugyanaz volt, ahogyan saját magukat jellemezték a látogatások motívumait illetően. Az egyező vélekedések a két falu kialakult és reálisan értékelt kapcsolatrendszerét jelenti. Másoldalról az is igen lényeges, hogy a település saját reprezentációja a kapcsolatok motívumai illetően egyezik a másik település róluk alkotott reprezentációjával.

Ez az egyezés lényeges feltétele az organikusan szerveződő együttműködéseknek, mivel jelentős feszültségforrásokat küszöböl ki.

A híd már nincs „túl messze”

A 2. világháborúban felrobbantott és azóta újjá nem épített híd igen komoly problémát jelentett a két falu kapcsolatában. A megszokott érintkezések a folyó országhatárrá válásával az egész Ipoly mentén szétszaggatták a hosszú évek, évszázadok alatt organikusan kialakult kapcsolati hálókat, amely hátrányosan érintette a gazdaságot, s rövid idő alatt perifériává minősítette a térséget.

2. kép

A régi híd, ami összekötötte a két települést

A mélyinterjúkból kiderült, hogy az emberek talán a legnagyobb problémának a folyó két oldalán lévő magyar közösségek szétszakítását és az ezzel járó emberi, családi, közösségi hátrányokat tartják. A két falu közösségének organikus kapcsolata viszont nem enyészett el az elmúlt száz évben. Az első időben igyekeztek kihasználni az illegális átlépés, látogatás, egymás közötti kereskedelem lehetőségeit (lásd Knotter „határparadoxon” kategóriájánál leírtakat). A martinezi tipológiában ez az állapot legközelebb a második típushoz állt. A schengeni szabályozás életbelépése után a két falu

közössége az önkormányzatok támogatásával önállóan megteremtette a kapcsolatok újraéledésének az egyik, talán a leglényegesebb feltételét, azaz *a két falu lakosai maguk, minden államigazgatási vagy határrendészeti engedély nélkül hidat építettek*, megteremtve tehát azt a lehetőséget, hogy a két falu lakossága szabadon, sok kilométer kerülő út nélkül átjárjon egymáshoz. Ez a cselekmény – jogilag legalábbis – kétséges volt, de szociológiai és antropológiai szempontból különleges jelentőségű. A híd az összetartás jelképe lett a két falu számára. Egyes ünnepeket (karácsony, szilveszter stb.) közösen ünnepelnek a hídon és környékén (lásd 3. kép). Ez az időszak a harmadik martinezi típusnak felel meg, közelítve a 4. típushoz. Egyben azt is jelzi, hogy ez a tipológia nem nélkülözi a dinamikát. A jövő dönti majd el, hogy hogyan fejlődik tovább a negyedik típus felé a két település kapcsolata. A hivatalos, új közúti híd felépítése az elkövetkező 1-2 év alatt megvalósul a két ország közös finanszírozásában és az Európai Unió támogatásával. Az új, hivatalos közúti híd felépítésének az emberek nagy többsége (Drégelypalánk: 92,8%, Ipolyhídvég: 79%) szerint nem lennének hátrányos következményei.

3. kép

Szilveszteri ünnepi találkozó a „szeretet hídon”⁵

⁵ A képeket az Ipolyhídvégi Önkormányzat bocsátotta rendelkezésünkre.

Azok, akik hátrányokat is jeleztek, azok többsége a megnövekedett forgalom negatívumait (például zaj, zsúfoltság, „bűdösség”) említették, de sokan mondták a bűnözés, lopás valószínű növekedését is elsősorban a cigányok könnyű átjárása miatt. De vajon mi lenne a haszna az emberek szerint a híd helyreállításának? Erre a kérdésre a választ a következő ábra adja meg (2. ábra). Mindkét településen a megkérdezett emberek ugyanazt a két szempontot emelték ki, mégpedig a közlekedés változását és az emberi kapcsolatok fejlődését. Az ipolyhídvégiek közül sokan még a munkalehetőségek bővülését is várják. Az orientáció, mint száz évvel ezelőtt, most is Magyarország felé mutat.

2. ábra

Az új híd pozitív hatásainak megítélése (%)

Forrás: saját kutatás

Látható tehát, hogy a két település lakossága igen nagy fontosságot tulajdonít minden olyan változásnak, amely újraéleszti korábbi családi, baráti kapcsolatrendszerüket, természetesen figyelembevéve a társadalom és a gazdaság változásait.

Irodalom

Frątczak-Müller, J. – Mielczarek-Żejmo, A. 2016: Cross-border partnership – the impact of institutions on creating the borderland communities (the case of Spree- Neisse-Border Euroregion), *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 29:1, 77–97.

- Hardi, T. 2017: Asymmetries in the Formation of the Transnational Borderland in the Slovak-Hungarian Border Region. In: Boesen E; Schnuer G (szerk.) *European Borderlands: Living with Barriers and Bridges*. London; New York: Routledge, 2017. pp. 176–192.
- Ilyés, Z. 2003: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Akadémiai Kiadó Budapest.
- Jaschitz, M. 2017: Területi folyamatok innen és túl. Magyar határ menti együttműködési körkép. *Falu – Város – Régió*. 118–129.
- Knotter, A. 2002–2003: The border paradox. Uneven development, cross-border mobility and the comparative history of the Euroregion Meuse-Rhine. *Fédéralisme Régionalisme - Volume 3*.
- Kolossov, V. – Scott, J. W. 2013: Selected conceptual issues in border studies. *Modelling and benchmarking of borders*. Belgeo. 1.
- Matušková, A. – Preis, J. – Rousová, M. 2018: Quality of Life and Cross-Border Relations in Selected Czech Euroregions. In: T. Havlíček et al. (eds.) *Borders in Central Europe After the Schengen Agreement*, Springer. 179–196. p.
- Pásztor, Sz. 2012: A tér és a közgazdaság-tudomány kapcsolatának korlátjai a határmenti területek kutatásában. *Competitio*. 11. 1. 98–116.
- Scott, J. W. 2012: European Politics of Borders, Border Symbolism and Cross-Border Cooperation. In: Wilson, T. M. – Donnan H. (eds) *A Companion to border studies*. Blackwell Publishing Ltd Oxford.
- Szczepański, M. S. 1998: Cultural Borderlands in Sociological Perspective (The Case of Upper Silesia). *Polish Sociological Review*, No. 121 pp. 69–82
- Wilson, T. M. – Donnan H. (eds) 2012: *A companion to border studies*. Blackwell Publishing.
- Wróblewski, Ł. 2013: New approach towards research in cross-border region. *Working Papers Faculty of International Business and Economics Poznan University of Economics WP/2013/9*

SZIMBOLIKUS HARCOK A KÁRPÁTOK ÁTJÁRÓIBAN

Szalkai Gábor

*Eötvös Loránd Tudományegyetem
hajnalihegy@gmail.com*

Abstract

SYMBOLIC FIGHTS IN THE PASSES AND CROSSES OF THE CARPATHIANS

Szalkai, Gábor

On the former border of historical Hungary in the Carpathians there are several passes and crosses which became more and more symbolic places. In the article there were investigated about four passes and crosses in the Northeastern- and Eastern-Carpathians in Ukraine (Passes of Uzsockij and Vereckij) and in Romania (Crosses of Ghimeş and Uz). The questions were what kind of symbols were erected by the nations in this places and what their roles are.

Keywords: *Trianon, symbolic places, Hungary, Ukraine, Romania, the Carpathians*

A Kárpátok mint a történelmi Magyarország határa mind az első, mind a második világháború során súlyos harcok színhelye volt. A hegyvonulat itt vizsgált, ma Ukrajnában és Romániában található részei, az Északkeleti- és Keleti-Kárpátok – egy rövid szakaszt kivéve – az I., majd a II. világháborút követően is elvesztették országhatár szerepüket, jelenleg csak az országok belső közigazgatási határai futnak itt. Az emlékezés helyeiként azonban továbbra is kitüntetett a szerepük, több fontos hágóban és szorosban olyan mentális határként élnek tovább, melyek nemcsak a magyar, ukrán vagy román, de a háborúkban részes többi nemzet emlékhelyeivé is tették e pontokat. Ezen emlékhelyek története, célja, szimbolikája meglehetősen eltérő, s vannak köztük olyanok, melyek nem csak a megemlékezés, de a szimbolikus harcok, sőt egyes esetekben újra valódi harcok színtereivé is váltak az elmúlt időszakban.

Tanulmányomban négy olyan egykori határpont, az Ukrajnában fekvő Uzsoki-hágó és Vereckei-hágó, valamint a Romániában fekvő Gyimesi-szoros és az Úz-völgye szimbolika történetét vetem össze, melyek a világháborúk során mind kitüntetett szereppel bírtak, jelen kori történetük azonban eltérő.

Uzsoki-hágó

Az Uzsoki-hágó az I. világháborúban Magyarország a harcok által egyik legerősebben érintett területe volt. 1914 őszétől 1915 tavaszáig intenzív harcok zajlottak a térségben, maga a hágó nyolc alkalommal cserélt gazdát az osztrák-magyar és az orosz hadsereg között. Szintén jelentős harcok zajlottak itt a II. világháború során is, de ebből az időszakból elsősorban a

közös lengyel–magyar határ megteremtése kapcsán vált híressé az átkelő. Mindezen események megjelennek a hágó mai szimbolikájában is, melynek egyébként – valamennyi kárpátaljai hágó közül a leginkább – Kárpátalja (ukránul Kárpáton túli terület) és a Lvivi terület határáként – ma is „antik”, országhatár jellege van az ott lévő, sorompóval biztosított belső ellenőrzési pontnak köszönhetően. Az ellenőrző pont mindkét oldalán található emlékhely, melyek közül mind a hágótól való távolság, mind a turisztikai beágyazottság miatt a kárpátaljai oldalra esik a fókusz.

A parkolóval, pihenőkkel felszerelt kárpátaljai oldalon a látogatót többnyelvű, az „Uzsoki Nemzeti Természeti Park” által felállított, összesen 10 db ukrán és angol tájékoztató tábla várja, melyek többnyire kiegyensúlyozott tájékoztatást nyújtanak a terület történelméről is. Ezekkel szemben, az út másik oldalán található két emlékhely, az orosz hadsereg által emelt I. világháborús közös emlékmű, mely több száz katona tömegsírját rejt. A 2000-es évek közepén még csak orosz és magyar nyelvű eredeti emléktáblákat később ukrán és német nyelvűvel egészítették ki, majd 2015-ben egy cseh, később pedig egy horvát emléktáblát is avattak az érintett országok honvédelmi kötődésű szervezetei. Ezzel szemben a II. világháborús emlékmű csak ukrán és orosz nyelvű, és csak a szovjet hadsereg harcosainak állít emléket. Az I. világháborús sírkertben találjuk a háromnyelvű (magyar, lengyel, ukrán), a lengyel-magyar kapcsolatnak emléket állító táblát, mely arra emlékeztet, hogy Lengyelország II. világháborús megszállását követően a közös határszakaszon Magyarország több mint 100 ezer lengyel menekültet fogadott be.

A hágó túloldalán egyetlen emlékmű és a hozzá tartozó információs tábla található csak, kissé távolabb, mintegy 600 méter távolságban. A kizárólag ukrán nyelvű emlékhely az I. világháborúban elesett, egyébként akkor még az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékében harcoló szicsgárdistáknak állít emléket. Mivel a szicsgárdistákat a szovjet történelemírás ellenségnek tekintette, így csak a rendszer lazulásával, 1990-ben készülhetett el a nekik emléket állító emlékmű az első ütközetük színhelyén. Ez az emlékmű, bár megjelenésében a hágóban található I. világháborús emlékművet idézi, szimbolikájában és mondanivalójában azonban Ukrajna dicsőségét és felvirágoztatását élteti.

Vereckei-hágó

A Vereckei-hágó a magyar nemzet, a nemzeti tudat egyik legmeghatározóbb földrajzi szimbóluma, a honfoglalás jelképe. Ugyanakkor, bár ez Magyarországon nem ismert, az ukrán nemzet számára is növekvő jelentőségű

a hágó, melyre az ukrán narratíva, hasonlóan a magyarhoz, egyre inkább a független saját állam megteremtésének egyik első, igazi tragikus eseményének helyszínéként tekint.

Verecke ilyen értelemben nem hadtörténeti emlékhely, hanem ennél több, és egészen 2019-ig, az úz-völgyi eseményekig a teljes Kárpát-medence leginkább és leghosszabb időn át támadott magyar emlékhelye volt. Itt a szovjet, majd az ukrán emlékezet fizikailag is kiszorította a magyar emlékhelyet, mely 1881-től 1966-ig állhatott eredeti helyén. Egyes vélekedések szerint azért maradhatott olyan sokáig a helyén az emlékmű, mert a szovjet hatalom a magyar obeliszken lévő Salamon pecsétje pentagramot vörös csillagnak vélte (http://www.muemlekem.hu/magazin/opusztaszer_emlekpark_vereckei_emlekmu).

Az új emlékmű állítására csak az ukrán hatalomváltás után kerülhetett sor, mely egyben – az időközben magyar revizionista feliratokkal is kidekorált – vereckei szovjet emlékműveket is elsöpörte. A 90-es évek közepén indult kezdeményezés azonban a millicentenárium évére az ukrán nacionalista támadások keresztútjába került, és 1996 és 2008 között csak egy negyedig kész emlékmű állhatott a gerincen, a hágótól kissé távolabb, melyet így is, és az átadás után is számos alkalommal rongáltak meg ukrán nacionalisták (például MTI 2008a). Az emlékhely felértékelődését jelzi, hogy az első avatást még csak a megyei főmérnök és alispán, a másodikat már az igazságügy miniszter végezte, míg a negyedik, az új emlékművet a magyar és az ukrán köztársasági elnök avatta volna közösen 2008 márciusában (Név nélkül 1881, <http://www.muemlekem.hu/hatareset/show/1953>, Független hírügynökség 2008). A viszony feszültté válása miatt ez azonban elmaradt, és ugyanezen év júliusában végül „csak” a két nagykövet volt jelen az avatáson (MTI 2008b). A magyar emlékműnél semmilyen szöveg nem tájékoztat arról, hogy mit lát az arra járó, amely sok ukrán turistát téves, negatív következtetés levonására ösztönöz. A későbbi években kalandos körülmények között előkerült az eredeti emlékmű, majd minden darabja is, melyet nem eredeti helyén, hanem Ópusztaszeren avatott fel 2015-ben a magyar országgyűlés elnöke (Kovács 2015).

A 2008-as magyar avatással egy napon, a hágóban Kárpátalja kormányzója avatta fel a szicsgárdisták kupolás emlékművét (MTI 2008b), akiket az ukrán fél akkori álláspontja szerint 1939-ben itt végeztek ki a magyar honvédek. Később az ukrán fél több éven keresztül kutatta a kérdést, és a 2017-ben a kupolás emlékmű mellett felszentelt katonai temető-

ben újratemették azt a 22 szicsgárdistát, akiknek a holttestét megtalálták a Kárpátokon kívüli falvakban. A felállított, több elemében megkérdőjelezhető négy nyelvű (ukrán, angol, lengyel, magyar) emléktábla tanulsága szerint a magyar hadsereg csak megkínózta az elfogott gárdistákat, kivégzésük a lengyel katonák számlájára írható. Ugyanezen év decemberében még egy avatás történt Vereckén, a honfoglalási emlékmű oltárkövét harmadjára kellett újra készíteni és felszentelni a folyamatos rongálások következtében (MTI 2017).

Gyimesi-szoros

Északról délre haladva a következő vizsgált, egykori határpont a Gyimesbükk és Palanca közt fekvő Gyimesi-szoros. Eltérően a Kárpátok Ukrajnába eső szakaszától, mely mindenhol vízvásztó gerinc is, a Kéleti-Kárpátokban az országhatár több esetben a főgerinctől keletre haladt. Vagyis mind Gyimesben a Tatros, mind tőle délebbre az Úz mentén is völgyi helyzetben találjuk a történelmi határt. Ennek Gyimesbükk esetében az a jelentősége, hogy a Tatros völgye régóta jól járható útvonallá bővült, és a korábbi határon számos olyan műemlék jellegű épület állt, melyek alkalmasak voltak a történelmi múlt bemutatására. Helyi és magyarországi összefogással 2008-ban kezdődött el az a tudatos turisztikai és történelmi örökségépítési program, melynek során Gyimesbükköt az ezeréves határ új szimbólumává és turisztikailag is eladható programmá tették. A vasúti őrház, a Kontumáci kápolna felújítása és az egykori vesztegzárépület emlékhellyé alakítása mellett a Deáky-féle panzió is megújult, és Sebő Ödön szobrának idekerülésével egyben katonai emlékhellyé is vált. Bizonyos helyeken magyar, román, angol és német információs táblák tájékoztatnak a látnivalókról, azonban más pontokon kizárólag magyar nyelvű információkat olvashatunk. Az éveken át zajló tudatos fejlesztésre 2012-ben a román fél is reagált, és az egykori határ túloldalán, de csak néhány száz méterre az őrháztól, az 1921-től létező Rebreanu-sír és a szovjet katonai emlékoszlop mellett új emlékhelyet létesítettek. Ennek fő üzenetét Nicolae Titulescu, a két világháború közti Románia egyik külügyminiszterének szavai fejezik ki: „Románia Erdély nélkül nem lehet egész, Románia áldozatok nélkül nem lehet nagy.” Míg tehát az erdélyi oldalon a Magyar Királyság emlékeztetét, a honvédő harcokat, az egykori határ láthatóvá tételét állították középpontba, addig a moldvai oldalon a román egyesülést és Erdély Romániához csatolását tartják a legfontosabbnak (Szalkai 2017).

Úz-völgye

Úz-völgye a magyar háborús hadviselés egyik szimbolikus helyszíne. A térség, ahogyan az erdélyi Kárpátok többi átjárója is, 1916. augusztus végén, Románia átállásával vált hadműveleti területté, s tartottak a harcok a következő évig. Ekkor a háborús áldozatok miatt kellett létrehozni az úz-völgyi katonatemetőt. Az egykori határ túloldalán a román névtelen katona sírja emlékeztet az egykori harcokra. 1944-ben az újabb román átállással újra hadszíntérre vált a völgy, a 2. Ukrán Front csapatai itt érték el először a Kárpátokat.

Magyar részről a rendszerváltás után nyílt lehetőség a háborús emlékezettel foglalkozni, 1994. augusztus 26-án, a harcok kitörésének 50 éves évfordulóján a székelység kötömbös, kopjafás II. világháborús emlékművet állított az I. világháborús temetőbe. Innentől kezdve az augusztus 26-ai megemlékezések rendszeressé váltak, és elkezdtek olyan magyarországi látogatókat is vonzani, akik nem a közvetlen érintettségük, hanem a kollektív emlékeztetbe való bekerülés miatt vettek részt az eseményen. 2008-tól az Erdélyi Kutatócsoport Egyesület vette gondozásába a területet, s pótolva a korábbi keresztek, mintegy 600 új fakesztet állítottak az elesett katonák neveivel. (Irházi 2019, Vig 2019) 2011-ben magyarországi segítséggel felújították a helyi kápolnát is, majd 2018-ban újra felállították a 10. honvéd gyalogezred I. világháborús, eredetileg 1917 novemberében emelt emlékművét (<http://uzvolgye.ro>).

Míg a székely álláspont szerint az úz-völgyi temető Hargita megye legnagyobb és legfontosabb I. világháborús katonai temetője, 1300, többnyire magyar katonával, addig a románok álláspontja 149 ismert és 8 ismeretlen román katonáról tud ugyanitt, de Bákó megyeként elkönyvelve a területet (Horváth-Sántha 2019).

E két tényező apropóján a bákói Dormánfalva (Dărmănești) önkormányzata 2019-ben úgy döntött, hogy a két világháborúban elesett katonái számára létre kíván hozni egy emlékhelyet, melyet az úz-völgyi magyar temetőben jelöltek ki. Kataszteri hivatali megállapodások alapján a területet sajátjukként kezelték (Makkay 2019). A dormánfalvi helyi tanács 2019 márciusában „nemzetközi katonatemetővé” nyilvánította a temetőt, majd engedély nélkül egy nagyméretű emlékművet, azaz egy ortodox kőkeresztet, 52 darab, „ismeretlen román katona” emlékére készített kisebb keresztet, és zászlórudakat helyezett el a temetőben, részben jelöletlen magyar sírokra építkezve. A „nemzetközi” temetőt 2019. május 17-én akarták felszentelni, de végül ezt az avatást elhalasztották (Horváth-Sántha 2019).

2019. május 16-án, egy nappal a tervezett avatás előtt az Úzvölgyi Civil Akciócsoport aktivistái fekete műanyag zsákokba csomagolták be a románok által felállított kereszteket (Úzvölgyi Civil Akciócsoport 2019). A feketezsákos akció híre a román sajtóba a „román hősök meggyalázása”-ként került be, a román fociultrák is felkapták a hírt. Az avatási ünnepséget, továbbra is engedélyek nélkül, végül a román Hősök Napjára, 2019. június 6-ára tűzték ki. Ekkor, a marosvásárhelyi zavargások óta példátlan, etnikai alapú erőszakos megmozdulások történtek a helyszínen. A temető előtt imádkozó magyarok álltak sorfalat, akiket a rendőrség biztosított. A Bákó megye irányából érkező, jelentős részben nem helyiekből, hanem román fociultrákból álló román tömeg egy része bejutott a temetőbe, bentről széttörték a székelykaput, s a tömeg áttörte a rendőrsorfalat. A széttört kapudarabokkal fizikai atrocitásra is sor került, a román tömeg a „ki a hazátlanokkal az országból” szöveget skandálta. Az egyik résztvevő „Trianon kicsiben” szavakkal fejezte ki érzéseit. A temetőt ortodox szertartás szerint felszentelték (Horváth-Sántha 2019).

Összefoglalás

A helyek szimbolikussá tétele olyan jelzés akár egy nemzet saját közössége, akár más nemzetek felé, mely a történelmi fontosságon túl a történelmi folytonosságot is hangsúlyozza. A megvizsgált négy emlékhely legfontosabb közös jellemzője, hogy Magyarország történelmi határán fekszenek, mindenhol zajlottak harcok mindkét világháborúban, és minden helyszínen megtaláljuk az érintett nemzetek saját szimbólumrendszerét. Ezeken túlmenően azonban jelentős különbségek is jellemzik az egyes pontokat.

A szimbolikus helyek létrejötte szempontjából az Uzsoki-hágóban és az Úz-völgyében található emlékhelyeket minden részes nemzet oldaláról elsődlegesen a háborúk következtében a helyszínen meghalt katonák temetkezési helyeire alapozva hozták létre. Ugyanez a Vereckei-hágóban és a Gyimesi-szorosban már csak az ukrán és a román félre jellemző, de azokra is csak részben, míg az egykori magyar oldalon ettől eltérőek voltak a motivációk.

A Vereckei-hágót, bár mindkét világháborúban zajlottak harcok itt is, nem hadi eseményeiről, hanem egy rangban e felett álló nemzetteremtő narratíva részeként kívánják ismertté tenni, napjainkban már mindkét oldalon. Ennek Magyarországon – a szimbolikus megjelölést tekintve – 1881-re visszamenő hagyománya van, s ezzel ez a legrégebbi a vizsgált emlékhelyek közül. Ugyanakkor Ukrajna a szicsgárdisták történetén keresztül

szintén a független saját állam megteremtésének mítoszáat kezdi kötni a hágóhoz, mely az elmúlt években számos konfliktust okozott. Az ukrán történelem szimbolikus megjelenítése ugyanis 1990 előtt nem volt lehetséges, csak szovjet emlékművek lehettek a hágókból is, de ezek közül mára csak a hadisírokhöz kapcsolódók maradtak meg (például Uzsoki-hágó), a Vereckei-hágóban – a dekommunizáció részeként – minden ilyet lebontottak, s helyükre az új ukrán szimbólumok kerültek. Ez egyedülként Vereckén járt azzal, hogy az új ukrán emlékhelyek kiszorították eredeti helyéről, a hágóból a magyar emlékművet, melyet még e félreeső elhelyezés ellenére is több mint 10 éve folyamatosan rongálnak a nacionalisták. Ugyanakkor a nemzeti narratívák szempontjából legkevésbé jelentős Uzsoki-hágó esetében a csak 1990-ben felállítható ukrán emlékhelyet tették a hágótól messzebb, a Lvivi területre. Ez, ellentétben Vereckével, meglehetősen ismeretlen a tágabb közvélemény számára, s nem jellemzőek a konfliktusok sem. Ebben szerepet játszhat, hogy közös a fő háborús emlékhely, vagy hogy a belső ellenőrzőpont és a lengyel határ közelsége miatt folyamatos a katonák jelenléte, de leginkább az valószínűsíthető, hogy a nacionalista körök számára érdektelen e hágó.

Gyimesbükkön 2008 előtt nem voltak szimbolikus elemek, de mivel ez volt az egyetlen a vizsgált helyszínek közül, mely úgy fekszik a történelmi országhatáron, hogy a szoros közvetlenül a település, ráadásul egy magyar település szomszédságában van, itt megvolt az az épített örökség, melyre alapozva tudatos stratégiával materializálni lehetett az addig csak narratívájában létező történelmet. A háborús narratíva ugyan jelen van mindkét oldalon, de alárendelt szereppel, ám Rebreanu és a szicsgárdisták szimbolikus újratemetése erős párhuzamban van mindkét ország nemzetegyesítési mítoszával. A fő szimbolikus konfliktust, amely annak ellenére is szimbolikus tudott maradni, hogy a vizsgált helyszínek közül a látogatók száma alapján ez a legjelentősebb, itt lényegében nyíltan az ezeréves határ ünneplése, ill. másik oldalról Erdély Romániához való tartozásának szembeállítását jelenti.

Úz-völgye esetében a román oldalon még korábban létrehoztak egy szerény emlékhelyet az ismeretlen katona sírjával, azaz hasonló volt a helyzet a gyimesbükki történelmi régiók szerinti megosztottsághoz. 2019-ben azonban a moldvaiak átlépték a határt, és elfoglalták a korábbi osztrák–magyar haditemető egy részét, egy központi emlékhelyre koncentrálnak ezzel a két oldal emlékeztetét. Ennek részeként került sor a romániai forradalom óta történt legkomolyabb, fizikai erőszakba is torkolló etnikai incidensre.

Sem a vereckei, sem az úz-völgyi eset mögött azonban nem a helyi lakosság tiltakozását kell látni, hanem feltehetőleg szervezett provokációt, miközben a magyar látogatókban is tudatosodnia kellene, hogy minden nemzetnek megvan a saját történetírása, s ezeknek akkor is lehetnek mérlegelhető elemeik, ha egy másik nemzet számára idegenek.

Irodalom

- Független hírügynökség 2008: Száz ukrán tüntetett a magyarok ellen. <https://index.hu/kulfold/kpt080312>
- Horváth-Sántha H. 2019: Úz-völgye: hagyjuk-e, hogy ez történjen velünk 2019-ben, az Európai Unióban? <https://kepmas.hu/uz-volgye-hagyjuk-e-hogy-ez-tortenjen-velunk-2019-ben-az-europai-unioban>
- Irházi J. 2019: Miért szabadult el a pokol az Úz-völgyében? <https://24.hu/kulfold/2019/06/07/miert-szabadult-el-a-pokol-az-uz-volgyeben>
- Kovács S. 2015: A vereckei határkö-émlékmű. In: Kárpátaljai Hírmondó, XI/4. Budapest. pp. 28–29.
- Makkay J. 2019: Harc az úz-völgyi magyar temető nyugalmaért. <https://erdelyinaplo.ro/extra/harc-az-uzvolgyi-magyar-temeto-nyugalmaert>
- MTI 2008a: Meggyalázták a vereckei honfoglalási emlékművet Kárpátalján. <https://index.hu/belfold/vergy1080622>
- MTI 2008b: Felavatták a honfoglalási emlékművet Vereckén. <https://index.hu/kultur/klasz/szics0721>
- MTI 2017: Pótolták a vereckei honfoglalási emlékmű megrongált oltárkövét. <https://mult-kor.hu/potoltak-a-vereckei-honfoglalasi-emlekmu-megrongalt-oltarkvet-20171211>
- Név nélkül 1881: Egy magyar–lengyel ünnep. In: Eger, 1881/37. Eger. pp. 403.
- Szalkai G. 2017: Summoning historical phantoms. Invention of memorial sites and reification of territorial identities in the Romanian Carpaths. In: *L'Espace géographique*. https://www.cairn-int.info/article-E_EG_462_0143--summoning-historicalphantoms.htm
- Vig E. 2019: Lét és nemlét határán – az úz-völgyi temető 100 éves története. <https://www.maszol.ro/index.php/hatter/112960-let-es-nemlet-hataran-az-uzvolgyi-temet-100-eves-tortenete>
- Úz-völgyi Civil Akciócsoport 2019: Úz-völgye üzen: Figyeljünk oda a saját dolgainkra! https://www.peticiok.com/uzvolgye_uzen_figyeljunk_oda_a_sajat_dolgainkra

Internetes hivatkozások

<http://uzvolgye.ro>

<http://www.muemlekem.hu/hatareset/show/1953>

http://www.muemlekem.hu/magazin/opusztaszer_emlekpark_vereckei_emlekmu

A MAGYAR TURIZMUS KÁRPÁT-MEDENCEI SZINTŰ KITERJESZTÉSÉNEK INDOKOLTSÁGA ÉS LEHETŐSÉGEI

Tózsér Anett

*Nemzetstratégiai Kutatóintézet
anett.tozser@nski.gov.hu*

Abstract

JUSTIFICATION AND POSSIBILITIES
FOR EXPANDING HUNGARIAN TOURISM AT THE CARPATHIAN BASIN LEVEL

Tózsér, Anett

In the Carpathian Basin Hungarians live in eight different countries sharing the same national heritage but also having regionally specific values. This article aims to explore the attractions and products of Hungarian tourism activities in this area. This study proves that the many destinations and tourist attractions of Hungary can be completed and developed by cross-border activities. Strategic development directions can be proposed to enhance the cooperation between Hungarian communities and especially the actors of tourism living in different countries in order to further develop the tourism based on the Hungarian heritage of the Carpathian Basin.

Keywords: *tourism, the Carpathian Basin, destination, development*

Bevezetés

A turizmus a gazdaságnak egy olyan ágazata, amely képes a kormány nemzetegyesítő céljait együttesen támogatni és megvalósítását elősegíteni. Ezt alátámasztja elsősorban a térség szellemi-kulturális öröksége, kultúrnemzeti kapcsolódásának összefüggései, illetve a Magyarország számára rendelkezésre álló történelmi lehetőség, hogy ti. már nem kényszerülünk izolált gondolkodásra és cselekvésre (Dobos 2011, Szász 2015). Napjainkban az Európai Unió nemzetek közötti együttműködésért tett törekvései is lehetővé teszik, hogy egységes nemzetben és a sokszínű Kárpát-medencei magyar értékekben gondolkodjunk a turizmus területén is, jóllehet ez nem írja felül a nemzetállamok közötti jogilag szabályozott viszonyokat. Jelen kutatás a Kárpát-medence turisztikai adottságainak, termékeinek feltárására irányul, és szakmai indoklást tesz arra, hogy Magyarország turisztikai vonzerői és desztinációi sok esetben miért csak e határon túli elemekkel és az azokkal való szoros szakmai együttműködéssel válhatnak teljessé, s miért csak általuk valósulhat meg igazán hatékony turisztikai hasznosításuk. Ezen kívül javaslatot teszünk a Kárpát-medencei turisztikai összefogás és hasznosítás stratégiai irányaira és lehetőségeire is.

1. A magyar turizmus Kárpát-medencei szintű kezelésének szükségessége

A kulturális és természeti adottságok, valamint a történelmi fejlődés meghatározottságai miatt a magyarországi gazdaság egyetlen elemét sem, így a turizmust sem lehet kizárólag a határokon belül vizsgálni, szakmai tevékenységét (kiemelten például marketing, továbbképzések, kutatások) és fejlesztését tervezni, szervezni. Ennek eszközei részben az adott magyarországi szakpolitika hatókörének a kiterjesztésével, nemzetpolitikai eszközökkel, programokkal (diplomáciai, nemzetközi jogi együttműködések, bilaterális egyeztetések és megállapodások, kölcsönösségi eljárások, partnerségépítés, együttműködések különböző szintű területei) lehetséges (Bárdi–Misovicz 2010; Horkay et al 2015; Szász 2015). A magyarsághoz kötődő történelmi, kulturális-szakrális hagyományok és turisztikai vonzerők jelentős része a határokon túl található, és e vonzerők jelentős részét mindmáig „részben” a külhoni magyarság gondozza. A magyar kultúrkörhöz kötődő desztinációk és vonzerők köre lényegesen kiterjedtebb, mint a magyarországi vonzerőké, és Magyarország turisztikai vonzerői és desztinációi sok esetben még piaci logikával gondolkodva is csak e határon túli elemekkel, a velük való szinergiával és szoros szakmai együttműködéssel válhatnak teljessé, s általuk valósulhat meg igazán hatékony turisztikai és desztinációs hasznosításuk. A külhoni magyar kulturális és turisztikai örökség hasznosítása egyúttal messzemenőig szolgálja a magyar nemzettudat és nemzeti elköteleződés megerősítését és a magyar–magyar kapcsolatok elmélyítését mind a külhoniak, mind a kiutazó magyarok számára. A külhoni magyarság jóléte és jólléte, a szülőföldön történő megmaradásuk és boldogulásuk elősegítése magyar nemzetstratégiai érdek. A külhoni magyarság által gondozott, turisztikai vonzerőt is képező örökségek védelme és hasznosítása a megmaradás fontos záloga, a magyar kormányzat deklarált stratégiai érdeke. A jól működő turizmus szintén a külhoniak boldogulásához, a szülőföldön való maradásukhoz járulhat hozzá.

2. A határ mint turisztikai termék kialakítási és együttműködési lehetőség, piaci bevezetésük és értékesítésük támogatása

Európában a nyitott határok egy új, kitárult társadalmi-gazdasági tér kialakulását segítik elő, ezáltal a térség versenyképességének és a határon átnyúló együttműködések közegének javulását is eredményezik. Magyarország turizmusa számára előnyt jelentenek a határ menti, kiemelten

interregionális és desztinációs együttműködések (Horváth–Lelkes 2010). A határmentiség előnyeihez tartozik, hogy a határ mindkét oldalához tartozó vonzerők mindkét oldal számára hozzáadott értéket jelentenek: több esetben ugyan egy-egy vonzerőt kettészeli a határ, ettől függetlenül azonban azt mindkét oldalon külön-külön is fejlesztik. Ezeket a térségeket felkereső látogatók megtapasztalhatják az összetartozás és a határátlépés élményét. Ezáltal például egy magyarországi táji vagy kulturális örökség a magyarországi oldalon is népszerűbbé válik, amennyiben úgy alakítják ki, hogy a látogató átlépve a határon, megtekinti a vonzerő határon átnyúló részeit is. Ha ezeket a vonzerőket átjárhatóvá teszik és segítik a hagyományos együttműködések fejlődését, abban az esetben mindkét oldal turisztikai fellendülést prognosztizálhat, egyben a két terület egymásnak küldő területévé is válhat. A vonzerők és turisztikai hálózatok egységes fejlesztése a magyarországi és a külföldi vállalkozók számára is több jövedelmet termel, s mind Magyarországon, mind a külföldi magyar területeken jobban gazdagítja az utazási irodák, a szállásadók, a vendéglátóhelyek bevételeit, mint ha egymástól elszigetelten fejlesztenék ezeket a vonzerőket.

A turisztikai vonzerők határon átvívelő összekapcsolódása növelheti a vonzerők egymást erősítő hatásából fakadó előnyöket, továbbá az átlagos tartózkodási időt és a turisztikai célú utazásokkal járó pénzköltés mértékét is.

Ezeket a lehetséges együttműködések, így a turizmusfejlesztést is támogatják a már megvalósult és a még megvalósításra váró határ menti projektek, amelyek ily módon a fenti célokat elősegítő *fejlesztéspolitikai eszközök*. Az eurorégiós együttműködések szükségszerű feltétele a határok korábbi elválasztó szerepének megszüntetése és átjárhatóságának biztosítása. Az „euregionális szemlélet” szerint a jövő Európája nemcsak nemzetállamok Európájaként, hanem azonos gazdasági érdekelttségű (esetleg határ menti) területekből kialakított régiók Európájaként is értelmezhető, azaz a közös tevékenységek határai nem esnek egybe a nemzethatárokkal, hanem a történelmileg hagyományos, határoktól független együttműködések elvére épülnek. Célja a versengés kiküszöbölése és ezáltal a hatékonyabb erőforrás-kihasználás; az Eurorégió területén egységes, mindkét ország által támogatott, a belső erőforrásokat közösen hasznosító, sikeres gazdasági erőter kialakítása, amely versenyképes a területi gazdasági versenyben, lakóinak pedig jó életminőséget és perspektivikus jövőt biztosít (Süli-Zakar 2013).

A határ menti együttműködések között ma már több olyan jó példa is van, amelyek Magyarország vonzerejét, imázsát erősítik. A projektek helyszínei szervesen kapcsolódnak egymáshoz, nem egymás versenytársai,

hanem kiegészítő elemei, amely által hatékonyabb az erőforrások kihasználása. A magyarországi erőforrások hasznosítását elősegítő, azokat még vonzóbbá tevő, leggyakrabban megvalósított határ menti turisztikai termék a tematikus út. Ez a turisztikai termék az önkormányzatok és a vállalkozók együttműködésére építő törekvés nyomán jöhet létre, és az önmagukban vonzerőt nem jelentő településeket is bekapcsolhatja a turizmus vérkeringésébe, a helyszíneket hálózatba szervezi, a kapcsolódó szolgáltatások kialakítását segíti. A fenti feltételek kialakítása, a turisztikai funkcióbővítés, a turizmus multiplikátor hatásai együttesen hozzájárulnak a térségi helyi gazdaság élénkítéséhez, emellett bevételnövekedést is generálnak (Michalkó 2011).

Összegyűjtve néhány, eddig sikeresen megvalósított jó példát, látható, hogy a turisztikai termékfejlesztések széles lehetősége áll még előttünk. Ezek:

- A *Mária Út* ausztriai–nyugat-magyarországi fejlesztései, valamint az Erdélyt, Partiumot és Észak-Alföldet összekötő magán és uniós fejlesztések (<http://mariaut.hu>).
- A magyar–szlovák határ mentén például *A Palóc út – a palóc értékek komplex bemutatása, turisztikai termékke alakítása* című projekt célja a palóc kultúra megőrzése, turisztikai termékke fejlesztése, a tradíciók, a gasztronómia, a kézművesség bemutatása; az együttműködés kialakítása, amely hatékonyan képes hasznosítani az erőforrásokat a komplex turisztikai termék megvalósításán keresztül (<http://www.palocut.hu>).
- A magyar–horvát határ mentén a határ menti borút fejlesztése a *Bortradíciótól a borturizmusig – határon átnyúló borutak* című projektben Krizevci városa, valamint a Pécs–Mecseki Borút Közhasznú Egyesület és a Mecseki Borrend Egyesület együttműködésében valósult meg. A projekt során kialakított internetes felületet új fogyasztói csoportok, valamint az aktív és természetközeli pihenésre vágyó turisták érhetik el (<https://adoc.tips/cross-border-wine-routes-hataron-atnyulo-borutak-prekogranin.html>).
- A magyar–szlovén határ mentén a *Pannon Pleasure* című projekt célja kerékpáros desztináció létrehozása Szlovénia és Magyarország határ menti területén a Muravidék régióban, majd Vas és Zala megyében. A projekt része a határon átnyúló régiók promóciója (<http://pannon-pleasure.eu>).

- A magyar–szerb határ mentén a *Múzeum útlevél* című projektben partner szervezetek létrehozta egy 53 múzeumból álló hálózatot Magyarországon és Szerbiában, valamint kialakították a múzeumi útlevelet, amely kedvezményeket kínál a felhasználóknak a magyar–szerb határrégióban (http://archiv.magyarmuzeumok.hu/latogato/1289_muzeumi_utlevel_kiadvannyal).
- A magyar–román határ mentén kialakított *Szatmár–Szatmár Szilvaút* célja a térségben rejlő turisztikai potenciál minél nagyobb mértékű kihasználásának elősegítése, közösségi marketingtevékenység folytatása a szilva mint közös motívum segítségével (<http://www.szilvaut.hu>).

3. Magyarság brand mint kultúrnemzeti szempontú turisztikai termék

A határon túli kapcsolatok intenzívebbé válása a külhonból Magyarországra irányuló utazások számát is növelheti. A magyarság a turizmus területén is akkor lehet sikeres, ha összpontosítani tudja a Kárpát-medencében élő magyar közösség szellemi, lelki és anyagi energiáit, erőforrásait. A Kárpát-medencei közös turisztikai tér létrehozása segít a konkurens desztinációk versengése helyett egymást kiegészítő, komplementer turisztikai termékeket kialakítani, amely kölcsönös előnyt jelent mind Magyarország, mind a külhoni magyar lakta területek számára. Ebben az esetben az együttműködő térségek egymásnak küldő területeivé is válhatnak, és a pénzköltés magyar területeken, magyar vállalkozóknál realizálódhat, a magyar gazdaságot gyarapíthatja. A külhoni területek bevonása a magyar turisztikai kínálatba még színesebbé teszi a magyarságot és a magyar kultúrát megismerni érkezők utazásait. A beutazó turisták számát növelhetjük és a turisztikai kínálatot bővíthetjük például, ha a székelyföldi és felvidéki különleges vizű fürdőket és forrásokat is ajánljuk a hazaiak mellett. Az aktív turizmus kínálatában pedig megjelenhet a Hargita vagy a Bucsín-tető, ahol szintén magyar ajkú lakossággal és a magyar kultúrával találkozhat az oda látogató turista (Tózsér et al 2016; Tózsér–Bánhidai 2017; Tózsér et al 2018). A turizmus minden területén további lehetőségeket kínál a külhoni területek vonzerőinek turisztikai kínálatba integrálása. Magyarország vonzóbb desztinációvá válhat, miközben az elődeink által ránk hagyott örökséget hasznosítva a külhoni területek gazdasági helyzetét is javítjuk, és az ott élők helyben való megmaradását is elősegítjük a kölcsönös érdekek mentén.

4. A beutazó és a kiutazó turizmus jellemzői

A külhoni területek érdeklődését Magyarország irányában az is jelzi, hogy a KSH adatai szerint a Magyarországra turistákat küldő területek jelentős részét 2018-ban is részben a szomszédos országok adták. A szomszédos országokból Magyarországra érkező turisták aránya a teljes turistaszámnak körülbelül 8,7%-a, a vendégéjszaka-számoknak pedig 8,1%-a. A látogatószámok aránya ennél természetesen lényegesen magasabb mértékű (www.ksh.hu).

A magyarországi lakosság szomszédos országokba (külhoni területekre) irányuló utazásai is jelentősek. A magyarországi lakosság 2018-ban 22,8 millió alkalommal utazott külföldre (www.ksh.hu), a szomszédos országokba irányuló utazások száma körülbelül 16,8 millió volt, amely a teljes kiutazás 74%-át teszi ki. Az egynapos utazásban preferált országok Ausztria és Szlovákia, a többnapos utazásban preferált célországok Románia, Horvátország, Ausztria, Szlovákia, Csehország. Arra vonatkozóan még nincs adatunk, hogy a külhoni területekről hány magyar látogató érkezik, ez egy külön vizsgálat tárgyát képezheti. Szükség lenne továbbá annak a becslésére is, hogy mennyi most, illetve mennyivel növelhető a magyarországra mint turisztikai termékre kíváncsi turisták száma és pénzköltése.

5. Stratégiai irányvonalak, javaslatok: a turisztikai összefogás és hasznosítás stratégiai irányai és lehetőségei a Kárpát-medencében

A már kidolgozott fejlesztési dokumentumok alapján (Horkay et al 2015; Molnár et al 2015) a Kárpát-medencei térben a *turisztikai összefogás és hasznosítás stratégiai irányait* jelentik az alábbi tevékenységek:

- *A Kárpát-medence egységes turisztikai térként történő megjelenítése, közös szakmai és állami együttműködések révén, részben uniós forrásokból.*
- *A Kárpát-medence egységes magyar turisztikai, történelmi és kultúrnemzeti térként történő megjelenítésében a „magyarság turisztikai zarándokhelyei”, a magyar történelmi vonatkozású helyszínek, a magyar gasztronómia, a magyar lakta térségek aktív turisztikai és egészségturisztikai kínálata és ezek együttes, egymást kiegészítő megjelenítése kaphatnának kiemelt szerepet. Ez főként magyar nemzeti, szakmai és határon túli forrásokkal és szervezéssel, koordinációval biztosítható.*

A Kárpát-medencei magyar turizmus megújulása és a nemzeti integráció kiszélesítése érdekében az alábbi lépések szükségesek az erős és tudatos magyar nemzeti turizmusirányításért és fejlesztésért:

- Kárpát-medencei TDM (turisztikai desztináció menedzsment) rendszer kiterjesztése és stabil alapjainak megteremtése (Tózsér et al 2016, 2018).
 - „Határon túli” kiemelt magyarok lakta történelmi és turisztikai jelentőségű desztinációk szakmai és marketingtámogatása. Ezek a kiemelt desztinációk: Erdély, Partium és Bánát; Székelyföld és Csángóföld; Kárpátalja; Vajdaság; Délvidék – Dél-Baranya és Muravidék; Felvidék; valamint egyéb külföldi térségi és helyi desztinációk szakmai, fejlesztési és működési támogatása.
 - Kiváló Kárpát-medencei magyar desztinációk fejlesztése, stabil és fenntartható pénzügyi működés biztosítása és jó desztinációs gyakorlatok terjesztése.
 - Kárpát-medencei turizmus és szabadidő-gazdasági fejlesztési, monitoring, értékelési rendszer kialakítása.
 - Kárpát-medencei turizmus tudásmenedzsment, kutatás-fejlesztés és innovációs rendszer közös kialakítása.
 - Kárpát-medencei turizmusfejlesztési pénzügyi alap létrehozása és egy új növekedési program beindítása.
 - Kárpát-medencei magyar KKV turizmus és szabadidő-gazdaság fejlesztési és növekedési program elindítása.
 - Kárpát-medencei kiemelt magyar rendezvények központi támogatása.
 - Kárpát-medencei nemzeti örökség kiemelt helyszínek és új nemzeti tematikus parkok kiemelt exkluzív fejlesztéseinek megvalósítása pl. Csíksomlyói nemzeti kegyhely kiemelt integrált fejlesztése, Ópusztaszeri Történelmi Emlékhely fejlesztése, Történelmi Magyarország Park – Martonvásár és Székelyudvarhely, Kárpát-medence nemzeti és Hungaricum Park – Nemesvid, Attila Palotája – Tápiószentmárton, exkluzív magyar turizmus és gasztronómia stb.
 - Közép-európai Európai Kulturális Utak előkészítése, központi támogatása és a társszervekkel közös biztosítása (pl. Mária Út).
 - Kárpát-medencei magyar turizmus marketing plusz program: nemzeti marketing és keresletélénkítési, értékesítés külföldi nemzeti kiterjesztése, kiszélesítése, magyarországi és külföldi, külföldi promócióval is.

- A turisztikai összefogás és hasznosítás kiemelt együttműködési területei:
 - Kárpát-medencei turizmus szakmai és szövetségi hálózati együttműködés tudatos kiterjesztése, központi támogatása, társszervekkel közös biztosítása.
 - Kárpát-medencei felsőoktatási, oktatási, képzési együttműködések kiszélesítése.
 - Kárpát-medencei magyar turizmus és szabadidő-gazdasági szakmai gyakornoki program elindítása – kiemelten az ifjúsági foglalkoztatás.
 - Kárpát-medencei magyar együttműködést és integrációt szolgáló csere programok további kiterjesztése és kiszélesítése – kiemelten ifjúsági, szociális turizmus.
 - Kárpát-medencei magyar turizmus értékesítésösztönzési és kedvezményrendszerek kiterjesztése – kiemelten Kárpát-medencei kedvezményrendszerek kiterjesztése.

Irodalom

- Baross Gábor Terv 2014: Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve. Szlovákiai Magyar Közgazdász Társaság, Dunaszerdahely.
- Bárdi N. – Misovicz T. 2010: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In: Határon átnyúló magyarság a 21. században (szerk. Bitskey Botond), Köztársasági Elnöki Hivatal. pp. 199–232.
- Dobos F. 2011: Értékrend és életmódváltozások az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1997–2011. Kutatási Jelentés. <http://www.kmkf.hu/tartalom/ertekrend.pdf>
- Horkay N. – Péti M. – Bali J. – Schwarcz Gy. – Sütő A. – Szász J. 2015: Kárpát-haza Fejlesztési Koncepció 2030. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Horváth Gy. – Lelkes G. 2010: Területi kohézió a Kárpát-medencében: trendek és tendenciák. In: Határon túli magyarság a 21. században (szerk. Bitskey Botond). Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Michalkó G. 2011 szerk.: Turisztikai terméktervezés és fejlesztés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anyagok/Turisztikai%20term%C3%A9ktervez%C3%A9s%20%C3%A9s%20fejleszt%C3%A9s/book.html>
- Mikó Imre Terv 2013. Az erdélyi gazdasági együttműködés programja. Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, Kolozsvár.
- Molnár Gy. – Nádas L. – Ginter G. – Molnár Sz. – Szász J. 2015: A Nemzetegyesítés Fejlesztési Programja 2014–2020. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Süli-Zakar I. 2013: Bevezető. In: Közös múltunk-közös jövőnk. Együtt Európáért: 20 éves a Kárpátok Eurorégió. Emlékek, sikerek, megújulás. Didakt Kft., Debrecen, 2014.

- Szász J. 2015: Nemzetstratégiai lépések a fejlesztéspolitikában: a külhoni támogatáspolitikai és a magyar–magyar együttműködések új lehetőségei. *Annales* 2015. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, pp. 116–119.
- Tózsér A. – Bánhidai Cs. 2017: A csíksomlyói búcsú turisztikai vizsgálata – 2016. Kutatási Jelentés. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Tózsér A. – Bánhidai Cs. – Fogarasi N. – Csonka Á. 2018: A Felvidék magyarlakta területén működő turisztikai szervezeti rendszer vizsgálata: A Kárpát-medencei turisztikai desztináció menedzsment rendszer fejlesztésére irányuló javaslat II. projektje. Kutatási Jelentés. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Tózsér A. – Bánhidai Cs. – Nagy B. – Horváth A. – Víg T. – Fogarasi, N. B. – Hegyi S. – Szász J. 2016: Székelyföld turisztikai szervezeti rendszerének vizsgálata: A Kárpát-medencei turisztikai desztináció menedzsment rendszer fejlesztésére irányuló javaslat mintaprojektje. Kutatási Jelentés. Kárpát-haza program. Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.

Egyéb források

- Cross-border wines routes. <https://adoc.tips/cross-border-wine-routes-hataron-atnyuloborutak-prekogradin.html>
- Központi Statisztikai Hivatal. <http://ksh.hu>
- Mária Út. <http://mariaut.hu>
- Múzeum útlevel című projekt. http://archiv.magyar-muzeumok.hu/latogato/1289_muzeumi_utlevel_kiadvannyal
- Palóc út. <http://www.palocut.hu>
- Pannon Pleasure című projekt. <http://pannon-pleasure.eu>
- Szatmár–Szatmár Szilvaút. <http://www.szilvaut.hu>

Т– 32 Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями. Збірник наукових робіт Міжнародної наукової географічної конференції «Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями», Берегове, 26–27 березня 2020 року. Том 1 / Редакційна колегія: Олександр Бергхауер, Лорант-Дейнеш Давід, Мирослав Дністрянський, Дюло Фодор, Лівія Гергей, Шандор Генці, Тібор Іжак, Андрій Моца, Стефан Молнар Д., Йосип Молнар, Тібор Нодь, Наталія Олаг, Гейзо Папп, Еники Шаш, Галина Щука, Атілла Товт, Тімео Вінце, Ольга Вірван – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. – 384 с. (угорською, українською та англійською мовою)

ISBN 978-617-7868-12-4

ISBN 978-617-7868-13-1 (Т. 1)

Двотомний збірник містить матеріали доповідей міжнародної наукової географічної конференції «Соціально-географічні процеси в Східно-Центральній Європі: проблеми, тенденції, напрями», яка мала відбутися 26–27 березня 2020 року в Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці ІІ (м. Берегове), однак через епідемію коронавірусу та запровадження карантину була відкладена.

УДК: 911.3(4-11)(4-191.2)

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОЦЕСИ
В СХІДНО-ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМИ,
ТЕНДЕНЦІЇ, НАПРЯМИ**

Міжнародна наукова географічна конференція
Берегове, 26–27 березня 2020 року

Збірник наукових робіт

Том 1

2020 р.

Редакційна колегія:

*Олександр Бергхауер, Лорант-Дейнеш Давід, Мирослав Дністрянський,
Дюло Фодор, Лівія Гергей, Шандор Генці, Тібор Іжак, Андрій Моца,
Стефан Молнар Д., Йосип Молнар, Тібор Нодь, Наталія Олаг, Гейзо Папп,
Еники Шаш, Галина Щука, Атілла Товт, Тімео Вінце, Ольга Вірван*

Технічне редагування:

Олександр Добош

Верстка:

Вікторія Товтін, Мелінда Орбан, Олександр Добош

Коректура:

Беатрікс Пустой-Тарці, Едіна Шін, Олександр Кордонець, Томаш Врabelь

Обкладинка:

Стефан Молнар Д.

Відповідальні за випуск:

Гльдіко Орос, Олександр Добош

Видавництво та поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Підписано до друку 28.07.2020. Шрифт «Times New Roman».
Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Ум. друк. арк. 31,0. Формат 70x100/16.
Замовл. №1861/1. Тираж 300.